

insoc

Contemporary Trends in Humanities and Social Sciences

Editör

Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç

Yazarlar

•Chapter 1: Ayşe Dede, •Chapter 2: Burak Külli, •Chapter 3: Damla Çevik Aka, •Chapter 4: Duygu Atasever, Damla İltter, •Chapter 5: Mesut Koç, •Chapter 6: Erhan Taş, •Chapter 7: Fatma İdil Baktemur, •Chapter 8: Gülhan Acar Büyükpehlivan, •Chapter 9: Meltem Güler, •Chapter 10: Fatime Gül Oktay Atsatan, •Chapter 11: Fatime Gül Oktay Atsatan, •Chapter 12: Serap Sarıbaş, •Chapter 13: Serap Sarıbaş, •Chapter 14: Serdar Kızılcın, •Chapter 15: Serkan Yorgancılar, •Chapter 16: Eşref Temel, •Chapter 17: Güleser Korkmazer, •Chapter 18: Rukiye Arslan, Mehmet Sağlam, •Chapter 19: Zeynep Türkkın, •Chapter 20: Mustafa Torusdağ, •Chapter 21: Azize Şahin, •Chapter 22: Hüseyin Karagöz •

ISBN: 978-625-8109-03-0

INSAC Contemporary Trends in Humanities and Social Sciences

Editör
Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç

INSAC Contemporary Trends in Humanities and Social Sciences

Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: Mart 2022

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-8109-03-0

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

Baskı ve Cilt: REPRO BİR

Repro Bir Mat Kağ. Rek. Tas. Tic. Ltd. Şti.

İvogsan 1518. Sokak 2/30 Mat-Sit iş Merkezi Ostim

Yenimahalle/Ankara

Sertifika No: 47381

INSAC Contemporary Trends in Humanities and Social Sciences

Editör

Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç

Yazarlar

•**Chapter 1:** Ayşe Dede, •**Chapter 2:** Burak Külli, •**Chapter 3:** Damla Çevik Aka, •**Chapter 4:** Duygu Atasever, Damla İlder, •**Chapter 5:** Mesut Koç, •**Chapter 6:** Erhan Taş, •**Chapter 7:** Fatma İdil Baktemur, •**Chapter 8:** Gülhan Acar Büyükpehlivan, •**Chapter 9:** Meltem Güler, •**Chapter 10:** Fatime Gül Oktay Atsatan, •**Chapter 11:** Fatime Gül Oktay Atsatan, •**Chapter 12:** Serap Sarıbaş, •**Chapter 13:** Serap Sarıbaş, •**Chapter 14:** Serdar Kızılcın, •**Chapter 15:** Serkan Yorgancılar, •**Chapter 16:** Eşref Temel, •**Chapter 17:** Gülezer Korkmazer, •**Chapter 18:** Rukiye Arslan, Mehmet Sağlam, •**Chapter 19:** Zeynep Türkkın, •**Chapter 20:** Mustafa Torusdağ, •**Chapter 21:** Azize Şahin, •**Chapter 22:** Hüseyin Karagöz •

İletişim ve Çalışma Gönderim e-mail adresi:
insackongre@gmail.com

Editörün Notu

Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluğu yazarlara aittir.

Contents

Yazarlar	5
Editörün Notu	6
Contents	7
Chapter 01.....	17
The Effect of Self-Sufficiency on Emotional Labor: A Research for Social Workers.....	17
(Ayşe Dede)	17
1. Conceptual Framework	20
1.1. Emotional Labor	20
1.2. Self-sufficiency	22
1.3. Self-sufficiency-Emotional Labor Relationship	24
2. Methodology of the Research	25
2.1. The Purpose and Model of the Research.....	25
2.2. The Universe and The Sample.....	25
2.3. Data Collection Tools	26
2.4. Statistical Methods Used in the Research.....	26
3. Findings.....	26
3.1. Demographic Findings	26
3.2. Validity and Reliability Analysis of Scales	27
3.3. Findings Related to Relationships between Variables	28
3.4. Findings Related to Hypothesis Testing.....	28
4. Conclusion and Discussion	29
5. References	30
Chapter 02.....	35
Localization of the Brain Functions and Historical Background of the Intelligence Theories	35
(Burak Külli).....	35
1. Introduction.....	37

2. Localization the Brain Functions Through the History	37
2.1. First Period: From Ancient Times to 2nd Century BC Localization the Brain Functions Through the History	38
2.2. Second Period: From 2nd Century BC to 18th Century Localization the Brain Functions Through the History	38
2.3. Third Period: From 18th century to the Present Localization the Brain Functions Through the History	39
3. Two Approaches to Localization Brain Functions: Organology and Phrenology....	39
3.1. Critiques Toward to Phrenology	42
4. The Effort to Create a Common Platform for Intelligence Discussions	43
4.1. Conceptualizing Human Intelligence and Identifying Intelligence Types.....	45
4.2. Endeavors to Create Common Definition for the Intelligence	46
5. References	49
Chapter 03.....	53
Metaverse'ün İşletmeler Üzerindeki Potansiyel Etkisi	53
(Damla Çevik Aka).....	53
1. Giriş	55
2. Metaverse'a Genel Bir Bakış	55
3. Metaverse'ün İşletmeler Üzerinde Yaratacağı Engeller ve Katkıları	60
4. Referanslar	66
Chapter 04.....	69
Pandemi Sürecinin Kadın Akademisyenlerin Bilimsel Çalışmalarına Etkisi... 69	69
(Duygu Atasever, Damla İlter)	69
1. Giriş	71
2. Literatür	72
3. Araştırma	74
3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	74
3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Örneklemi	74
3.2.1. İstatistiksel Analiz	76
3.3. Bulgular	76
3.3.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri	77
3.3.2. Demografik Değişkenlere İlişkin Yapılan Analizler	77

3.3.3. Değişkenlere İlişkin Yapılan İstatistiksel Test Sonuçları	84
3.3.3.1. Güvenilirlik Analizi	84
3.3.3.2. Wilcoxon	85
3.3.3.3. Ki-Kare Bağımsızlık Testi	85
4. Tartışma	86
5. Sonuç	87
6. Referanslar	88
Chapter 05.....	91
Köy ve Mahalle Muhtarlığının Farkları Üzerinden Yeni Bir Muhtarlık Modeli Önerisi	91
(Mesut Koç)	91
1. Giriş	93
2. Köy ve Mahalle Muhtarlıkları	94
2.1. Köy Muhtarlığı	94
2.2. Mahalle Muhtarlığı.....	97
3. 6360 Sayılı Kanun ile Mahalleye Dönüşen Köyler	101
4. Öneriler ve Sonuç.....	102
5. Referanslar	103
Chapter 06.....	107
Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı Sürecinde Ayrılıkçı Bir Girişim, Koçgiri İsyanı .	107
(Erhan Taş)	107
1. Giriş	109
2. İsyanın Başlaması	110
3. Alınan Tedbirler ve İsyanın Bastırılması.....	114
4. Koçgiri Ayaklanmasının Genel Özellikleri.....	118
5. Koçgiri İsyanı'nın Amacına Ulaşamamasının Nedenleri	120
6. Sonuç	122
7. Kaynaklar	122
Chapter 07.....	125
Bitcoin ve Ripple Arasındaki Doğrusal Olmayan Nedensellik İlişkisi	125
(Fatma İdil Baktemur).....	125

1. Giriş	127
2. Literatür	128
3. Uygulama	129
4. Sonuç	131
5. Referanslar	132
Chapter 08.....	135
Nano Mürekkepleri ve Baskı Sistemlerinde Kullanımı	135
(Gülhan Acar Büyükpehlivan).....	135
1. Giriş	137
1.1. Nanoteknoloji.....	137
2. Nano Mürekkeplerinin Özellikleri ve Kullanımı	139
2.1. Nano Mürekkeplerin Basım Sektöründe Kullanımı.....	140
3.Sonuç	143
4. Referanslar	144
Chapter 09.....	147
Birlikte Üstesinden Gelebiliriz: Covid-19 Önlemlerine Uymada Sosyal Kimliğin ve Grup Normlarının Gücü	147
(Meltem Güler).....	147
1. Giriş	149
1.1. Sosyal Kimliğin Etkisi	150
1.2. Grup Normlarının Etkisi	156
2. Sonuç	159
3. Kaynakça.....	161
Chapter 10.....	167
COVID 19 Sürecinde İşsizlik Nedenlerine Yönelik Bir Araştırma.....	167
(Fatime Gül Oktay Atsatan)	167
1. Giriş	170
2. İşsizlik Nedenleri, Türleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları	171
2.1. İşsizliğin Nedenleri	171
2.2. İşsizlik Türleri.....	172
2.2.1. İrادی İşsizlik.....	172

2.2.2. Gayri İradi İşsizlik	173
2.2.3. Açık İşsizlik	173
2.2.3.1. Konjonktürel İşsizlik	174
2.2.3.2. Friksiyonel İşsizlik	175
2.2.3.3. Teknolojik İşsizlik	175
2.2.3.4. Yapısal İşsizlik	176
2.2.3.5. Mevsimsel İşsizlik	176
2.2.4. Gizli İşsizlik	177
2.3. Türkiye'de İşsizlikle Mücadele Politikaları	177
3. Metodoloji	181
4. Bulgular	181
5. Genel Değerlendirme	186
6. Kaynakça	187
Chapter 11	193
Köyden Kente Göçün Kadın İstihdamına Olumsuz Etkileri	193
(Fatime Gül Oktay Atsatan)	193
1. Giriş	196
2. Göç ve Kent İlişkisi	198
3. Göçün Toplum Üzerindeki Etkileri	198
4. Göçün Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri	200
5. Eğitim ve Mesleki Eğitim	201
6. Göçün Kadınlar Üzerindeki Etkisi	202
7. Türkiye'de Kentleşmenin Ortaya Çıkardığı Sorunlar	202
8. Köyden Kente Göçün Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkileri	204
9. Sonuç ve Öneriler	206
10. Kaynakça	208
Chapter 12	215
Hatti Ülkesi Tarihçesi ve Tavanannalar	215
(Serap Sarıbaş)	215
1. Giriş	217
2. Eski Krallık Dönemi	218

3. Büyük Krallık Dönemi	221
4. Hatti Ülkesi Kraliçelerinin Devlet İçindeki Konumları	228
5. Sonuç	231
6. Referanslar	232
Chapter 13.....	235
En Garde! Theatrical Avant-Garde in the Historical, Intellectual and Cultural Context	235
(Serap Sarıbaş)	235
1. Introduction.....	237
2. Avant-Garde Theatre.....	238
3. Manifestations of Avant-Garde	241
4. Conclusion.....	242
5. References	243
Chapter 14.....	245
Havalimanlarında Yabancı Madde Hasarı (FOD) ve Yönetimi	245
(Serdar Kızılcın).....	245
1. Giriş	247
2. Havalimanı Kavramı	248
3. Havalimanı Bölümleri	248
3.1. Kara Tarafı	249
3.2. Hava Tarafı.....	249
4. FOD Kavramı	249
5. FOD Kaynakları	250
6. FOD Yüzünden Meydana Gelen İki Örnek Olay	251
6.1. Air France 4590 Sefer Sayılı Uçuş	251
6.2. Us Airways 1549 Sefer Sayılı Uçuş.....	251
7. FOD Önleme Çalışmaları	251
7.1. Farkındalık Yaratmak	251
7.2. Performans Standartları	252
7.3. Eğitim	252
7.4. Yer Destek ve Hava Sahası Bakım Ekipmanlarının Seçimi ve Bakımı	252

7.5. Havalimanı İnşaat Çalışması.....	252
8. FOD ile Mücadelede Teknolojik Altyapı	253
9. Sonuç ve Öneriler.....	253
10. Referanslar.....	254
Chapter 15.....	257
Rus Edebiyatının Türk Toplumuna Etkisi.....	257
(Serkan Yorgancılar)	257
1. Giriş	259
2. Tercüme ve Çevirilere Yaklaşımlar	260
3. Rus Edebiyatından İlk Çeviriler	261
4. Tolstoy ve Dostoyevski'ye Edebiyatçıların Yaklaşımları	264
5. Türk Sineması ve Rus Klasikleri.....	269
6. Kaynakça.....	272
Chapter 16.....	275
Aksaray Kazası Kırsalındaki Zaviyeler (18-19. Yüzyıl).....	275
(Eşref Temel).....	275
1. Giriş	277
2. Aksaray Kazası Kırsalındaki Zaviyeler	280
2.1. Ana Sultan nam-ı diğer Obruk Zaviyesi Vakfı	280
2.2. Baydı Hatun Zaviyesi ve Türbesi Vakfı	281
2.3. Bezirci Halil Ağa Zaviyesi Vakfı	282
2.4. Böğet Zaviyesi Vakfı.....	282
2.5. Devlet ve İzzet Hatun nam-ı diğer Merkeblü Baba Zaviyesi Vakfı	283
2.6. Eflah Seydi / Seyyid Ahmet Zaviyesi Vakfı.....	283
2.7. Hacı Gaybi Zaviyesi Vakfı	284
2.8. Kara Abdal Zaviyesi Vakfı	285
2.9. Şeyh Hasan Dede Zaviyesi Vakfı.....	285
2.10. Şeyh Turasan Dede Zaviyesi Vakfı	286
3. Değerlendirme.....	288
4. Sonuç	292
5. Kaynakça.....	293

Chapter 17.....	297
Üniversite Hazırlık Sınıfları Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Sürecine Dair Metaforik Algıları: Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Örneği. (Güleser Korkmazer)	297
1. Giriş	299
2. Metafor Kavramı	300
3. Araştırmanın Amacı.....	300
4. Araştırmanın Yöntemi.....	301
5. Çalışma Grubu	301
6. Verilerin Toplanması	302
7. Verilerin Analizi.....	303
8. Araştırma Bulguları.....	304
9. Sonuç	309
10. Kaynakça.....	310
Chapter 18.....	312
Duyu ve Algı Gelişiminde Aile ve Çevrenin Etkisi.....	312
(Rukiye Arslan, Mehmet Sağlam).....	312
1. Giriş	314
1.1. Çocuk, Aile ve Çevre İlişkisi	314
1.1.1. Aile Nedir?.....	314
1.1.2. Ailenin Çocuğun Gelişimindeki Yeri ve Önemi	315
1.2.3. Çevre Nedir?	316
1.2.4. Çevrenin Çocuğun Gelişimindeki Yeri ve Önemi	317
1.2. Duyu Bütünleme Nedir?	318
1.2.1. Duyusal Sistemin Sınıflandırılması.....	321
1.2.1.1. Vestibüler duyu (Denge ve hareket duygusu)	321
1.2.1.2. Proprioseptif duyu (Derin duyu, vücut farkındalığı)	323
1.2.1.3. Taktil duyu (Dokunma Duyusu).....	324
1.2.1.4. Tat duygusu.....	325
1.2.1.5. Koku duygusu.....	325
1.2.1.6. Görme duygusu.....	325

1.2.1.7. İşitme duyusu	326
2. Sonuç	326
3. Referanslar	327
Chapter 19.....	332
Toplumsal İlişkilerde Adalet Karşılıklılık Yoluyla Tanımlanabilir mi? Alışveriş Kuramı Perspektifinden Kavramsal Bir Tartışma	332
(Zeynep Türkkân)	332
1. Giriş	334
2. Kavramsal Çerçeve	335
2.1. Toplumsal ilişkilerde adalet	335
2.2. Toplumsal ilişkilerde karşılıklılık	338
2.3. Toplumsal ilişkilerde güç	343
3. Toplumsal İlişkilerde Adalet Karşılıklılık Yoluyla Tanımlanabilir mi?	347
3.1. Karşılıklılık güçle mi yoksa adaletle mi ilişkili?	347
3.2. Karşılıklılık kavramının alışverişten farkı ve adaletin karşılıklılık yoluyla tanımlanması	351
4. Sonuç	355
5. Kaynakça.....	356
Chapter 20.....	360
Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Bütçe Açığı İlişkisi Üzerine Teorik ve Uygulamalı Yaklaşım: Türkiye Örneği.....	360
(Mustafa Torusdağ)	360
1. Giriş	362
2. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	362
3. Savunma Harcamaları ve Bütçe Açığı İlişkisi	363
4. Literatür İncelemesi	364
5. Ekonometrik Uygulama	365
6. Sonuç	368
7. Referanslar	369
Chapter 21.....	376
Yerel Yönetimlerde Hizmet Kavramı ve Hizmet Kalitesi	376

(Azize Şahin)	376
1. Yerel Yönetimlerde Hizmet Kavramı	378
2. Yerel Yönetim Hizmetlerinin Yapısal Özellikleri	379
3. Yerel Yönetim Hizmetlerinde Hizmet Anlayışı ve Değer Kavramı	380
4. Yerel Yönetimlerde Çok Yönlü Hizmet Anlayışı	381
5. Yerel Yönetim Hizmet Kalitesi	382
5.1. Yerel Yönetimlerde Hizmet Kalitesi Kavramı	382
5.2. Yerel Yönetim Hizmetlerinde Kalite ve Vatandaşların Beklentileri	383
5.3. Yerel Yönetimlerde Hizmet Kalitesi Oluşturmaya Yönelik Öneriler	385
6. Referanslar	385
Chapter 22.....	390
Dijital Bankacılık ve Günümüze Yansımaları.....	390
(Hüseyin Karagöz).....	390
1. Giriş	392
2.Banka Kavramı ve Bankacılık	392
2.1.Dijital Bankacılık ve Tarihçesi.....	393
2.2.Dijital Bankacılığın Faydaları	395
2.3.Dijital Bankacılık Uygulamaları	398
2.3.1.ATM Bankacılığı	398
2.3.2.İnternet Bankacılığı	399
2.3.3.Telefon Bankacılığı.....	400
2.3.4.Mobil Bankacılık	400
2.4.Dijital Bankacılığın Taşıdığı Riskler	402
3.Sonuç ve Değerlendirme	403
4.Referanslar	405

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 01

**The Effect of Self-Sufficiency on Emotional Labor: A
Research for Social Workers
(Ayşe Dede)**

The Effect of Self-Sufficiency on Emotional Labor: A Research for Social Workers

Ayşe Dede

*Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sosyoloji Bölümü Doktora Öğr. E-mail: aysde03@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7131-0899*

Abstract

It is possible for organizations to achieve their goals with the dedication and efforts of employees who are in one-on-one and mostly face-to-face communication with those who receive the service. Especially in recent years, the efforts of employees of public organizations responsible for producing services with an approach that embraces all segments of society have become much more important for organizations to achieve their goals. It is expected that the behaviors of employees in public organizations providing services, the efforts they have made in providing services, will be in accordance with the values and strategies of the institution.

Emotional labor in working life refers to all the emotions expected from employees in accordance with the goals and strategies of the organization during the time employees serve the organization. Although the concept of emotional labor includes the concept of emotion, it has become an important component and variable of the service field in today's competitive conditions. In terms of social work, which is a public obligation strategy, emotional labor includes broader emotional demands placed on social workers, including caring for the emotional needs of beneficiaries.

Individuals with a high sense of self-sufficiency are more satisfied with their work by responding better to situational demands, applying strategies to deal with stressful situations in the organization they join together with their working life, and trying to specialize in the technical, interpersonal, and professional aspects of their work (Hackett, 1995). Therefore, the stronger the qualification expectations individuals have, the more active they will be and the more effort they will put in. In this sense, self-sufficiency does not correspond to being talented, but to trusting one's own resources.

Self-sufficiency comes across as a concept that strongly influences a person's belief in the ability to achieve the desired results, people's behavior, motivation and, ultimately, their success or failure.

Within this framework, we can talk about the existence of an interaction between the level of self-decency of employees and their emotional labor

behavior. In this study, the relationships between the self-sufficiency and emotional labor levels of social workers in charge of providing services to disadvantaged applicants in difficult living conditions are discussed. In this context, the effect of self-sufficiency on emotional labor was investigated in the relationship between the self-sufficiency and emotional labor levels of Social Workers.

1. Conceptual Framework

1.1. Emotional Labor

Ashforth and Humphrey (1995: 99) defined emotion as “a subjective state of feeling”. This subjective feeling state also includes basic emotions such as fun, love, anger, and social emotions such as guilt, jealousy, shame, and creates a link between thought and mood and emotion. Although emotion under normal conditions is intangible and personal, nowadays it has almost become a tangible product with economic value (Özgen, 2010). In this context, emotions can be expressed as anything that can move people into action.

The concept of emotional labor, which we can think about within the framework of the concept of emotion, was first mentioned by Hochschild, but at the time of service, it was described as the display and reflection of emotions determined by the institution on those who receive services. Domalgski (1999) defined emotional labor as; to comply with the rules of the institution and to respond to the expectations of emotional representation in accordance with these boards.

Emotional labor can be considered as a multidimensional concept that includes the emotions that the employees display as a requirement of their profession, the emotional regulation methods they apply to display these emotions, and the internal emotional states of the employees within the scope of emotional display rules (Çukur, 2009). Especially in recent years, with the rapid growth of the service sector, "Emotional Labor" draws attention as an indispensable and widespread component of many service areas and professions.

Expectations for the need to display emotional labor have become a part of corporate culture over time. As a result, “corporate culture turns into a structure in which employees tend to control not only their behaviors but also their feelings” (Boyd, 2002: 154). Thus, employees are expected to direct and control their emotions while providing services in line with the corporate strategy and policies.

Researchers working on the concept of emotional labor have developed various approaches. Within the framework of these approaches, Hochschild (1979, 1983) considered the behavior of employees related to their emotions in two dimensions: superficial role-playing and deeply role-playing. In superficial role-playing, the employee fakes his emotions within the framework of corporate and professional display rules, distinguishing them from the emotions he really feels, and reflects them to the customer or buyer. If it is a deeply role-playing dimension, the employee strives to play the desired role from himself as an actor or actress by focusing on inner feelings and as a result of this effort, he tries to convey his/her feelings to the other person.

Ashforth and Humphrey (1993), on the other hand, added natural emotions as a third dimension to Hochschild's approach. Employees' showing the emotions they feel naturally does not include any obligation, as in the superficial and deep role-playing dimensions.

Morris and Feldman (1996), on the other hand, discussed the concept of emotional labor in four dimensions as emotion display frequency, display rules, emotion variety, and emotional disharmony.

Emphasizing the effect of emotional labor on others (recipients, customers, etc.), he defines emotional labor as an effort to understand others, empathizing with others, and feeling the emotions of others as their own (England & Farkas, 1986).

In this context, emotional labor can be considered as the effort required to display the emotions desired by the organization during interpersonal interaction and communication, and the planning and control requirements of this effort.

The effects of the concept of emotional labor in the personal and organizational context, which is becoming increasingly important, are multiplying. Measuring these effects and increasing awareness on the subject as a result of the measurements, as we have mentioned before, are of great importance for all organizations and employees, especially the service sector.

In the literature, after Hochschild, there are studies on different groups (Ashforth and Humphrey, 1995; Morris and Feldman, 1996; Brief and Weiss, 2002; Zapf, 2002; Çukur and Şahin, 2007). , dimensions, models are also taken into account.

1.2. Self-sufficiency

Bandura (1997) defines self-sufficiency as “an individual's self-judgment about his capacity to organize and successfully perform the activities necessary to demonstrate a certain performance”.

According to Luszczynska, Scholz, and Schwarzer (2005), self-sufficiency is people's belief in their abilities to achieve a desired result in a given situation. The concept expressed in English as “self-sufficiency”, “perceived self-sufficiency” or “self-sufficiency belief” has been translated into Turkish as “özyeterlilik”.

Self-sufficiency is the belief that one can accomplish a certain task. This belief, which is expressed as self-sufficiency, affects whether the person attempts the behavior related to the task, his continuity in this behavior, his motivation for the behavior, and thus his performance” (Kotaman, 2008). Self-sufficiency is the idea that an individual can activate their motivational, cognitive and behavioral abilities in relation to a certain situation (R. Wood & Bandura, 1989). Luszczynska et al. (2005:82) in their study, they expressed self-sufficiency as individuals' belief in their ability to establish control over demanded difficult tasks and their own practices.

Research on self-sufficiency began in the United States in the late 1970s with Bandura's therapies with people with many different phobias. According to Bandura (1986), behaviors will be influenced more by people's beliefs about their capacities and competencies in that field than the actual ability levels they have in any field. In this regard, the more people have strong expectations of competence, the more active they will be and the more effort they will put exert.

The belief in the self-sufficiency of an individual appears as a factor that can determine whether he will be able to perform the task assigned to him and whether the individual will be willing. On the other hand, the level of self-decency varies between people, the factors affecting it can be expressed as the environment, conditions, type of task and degree of difficulty.

According to Bandura (1977), people try to reach a judgment about their self-sufficiency levels based on many sources of information (performance achievements, vicarious experience, verbal persuasion, and physiological states). The effect of knowledge on efficacy expectations depends on how it is cognitively evaluated. Some contextual conditions (social, situational and temporal) that are effective in the formation of events participate in these cognitive evaluations. Thus, even experiences of success may not generate strong generalized expectations of personal efficacy. Competence expectations affect performance and are set independently of performance,

although they are alternately modified by the cumulative effects of one's efforts. As such, efficacy expectations provide a clear basis for predicting the occurrence, generalization, and persistence of coping behavior.

The theoretical foundations of the concept of self-sufficiency were developed within the scope of Rotter's (1954) Control Focus and (Heider, 1944) Subjective Attribution theories. Locus of Control is the individual's perception of events that affect him as the result of his own abilities, characteristics and behaviors, or as the effect of factors outside himself such as luck, fate and others. Subjective attribution theory, on the other hand, is attributing the outcome of a situation to internal or external factors. Internal factors are related to the individual's ability and effort, while external factors are related to luck and difficulty of the job.

Self-sufficiency is not a general behavior, but a specialized behavior for a particular field of activity. On the other hand, the fact that the individual has differentiated self-sufficiency beliefs in different areas positively affects the individual's self-sufficiency belief for new situations. From this point of view: The individual's belief that he has the ability to overcome the difficulty level of the task, his belief in the possibility of success, and the reflection of past achievements are the elements that make up self-sufficiency (Bong, 2001; Kulviwat et al., 2014; Talley et al., 2011).

An individual's perception of self-sufficiency occurs as a result of a comprehensive evaluation and judgment of his own competencies. In order to respond to the requirements of the environment, the individual examines his abilities, personality traits, level of knowledge and experience, motivation, in short, his competencies. If he believes that his competencies are sufficient for the task, situation or activity he is in, he takes action. An individual's belief about these competencies is his/her self-sufficiency perception and is a very important motivator (Işık, 2001).

There are three main features of self-sufficiency. First; Self-sufficiency encompasses individuals' perceptions of their capacity to perform a particular task. Latter; The perception about self-sufficiency can change, it is dynamic. Third; includes a sense of self-sufficiency activating element. Within the scope of these characteristics, although individuals have the same abilities, they perform at different levels depending on their self-sufficiency perceptions (Bolat, 2011).

Self-sufficiency has been studied in a wide range of research in terms of its relationships with many different variables. Studies on self-sufficiency have revealed that the phenomenon of self-sufficiency is related to the level of individual motivation and commitment to realizing personal goals and wishes, the amount of effort to be shown in an action, the level of resistance

to be shown in the face of difficulties, the nature of success and failure attributions, and the effectiveness of performance in complex tasks (Desivilya et al. Eizen, 2005). Research findings examining the relationship between general self-sufficiency perception and some variables (Desivilya & Eizen, 2005; Erez & Judge, 2001; Judge, Van Vianen & De Pater, 2004; Luszczynska, Gibbons, Piko & Tek Özel, 2004; Luszczynska, Scholz & Schwarzer, 2005; Schwarzer & Scholz, 2000) reveal that the multifaceted effect of contextual self-sufficiency perception on human behavior is largely confirmed for general self-sufficiency perception as well.

1.3. Self-sufficiency-Emotional Labor Relationship

Assuming that self-sufficiency affects the individual's professional determination and effort in challenging conditions in working life, individuals with high self-sufficiency can be expected to be more productive and successful when faced with challenging situations in their working environment (Schunk & Pajares, 2002; Gürbüzoğlu-Yalmanlı & Aydın, 2014). It is stated that self-sufficiency capacity is effective on decision making processes, thinking styles and problem solving approach (Dweck & Leggett, 1988). In this context, it is important to evaluate the self-sufficiency of social work professionals in terms of their competencies in social work practices and professional suitability criteria, and to evaluate the emotional labor levels of social workers as a profession that serves people.

Emotional labor occurs especially in jobs that require direct contact with people, require the employee to use their emotions to create an emotional situation with the other individual, and allow the employee to control their emotions. In this respect, in terms of social work paradigm, controlling their emotions towards service seekers includes emotional demands placed on social workers. Because the interaction of social workers with the people they serve directly affects the size of the service perceived by the service demanders. Therefore, the self-sufficiency levels of social workers have an effect on their emotional labor capacity.

In this respect, the following hypotheses have been formed based on the theoretical framework whose boundaries have been drawn.

H1: Coping with New Tasks dimension of Self-sufficiency positively and significantly affects the superficial role-playing dimension of emotional labor.

H2: The dimension of coping with new tasks of self-sufficiency affects the role-playing dimension of emotional labor in a positive and meaningful way.

H3: The self-sufficiency dimension of coping with new tasks positively and significantly affects the natural feelings dimension of emotional labor.

H4: The dimension of self-sufficiency to cope with difficult tasks positively and significantly affects the Superficial role-playing dimension of emotional labor.

H5: The dimension of self-sufficiency to cope with difficult tasks affects the role-playing dimension of emotional labor in a positive and meaningful way.

H6: The dimension of self-sufficiency to cope with difficult tasks positively and significantly affects the natural feelings dimension of emotional labor.

2. Methodology of the Research

2.1. The Purpose and Model of the Research

The main purpose of this study is to analyze the effect of self-sufficiency levels of social workers on emotional labor. The study model created for this purpose is shown in Figure 1.

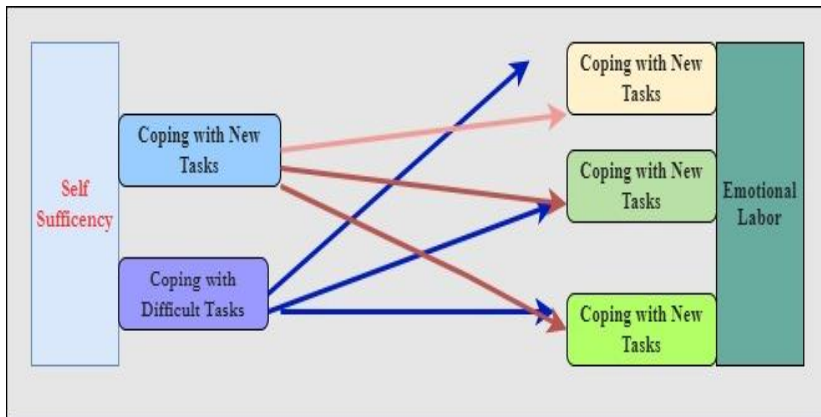

Figure 1: Research Model

2.2. The Universe and The Sample

The population of the research consists of social workers working in the Aegean region. 161 participants who were willing to participate in the study were asked to fill out voluntary consent forms. Afterwards, questionnaire forms were distributed and all participants were asked to fill in the questionnaire. Accordingly, a total of 161 social workers, 121 men and 40 women, constitute the sample group of the research. The total number of

questions of the scales used in the research is 23. While stating that 5 times-10 times the number of participants (Hair vd.2009; Cattell, 1978, Comrey and Lee, 1992; Tabachnick and Fidell, 2001) in the guidelines commonly used in determining the sample size for quantitative research is sufficient, Preacher and MacCallum (2002) stated that the sample number should be at least 100-250 without calculating the number of items.

2.3. Data Collection Tools

The Emotional Labor Scale was created by Diefendorff et al. (2005) by adapting some items of Grandey (2003) and Kruml and Geddes (2000) emotional labor scales and improving some items. The scale consists of 13 items and three dimensions: surface acting, deep acting and natural emotions.

The General Self-sufficiency Scale, developed by Schwarzer and Jerusalem (1995) and adapted into Turkish by Aypay (2010), consists of 2 dimensions and 10 questions. It consists of Self-sufficiency in Coping with New Tasks and Coping with Difficult Tasks.

2.4. Statistical Methods Used in the Research

SPSS 22 program was used in the analysis of the research data. The AMOS 22 program was also used to test the validity of the scales used in the study. In this context, the validity of the scales was tested with the help of confirmatory factor analysis. Internal consistency coefficient was used to measure the reliability of the scales. Correlation and regression analysis were used to test the relationships and effects between the variables used in the study.

3. Findings

The findings obtained in the research were evaluated in the continuation of the study.

3.1. Demographic Findings

The demographic characteristics of the social workers participating in the research are given in Table 1.

Table 1. Demographic characteristics of the participants

Variable	Group	Frequency (n)	Percent (%)
Gender	Male	121	75.1
	Female	40	24.9
Marital status	Married	137	85.09
	Single	14	14.01
Educational Status	Licence	149	92,54
	Degree	12	07.45
Age	25-35	32	19.87
	36-40	51	31.67
	41-45	37	19.3
	46-50	33	22.97
	51 and over	8	4.96
Professional Seniority	6-10 Years	19	11.79
	11-15 Years	49	30.42
Seniority	16-20 Years	37	22.97
	21 and over	56	34.77
Total		161	100

As seen in Table 1, the ratio of male social workers is more weighted than female social workers. The level of married workers is higher than that of single workers. When the participants are examined in terms of education level, there are predominantly social workers with university degrees. When social workers were evaluated in terms of seniority, it was seen that most of them were over 21 years old. The age distribution of the participants ranged from 18 to 55.

3.2. Validity and Reliability Analysis of Scales

Confirmatory factor analysis (CFA) was used to test the construct validity of the scales used in the study. The results obtained for construct validity are given in Table 2.

Table 2: Compliance values of the scales

	X ²	df	X ² /df	GFI	CFI	RMSEA
Self-sufficiency	176.575	115	1.534	0.90	0.98	0.05
Emotional Labor	225.114	101	2.228	0.85	0.96	0.06
Good Fit Values*			≤ 3	≥ 0.90	≥ 0.97	≤ 0.05
Acceptable Compliance Values			≤ 4-5	≥ 0.89-0.85	≥ 0.95	≤ 0.06-0.08

* (Anderson ve Gerbing, 1984; Kline, 1998; Jöreskog ve Sörbom, 1993; Meydan ve Şeşen, 2015)

As seen in Table 2, Self-sufficiency ($X^2/df= 1.534$; $RMSEA= 0.05$; $CFI= 0.98$; $GFI= 0.90$) and Emotional Labor ($X^2/df= 2.22$; $RMSEA= 0.06$; $CFI= 0.96$) obtained as a result of confirmatory factor analysis of the scales. ; $GFI= 0.85$) scale, it can be said that the construct validity of the scales is ensured since the goodness of fit values are at acceptable values.

3.3. Findings Related to Relationships between Variables

The relationships between the variables were tried to be determined with the help of Pearson correlation analysis. Table 3 prepared in this context also includes variables.

Table 3. Correlation Analysis of Variables

	1	2	3	4	5
1. Coping with New Tasks	1				
2. Coping with Difficult Tasks	,363**	1			
3. Superficial role-playing	0.503**	,581**	1		
4. Deeply Acting	0.156	,399**	,459**	1	
5. Natural Emotions	0.146	,439**	,471**	,757**	1

$n=161$, ** $p<.01$, * $p<.05$

As seen in Table 3, the dimension of coping with new tasks, surface acting ($r= .50$; $p<.01$), deep acting ($r= .39$; $p<.01$), and natural emotions dimension ($r= .39$; $p<.01$) of the self-sufficiency scale. =47; $p<.01$) is moderately positive. Self-sufficiency dimension of coping with difficult tasks; superficial acting ($r= .58$; $p<.01$), deep acting ($r= .45$; $p<.01$) at moderate level, natural feelings dimension ($r=.75$; $p<.01$) there is a positive relationship at high level.

According to the data obtained, as the level of self-sufficiency of the participants to cope with new tasks and to cope with difficult tasks increases, their emotional labor also increases.

3.4. Findings Related to Hypothesis Testing

Table 4. Regression analysis

R	R ²	Adjusted R2	Sd	Durbin-Watson
.69	.52	.49	0.79	1.76

$p<.01$, $F=7.09$, $p=.00$

When the R2 value in Table 4 is examined, it is seen that the dimensions of the self-sufficiency scale explain approximately 49 percent of the

emotional labor level. According to the results of the analysis, it can be said that the model $F(6-72) = 11.44$, $p = .00$ is statistically significant.

Table 5. Regression analysis results

	B	Standard error	β	t	p
Coping with New Tasks	0.200	0.111	0.464	1.803	0.00
Coping with Difficult Tasks	0.013	0.138	0.571	1.193	0.002
superficial role-playing	0.713	0.183	0.385	3.902	0.000
Deeply Acting	0.053	0.122	0.310	3.436	0.034
Natural Emotions	0.479	0.147	0.485	3.259	0.002

* $p < .05$

When Table 5 is examined, the dimensions of Coping with New Tasks ($\beta=.46$; $t=1.80$; $p<.05$), Coping with Difficult Tasks ($\beta=.57$; $t=1.19$; $p<.05$), dimensions of the self-sufficiency scale are significant on emotional labor. It is seen that there are predictive variables.

According to these findings, it can be said that as the self-sufficiency of the participants increases, their emotional labor level also increases. According to the hypothesis tests carried out in the research, the H1, H2, H3, H4, H5 and H6 hypotheses were accepted.

4. Conclusion and Discussion

The main purpose determined in this study is to reveal how the self-sufficiency of social workers affects their emotional labor levels. According to the results obtained as a result of the research, it has been understood that the dimensions of self-sufficiency in coping with new tasks and coping with difficult tasks have a positive and significant effect on emotional labor. The findings were found to be consistent with the results of the research conducted by Desivilya and Eizen, (2005), Erez and Judge, (2001), Judge, Van Vianen, and De Pater, (2004).

In the domestic literature, no research has been found on emotional labor of self-sufficiency. In this context, as a result of the research, it is evaluated that revealing the positive and meaningful role of social workers' self-sufficiency at the level of emotional labor makes an important contribution to the literature.

In the light of these results, it is necessary to carefully monitor the self-sufficiency and emotional labor levels of social workers working in a very sensitive field by the authorities, and to take necessary measures to improve

their self-sufficiency. It is necessary to implement a management approach and organizational policies that will reduce the excessive workload especially on social workers. In addition, training and development studies should be carried out in order to increase the self-sufficiency of social workers by aiming to take measures that will enable them to move away from anxiety, to increase their emotional labor level qualitatively, by aiming to gain the knowledge, skills and experience required by the job assigned to them.

5. References

- Ashforth, B. ve Humphrey, R., (1995), Emotion in the Workplace: A Reappraisal, *Human Relations*, 48, 97-125.
- Bandura, A. (1977). Self-sufficiency: Toward a Unifying Theory Of Behavioral Change.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A Social Cognitive Theory*.
- Bandura, A., (1977) Social Learning Theory. Albert Bandura (Ed), New Jersey: Prentice Hall.
- Bolat, O. İ.(2011). Öz yeterlilik ve Üye Etkileşim İlişkisi: Göze Girme Davranışları Ve Güç Mesafesinin Etkisi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bong, M. (2001). Between-and Within-Domain Relations Of Academic Motivation Among Middle And High School Students: Self-sufficiency, Task Value, And Achievement Goals. *Journal of educational psychology*, 93(1), 23.
- Boyd, C., (2002). “Customer Violence and Employee Health and Safety”, *Work, Employment & Society*, 16/1, 151-169.
- Cattell, R.B. (1978). The scientific use of factor analysis. New York: Plenum Press
- Comrey, A.L., & Lee, H.B. (1992). A first course in factor analysis. Hillsdale, NJ: Erlbaum
- Çukur, C. Ş., (2009). “Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri”, *Educational Sciences: Theory & Practice*, 9/2, 527-574 de/gesund/publicat/world_data.htm
- Desivilya, H.S. & Eizen, D. (2005). Conflict management in work teams: the role of and group identification. *The International Journal of Conflict Management*, 16 (2), 183-208.

- Diefendorff, J.M. ve E.M. Richard (2008), "Not All Emotional Display Rules are Created Equal Distinguishing Between Prescriptive and Contextual Display Rules", N.M Ashkanasy, L.C.Cooper (Ed.) Research Companion to Emotion in Organizations, U.K.:Edward Elgar Publishings.
- Domagalski, T. A., (1999). "Emotion in Organizations: Main Currents", *Human Relations*, 52, 833-852
- England, P., ve George F. (1986). "Households, Employment, and Gender: A Social, Economic, and Demographic View", Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Erez, A. & Judge, T.A. (2001). Relationship of Core Self-Evaluations To Goal Setting, Future Research. *Human Performance*, 17 (3), 325-346.
- Grandey, A. (2003). "When The Show must go on: Surface Acting and Deep Acting as Determinants of Emotional Exhaustion and Peer-rated Service Delivery", *Academy of Management*
- Hackett, G. (1995). Self-sufficiency in career choice and development. In A. Bandura (Ed.), *Self-sufficiency in Changing Societies* (pp. 232-258): Cambridge University Press.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2009). *Multivariate data analysis*. NJ: Prentice Hall.
- Işık, İ. (2001). "Öz-Yeterlilik İnancı: Yönetici Rollerini Açısından Bir İnceleme". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Judge, T.A., Van Vianen, A.E.M. & De Pater, I.E. (2004). Emotional stability, core
- Kotaman, H., (2008). "Özyeterlilik İnancı ve Öğrenme Performansının Geliştirilmesine İlişkin Yazın Taraması", *Eğitim Fakültesi Dergisi*. 21/1, 111-133.
- Kruml, S.M. ve D. Geddes (2000). "Exploring The Dimensins of Emotional Labor:The Heart of Hoschshild's Work", *Management Communication Quarterly*, 14, 8-49.
- Kulviwat, S., C. Bruner II, G., ve P. Neelankavil, J. (2014). Self-sufficiency as an antecedent of cognition and affect in technology acceptance. *Journal of Consumer Marketing*, 31(3), 190-199.

- Luszczynska, A., Gibbons, F.X., Piko, B.F. & Teközel, M. (2004). Self-regulatory cognitions, social comparison, and perceived peers' behaviors as predictors of nutrition and physical activity: A comparison among adolescents in Hungary, Poland, Turkey, and USA. *Psychology and Health*, 19 (5), 577-593.
- Luszczynska, A., Gutie'Rrez-Don~A, B. ve Schwarzer, R. (2005). General Self-sufficiency in Various Domains of Human Functioning: Evidence From Five Countries, *International Journal of Psychology*, 40(2), s.80–89.
- Luszczynska, A., Gutierrez- Dona, B. & Schwarzer, R. (2005). General self-sufficiency in various domains of human functioning: Evidence from five countries. *International Journal of Psychology*, 40 (2), 80-89.
- Luszczynska, A., Scholz, U. & (2005). The General Self-sufficiency Scale: Schwarzer R., Multicultural Validation Studies", *The Journal of Psychology*, 139/5, 439-457.
- Morris, A. J. and Feldman, (1996). The Dimensions, Antecedents, and D. C., Consequences of Emotional Labor, *Academy of Management Review*, 21/4, 986-1010.
- Özgen, Işıl (2010). *Turizm İşletmelerinde Duygusal Emek*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Preacher, K. J. & MacCallum, R.C. (2002). Exploratory factor analysis in behavioral genetics research: Factor recovery with small sample sizes. *Behavior Genetics*, 32(2), 153-161.
- Schwarzer, R. & Scholz, U. (2000). *Cross-cultural assessment of coping resources: The general perceived self-sufficiency scale*. Paper presented at the First Asian Congress of Health Psychology: Health Psychology and Culture, Tokyo, Japan. [Online] Retrieved on 12-February-2007, at URL: <http://web.fuberlin>.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Pearson Education Company.
- Talley, D., Goodwin, L., Ruzic, R., ve Fisler, S. (2011). Marine ecology as a framework for preparing the next generation of scientific leaders. *Marine Ecology*, 32(3), 268-277.
- Wood, R., ve Bandura, A. (1989). Impact of conceptions of ability on self-regulatory mechanisms and complex decision making. *Journal of personality social psychology*, 56(3), 407.

Yıldırım, F. ve İlhan, İ.Ö. (2010). “Genel Öz Yeterlilik Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”. Türk Psikiyatri Dergisi, 21(4):301-308.

Zapf, D. (2002) “Emotion Work And Psychological Wellbeing: A Review Of The Literature And Some Conceptual Considerations”, Human Resource Management Review, 12, 237-268

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 02

**Localization of the Brain Functions and Historical
Background of the Intelligence Theories
(Burak Külli)**

Localization of the Brain Functions and Historical Background of the Intelligence Theories

Burak Külli

Istanbul University,

E-mail: burak.kulli@istanbul.edu.tr

1. Introduction

Intelligence is a person's ability to learn from experience, adapt to changing situations, and understand the essence of the idea (Sternberg, 2022). It is also an individual's mental quality, which involves organizing one's environment using information. Many thinkers have discussed the idea of intelligence throughout history to quarter themselves in society and understand what is happening around them. Therefore, pioneers of the intelligence approach carried out studies to understand the human mind. As from ancient Greece, people throughout the history scene tried to understand which parts of the body (especially the brain) related to human cognition, perception, and motion of human (Finger, 2001).

For this reason, we can assume that studies on human intelligence are based on the studies of early anatomists and neurologists to localization brain functions. In the following period, intelligence studies began to be examined within the nature of people's adaptation to their environment. A few mental processes, such as perception, learning, memory, sensation, and problem-solving, were beneficial for individuals to adapt environment effectively (Sternberg, 2021). In this sense, intelligence is not the cognitive and mental processes of individuals studied by neurologists and anatomists, but rather the selected combinations of these processes following their purpose in efficiently adapting to the environment. Within the scope of this study, it is aimed to focus on how brain functions have been localized differently in certain parts of the human body throughout history and how to start intelligence studies. In addition, recent debates to create a common platform for intelligence studies have shown.

2. Localization the Brain Functions Through the History

The human spirit has been an intriguing subject for people who align themselves with cultural bonds throughout the ages. A spiritual structure that enables people to perceive, think and act has been discussed for many years (Finger, 2001). The view that the brain functions as a part of human anatomical structure and forms the basis of current research dates back to

Ancient Greece. When we look at the studies on the localization of brain functions in libertarian Ancient Greece, where the studies started with the brain functions, a scientific basis and the search for freedom always stand out.

In this context, the search for structure and scientific freedom related to the definition of brain functions will be examined in three periods, as in Zola-Morgan's study. These periods are (1) from Antiquity to the 2nd century, (2) from the 2nd century to the 18th century, and (3) from the 19th century to the present (Zola-Morgan, 1995). In addition to periods, the contribution of Gall's controversial studies, which was a point for future research in the 19th and 20th centuries, has been discussed as an outcome of the increasing number of recent studies in Intelligence studies.

2.1. First Period: From Ancient Times to 2nd Century BC Localization the Brain Functions Through the History

In the first period, thinkers discussed and carried out observations to determine where the position soul is in the human body (Finger, 2001). According to those thinkers, the soul of humans was a source of spiritual life and so accepted as the basis of existence. Moreover, especially in the early period, it was assumed that certain soul functions took place in various body parts in Ancient Greece. In addition to this idea, especially the human head - which refers to the brain- was thought to be the center of the cognition function of the soul (Mchenry & Garrison, 1969). Therefore, those anatomists who examined the thesis tried to understand which part of the human body was related to the human soul.

Finally, Greek anatomist Galen (130-200), who studied the human soul, shaped his era with his essential studies on the localization of brain functions (Finger, 2001). In his reflections on animals, Galen revealed that the brain is the center of the nervous system and is responsible for perception, movement, and thinking (Gross, 1987).

2.2. Second Period: From 2nd Century BC to 18th Century Localization the Brain Functions Through the History

Discussions during this period focused on whether scientific functions were located in the brain parts or in the brain itself (Mchenry & Garrison, 1969). While Galen concentrates on the idea that cognitive functions mainly occur in the brain, in some of his later studies, he defended the idea that cognitive functions also appear in the brain parts. Furthermore, while Catholic Church was growing power in Europe, its intervention in intelligence studies started to show itself. During this period, in the Church's

view, it was believed that non-earthly spirits and ideas passed through the cavities of the brain parts. However, with the Renaissance and Reformation movements, the power of the Church began to decline in Europe. In particular, names such as Leonardo Da Vinci (1452-1519) and Andreas Vesalius (1514-1564) conducted studies that questioned the brain parts of human cognition and features such as thinking, movement, and perception. Finally, with the pioneering and successful works of Thomas Willis (1621-1675) in the 17th century and the studies carried out with developmentally disabled individuals in the 18th century, it was revealed that the intellectual functions of human beings were located brain itself, not in the parts of the brain (Zola-Morgan, 1995).

2.3. Third Period: From 18th century to the Present Localization the Brain Functions Through the History

From the 18th to the present, discussions have focused on how mental activities (cognitive processes) were organized in the brain. The first approach, known as the localizational view, was highly accepted by the scientific society. The idea was that certain mental functions are performed in connected brain parts. However, another equally strongly supported alternative to this idea was that large brain parts contain all mental activities, and there is no specialization for functions in various brain parts (Clarke & Jacyna, 1992).

Current views on the localization of brain functions primarily emerged between 1790 and 1860. In particular, many contemporary works have been presented by considering the pioneer works of Franz Joseph Gall at the beginning of the 19th century. Gall was referred to as a leader of the localizational movement together with his collaborative Johann Spurzheim. As a matter of course, Gall's work has been falsified many times by different researchers. Even though the falsification toward Gall's work, his works have provided a basis for various ideas, raising essential questions for studying brain function and intelligence (Zola-Morgan, 1995).

3. Two Approaches to Localization Brain Functions: Organology and Phrenology

In Franz Joseph Gall's childhood, the idea that specific physical factors could explain psychological characteristics in people's bodies and faces was supported in much of Europe (Finger, 2001). Gall was also influenced by this approach at a young age and put forward the hypothesis that verbal memory is located in the front part of the brain and that the eye sockets protrude forward when verbal memory develops.

Although Gall was increasingly known for his work, he was criticized for localizing the brain's cognitive functions in the late 18th century because he was damaging society's social, moral, and religious understanding. In particular, with its spiritual and moral view based on the unity of spirit and mind, the Austrian government found Gall's work inappropriate and prohibited Gall from teaching and publishing (Simpson, 2005). Furthermore, the Austrian Emperor Francis wrote a letter reiterating that Gall's works were immoral. Thereupon, Gall continued his studies by traveling to various countries in Europe. In this period, the idea that human behavioral sciences would gain importance soon became dominant in the scientific community. Moreover, in behavioral science studies, the idea that there was a known, fixed relationship between the outer surface of the body and the inner spirit was dominant at that time. However, brain tissue does not have equal potential in Gall's organology, especially with preliminary studies; instead, it consists of many discrete events (Clarke & Jacyna, 1992).

When Gall started his studies in the last period of the 18th century, he also started to give various lectures during this period. One of the participants in these classes was Spurzheim. Spurzheim began working with Gall to improve himself on the anatomical parts of Gall's research in 1800 (Clarke & Jacyna, 1992). After the Austrian monarchy interrupted Gall's work, following their European tour starting in 1805, Gall and Spurzheim continued their studies in Paris in 1807 (Zola-Morgan, 1995).

Although Gall and Spurzheim gave the first product of their joint work in 1809, their study on the Nervous System (*Recherces sur le Système Nerveux*), which was not widely known to the public; In 1810, they started to write a 4-volume work called Physiology and Anatomy in the Nervous System (*Anatomie et Physiologie du Système Nerveux*), which made themselves known to the public. The duo, which included additional anatomical discoveries in the first volume of this research, soon began to write on organology in the second volume. However, Gall and Spurzheim disagreed, and Gall published the last three book volumes alone in 1812, 1818, and 1819 respectively, from the second to the last volume (Whitaker & Jarema, 2017).

Gall's organology was essentially based on four assumptions (House, 2010). These were stated in Gall's book *The Organ of Souls*, 1822; (1) Moral and intellectual abilities are innate, (2) the functioning and display of moral and intellectual faculties depend on the body, specific regions, and brain structures, (3) the brain is the center of all abilities, attitudes, and feelings, (4) The brain consists of many organs in which faculties, attitudes, and feelings are located (Zola-Morgan, 1995). Gall continued his research based on the understanding that he formed within the framework of these assumptions. He

examined humans and other living skulls and bones to find a tie between the human body and brain functions. In research, Gall aimed to reveal a correlation between the physical characteristics of the human being and human behavior and human personality. However, Gall proposed that individuals with larger organs exhibit their behavior better. On the other hand, he continued his research to support that different brain parts have different abilities (Clarke & Jacyna, 1992).

Although Gall's organology was seen as an essential invention in its era, the phrenology developed by Spurzheim by making minor modifications was heard more in public (Eling & Finger, 2021). One of the reasons for the disagreement between Gall and Spurzheim was that the two pioneers took different approaches to the foundations of human nature (Whitaker & Jarema, 2017). For example, Gall stated that man has inherent evil propensities; Spurzheim; argued that man was created with the potential to be good, and in response to Gall's view, he stated: some usurpers are satisfied by stealing, others are highly bloodthirsty and tend to kill out of nowhere. The root cause of this desire is the simple urge to destroy; it does not concern either the way of destruction or the method of destruction (Zola-Morgan, 1995). On the other hand, Spurzheim focused urges that direct human rather evil desires within human beings. Therefore, Spurzheim's views differed from Gall's approach and resonated with society (Eling & Finger, 2021).

Gall and Spurzheim parted ways in 1812 while writing the second volume of *Anatomy of the Physiology of the Nervous System* (Zola-Morgan, 1995). The reasons for this separation could be expressed under three headings: (1) While Gall tries to explain the innate abilities of the human brain through observations and experiments, Spurzheim relies more on guesswork and insight. (2) Gall displayed a very skeptical approach to the relationship between mental faculties and the human skull, relying only on the outputs of widely accepted studies that were carried out in detail. However, Spurzheim was able to approach such studies without hesitation. (3) Gall was fed from retrospective approaches to reveal the relationship between individuals' abilities and skull shapes. Spurzheim, on the other hand, took a forward-looking approach and adopted phrenology as a way of revealing behaviors (Hagner, 2003).

In the conflict between Gall and Spurzheim, the work of Spurzheim, who continued his advanced studies in England and asserted more forward-looking assumptions on Gall's work, rather than the scientifically based systematic studies of Gall, gained popularity in public. It is fascinating that; After the era when Spurzheim introduced phrenology, it was defined as Gall's work by people and even dedicated to Gall by the advocates of the theory of multiple intelligences (Gardner, 2011; Simpson, 2005).

3.1. Critiques Toward to Phrenology

Spurzheim continued to develop phrenology in England, resonated in a libertarian political framework, just as it did in the French Revolution. But, again, this phrenology approach had been criticized by a part of the scientific community. Its innate and descriptive nature eliminates the chance of free choice and personal responsibilities (Knight, 1986). However, phrenologists stated that phrenology was not descriptive, and each ability would be affected by other skills and situations (Zola-Morgan, 1995).

Gall's work was often not accepted by his contemporary colleagues. According to them, Gall's studies neglected the previous relevant studies and their outcomes and suggestions. Also, his studies had shown low scientific reliability due to the discreteness of the context of the research field. However, Gall's works had a significant impact on neuroscience in particular and on the scientific world in general (Finger, 2001). For example, Gall popularized the idea of creating a framework for understanding behavior that experimental influences could modify, but that was significantly dependent on instinct and inheritance (Greenblatt, 1995). In addition, Gall was one of the first scientists to reveal the speech region in the human brain.

One of the primary studies known to deal with the cognitive and mental processes systematically was the study of the localization of the human brain functions, which Franz Joseph Gall advanced by addressing his observations in his youth (Salisbury & Shail, 2010). However, Gall put forward thesis had been changed many times over the years. Nevertheless, it formed the basis of studies in this field by drawing attention to the characteristics of cognitive functions in the brain for researchers. (1) On the one hand, the question of "which regions in the human brain support which cognitive functions" enabled neuroscientists to examine the human brain and especially human intelligence from a neuroscience point of view. (2) On the other hand, he opened the doors of the science of human behavior with the question of "which cognitive functions form the basis of which behaviors."

Gardner described Gall's work in his block-busting book as follows: Gall was still at school age, wondering if there was a correlation between the size of people's skulls and their mental capacities. In his research to test this idea, he hypothesized a relationship between different skull sizes and people's intelligence. Gall developed this hypothesis around the discipline of science called phrenology, but he did not find many adherents (Gardner, 2013). According to Gardner, Gall's studies did not receive the expected attention in the scientific community; however, his studies were one of the basics of the multiple intelligence theory and emphasized two vital points for descendants (Gardner, 2013)

The essential highlights of Gall, which many different researchers in different disciplines emphasized, were as follows (Eling & Finger, 2020):

(1) Diverse parts of the brain have distinct functions.

(2) There might not be general mental powers (Intelligence) consisting of perception, memory, and attention in human intelligence. Still, there might be different forms of engagement, perception, and memory, as in mental abilities (such as music, language, painting, logic, mathematics) (Rourke & Conway, 1997). Therefore, although many criticized Gall in his era and today because of these ideas, it has been imperative to reveal human cognitive abilities and intelligence.

4. The Effort to Create a Common Platform for Intelligence Discussions

Studies to understand humans' mental capacity and mental abilities have gained momentum, especially after Gall's studies. As early as the 19th century, intelligence was conceptualized by different researchers as abilities possessed by individuals and measurable by basic tests (Schilinger, 2003). Despite the logical fallacy researchers faced in concretization and cyclicity within the concept of intelligence, the debates on intelligence continue in the present over how many types of intelligence exist. This topic has been handled, which methods were applied in studies on intelligence, and what problems were encountered (Eling & Finger, 2021).

Discussions on human mental capacity have continued for many years in the scientific community and society. These discussions focused on (1) various debates on the definition of intelligence, (2) opposing views toward IQ and ethnicity, (3) critiques toward intelligence, whether inner or artificial, (4) discussions on the existence of intelligence (Welnberg, 1989; Howe, 1990; Mayer, 2012).

British psychologist Charles Spearman developed one of the first intelligence quotient scales to measure intelligence. Spearman analyzed the scores of different intelligence tests, most of which belonged to Binet and Simon, with the factor analysis method; (1) both revealed a positive relationship between intelligence scores in these tests, (2) and roughly revealed a hierarchical pattern among the tests, revealing that he assumed that high-grade abilities are required to achieve high scores. In the light of these findings, Spearman stated that a general factor could gather different mental abilities in line with all test results with positive internal correlations, and he named it the "g" factor (Deary, 2001). According to Spearman, people who can solve a given problem tend to solve other problems; those less capable of solving these problems are less predisposed to solve them. Accordingly, the general factor or "g" factor, a phenomenon in psychometrics, was obtained by

factor analysis of a series of scores from various problem-solving tests (Crinella & Brain, 2000).

Spearman's research kept the mathematical relationship abstract and embodied it as the general factor one has. However, it has also been claimed that he manipulated the study to find a positive relationship, while sometimes only the phenomenon itself would be sufficient in his operations to explain a phenomenon (Crinella & Brain, 2000).

Spearman's theory refers to general intelligence, a mental capacity due to its statistical structure over time; then, it turned into general cognitive ability. The focus of Spearman's research has been on what exactly is being measured by intelligence tests. However, with Spearman's death, his theory disappeared; however, the "g" factor guided further research. As a result, many researchers in the social sciences have used standardized tests and factor analysis, thanks to Spearman (Jensen, 1998).

Intelligence theorists have utilized Spearman's "g" factor model for many years. However, especially since the 1980s, an understanding has developed that does not see intelligence as a single feature but instead sees intelligence as different characteristics and competencies. The two most remarkable examples of this were Sternberg's Triarchic (1984) and Gardner's Multiple Intelligences (1983). Sternberg considered intelligence a combination of analytical, creative, and practical intelligence (Stenberg, 1985). On the other hand, Gardner emphasized that intelligence consists of at least six characteristics or competencies. Gardner divided these six types of intelligence into three groups as follows: (1) linguistic intelligence and musical intelligence were classified as audio-visual; (2) mathematical and spatial intelligence were classified as visual; (3) kinesthetic (physical activity) intelligence and emotional intelligence were classified as bodily. Gardner also described intelligence as broader than highly specialized numerical techniques; self-perception should be thought of as entities at a certain general level, narrower than the most general competencies such as analyzing and synthesizing (Gardner, 2011). By this definition, intelligence was potentially functional constructs, not physically verifiable entities.

Gardner and Sternberg's studies on multiple intelligences revealed that intelligence was not only related to intelligence tests associated with success in business or academic life (Gardner, 2013). Along with this tendency, it has been stated that demonstrating abilities or mental capacities is not related to school success and, therefore, cannot be evaluated with traditional tests. In short, it was emphasized that conventional tests could not reveal a person's practical intelligence in the physical world.

Stenberg and Gardner's theories of multiple intelligences have led to the emergence of a new understanding against the traditional approach of hereditary characteristics do not change with life experience, which has been going on for many years (Gardner, 2011). As a combination of mental capacity and life experiences, intelligence was introduced by Mayer et al. (1993) as an Emotional Quotient (EQ). Emotional intelligence, a part of multiple intelligence theory, does not have precise dimensions that can gain scientific legitimacy, exactly as Gardner states. However, it has provided a functional scientific structure (Mayer & Salovey, 2007). In addition, Cultural Intelligence (CQ), a part of multiple intelligence, has made way for scientific design, just like Emotional Intelligence. It has also aimed to enlighten the relative predisposition of people from different cultures to interact with other cultures (Earley & Mosakowski, 2004).

4.1. Conceptualizing Human Intelligence and Identifying Intelligence Types

Scientists still have two questions from the earliest studies on intelligence to current studies. These; (1) what exactly intelligence means, (2) how many types of intelligence exist. These questions appear fundamentally scientific but are more semantic (Schlinger, 2003). Moreover, these questions apart from the researcher from focusing on the variables that inquiry what it is to be intelligent in intelligence studies.

There are many ways to acquire mental capacity. Some studies examine these ways as behavior-based minor cases. For this reason, it is controversial whether the existence of a qualitatively distinctive intelligence or various categorical types of intelligence. In addition, it is also critical that researchers evaluate the intelligence of individuals considering their cultural aspects and definition of what intelligence refers to.

Intelligence or intelligent behavior is an individuals' perception of relationships or differences between situations. Intelligence is not assessing individuals or explaining their behaviors; it simply refers to behaviors in a particular context or various interrelated behaviors. One of the intelligence tests developers, Binet, induced that perceiving intelligence as an assessment of individuals' capacity, using the expression of "intellectual skills" (Johnson & Layng, 1992). Here, abilities were used synonymously with behaviors, and it has been revealed that intelligence is also intelligent behavior. In this sense, intelligence was also used synonymously with capabilities. This usage also explains the expression of intelligence as mental abilities in studies on intelligence from the 20th century to the present.

One of the problems with the conceptualization of intelligence is that researchers have redefined intelligence in their way, rather than comparing different types of intelligence or revealing differences in academic, practical, or behavioral intelligence through empirical analysis. However, beyond the fact that intelligence tests measure intelligence, behavioral scientists have investigated the accuracy and appropriateness of measuring intelligence in a fictional context (Schlinger, 2003). In addition, this approach has raised whether intelligence is natural or artificial (Deary, 2001). However, while neurologists consider the biological aspects of intelligence concerning the human brain, behavioral scientists (or researchers working on theories of intelligence) have discussed the dimensions of intelligence related to human behavior.

To understand the behavior background, we should understand the historical and contemporary conditions or examine the variables necessary for its realization. Furthermore, this examination can only be achieved through systematic experimentation. However, one of the reasons for the long-standing debates in intelligence theories is that research has sometimes shifted to political aspects, away from a systematic approach (Neisser et al., 1996).

4.2. Endeavors to Create Common Definition for the Intelligence

Intelligence researchers were acting on the axis of unscientific media under the influence of political interventions in America. Then, in 1994, a book on intelligence called *The Bell Curve*, which brought together information from all fields and views, was published in America by *R. Herrnstein and C. Murray*, American psychologist and political scientist. The book specifically brought together studies on intelligence test scores and the nature of intelligence. Unfortunately, because the book reflected controversial views, it caused the conflict between scientists and the media became fiercer (Neisser et al., 1996). Thereupon, the Board of Scientific Affairs in the American Psychological Association (APA) agreed that a report on intelligence debates should be prepared. Within the scope of this study, a task force consisting of the *Advancement of Psychology in the Public Interest*, the *Committee on Psychological Tests and Assessment*, and the *Council of Representatives* were established at the APA. At the meetings held in January and March 1995, this board first prepared a draft and a report (Neisser et al., 1996). The topics focused on in the report prepared by the task force are listed as follows: (1) Concepts of intelligence, (2) intelligence tests and the relationships between them, (3) genes and intelligence, (4) environmental effects on intelligence, and (5) group differences (Neisser et al., 1996).

In response to the debates about intelligence in the light of these questions, the APA task force compared different approaches to intelligence and sought answers to the following questions in the study, which was drafted in 1994 and turned into a report in 1995:

(1) What are the essential conceptualizations of intelligence today?

Intelligence is a general mental capacity. It includes reasoning, planning, problem-solving, abstract thinking, perceiving complex ideas, learning quickly, and learning from experience.

In addition, only a tiny part of the brain's processes related to intelligence can still be understood. So, neuroscience researchers focalize on exploring electrical activities in the brain, the effects of energy spikes, and the nerve conduction speed of understanding that brain-intelligence connection. On the other hand, behavioral studies have focused on revealing certain groups' different mental abilities. In this way, they can compare different cognitive skills in different cultural groups and conduct studies that demonstrate the reasons for this difference (Gill & Phytian, 2016).

(2) What do intelligence test scores mean, what do they predict, and how well can they bode?

Research has frequently emphasized that intelligence is definable and measurable through intelligence tests. Intelligence tests do not measure creativity, character, personality traits, or other differences between individuals. However, they can look at differences between the relative capacities of individuals and groups (Neisser et al., 1996).

Although many different intelligence tests, they all measure the same intelligence. On the other hand, they can do this with methods that focus on different brain parts (language and known symbols), or they can be applied through ways that deal with the brain as a whole (Marrin, 2016).

(3) Why do people's intelligence differ significantly? Why do test scores differ? What relationship is between human intelligence and intelligence test scores and genetic and environmental factors?

People differ from each other in many ways in terms of their mental characteristics. Intelligence is one of these characteristics. Intelligence tests used for measurement are mostly western-based psychometric tests. The test questions and expressions in that tests were also prepared by considering the individuals of western origin and their language. Conducting these tests out of Western countries will give different results. Therefore, in such tests, it is essential to reveal the social variables (people's life, values, what they do, and their level of education) before the test individuals (Scott & Jackson, 2004).

(4) Do various ethnic groups perform differently on intelligence tests of multiple patterns? If so, what could explain these differences?

Intelligence in different social groups may contain solid genetic influences. However, these genetic effects do not mean that intelligence has wholly disappeared. People are not born with a fixed intelligence ratio. However, the intelligence slowly stabilizes during childhood under the social environment and then changes hardly ever (Valencia & Suzuki, 2000).

There is no descriptive research on why intelligence shows a bell curve in different social groups. The source of varying intelligence levels can also be due to features outside of their social environment. Most researchers agree that the environment creates other trends (bell curve) in different cultures. However, one should mind that genetic factor can also determine intelligence.

(5) What are the most important unresolved issues regarding intelligence tests today?

Although the report prepared by Neisser et al. gives a general look to researchers and readers on intelligence, there are still unveiled inquires since 1996.

Genetic differences significantly contribute to the measurement of individual intelligence differences. However, it has not been revealed which genes are effective in which part of intelligence. It is stated that the effect of genetic differences on intelligence increases with age. However, the root cause of this situation has not been revealed yet (Schellenberg & Peretz, 2008). Environmental factors contribute significantly to the development of intelligence. However, their research on precisely what these environmental factors are and how they work is still at the first stage of development. Many researchers state that standardized intelligence tests do not include all types of intelligence. Creativity, wisdom, and social sensitivity are some of them that appear. However, research on these essential abilities is still emergent and limited.

These questions show what intelligence is, what sample, and for whom it is applicable. It also states what an intelligence test is trying to reveal and what it can reveal. However, most concepts introduced by the APA task force are primarily American. In addition, it deals with the North American region's cultural characteristics and genetic differences. Nevertheless, the obtained results provide a general framework for studying intelligence and reflect the questions worldwide.

The concept of intelligence is primarily a psychology term and describes various behaviors in different contexts. In this sense, as there are many ways

to be intelligent, many other intelligence concepts can also be found. However, even though these distinctions regarding intelligence can be divided into different categories, it does not reflect the differences like intelligence. Beyond that, more functional approaches to intelligence will help identify new and diverse behavioral patterns in how people think about those around them.

5. References

- Clarke, E., & Jacyna, L. S. (1992). *Nineteenth-century origins of neuroscientific concepts*. Univ of California Press.
- Crinella, F. M., & Yu, J. (2000). Brain mechanisms in problem solving and intelligence: g and executive function. *Intelligence*, 27, 1-29.
- Deary, I. J. (2001). *Intelligence: A very short introduction*. New York, NY.
- Earley, P. C., & Mosakowski, E. (2004). Cultural intelligence. *Harvard business review*, 82(10), 139-146.
- Eling, P., & Finger, S. (2015). Franz Joseph Gall on greatness in the fine arts: A collaboration of multiple cortical faculties of mind. *Cortex*, 71, 102-115.
- Eling, P., & Finger, S. (2020). Gall and phrenology: New perspectives. *Journal of the History of the Neurosciences*, 29(1), 1-4.
- Eling, P., & Finger, S. (Eds.). (2021). *Gall, Spurzheim, and the phrenological movement: Insights and perspectives*. Routledge.
- Eling, P., Finger, S., & Whitaker, H. (2017). On the origins of organology: Franz Joseph Gall and a girl named Bianchi. *Cortex*, 86, 123-131.
- Finger, S. (2009). The birth of localization theory. In *Handbook of clinical neurology* (Vol. 95, pp. 117-128). Elsevier.
- Finger, S., *Origins of Neuroscience: A History of Explorations Into Brain Function*, Oxford University Press, 2001.
- Gardner, H. (2011). Changing minds: How the application of the multiple intelligences (MI) framework could positively contribute to the theory and practice of international negotiation. In *Psychological and political strategies for peace negotiation* (pp. 1-14). Springer, New York, NY.

- Gardner, H. E. (2011). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. Basic books.
- Gardner, H. (2013). Frequently asked questions—multiple intelligences and related educational topics. Retrieved January, 28, 2013.
- Gill, P., & Phythian, M. (2016). What is intelligence studies? *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*, 18(1), 5-19.
- Greenblatt, S. H. (1995). Phrenology in the science and culture of the 19th century. *Neurosurgery*, 37(4), 790-805.
- Gross, C. G., *Early History of Neuroscience*, Encyclopedia of Neuroscience, 843-846, 2. Baski, 1987.
- Hagner, M. (2003). Skulls, brains, and memorial culture: on cerebral biographies of scientists in the nineteenth century. *Science in context*, 16(1-2), 195-218.
- House, M. K. (2010). Beyond the brain: sceptical and satirical responses to Gall's organology. In *Neurology and Modernity* (pp. 41-58). Palgrave Macmillan, London.
- Howe, M. J. A. (1990). Does intelligence exist. *The psychologist*, 3(11), 490-493.
- Jensen, A. R. (1998). The g factor and the design of education. *Intelligence, instruction, and assessment: Theory into practice*, 111-131.
- Johnson, K. R., & Layng, T. J. (1992). Breaking the structuralist barrier: Literacy and numeracy with fluency. *American psychologist*, 47(11), 1475.
- Knight, D. (1986). *The age of science: The scientific world-view in the nineteenth century*. Blackwell.
- Marrin, S. (2016). Improving intelligence studies as an academic discipline. *Intelligence and National Security*, 31(2), 266-279.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (2007). *Mayer-Salovey-Caruso emotional intelligence test*. Toronto: Multi-Health Systems Incorporated.
- Mayer, J. D., Panter, A. T., & Caruso, D. R. (2012). Does personal intelligence exist? Evidence from a new ability-based measure. *Journal of personality assessment*, 94(2), 124-140.

- Garrison, F. H., & McHenry, L. C. (1969). History of neurology. Thomas.
- Neisser, U., Boodoo, G., Bouchard Jr, T. J., Boykin, A. W., Brody, N., Ceci, S. J. & Urbina, S. (1996). Intelligence: knowns and unknowns. *American psychologist*, 51(2), 77.
- Rourke, B. P., & Conway, J. A. (1997). Disabilities of arithmetic and mathematical reasoning: Perspectives from neurology and neuropsychology. *Journal of Learning disabilities*, 30(1), 34-46.
- Salisbury, L., & Shail, A. (2010). *Neurology and modernity: a cultural history of nervous systems, 1800–1950*. Springer.
- Schellenberg, E. G., & Peretz, I. (2008). Music, language and cognition: unresolved issues.
- Schlinger, H. D. (2003). The myth of intelligence. *Psychological Record*, 53(1), 15-32.
- Scott, L., & Jackson, P. (2004). The study of intelligence in theory and practice. *Intelligence & National Security*, 19(2), 139-169.
- Simpson, D. (2005). Phrenology and the neurosciences: contributions of FJ Gall and JG Spurzheim. *ANZ journal of surgery*, 75(6), 475-482.
- Sternberg, R. J. Human Intelligence, *Britannica*, (2022, January 2) Retrieved from: <https://www.britannica.com/science/human-intelligence-psychology/development-of-intelligence>
- Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. CUP Archive.
- Valencia, R. R., & Suzuki, L. A. (2000). *Intelligence testing and minority students: Foundations, performance factors, and assessment issues (Vol. 3)*. Sage.
- Weinberg, R. A. (1989). Intelligence and IQ: Landmark issues and great debates. *American psychologist*, 44(2), 98.
- Whitaker, H., & Jarema, G. (2017). The split between Gall and Spurzheim (1813–1818). *Journal of the History of the Neurosciences*, 26(2), 216-223.
- Zola-Morgan, S. (1995). Localization of brain function: The legacy of Franz Joseph Gall (1758-1828). *Annual review of neuro science*, 18(1), 359-383.

Contemporary Trends in Humanities and Social Sciences

CHAPTER 03

**Metaverse'ün İşletmeler Üzerindeki Potansiyel Etkisi
(Damla Çevik Aka)**

Metaverse’ün İşletmeler Üzerindeki Potansiyel Etkisi

Damla Çevik Aka

*Kırklareli Üniversitesi, İşletme Bölümü,
E-mail: damlacevik@sakarya.edu.tr*

1. Giriş

Son zamanlarda özellikle küçükten büyüğe herkesin bir şekilde ilgi alanına giren ve konuşulan konularından biri Metaverse oldu. Milyonlarca 3 boyutlu sanal deneyimin sorunsuz bir şekilde bir araya geldiği ve etkileşime girdiği fiziksel dünyanın içinde olağanüstü bir karma gerçeklik dijital yerini deneyimlemeye başladı (Siyaeve & Jo, 2021). Metaverse’in adı her ne kadar Facebook’un kurucusu Zuckerberg’in gündeme almasıyla duyulsa da, işin gerçeğine bakıldığında kavramın aslında daha eskiye 1990’lı yıllarda ortaya çıktığı görülmektedir. Metaverse’nin doğuşu Amerika’lı yazar Neal Stephenson’un 1992 yılında yayınlanan Parazit (Snow Crash) isimli bilim kurgu kitabına dayanmaktadır. Kitapta arttırılmış gerçeklikle beraber sanal gerçekliğin birleştiği yeni bir teoriden bahsedilmiştir. Yaklaşık 30 yıl önce ortaya atılan bu fikir, günümüze tam da bu anlamda Metaverse terimiyle gündeme gelmiştir. Büyük ilgi duyulan Metaverse’in tam olarak ne anlama geldiği, hangi teknolojileri gerektirdiği, işletmeler üzerine yaratacağı etkiler ve iş dünyasını ne şekilde değiştirebileceği de çokça tartışılan konular haline gelmiştir. Bu bölümde metaverse’e giriş yapılarak bu yeni teknolojinin tanımından, özelliklerinden, işletmelerde karşılaşması muhtemel engellerden, firmalara sunacağı olanaklardan ve uygulamalarından bahsedilmektedir.

2. Metaverse’a Genel Bir Bakış

Metaverse en temelinde meta ve universe kelimelerinin birleşimiyle oluşturulan, meta teriminin karşılığı “ötesi” olarak universe teriminin ise “evren” olması sebebiyle “evren ötesi” olarak Türkçeleştirilen bir kavramdır. Metaverse’e dair en çok yapılan tanımlama, gerçek ve sanal dünyanın birleştiği yer şeklindedir. Buradaki tanımdan hareketle aslında metaverse’ün sanal dünya üzerinde gerçek bir dünya yaratılma amacı güttüğü şeklinde anlaşılabilmektedir. Metaverse (Stephenson’ın kurgusunda), "tüm dünyada fiber optik ağ üzerinden halka sunulan ve sanal gerçeklik gözlüklerine yansıtılan” başka bir dünya olarak yansıtılmıştır (Stephenson, 1992). Wall Street Journal’a göre metaverse kavramı, "dijital kendi avatarlarımızın ve dünyadaki diğer insanların avatarlarının çalışmak, alışveriş yapmak, derse katılmak, hobiler peşinde koşmak, sosyal toplantıların tadını çıkarmak ve daha fazlası için bir araya geldiği sanal dünya” olarak tanımlanmaktadır

(Needleman, 2021). Metaverse birçok kaynakta bu tanıma benzer şekilde açıklanmakta; oluşturulan bir avatar aracılığıyla insanların çalışmak, sosyalleşmek gibi birçok başka siber konumla dolu dijital platformlarda bir araya gelmesini vaad etmektedir. İster sanal gerçeklikte ister artırılmış gerçeklikte isterse sadece bir ekranda olsun, metaverse'in vaadi zenginlik, sosyalleşme ve üretkenlikte dijital ve fiziksel yaşamlarımızın daha fazla örtüşmesine izin vermek olmuştur.

Kavram, basit bir tanımla arttırılmış gerçeklikle yaratılan yeni bir dijital dünya olarak da ifade edilebilir. Metaverse'i oluşturan teknolojiler, sanal gerçekliği, dijital ve fiziksel dünyaların özelliklerini birleştiren artırılmış gerçekliği içermektedir (wired.com, Erişim Tarihi:01.02.2022). Bu sebeple Metaverse in doğru anlaşılması için ilk olarak *arttırılmış gerçekliğin* tam olarak neyi ifade ettiği üzerinde durulmalıdır. Arttırılmış gerçeklik, bilgisayar tarafından oluşturulan içeriğin canlı video görüntüsü ile gerçek zamanlı olarak karıştırılmasını sağlayan teknolojilerin bir kombinasyonunu tanımlamak için kullanılmaktadır (Mekni & Lemieux, 2014). Arttırılmış gerçeklik, sanal gerçeklikte geliştirilen tekniklere dayanırken, yalnızca sanal dünya ile etkileşime girmez, aynı zamanda gerçek dünya ile belirli bir dereceye kadar karşılıklı bağımlılığa sahip olmaktadır (Azuma, 1997). Bu bağlamda arttırılmış gerçekliğin metaverse dünyası içinde yer alması, özünde metaverse'in geliştirilme amacına hizmet ederek kullanıcıların sanal dünyada kalıp sanki gerçek dünyada olma etkisini yaratacaktır. Sanal gerçeklik ve arttırılmış gerçeklik bugün farklı deneyimler yaratıyor gibi görünse de zamanla gerçek ve sanal dünyaları özgürce birleştirilen bir birliktelik haline gelmesi beklenmektedir.

Metaverse'in en büyük uygulama alanlarından biri çok oyunculu çevrimiçi oyunlar olarak bilinmektedir. 3 boyutlu sanal gerçekliğe yapılan vurgu nedeniyle, video oyunlarının şu anda en yakın metaverse deneyimini sunduğu ifade edilmektedir (academy.binance.com, Erişim Tarihi: 18.01.22). Araştırmalarda metaverse ile ilgili çalışan uzmanların %64'ü, diğer tüm uygulama örneklerine göre çevrimiçi oyunların sanal gerçeklikten yararlanma konusunda en yüksek potansiyele sahip olduğunu belirlemiştir (Roy, 2021). Ancak şüphesiz bu durum sadece çevrimiçi oyun sektörüyle sınırlı kalmamakta, meta veri deposu özellikle iş dünyasında da sınırsız fırsata imkan verebilecektir.

Metaverse'in birçok sahip olduğu özellik vardır. İlk olarak metaverse'ün sınırsız sayıda kullanıcı tarafından kullanılabilmesi ve bu sayede herkes tarafından birlikte çalışılabilen büyük ölçekli bir sisteme sahip olması söylenebilir. Metaverse'de hem bireysel kullanıcılar hem organizasyonlar hem de ticari amaçlı çalışan işletmeler gerçekte yer aldığı şekliyle orada da yer alabilir ve bu doğrultuda birçok katılımcı tarafından farklı içerikler

geliştirilebilir. Metaverse'ün diğer özelliklerine bakıldığında; (cointelegraph.com; Erişim Tarihi: 03.02.22)

Metaverse eşzamanlıdır. Tıpkı "gerçek hayatta" olduğu gibi, metaverse'de her kullanıcı için gerçek zamanlı sürekli şekilde var olan canlı bir deneyim sunmaktadır. Gerçekte var olan zaman kavramı bütün insanlar için nasıl geçerliyse, metaverse dünyasında da zaman herkes için aynı şekilde işlemektedir.

Metaverse duraklamaz. Yani mevcut haliyle hiçbir şekilde duraklamayan bir ortam sunmaktadır. Herhangi bir kısıtı bulunmamakta ve bitmeyecek bir sistem şeklinde sürmektedir.

Bireysel kullanılabilir. İnternet kullanıcısı olan her birey, bu sanal dünyanın birer parçası olarak eş zamanlı olarak sistemde yer alabilir.

İşleyen bir ekonomiye sahiptir. Gerçekte olduğu gibi metaverse dünyasında da süren ve devam edecek bir ekonomi vardır. Yeni sanal dünyada yer alan her kullanıcı yatırım yapma, yatırımlarını değerlendirme ve geri çekme haklarına sahip olabilmektedir.

Metaverse yeni bir teknoloji ürünü olarak ifade edilse de özünde teknolojinin insanlar tarafından nasıl kullanılacağını, insan hayatına nasıl entegre edebileceğini gösteren bir değişim sürecidir.

.Metaverse'in son zamanlarda bu kadar duyulmasında ve büyümesinde şüphesiz Facebook'un çalışmaları etkili olmuştur. Geçtiğimiz yıl (2021) Facebook yıllardır kullandığı marka ismini Meta olarak değiştirdi ve bu alanda çalışmalarını ilerlettiğini duyurdu. Mark Zuckerberg arttırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik üzerinde çalışan Reality Labs'a 10 milyar dolar yatırım yaparak çeşitli projelerde birlikte yer almayı planladığını tahaddüt etti (Bobrowski, 2021a). Reality Labs ekibi sanal ve arttırılmış gerçeklikle birlikte yeni teknolojileri geliştirmeye odaklanan mühendislerden oluşmakta ve ekibin temel amacı arttırılmış gerçeklik ile sanal gerçekliğin birlikte geleceğini yaratacak şekilde projeler geliştirmeye dayanmaktadır. Meta'nın da metaverse dünyasında yer almaya odaklanması sebebiyle Reality Labs ile birlikte geliştirdikleri projeler oldukça ses getirmeye başlamıştır. Birlikte ilk olarak insanların el hareketlerini hissetmeyi sağlayan eldivenler üzerinde çalışarak metaverse dünyasında kullanılacak giyilebilir teknolojilerin gelişimine çalışmaktadırlar. Diğer taraftan bilgisayarla görme, ses, grafik, dokunsal etkileşim, tam vücut izleme, algı bilimi ve gerçek telepresence dahil olmak üzere fark yaratan arttırılmış gerçeklik gözlüklerini ve sanal gerçeklik başlıklarını etkinleştirmek için gereken tüm teknolojileri geliştirmeye odaklanmışlardır (tech.fb.com, Erişim Tarihi: 05.02.22).

Diğer taraftan Çin'deki teknoloji firmaları, yoğun rekabet ortamında yüksek çabalarla metaverse ile ilgili patentleri ve ticari markaları dosyalamak için yarışmakta ve Tencent, Baidu ve ABD'nin kara listeye aldığı Huawei ve SenseTime dahil olmak üzere Çin'in en büyük altı teknoloji şirketi dünya çapında en fazla sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik patent başvurusuna sahip ilk 10 şirket listesine girmiştir (Lau, 2022). Dünyanın birçok yerinden onlarca firma metaverse'i geliştirmeye ve uygulamaya imkan sağlayacak teknolojilere odaklanarak farklı farklı girişimleri hayata geçirmeyi planlamıştır. Nvidia, Unity, Roblox ve Snap gibi birçok teknoloji geliştirici firma da meta veri tabanına dönüşebilecek altyapıyı kurabilmek için çalışmaktadır. Örneğin Nvidia şimdilerde kullanıcıların birçok farklı sanal alanda oluşturdukları öğeleri daha sonra tek bir sanal varlıkta birleştirmelerine olanak sağlayan platform olan Omniverse Enterprise adlı yazılımı piyasaya sürmeyi planlamaktadır (Wiederhold, 2022). Hiçbir kullanıcı bugünün internetinde olduğu gibi meta veri tabanına kendisi doğrudan sahip olmayacak olsa da birçok farklı şirketin adı daha çok geçecektir. Meta, Microsoft, Apple, CAE, GIGXR, Unity, Epic Games, Roblox ve sektördeki birçok firma rekabetin gerisinde kalmamak için büyük yatırımlar yapmaktadır.

Metaverse bulut altyapısı, yazılım araçları, platformlar, uygulamalar, kullanıcı tarafından oluşturulan içerik ve donanım gibi çeşitli teknoloji biçimleri tarafından yönlendirilecektir. Metaverse için birçok yeni teknolojik buluşta olduğu gibi birçok farklı teknolojinin geliştirilmesi ve kullanılması da gerekmektedir. Metaverse'in içinde artırılmış gerçekliğin anahtar rolde olması sebebiyle artırılmış gerçekliği sunan teknolojik aletlerin de bu ihtiyacı karşılayacak şekilde tasarlanması beklenmektedir. Akıllı gözlükler, sanal gerçeklik kulaklıkları, akıllı vücut sinir sistemleri (vücut ısısının anlaşılması, kalp atış ritminin ölçülmesi, stres seviyesinin takip edilmesi gibi) ile çalışan cihazlar her geçen gün daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Microsoft, 2016'daki ilk sürümünden bu yana HoloLens karma gerçeklik akıllı gözlükleriyle çeşitli kurumsal kullanım durumlarını desteklemektedir. HoloLens'in birinci ve ikinci sürümünün geliştirilmesinin ardından Microsoft, "HoloLens 3" için çalışmalarına devam ettiğini duyurdu. Geliştirilen karma gerçeklik gözlüğüyle kullanıcıların birçok farklı hologramı, yüksek çözünürlükle daha ince ayrıntılarla görebilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

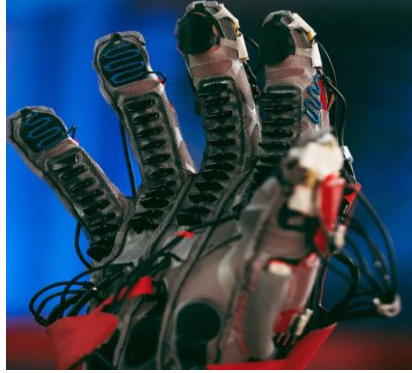

Resim 1: Microsoft HoloLens 2

Kaynak:robotsepeti.com (Erişim Tarihi:05.02.22)

Özellikle sanal gerçeklik gözlükleri metaverse içindeki giyilebilir teknolojinin en yaygın kullanılan ürünlerden biridir. Apple'ın da bu sene içerisinde arttırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik başlıklarını satışa süreceği beklenmektedir. Sanal gerçeklik gözlükleriyle tanınan Oculus, 2014 yılında Facebook tarafından satın alındı ve günümüzde Oculus gözlükleri Meta'nın (Facebook) metaverse'inin ana bileşeni olmuştur (techhq.com, Erişim Tarihi: 23.12.21). Metaverse, kullanıcıların bilgisayarlardan ve mobil cihazlardan yararlanabilecekleri ve aynı zamanda gelişmekte olan giyilebilir cihazlarla birçok deneyimi yaşayabilecekleri bilgi işlem deneyimi sunmaktadır. Sanal gerçeklik gözlükleriyle veya parmak ucuna yapıştırılan giyilebilir teknolojilerle birlikte kullanıcılar metaverse dünyasını daha gerçekçi deneyimleyebilmektedir. Hem sağlık sektöründe hem kültürel aktivitelerde (sinema, konser vs.) hem eğlence sektöründe (dijital oyunlarda vs.) hem eğitimde daha birçok alanda giyilebilir teknolojilerin dijital platformda kullanımı hızla büyümektedir.

Dokunsal eldivenler ise metaverse için tasarlanan özel giyilebilir teknoloji ürünlerindedir. Meta Reality Labs tarafından tasarlanan dokunsal eldivenler kullanıcıların metaverse dünyasındaki nesnelere dokunmasını ve onları gerçekmiş gibi hissetmesini sağlamaktadır. Kullanıcının bu eldivenleri giymesi ile bilgisayarlar/mobil cihazlar tarafından el hareketlerinin anlaşılması sonucunda dokunduğu nesnelere hissinde sahip olması hedeflenmektedir. Meta tarafından geliştirilen sanal gerçeklik eldivenleri (Resim 2) sanal dünyadaki nesneye dokunulması, nesnenin kavranması, nesne üzerinde elin gezdirilmesi ile sahip olunan hissiyatın yaratılması için aktüatörler olarak isimlendirilen 15 çıkıntılı plastik pedlerden oluşmaktadır (techhq.com, Erişim Tarihi: 23.12.21). Bu aktüatörler eldivenin avuç içinde, parmakların alt kısmında, parmak uçlarında yer alacak şekilde tasarlanmıştır ve aynı zamanda parmak hareketlerini algılayan sensörler de bulunmaktadır.

Resim 2: Meta Tarafından Geliştirilen Dokunsal Eldiven

Kaynak: (Robertson, 2021)

Sanal gözlük veya dokunsal eldiven gibi giyilebilir teknolojilerden daha gelişmiş bir şekilde teknoloji uzmanları bütün şekilde giyilebilen dokunsal giysi üzerine çalışmakta ve giysiye yerleştirilen onlarca manyetik parça ve sensör sayesinde kullanıcıların manyetik alanı hesaplanarak hareketleri algılanmaktadır. Reskin olarak da bilinen bu teknolojiye robotik eller veya bir kişinin başka bir kişinin dokunduğunu hissetmesini sağlayan eldivenler gibi akıllı giyilebilir cihazlar da dahil edilerek geliştirilmektedir. Mark Zuckerberg'in 2021'in Ağustos ayında kendi Facebook'u üzerinden yayınladığı bir duyuruda Carnegie Mellon ile birlikte çalışarak ince bir robot kaplaması oluşturabilmek için yüksek çözünürlüklü dokunmatik sensör tasarladıklarını ve bu durumun da meta veri deposundaki gerçekçi sanal nesnelere ve fiziksel etkileşimlere bir adım daha yaklaştırdığını ifade etti. Bütün bu giyilebilir teknolojiler kullanıcıları metaverse dünyasına bir adım daha yaklaştırmaktadır. Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik küresel ekipman pazarının bu yıl %50'den fazla artarak toplam 9 milyon adede ulaşması beklenirken, 2025 yılına kadar 28,7 milyon adede çıkması da muhtemel görülmektedir (Bobrowski, 2021b). Bu ilerlemeler oldukça kritik ve önemli olmasına rağmen, tüm dünyadaki teknoloji geliştiricileri bu dönüşüme daha çok ve hızlı hazırlanmaları gerekmektedir.

3. Metaverse'ün İşletmeler Üzerinde Yaratacağı Engeller ve Katkılar

Metaverse'i ileriye taşıyacak bu kadar çabaya rağmen iş dünyasının yeni vizyonunun gelişimi önünde duran büyük engeller bulunmaktadır. Meta veri deposunun gerçek dünyayı doğrudan kopyalaması için mevcut bilgisayar sistemleri ve teknolojisinde önemli yükseltmelerin yapılması gerekmektedir (Wiederhold, 2022). Özellikle iş dünyasında metaverse kullanımı için sanal gerçeklik ve artırılmış gerçekliğe verilen önem kadar hızlı kablosuz bağlantılar, bulut bilişim, yapay zeka ve 5 G gibi teknolojilerin bu sistem

içine başarılı entegre edilmesi ve sorunsuz çalışması beklenmektedir. Bu teknolojilerin geliştirilmesi ile birlikte tüm dünya tarafından kolaylıkla kullanılacak şekilde geniş bir ağı kurulması ve metaverse'e uygun maliyetlerle ulaşılması diğer engellerden görülmektedir. Birçok firmanın da birlikte çalışacağı meta veri deposu için iş modellerini uyarlaması gerekecektir (Monier, 2021).

Teknik kaygıların ötesinde, işletmelerin iş modelleri için metaverse'ü kullanmaları gizlilik ve güvenlikle ilgili ele alınması gereken kesin doğruluğu bilinmeyen durumları gündeme getirmiştir. Bunlardan birisi kurumsal kimliğin metaverse dünyasında gerçekte nasıl mevcut olacağı ile ilgilidir. Sanal ortamda kurumların kendi ismiyle yer alabilmesi ve sistemdeki diğer birimlerin gerçek kimliklerinin olup olmadığı bir belirsizlik yaratabilir. Ayrıca sahip olunan gerçek kimlik başka kullanıcılar tarafından kolaylıkla taklit edilebilir. Bu tedirginlik yaratan durum karşısında uygulama geliştiricilerin ses, yüz, parmak izi gibi kişiyi tespit eden tanımlama ve doğrulama sistemlerini geliştirmeleri son derece önemlidir. Kişisel kullanımın dışında firmaların sanal ortamlarda yer almasıyla güvenlik özelliği önemli bir konu haline gelmektedir. Bugünün mevcut teknolojisinde bile şirketlerin veri güvenliğine duyduğu ihtiyacın, metaverse de daha kritik olması muhtemeldir. Firmalar geliştirilmiş güvenlik sistemlerine günümüzdekinden daha çok ihtiyaç duyabilir.

Metaverse'in yeni bir dijital dünya olarak tanımlanabilmesi sebebiyle bu platformlarda ihtiyaç duyulan para, farklı şekillerde işletmelerin karşısına çıkacaktır. Gerçek ve dijital paraların birbirine bağlanmasıyla ortaya çıkacak yeni para şeklinin ve biriminin de güvenilir olması ayrıca önemli bir konudur. Ethereum, Solana, Polkadot veya Avalanche gibi akıllı sözleşme tabanlı kripto paraların metaverse dünyasında kullanımının yaygınlaşması beklenmektedir (kriptokoin.com, Erişim Tarihi: 25.01.22). Meta veri deposunun aynı zamanda Trust Wallet ve MetaMask gibi kripto cüzdanlarının kullanımından da faydalanacağı tahmin edilmektedir. Kurumların satın alma, ürün satma, bilgi paylaşma (danışmanlık) ve özellikle yatırım yapma gibi çeşitli beklentileri için firmalarını güvende hissetmeleri oldukça önemlidir. Tıpkı kullanıcıların gerçek kimliğinin anlaşılması için ihtiyaç duyulan doğrulama sistemleri gibi kurumların sanal ortamdaki hesap cüzdanlarının da doğrulanmasına gerek duyulmaktadır. Bu doğrultuda metaverse'ün hızla gelişmesi ve daha değerli hale gelmesi sonucunda yasa koyucuların ve düzenleyicilerin belirli kurallar ve sınırlar koyması bir ihtiyaç haline gelebilir. Koyulan kurallar ve sınırlamalar kurumların işlemlerini kolaylaştırmaya ve yatırım yapanların daha fazla güven duymasına neden olarak, sistemin gelişmesine de katkı sağlayabilir. Birtakım araştırmacılar, sanal iş dünyasını yönetmek için mevcut yasaları veya düzenlemeleri basitçe

uygulayabileceğine veya gerektiğinde güncelleyebileceğine inanırken, bir kısım araştırmacı metaverse'nin kendi yasalarıyla belirli yasal sistem gerektirebileceği görüşündedir (Crypto AM, 2021).

Metaverse konusundaki bir diğer tedirginlik yaratan durum kullanıcıların sanal gerçekliğin içindeyken bedenlerinin daha az farkında olma eğiliminde olmaları sebebiyle zaman algısı kavramlarının farklı olabileceğidir (Dzyuba, 2021). Çarpık zaman algısının olabilme durumuna karşı, metaverse'in geliştirilmesinde zamanı kontrol altında tutabilecek platformların geliştirilmesi gerekli görülebilir. İşverenler ve firma sahipleri tarafından belki de avantaj olarak görülebilecek bu durum, çalışanlar tarafında endişe yaratabilen bir konu haline gelebilir. Günümüzde beyaz yaka çalışanlarının günlük hayatlarının çok büyük bir kısmını bilgisayarlara bağlı yaşarken, metaverse ile gerçek dünyadaymış gibi hissettiren sanal dünyanın kişilerin işte harcadığı vakti muhtemelen daha çok arttıracakı söylenebilir. Çünkü gerçek dünya ile sanal dünyayı buluşturan bu teknoloji ile birlikte kişilerin hem iş hayatında hem özel hayatında yapabileceği neredeyse birçok şey bu platformlarda deneyimlemelerini sağlayacaktır.

Bu engellere rağmen, meta veri deposunun sağlayacağı fırsatlar da ihmal edilmemelidir. Metaverse değişen ve gelişen teknoloji dünyasında dijital benliklerin fiziksel olanlar kadar önemli olmasına neden olmaktadır. Mevcut sistemde her kullanıcı firma ayrı platform için ayrı sanal kimlik oluşturmakta ve yaratılan kimlikler o platforma özel olarak kalmaktadır. Ancak meta veri deposunda her firmanın sahip olduğu kimlik her yere aynı şekilde ve aynı özelliklerde götürebileceği şekilde tasarlanmaktadır. Bu sayede kullanıcı firmalar metaverse üzerinde yaptığı her işlemde kendileri sorumlu olarak kazandıkları varlıkları her yere taşıyabilmeleri açısından birçok kolaylığı da sağlayabilecektir. Metaverse kullanıcılarının nesne (mal, ürün vb.) yaratabileceği, satabileceği ve istediği ürünleri satın alabileceği şeklinde oluşturulan platformlar dijital bir ekonomiye dönüşebilecek şekilde tasarlanmaktadır. Kullanıcı firmalar diğer firmaların pazarlarına girerek istedikleri dijital öğeleri satın alabildikleri, tıpkı gerçekte olduğu gibi sanal tesislerine yerleştirebildikleri ve istediği zaman kullanabildikleri platformlar geliştirilmektedir. Metaverse dünyasında belki de geliştirdikleri/ürettiği ürünleri başka kullanıcılara satarak varlık sahibi olabilmeleri de mümkün olacak, bu sayede dijital bir ekonomi ortamı yaratılacaktır. Son zamanlarda sıkça tartışılan bir konu da işletmelerin metaverse üzerinde yatırım yapmaları olmuştur. Meta veri deposu sistemi tam olarak oturduğunda ve kullanıcıların güvenlik şüpheleri ortadan kaldırıldığında daha çok firmanın meta veri deposu üzerinde yatırım yapması beklenen bir durumdur. Gelecek günlerde metaverse'da ürün geliştirmek, ürün satmak ve satın almak gibi ekonomik

faaliyetlerin dijital ekonomide daha çok hareketliliğe sebep olacağı muhtemel görülmektedir.

Metaverse'in önemli bir uygulama alanı insanların iş yapma şekillerini ve para kazanma biçimlerini 2010 yılından itibaren değiştirmeye başlayan blokzincir üzerine olmuştur. Meta veri deposunu oluşturmak için gerekli olan onlarca unsurdan blokzincirler birçok önemli işlevselliği sunarak eksik parçayı meta veri deposuna sığdırabilir ve bir meta veri deposu kripto projeleri listesindeki artan eklemeler, doğrudan blok zincirinin veya kriptunun meta veri deposuna getirdiği üretkenlik/verimlilik gibi anlamlara gelmektedir (Weston, 2021). Metaverse'in vaat ettiği geniş sanal platform göz önüne alındığında ise dijital mülkiyetin her zamankinden daha önemli hale gelmesi ile NFT kavramı etrafında artan bir ilgi yaratılmıştır (Stringfield,2022). Blokzincir projelerinin sahiplik kanıtı ve dijital kimlik oluşturmak için sağlam ve son derece güvenli yöntemlere sahip olabilmesi sebebiyle de metaverse'ün gelişiminde blokzincirin önemli bir yerde olacağı kaçınılmazdır. Ayrıca kriptoların, blokzincir tabanlı oyunlarda veya uygulamalarda kullanıcıların sahip olacağı birçok para biriminden daha güvenilir olacağı ifade edilebilir. Çünkü blokzincir teknolojisi meta veri tabanı için şeffaf bir sistemi ortaya koyabilmektedir.

Metaverse'ün sağlayacağı fırsatlardan biri de sanayide iş eğitimlerinde kullanılabilecek olmasıdır. BeBop sensörleri ile dokunsal geri bildirimde sahip ilk sanal gerçeklik veri eldiveni çözümünü oluşturmak için Forte Data Glove isimli arttırılmış gerçeklik/sanal gerçeklik ürünü tasarlanmış ve doğal el etkileşimleri ile kurumlarda iş yapma yeteneğini geliştirecek şekilde oluşturulmuştur (Gamota, 2022). Bu proje ile birlikte kurumsal ve endüstriyel uygulamalarda daha gerçekçi ve güvenli eğitimlerin kolayca sunulabilmesi amaçlanmıştır. Üretim açısından durum incelendiğinde akıllı eldiven çözümünün fabrika ortamında eğitim simülasyonu için kullanılabilecek olması çalışanların sensörler ve bileşenler aracılığıyla normalde kolayca deneyimleyemediği işleri ve dokunamadığı malzemeleri keşfetmesine katkı sağlayacaktır. Bu durum işletmelerde özellikle endüstriyel ortamlarda iş yapma şekillerini büyük oranda değiştirebilir. Yeni bir sistemin, ürünün veya sürecin geliştirilmesine dair ön çalışmalar, meta veri deposu üzerinde simülasyonla çalıştırılarak değişim hakkında kullanıcılara zahmetsizce fikir verebilecektir.

Metaverse günümüzde küçükten büyüğe birçok şirketin konuştuğu ve gelecek dönemlerde yer almayı düşündüğü bir teknoloji haline gelmiştir. Kurumsal birçok firma kendi markalarını sanal platformlara taşıyacak şekilde uzmanlarla birlikte çalışmaktadır. Bunlardan biri olan Nike, kendi markasının dijital platformlarda doğru şekilde yer alması için fiziksel ve dijital değeri birlikte tanımlayan geniş içerik oluşturuculara hizmet veren RTFKT şirketini

satın almıştır. Bu doğrultuda Nike sanal ortamda kullanılmak üzere kendi markalı spor ayakkabı, aksesuar ve giysileri satma niyetini de göstermiştir. Eğer metaverse’de amaçlanan varlıkların korunması başarılırsa, kullanıcıların satın aldığı bir ayakkabı Fortnite ve Minecraft’taki gibi diğer sanal platformlardaki avatar kullanımı için de kullanılabilir. Bir diğer girişim Balenciaga tarafından yapılmıştır. Marka Epic Games ile ortaklık kurarak oyun içinde Balenciaga temalı bir merkez geliştirmiş ve gerçek dünyadaki yansıtan ürünler sanal mağazada sergilenmiştir (Ueland, 2022). Firmalar için kendi pazarlarını genişletebilecekleri ve kendi markalarının reklamlarını da bir taraftan yapabilecekleri fırsatlara böylelikle sahip olabilecektir.

Bir fırsat da metaverse’ün kişilerin çalışma ortamlarını kolaylaştırabileceği üzerinedir. Hibrit ofisler, video tabanlı eğitim ve çevrimiçi sosyal topluluklar insanların zamanlarını dijital ortamlarda daha verimli harcamalarına katkı sağlamaktadır. Özellikle Covid ile birlikte insanların çalışma hayatında olan değişiklik (fiziksel ofislerden sanal ofislere geçiş) sanal ortamlara olan ihtiyacı daha çok arttırmıştır. Metaverse’ün bilgisayarla yoğun olarak çalışan insanların iş yapma şekillerini birden fazla sanal ekrana izin vermesi ve büyük boyutlarda çalışmayı sağlaması sebebiyle çalışma şartlarını kolaylaştıracağı beklenmektedir. Metaverse toplantılarında meta veri deposunda bireysel çalışmanın, aynı sürede gerçek hayattaki dört farklı bilgisayar monitörüyle çalışmaya karşılık geleceği vurgulanmaktadır.

Diğer açıdan Meta tarafından 2021 yılının Ağustos ayında uzaktan çalışma uygulaması olarak geliştirdiği Horizon Workrooms’u test etmeye başlamış ve şirket çalışanları Oculus Quest 2 başlıklarından yararlanarak kendi avatarlarını sanal toplantı alanında kullanmayı başarmıştır (Handley, 2021). Uygulamanın amacı şirketin kendi çalışanlarıyla bağlantı kurmasının sağlanarak uzaktan iş birliği yapabilmesi ve sanal bir masa etrafında tüm ekibin toplanarak işlerin interaktif görüşülmesidir. Özellikle uluslararası statüde olan ve Dünya’nın farklı yerlerinde birçok çalışana sahip kurumlar için bu sanal deneyimi gerçekte birlikteymiş gibi yaşamak oldukça avantajlı bir durum yaratacağına benzemektedir. Metaverse’e her yerde, her zaman ve uygun maliyetli şekilde erişim sağlanabilirse işletmeler tarafında oldukça tercih edilebilir bir hal alabilir.

Meta veri deposunun sunacağı bir fayda müşterilerin deneyimlerini kolaylaştırması üzerinedir. Metaverse günümüzde her geçen gün daha önemli hale gelen bilginin daha kolay ulaşabilmesini mümkün hale getirecektir. Ancak buradaki bilgi soyutluk özelliğinden daha öteye gidebilir. İnternetin sunduğu birçok fırsat mevcutken, gerçek dünyanın neredeyse benzerini oluşturma ile yola çıkılan metaverse’in kullanıcılara gerçek deneyimi sunabilmesi açısından vereceği fayda önemlidir. İşletmelerin sanal dünyada geliştirdikleri ve sundukları ürünler, artırılmış/sanal gerçeklik ekipmanlarıyla

(gözlük, kulaklık, eldiven gibi) müşteriler tarafından kolaylıkla denenebilir. Bu sayede işletmelerin ürünlerini fiziksel dünyada oluşturmadan önce sanal dünyada oluşturmaları ve müşterilerin tepkilerini ölçmesi açısından üretime farklı bir soluk getirmesi beklenmektedir. İşletmeler tarafında müşterilerin meta veri deposu üzerinde ürünle nasıl etkileşime girdiği ve ürünleri nasıl kullandığına dair benzersiz bilgilere ulaşabilmesi sebebiyle firmaların ulaştığı bu verileri kullanarak gelecek dönemlerdeki kullanıcı deneyimini ve performansı belirlemede çok faydalı bilgiler sunabilmesi beklenmektedir (Gamota, 2022). Ayrıca müşteri deneyimleri doğrultusunda ulaşılan bu verileri işletmeler yeni ürün tasarımında kullanabilirler. İşletmelerin siber-fiziksel köprüler kurma yeteneği, uzun süredir üretimde aranmaktadır, çünkü karmaşık bir ürünü fiziksel olarak inşa etmeden önce sanal olarak sanayileştirmek daha ekonomik görülmektedir (Gamota, 2020). Özellikle yeni ürün geliştirmenin doğası gereği barındırdığı risk işletmeleri tedirgin eden bir durumken, metaverse ile birlikte yeni ürün tasarımlarına yönelik hem risk hem de gerektirdiği maliyetlerde avantaj sahibi olunabilir. Bu durumun da işletmelerin performansını arttıran bir strateji haline gelmesi muhtemeldir.

Metaverse'ün işletmeler tarafından önemli bir kazanımı da hızlı üretim tasarım sürecini sağlayabilecek olmasıdır. İşletmeler meta veri deposu çerçevesinde, bir simülasyona varlıklarını kolayca sürükleyip bırakabilir ve önemli fiziksel testler gerçekleştirmeye gerek kalmadan üretim tasarımlarında nasıl daha verimli veya güvenli olacağını kolaylıkla belirleyebilir. Metaverse'ün daha ayrıntılı, fizik tabanlı tasarımlarla üretim için hata payını daha küçük hale getirebilmesi kalite kontrol risklerini de büyük ölçüde azaltılabilirliği açısından önemlidir (Srinivasan, 2021). Çünkü işletmelerin meta veri deposu üzerinde tüm paydaşlarla birlikte ürün/üretim süreçlerini değerlendirebilmeleri hatta müşterilerinin de bu süreçte yer almalarını sağlamaları olası hataların önüne geçilmesini kolaylaştırabilecektir.

Metaverse'ün bir katkısı da firmaların yeni iş alanları yaratarak nitelikli istihdamı arttırabilecek olmasıdır. Bu çalışma alanlarından biri tıpkı gerçek iş dünyasında ihtiyaç duyulan finansal danışman gibi varlık danışmanıdır. NFT'lerin artmasıyla birlikte, metaverse danışman yöneticilerinin büyük talep görmesi sonucunda firmalara varlık satın alma ve yatırım yapma konusunda yardımcı olacak kişilere ihtiyaç duyulması beklenmektedir (Biswas, 2021). Bu doğrultuda varlık danışmanlarıyla birlikte çalışabilecek risk yönetim uzmanları da firmaların doğru stratejilerle ilerlemesini ve başarılı olmasını sağlayabilecektir. Bir diğer iş alanı dijitalleşme ile birlikte siber güvenlik uzmanlarına daha çok ihtiyaç duyulması sebebiyle oluşmaktadır. Veri sızıntılarına yönelik gelebilecek her türlü siber saldırıya ani çözümler

geliştirmek bu noktada oldukça önemlidir ve bu sebeple işletmelerin öncelikli ihtiyaç duyduğu iş alanı haline gelebilir.

Grldğu gibi metaverse teknolojisinin kendisi ve işletmelerde kullanımı daha yeni fark edilmeye ve konuşulmaya başlanmıştır. Meta, Apple, Microsoft, Oculus, Tencent ve dünyadaki birçok teknoloji üretici ve geliştirici firma meta veri tabanının vaatlerini gerçekleştirmek üzere birlikte çalıştıkça bu sanal deneyim sunan teknolojinin artan ivmeyle gelişmesi ve yeni özelliklerle Őekillenmesi devam edecektir.

4. Referanslar

Azuma, R.T. (1997). A survey of augmented reality. *Presence*, 6(4), 355–385.

Biswas, D. (2021). Career Opportunities In The Metaverse. 12.02.22 Tarihinde Erişildi: <https://analyticsindiamag.com/career-opportunities-in-the-metaverse/>.

Bobrowski, M. (2021a). Mark Zuckerberg sets Facebook on long, costly path to metaverse reality. 10 Aralık 2021 Tarihinde Erişildi: https://www.wsj.com/articles/mark-zuckerberg-sets-facebook-on-long-costly-path-to-metaverse-reality-11635252726?mod=article_inline.

Bobrowski M. (2021b). Big tech seeks its next fortune in the metaverse. 10 Aralık 2021 Tarihinde Erişildi: <https://www.wsj.com/articles/big-tech-seeks-its-next-fortune-in-the-metaverse-11636459200>.

Bove, T. (2022). What is the Metaverse? Tech entrepreneur’s 3 part theory suggests we’re at a pivotal point in civilization. *Fortune*. 5 Şubat 22 Tarihinde erişildi: <https://fortune.com/2022/01/13/metaverse-theory-digital-identity/>.

Crypto AM. (2021). The metaverse: real world laws give rise to virtual world problems. 10 Şubat 2022 Tarihinde Erişildi: <https://www.cityam.com/the-metaverse-real-world-laws-give-rise-to-virtual-world-problems/>.

Dzyuba, A. (2021). 7 Challenges of The Metaverse. 29 Aralık 2021 Tarihinde Erişildi: <https://lucidrealitylabs.com/blog/7-challenges-of-the-metaverse>.

Gamota, D. (2020). Meet Avatar Dan: What The Future Of Manufacturing Could Look Like With AR/VR. 09.02.2022 Tarihinde Erişildi: <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2020/08/25/meet-avatar-dan-what-the-future-of-manufacturing-could-look-like-with-arvr/?sh=59c02ab52ac4>.

- Gamota, D. (2022). What The Metaverse Needs To Learn From Manufacturing. 10.02.2022 Tarihinde Erişildi <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2022/02/07/what-the-metaverse-needs-to-learn-from-manufacturing/?sh=62a02a3f1207>.
- Handley, L. (2021). Looking for a job? You might get hired via the metaverse, experts say. 12.02.2022 Tarihinde Erişildi:<https://www.cnbc.com/2021/11/30/looking-for-a-job-you-might-get-hired-via-the-metaverse-experts-say.html>.
- Lau, Y. (2022). China's Big Tech leads in VR and AR patent applications. But China's metaverse may look different from everyone else's. Fortune. 28 Ocak 2022 Tarihinde erişildi: https://fortune.com/2022/01/27/china-big-tech-patent-applications-vr-ar/?queryly=related_article.
- Mekni, M., & Lemieux, A. (2014). Augmented Reality: Applications, Challenges and Future Trends. Applied Computational Science, 205-214, ISBN: 978-960-474-368-1.
- Monier, S. (2021). Special Report – Metaverse: overhyped or the next internet revolution?. 1 Ocak 2022 Tarihinde Erişildi: <https://www.lombardodier.com/contents/corporate-news/investment-insights/2021/december/special-report--metaverse-overhy.html>
- Needleman, S. E. (2021). The amazing things you'll do in the "metaverse" and what it will take to get there. 20 Aralık 2021 Tarihinde Erişildi: https://www.wsj.com/articles/the-amazing-things-youll-do-in-the-metaverseand-what-it-will-take-to-get-there-11634396401?mod=article_inline.
- Robertson, A. (2021). Meta's sci-fi haptic glove prototype lets you feel VR objects using air pockets. 25 Aralık 2021 Tarihinde Erişildi: <https://www.theverge.com/2021/11/16/22782860/meta-facebook-reality-labs-soft-robotics-haptic-glove-prototype>.
- Siyayev, A., & Jo, G-S. (2021). Towards Aircraft Maintenance Metaverse Using Speech Interactions with Virtual Objects in Mixed Reality. *Sensors* 2021, 21(6), 2066.
- Srinivasan, R. (2021). Impact of the Metaverse on Manufacturing. 02.02.22 Tarihinde Erişildi: <https://www.iotforall.com/impact-of-the-metaverse-on-manufacturing>.
- Ueland, S. (2022). 12 Examples of Brands in the Metaverse. 2 Şubat 2022 Tarihinde Erişildi: <https://www.practicaecommerce.com/12-examples-of-brands-in-the-metaverse>.

Weston, G. (2021). Top 5 Blockchain And Crypto Projects In The Metaverse. 25 Ocak 2022 Tarihinde Erişildi: <https://101blockchains.com/metaverse-blockchain-and-crypto-projects/>.

Wiederhold, B.K. (2022). Ready (or Not) Player One: Initial Musings on the Metaverse. Behavior, and Social Networking, 25(1).

<https://techhq.com/2021/11/how-wearable-tech-will-make-or-break-the-metaverse/>. Erişim Tarihi: 23.12.21.

<https://kriptokoin.com/metaverse-nedir-2/>. Erişim Tarihi: 25.01.22.

<https://www.wired.com/story/what-is-the-metaverse/>. Erişim Tarihi: 01.02.22.

<https://tech.fb.com/ar-vr/>. Reality Labs. Erişim Tarihi: 04.02.22.

<https://cointelegraph.com/blockchain-for-beginners/what-is-metaverse-in-blockchain-a-beginners-guide-on-an-internet-enabled-virtual-world>. Erişim tarihi: 03.02.22.

https://academy.binance.com/en/articles/what-is-the-metaverse?utm_campaign=googleadsxacademy&utm_source=googleads&utm_medium=cpc&gclid=CjwKCAiAo4OQBhBBEiwA5KWu_xGfnOYXWQGjKl3xbP3ND97pwmWI4T62gbDgTUykrWD_o73J1PohoCoZMQAvD_BwE. Erişim Tarihi: 18.01.22.

<https://www.robotsepeti.com/microsoft-hololens-2-arttirilmis-sanal-gerceklik-icin-akilli-gozluk>.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 04

**Pandemi Sürecinin Kadın Akademisyenlerin Bilimsel
Çalışmalarına Etkisi
(Duygu Atasever, Damla İlter)**

Pandemi Sürecinin Kadın Akademisyenlerin Bilimsel Çalışmalarına Etkisi

Duygu Atasever¹, Damla İlter²

¹*Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü,
E-mail: duyguatasever@gmail.com*

²*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü,
E-mail: damla.ilter@msgsu.edu.tr
ORCID: orcid.org/0000-0001-9622-273X*

1. Giriş

İnsanlığın karşılaştığı problemlerden birisi de şüphesiz salgın hastalıklardır. Salgın hastalıklar tarih boyunca devletleri, toplumları, insanları derinden etkilemiş, ticari faaliyetlere darbe vurmuş ve sosyal yaşamı felce uğratmıştır (Ekiz, İlman ve Dönmez 2020). Özellikle 17.yüzyıldan itibaren dünya genelinde ortaya çıkan veba ve kolera gibi salgınlar sebebiyle Anadolu'da binlerce insan yaşamını yitirmiştir. 18.yüzyıldan itibaren de İstanbul veba, kolera ve cüzzam gibi salgınlar ile tanışmış olup bu salgınlar 20.yüzyılda da devam etmiştir (Ertem, 2020).

Covid-19, 1 Aralık 2019 tarihinde ilk kez Çin' in Vuhan eyaletinde virüs salgını olarak ortaya çıkmıştır. 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Covid-19 pandemisi, günümüz dünyasını etkileyen küresel bir salgın olarak ilan edilmiştir (Aydın Göktepe, 2020). Çalışmanın sonuçlarının alınmaya başlandığı 2021 Haziran ayı itibariyle halen etkisini devam ettiren Covid-19 sürecinde ortaya çıkan sosyal mesafe kuralı, karantina, sokağa çıkma yasağı, seyahat kısıtlamaları, kurumların ve iş yerlerinin kapatılması, çalışma saatlerinde esneklik, uzaktan eğitimin evden çevrim içi olarak uygulanması hayatımızdaki değişimlerin başında gelmektedir (Zeybekoğlu Akbaş ve Dursun, 2020). Türkiye'de bu salgından etkilenmiş ve 16 Mart 2020'de ilkökul, ortaokul, lise ve yükseköğrenim kurumları uzaktan eğitime başlamıştır. Bu kararın ardından yükseköğrenim kurumlarında uzaktan eğitim platformları aracılığıyla çevrim içi eğitim-öğretim süreci başlamış; derslerin işlenişi, yıl içi ve yıl sonu değerlendirmeler telekomünikasyon araçları yardımıyla yapılmıştır (Elmas Atay ve Gerçek, 2021).

Covid-19 salgını, akademide çevrim içi eğitim ile evden çalışma sürecinin başlamasına neden olmakla birlikte sayısız değişikliğe sebebiyet vermiştir. Bu değişikliklerin çoğu, kadın akademisyenlerin üretkenliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Kadın akademisyenler, pandemi sürecince eşit olmayan şartlarda

iş-yaşam dengesi zorluklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Kadın akademisyenlerin çalışma saatleri erkek akademisyenlere göre azalmış olma olasılıkları daha yüksektir (Myers ve diğerleri, 2020). Tüm bu sebeplerden dolayı pandemi döneminde kadın akademisyenlerin karşı karşıya kaldıkları zorluklarının araştırılması istenmiştir.

Evden çevrim içi çalışma modeline geçiş ile akademideki cinsiyet eşitsizliği daha da belirgin hale gelmiştir. Kadın akademisyenlerin ev içindeki rolleri nedeni ile erkek akademisyenlerin aksine daha az üretken oldukları bir dönem geçirdikleri öngörülmektedir. Bu süreçte, Covid-19 salgınının üretkenlik üzerindeki etkilerini detaylandırabilmek oldukça önemlidir.

Covid-19 salgınının yarattığı değişikliklerin kadın akademisyenlerin bilimsel çalışmalarındaki üretkenlikleri üzerindeki etkilerini analiz etmek için İstanbul ilinde bulunan devlet üniversitelerinin Fen Edebiyat Fakültesi (FEF) kadın akademisyenlerine çevrim içi anket gönderilmiştir. Kadın akademisyenlerin araştırmada belirtilen tarihler için pandemi süreci ve öncesindeki çalışma saatlerinin nasıl değiştiği hakkında bilgi edinmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte pandemi sürecinde yayınladıkları bilimsel çalışmaların (makale, kitap bölümü, kitap) sayısı ve yazar sayılarındaki değişiklikler araştırmaya konu olmuştur. Ayrıca araştırmaya katılan kadın akademisyenlerden çalışmanın etkinliğini artırabilmek amacıyla bilimsel üretkenliği etkileyeceği düşünülen çeşitli bireysel ve aile özelliklerini (örneğin; çalışma alanı, demografik bilgiler, bakmakla yükümlü olunan kişilerin varlığı vb.) belirtmeleri istenmiştir.

2. Literatür

Pandemi süreciyle çevrim içi eğitime geçilmesi durumu, akademideki cinsiyet eşitsizliğini daha da belirgin hale getirmiştir. Bu kapsamda pandemi sürecinin, kadın akademisyenlerin bilimsel çalışmalarına olan etkisini incelemek için ulusal ve uluslararası birçok araştırma yapılmıştır.

Karakuzu ve diğerleri (2020), tarafından yazılan akademik makalede, Covid-19 sürecinde Türk akademisyenlerin English Language Teaching (ELT)'deki akademik makale yazma üretkenliği üzerindeki etkilerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu çalışma sonucunda akademisyenlerin, akademik makale yazma performansları üzerinde Covid-19'un hem olumlu hem de olumsuz etkileriyle karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Dolan ve Lawless ise 2020' deki çalışmalarında kadın akademisyenlerin siyaset bilimi dergilerine gönderdikleri veya yayımlanan makale oranlarını incelemiştir. Kadın akademisyenler Covid-19 döneminde makale göndermeye aynı oranda devam etseler bile tek yazarlı olmak yerine fazla yazarlı çalışmalar yapmayı tercih ettikleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Pandemi sürecinde, sadece yayınlanmış makaleler değil dergilere gönderilmiş makaleler ile pandeminin kadın akademisyenler üzerindeki etkisini incelemek isteyen Squazzoni ve diğerleri (2020), araştırmalarında geçen yıla göre pandemi döneminde gönderilen makale sayılarının %58 oranında arttığını fakat pandemi sırasında erkek akademisyenlerin kadın akademisyenlerden daha fazla makale gönderdiğini gözlemlemişlerdir.

Dergilere gönderilen makalelerin istatistiklerinin yapılmasının yanında ön baskı depolarından da elde edilen veriler ile analizler gerçekleştirilmiştir. King ve Frederickson (2020), Covid-19 salgın öncesi ve süresince ön baskı depolarından elde edilen veriler ile cinsiyet analizini gerçekleştirmişlerdir. Ön baskı sunucusundaki verilerden yola çıkarak, pandeminin kadın akademisyenlerin üretkenliğini azalttığı hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır.

2020 yılında yapılan "*Pandemic lockdown holding back female academics, data show*" araştırmasında, salgın döneminde kadın araştırmacıların üretkenliğinin azalmış olmasının nedeni inceleme konusu olmuştur. Bu kapsamda Times Higher Education için tüm disiplinlerde 60.000'den fazla dergiyi analiz etmek için Dimensions yayın veri tabanını kullanan Londra merkezli bir araştırma analiz araçları şirketi olan Digital Science tarafından derlenmiş olan veriler incelenmiştir. Digital Science'ın bu son verileri, pandeminin kadınlar üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koymuştur (Matthews, 2020).

Aydın Göktepe (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada kamu üniversitesinde görev yapan 20 akademisyenin pandemi döneminde evden çalışma modeline ilişkin algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sonucunda katılımcıların evden çalışma modeli için gerekli donanıma sahip olmadıkları belirlenmiştir. Bu duruma rağmen çalışmaya katılan akademisyenler tarafından evden çalışma modeline genel olarak olumlu yaklaşımları görülmüştür.

Deryugina ve diğerleri tarafından 2021 yılında yapılan çalışmanın amacı ise Covid-19'un akademideki cinsiyet farkı üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır. Bu araştırma kapsamında, pandemi günlük çalışma saatlerini ortalamaya göre yaklaşık 1 saat azaltmış, çocuk bakımı ve ev işlerine harcanan zamanın ise günde yaklaşık 1 saat kadar artmasına neden olmuştur.

Kadın akademisyenlerin Covid-19 pandemi sürecinde iş ve yaşam çatışmasını araştıran Elmas Atay ve Gerçek (2021) çalışmalarında kadın akademisyenlerin evden çalışma olgusuna yönelik görüşlerini araştırmışlardır. Çalışmaya katılan kamu üniversitelerinde farklı fakülte ve bölümlerde çalışan kadın akademisyenlerin çoğunluğunun pandemi

döneminde evden çalışma olgusuna yönelik olumsuz görüşlere sahip oldukları sonucunu elde etmişlerdir.

3. Araştırma

Bu başlıkta araştırmanın amacı ve önemi, yöntemi ve sınırlılıkları, örneklemin yapısı, araştırmanın hipotezleri ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın temel amacı, pandemi sürecinin kadın akademisyenlerin bilimsel çalışmalarına olan etkisinin araştırılmasıdır. Araştırmanın temel amacına yanıt bulabilmek için aşağıdaki hipotezlerden yararlanılmıştır.

H_A: Kadın akademisyenlerin pandemi öncesi ve sürecinde bilimsel çalışma saatlerinde farklılık vardır.

H_B: Kadın akademisyenlerin pandemi sürecinde çalışma süreleri, medeni durumlarına göre farklılık gösterir.

H_C: Kadın akademisyenlerin pandemi sürecindeki makale sayıları, akademik unvanlarına göre farklılık gösterir.

H_D: Kadın akademisyenlerin pandemi sürecindeki kitap bölümü sayıları, akademik unvanlarına göre farklılık gösterir.

H_E: Kadın akademisyenlerin pandemi sürecindeki kitap sayıları, akademik unvanlarına göre farklılık gösterir.

H_F: Kadın akademisyenlerin pandemi sürecindeki bilimsel çalışmalarındaki yazar sayısı, akademik unvanlarına göre farklılık gösterir.

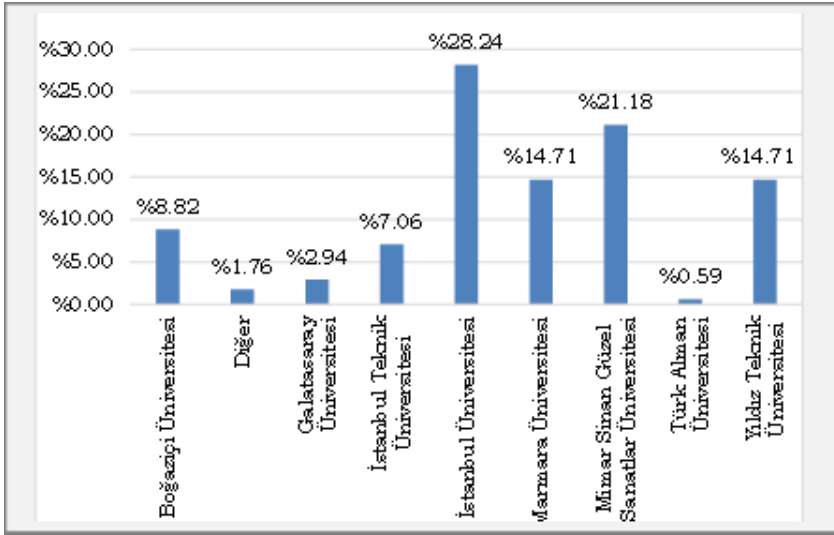
H_G: Kadın akademisyenlerin pandemi süreci sonrasındaki tercih ettikleri çalışma şekilleri, medeni haline göre farklılık gösterir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Örneklemi

Sosyal bilimler alanında araştırmacının karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri yaptığı çalışmaya uygun örneklem seçim yöntemidir. Örneklemin amacı, açıklığa kavuşturan ve derinleştiren vakaları, olayları veya eylemleri toplamak, sosyal yaşamın temel özelliklerini nasıl aydınlattığına odaklanmaktır.

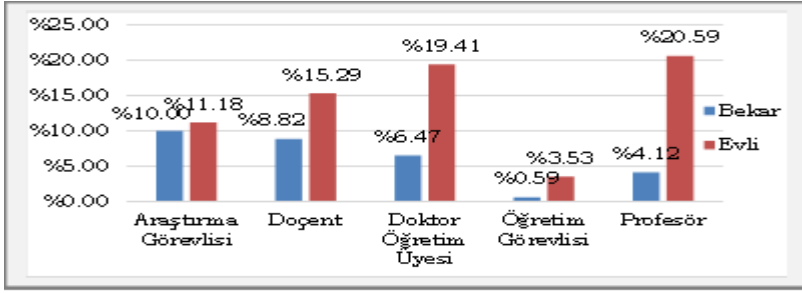
Çalışma kapsamında, rastgele örneklem olarak belirlenen İstanbul ilinde bulunan devlet üniversitesi FEF kadın akademisyenlerine çevrim içi anket uygulanmıştır. Anket soruları hazırlanırken literatürdeki çalışmalar göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte araştırma hipotezlerine cevap

verecek, iş ve özel hayat kapsamında problem veya destekleyici olduğu öngörülen değişkenler baz alınmıştır. Bu doğrultu da anket formunda açık uçlu ve kapalı uçlu soru tipleri kullanılmıştır. Bu soru tiplerinde anket araştırmalarında sıkça kullanılan demografik, olgusal ve yargısal sorulara yer verilmiştir. Anket sonucu elde edilen verilerden hatalı doldurulanlar çıkartılmış ve 170 kişiden oluşan örneklemden elde edilen verilerin analizlere dahil edilmesi uygun görülmüştür. Anket formları toplandıktan sonra, sorular S1, S2, ..., S38 olarak kodlanmıştır. Elde edilen veriler için SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programıyla gerekli analizler yapılmış olup, sonuçlar tablolar halinde yorumlanmıştır. Analiz yöntemleri olarak tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi, Wilcoxon testi ve ki kare testi uygulanmıştır.

Şekil 1: Katılımcıların çalıştıkları üniversite bilgileri

Katılımcıların %28,24'ü İstanbul Üniversitesi, %21,18'i Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, %14,71'i Yıldız Teknik Üniversitesi, %14,71'i Marmara Üniversitesi, %8,82'si Boğaziçi Üniversitesi, %7,06'sı İstanbul Teknik Üniversitesi, %2,94'ü Galatasaray Üniversitesi, %0,59'u Türk Alman Üniversitesi'nde çalışmaktadır.

Şekil 2: Katılımcıların akademik unvanlarına göre medeni durumları

Ankete katılım gösteren akademisyenlerden profesörlerin %20,59'u evli iken %4,12'si bekârdır. Doçentlerin ise %15,29'u evli iken %8,82'si bekârdır. Doktora öğretim üyelerinin %19,41'i evli iken %6,47'si bekârdır. Araştırma görevlisi akademisyenlerin %11,18'i evli iken %10'u bekârdır. Öğretim görevlilerin ise %3,53'ü evli iken %0,59'u bekârdır. Katılımcıların akademik unvanlarına göre medeni durumlarının dağılımları Şekil 2'de verilmiştir.

3.2.1. İstatistiksel Analiz

Anket oluşturulurken bütün katılımcılar tarafından soruların aynı şekilde anlaşılır olması önemlidir. Bunun için soruların ifade ediliş şekline özen göstermek gerekir. Farklı katılımcılar tarafından farklı şekillerde yorumlanabilecek ifadeler ölçüm sonuçlarının güvenilirliğini düşürmektedir. Anket araştırması tamamlandıktan sonra elde edilen veriler güvenilirlik analizine tabi tutulur. Güvenilirlik analizi sonuçları katılımcılar tarafından hatalı yorum yapmaya neden olan soruları gösterir. Bu bakımdan çalışmada ölçeklerin iç tutarlılığı için Cronbach alfa katsayılarına bakılmıştır. Kolmogorov-Simirnov testi sonucuna göre verinin normal dağılmadığı tespit edilmiştir ve parametrik olmayan testler uygulanmıştır. Korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişkiler, Wilcoxon ve ki-kare testleri ile anlamlı farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Belli bir grubun ilişkili fakat iki konu ya da uygulamaya ilişkin görüşlerini karşılaştırmak için Wilcoxon ilişkili iki örneklem testi tercih edilmiştir. Ki-kare bağımsızlık testi ise değişkenlerden en az birinin nominal ya da ordinal ölçekli olduğu durumlarda değişkenler arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek için kullanılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analiz edilmesinde SPSS programları kullanılmıştır.

3.3. Bulgular

Çalışmada elde edilen bulgular 3 alt başlık altında sınıflandırılmıştır. Söz konusu başlıklar kadın akademisyenlere yöneltilen çevrim içi anket

sorularından alınan cevaplar ile belirlenmiştir. Ayrıca bu başlıklarda elde edilen bulgular ve analiz sonuçları tablolar aracılığıyla verilmiştir.

3.3.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de verilmiştir.

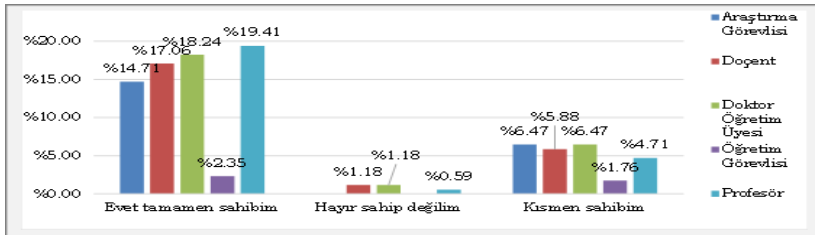
Tablo 1: Katılımcıların demografik bilgileri

Bilgiler	Gruplar	Sayı	Yüzde
Medeni Durum	Evli	119	70,00
	Bekâr	51	30,00
Çocuk Sayısı	Hiç yok	67	39,41
	Var	103	60,59
Yaş Kategorisi	21-30	15	8,82
	31-40	50	29,41
	41-50	68	40,00
	51-60	29	17,06
	61 yaş üstü	8	4,71
Unvan	Öğretim Görevlisi	7	4,12
	Araştırma Görevlisi	36	21,18
	Doktor Öğretim Üyesi	44	25,88
	Doçent	41	24,12
	Profesör	42	24,71
Uzaktan Ders Verme Tecrübesi	Evet	23	13,53
	Hayır	147	86,47

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılanların %70’i evli, %30’u bekârdır. %8,82’si 21-30 yaş, %29,41’i 31-40 yaş, %40’ı 41-50 yaş, %17,06’sı 51-60 yaş, %4,71’i 60 yaşından fazla olduğu belirlenmiştir.

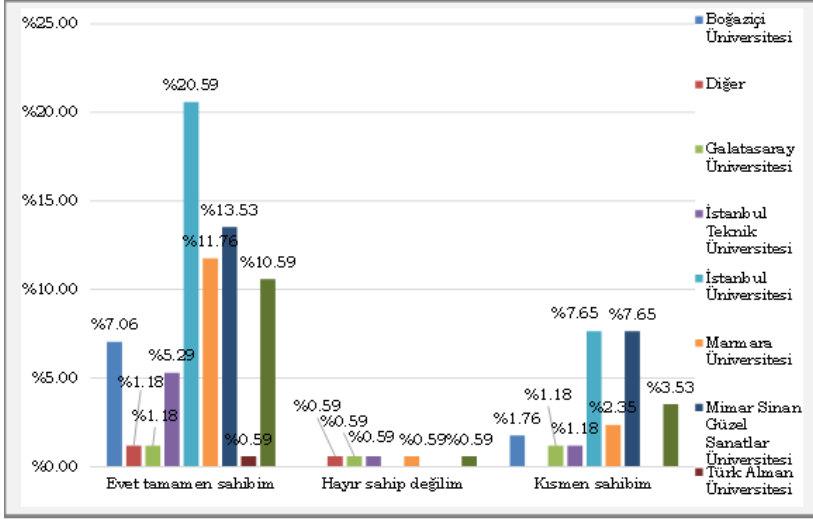
3.3.2. Demografik Değişkenlere İlişkin Yapılan Analizler

Bu bölümde katılımcıların demografik bilgileri için yapılan frekans analizlerinin sonuçları verilmiştir. Kadın akademisyenlerin çevrim içi eğitim için gerekli teknolojik altyapıya (bilgisayar, internet, ekipman vb.) sahip olma durumları incelenmiştir.

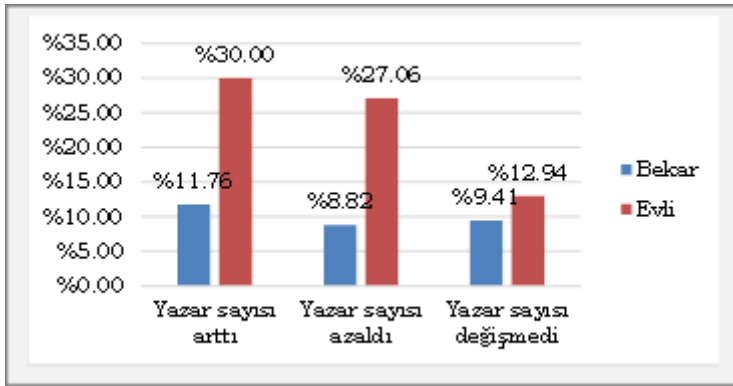
Şekil 3: Katılımcıların akademik unvanlara göre yeterli teknolojiye sahip olma durumu

Bu kapsamda Şekil 3 incelendiğinde profesörlerin %19,41'i, doçentlerin %17,06'sı, doktor öğretim üyelerinin %18,24'ü, araştırma görevlilerin %14,71'i ve öğretim görevlilerin %2,35'i çevrim içi eğitim için tamamen teknolojik alt yapıya sahip oldukları saptanmıştır.

Şekil 4: Katılımcıların üniversitelere göre yeterli teknolojiye sahip olma durumu

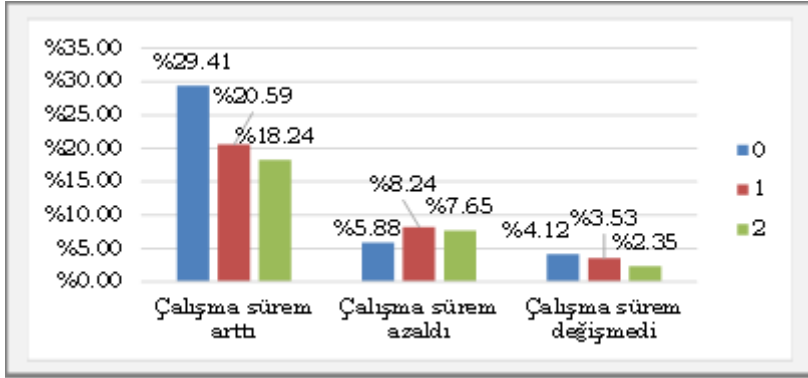
Bununla birlikte akademisyenlerin çalıştıkları üniversitelere göre gerekli teknolojik altyapıya sahip olma durumları da incelenmiştir. Katılımcılardan %2,95'i çevrim içi eğitim için yeterli teknolojiye sahip değilken %71,77'si tamamen sahip ve %25,3'ü kısmen sahiptir. Üniversitelere göre yeterli teknolojiye sahip olma durumları Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 5: Katılımcıların medeni durumuna göre yazar sayısı

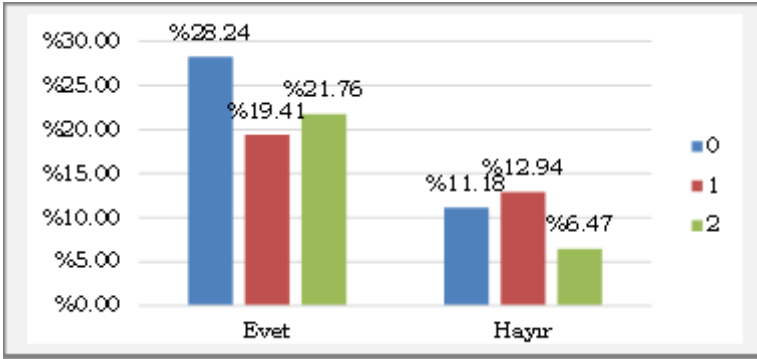
Pandemi sürecindeki koşullar nedeni ile bilimsel çalışmalardaki yazar sayılarının artmış olabileceği düşünülmektedir. Çalışmadaki ankette

akademisyenlere pandemi sürecinin bilimsel çalışmalarındaki yazar sayılarını nasıl etkilediği sorulmuştur. Şekil 5'e göre katılımcılardan bekâr kadın akademisyenlerin %11,76'sı pandemi sürecinde bilimsel çalışmalarındaki yazar sayısının arttığını düşünürken evli kadın akademisyenlerin %30'u arttığını düşünmektedir. Diğer yönden bekâr kadın akademisyenlerin %8,82'si pandemide yazar sayısının azaldığını düşünürken evli kadın akademisyenlerin %27,06'sı azaldığını düşünmektedir.

Şekil 6: Katılımcıların çocuk sayısına göre çalışma süresi

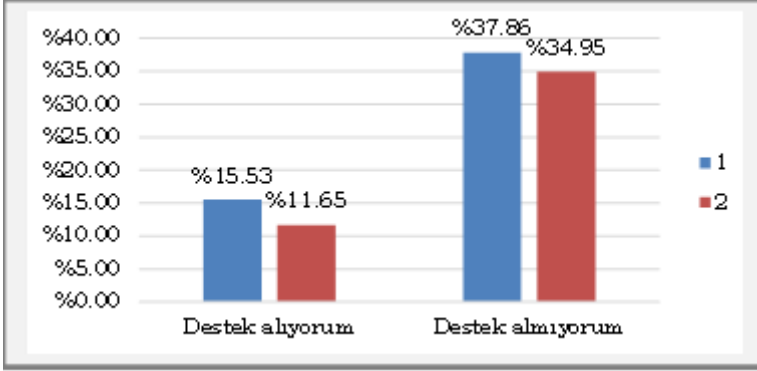
Şekil 6, katılımcılardan hiç çocuğu olmayan kadın akademisyenlerin %29,41'i pandemi sürecinde çalışma süresinin arttığını belirtirken çocuğu olan akademisyenlerin %38,83'ü çalışma sürelerinin arttığını belirtmiştir. Çalışma süresinin azaldığını düşünen kadın akademisyenlerin ise %5,88'inin hiç çocuğu yokken %15,89'unun çocuğu vardır.

Şekil 7: Katılımcıların çocuk sayısının özel hayatlarına etkisi

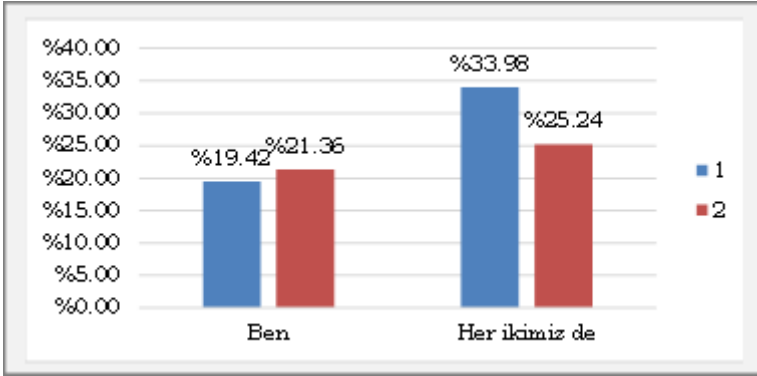
Şekil 7'ye göre, aynı zamanda iş hayatının özel hayatını etkilediğini düşünen katılımcılardan %28,24'ü çocuk sahibi değilken %41,17'si çocuk sahibidir. Çocuk sahibi olmayan akademisyenlerin ise %11,18'i özel

hayatlarının etkilenmediğini belirtirken kadın akademisyenlerden çocuk sahibi olanların %19,41'i özel hayatlarının etkilenmediğini belirtmiştir.

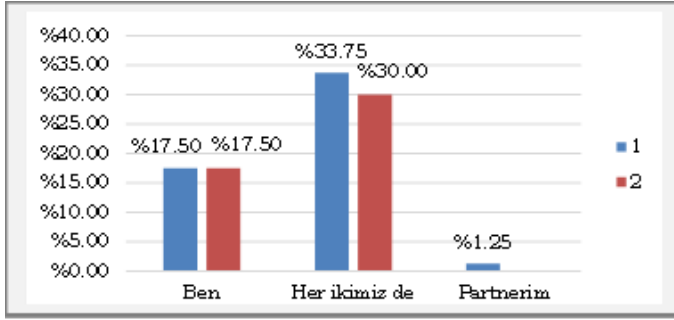
Şekil 8: Katılımcıların çocuk bakımı konusunda dışarıdan destek alma durumu

Katılımcılardan çocuk sahibi olanların %27,18'i çocuk bakımı konusunda dışarıdan destek alırken yaklaşık 3 katı olan %72,81'i destek almadıkları Şekil 8'de görülmektedir.

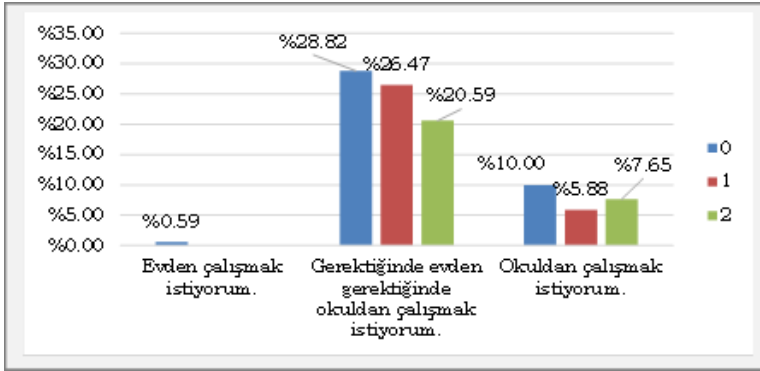
Şekil 9: Katılımcıların çocuklarının kişisel ihtiyaçları durumu

Şekil 9, çocuk sahibi olan katılımcıların %40,78'i çocuklarının kişisel ihtiyaçları ile kendilerinin ilgilendiğini belirtirken %60,22'si partnerleri ile ilgilendiklerini göstermektedir.

Şekil 10: Katılımcıların çocuklarının eğitim ihtiyaçları durumu

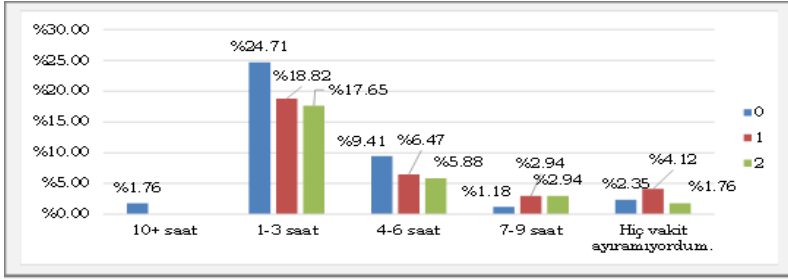
Çocuk sahibi olan kadın akademisyenlerin çocuklarının eğitim ihtiyaçları konusunda %35'i sadece kendilerinin ilgilendiğini söylerken %63,75'i partnerleri ile ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılardan sadece %1,25'i ise yalnız partnerinin ilgilendiğini belirtmiştir. Şekil 10 sonuçlarına göre çocuk sahibi olup olmama durumu kadın akademisyenlerin pandemi sonrası hangi çalışma şeklini tercih ettikleri incelenmiştir.

Şekil 11: Katılımcıların çocuk sayısına göre çalışma şekli

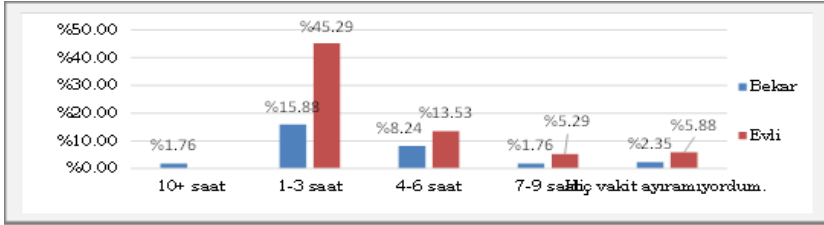
Bu kapsamda çocuğu olmayan kadın akademisyenlerden Şekil 11'e göre %0,59'u pandemi sonrası evden çalışmak istediğini belirtirken %10'u okuldan çalışmak ve %28,82 ise gerektiğinde evden gerektiğinde okuldan çalışmak istediklerini belirtmiştir. Çocuğu olan akademisyenlerden ise hiçbiri evden çalışmak istemiyorken %47,06'sı gerektiğinde evden gerektiğinde okuldan çalışmak ve %13,53'ü okuldan çalışmak istediğini belirtmiştir.

Katılımcıların pandemi döneminden önce bilimsel çalışmaları için günde kaç saat ayırdıkları, çocuk sahibi olma ve medeni durum değişkenleri ile incelenmiştir.

Şekil 12: Katılımcıların çocuk sayısına göre pandemi öncesi çalışma saati

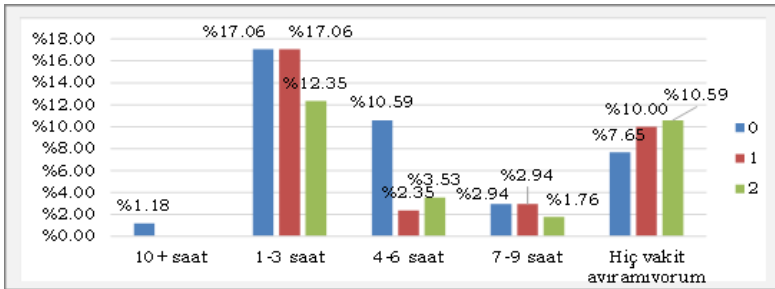
Çocuk sahibi olmalarına göre pandemi öncesi bilimsel çalışmalarına günde kaç saat ayırdıkları Şekil 12'de verilmiştir. Şekil 12 incelendiğinde çoğunlukla kadın akademisyenlerin pandemi öncesinde bilimsel çalışmaları için günde 1-3 saat ayırdıklarını söyleyebiliriz.

Şekil 13: Katılımcıların medeni durumlarına göre pandemi öncesi çalışma saati

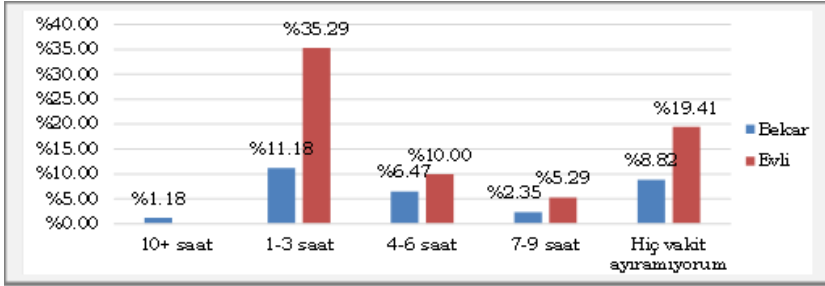
Medeni durumlarına göre pandemi öncesi bilimsel çalışmalarına günde kaç saat ayırdıkları Şekil 13'te verilmiştir. Şekil 13 incelendiğinde çoğunlukla akademisyenlerin pandemi öncesinde bilimsel çalışmaları için günde 1-3 saat ayırdıklarını söyleyebiliriz.

Aynı şekilde kadın akademisyenlerin çocuk sahibi olma ve medeni durumlarına göre pandemi sürecince bilimsel çalışmaları için günde kaç saat ayırdıkları incelenmiştir.

Şekil 14: Katılımcıların çocuk sayısına göre pandemi sürecinde çalışma saati

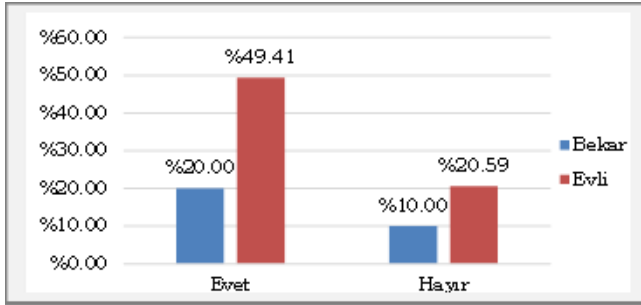
Şekil 14, Şekil 12 ile karşılaştırıldığı zaman, kadın akademisyenlerin pandemi dönemi öncesinin aksine bilimsel çalışmalarına bu süreçte vakit ayıramadıklarını söyleyebiliriz.

Şekil 15: Katılımcıların medeni durumuna göre pandemi sürecinde çalışma saati

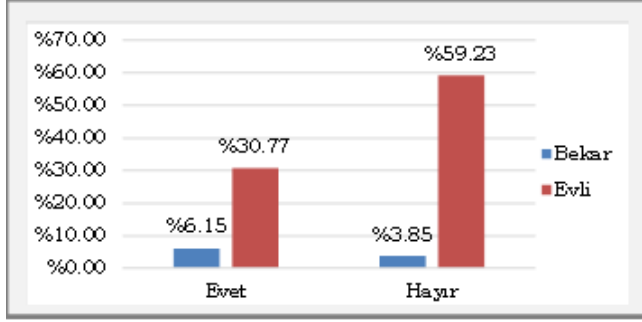
Katılımcıların medeni durumlarına göre pandemi sürecinde bilimsel çalışmalarına günde kaç saat ayırdıkları ise Şekil 15'te verilmiştir. Yine pandemi sürecinde çalışmalarına vakit bulamayan kadın akademisyenlerin artmış olduğunu söyleyebiliriz.

Katılımcıların medeni durumlarına ve partnerlerinin olup/olmaması durumuna göre incelemeler yapılmıştır. Bunun için katılımcıların pandemi sürecindeki yoğun çalışma sürelerinin özel hayatlarına olan etkisi incelenmiştir.

Şekil 16: Katılımcıların medeni durumuna göre özel hayat değişkeni

Bu doğrultuda, bekâr kadın akademisyenlerin %20'si özel hayatının etkilendiğini düşünürken evli kadın akademisyenlerin %49,41'i etkilendiğini düşünmektedir. Bekâr kadın akademisyenlerin %10'u etkilendiğini düşünürken evli kadın akademisyenlerin ise %20,59'u etkilendiğini düşünmektedir.

Şekil 17: Katılımcıların ev içi sorumluluk paylaşımı

Partneri olan bekâr katılımcıların %4,71'i evde eşit sorumluluklara sahip olduklarını düşünürken evli katılımcıların %23,53'ü eşit sorumluluklara sahip olduklarını düşünmektedir. Diğer yandan bekâr katılımcıların %2,94'ü ve evli katılımcıların %45,29'u eşit sorumluluklara sahip olduklarını düşünmemektedir.

3.3.3. Değişkenlere İlişkin Yapılan İstatistiksel Test Sonuçları

3.3.3.1. Güvenilirlik Analizi

Çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirliğini belirleyebilmek için Cronbach's Alpha testinden faydalanılmıştır. Araştırmadaki anket sorularının güvenilirlik analizi sonuçları bu bölümde verilecektir.

Tablo 2: Güvenilirlik istatistikleri sonuçları

Cronbach's Alfa	N
,621	31

Tablo 2'de Cronbach's alfa değeri 0,621 çıkmıştır. Bu değer bize anket ölçeğinin güvenilir olduğunu söylemektedir.

Bazı anket çalışmalarında Cronbach's alfa değerini yükseltebilmek ve daha güvenilir bir anket sonucu elde etmek amacıyla soru silme yöntemine başvurulur. Sorular teker teker silinerek Cronbach's alfa değerleri kontrol edilir. Eğer alfa değerinde artma gözlemleniyorsa işleme devam edilir. Eğer artış gözlenmiyorsa son durumdaki sorular ve yüksek Cronbach's alfa değeriyle işlem sonlandırılır. Tablo 2'deki Cronbach Alpha değerinin yüksek olması ve soruların analizler için önem taşıdığı düşünüldüğü için soru silme yöntemi bu çalışmada tercih edilmemiştir.

3.3.3.2. Wilcoxon

Bu bölümde Wilcoxon ilişkili iki örneklem testi ile anlamlı farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kadın akademisyenlerin pandemi öncesi ve sürecinde bilimsel çalışmalara ayırabildikleri süreler arasında farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Bunun için aşağıdaki hipotez kurulmuştur.

H_0 : Kadın akademisyenlerin pandemi öncesi ve sürecinde bilimsel çalışma saatlerinde farklılık yoktur.

H_1 : Kadın akademisyenlerin pandemi öncesi ve sürecinde bilimsel çalışma saatlerinde farklılık vardır.

Tablo 3: Wilcoxon ilişkili iki örneklem test istatistikleri sonucu

	S17 - S16
Z	-3,492 ^b
Anlamlılık Değeri (2-Kuyruklu)	,000
b. Olumlu sıralara dayalı	
Not: S17, Pandemi sürecinde basılı makale, kitap bölümü, kitap için günde kaç saat ayırabiliyorsunuz?; S16, Pandemi sürecinden önce basılı makale, kitap bölümü, kitap için günde kaç saat ayırabiliyordunuz?	

Tablo 3'teki test istatistikleri sonuçlarına göre anlamlılık (Asymp.Sig.) satırındaki değerin 0.00 olduğu görülmektedir. Söz konusu değer 0.05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. Bu bilgilerden hareketle kadın akademisyenlerin pandemi öncesi ve sürecinde bilimsel çalışma saatlerinde farklılık olduğu sonucuna varılmıştır.

3.3.3.3. Ki-Kare Bağımsızlık Testi

Değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı ki-kare bağımsızlık testinden faydalanılmıştır. Ankete katılım gösteren kadın akademisyenlerin unvanlarına göre pandemi sürecindeki bilimsel çalışmaları ve bu çalışmalardaki yazar sayıları arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Analiz sonuçları bu bölümde verilmiştir.

Pandemi sürecindeki makale sayıları ve unvan arasındaki ilişkinin anlamlılığını incelemek için kurulan hipotez aşağıdaki gibidir.

H_0 : Kadın akademisyenlerin pandemi sürecindeki makale sayıları akademik unvanlarına göre farklılık göstermez.

H₁: Kadın akademisyenlerin pandemi sürecindeki makale sayıları akademik unvanlarına göre farklılık gösterir.

Tablo 4: Ki-Kare test sonuçları

	Değer	sd	Anlamlılık Değeri (2-Kuyruklu)
Pearson Ki-Kare	14,761 ^a	4	,005
Olasılık Oranı	15,398	4	,004
Doğrusal İlişkilendirme	10,883	1	,001
N	170		
a. 2 hücre (20,0%) 5'ten az beklenen sayıya sahiptir. Beklenen minimum sayı 3,42.			

Tablo 4'te 5 değerinden küçük göze sayısının oranı %20 olduğu görülmektedir. Bu durumda Pearson ki-kare istatistiğinin sonuçlarını kullanabiliriz. Anlamlılık değeri $p=0,005$ olduğu görülmektedir ve $p<0,05$ olduğundan dolayı H_0 hipotezi reddedilir. Bu bulgulardan hareketle kadın akademisyenlerin pandemi sürecindeki makale sayıları akademik unvanlarına göre farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır.

4. Tartışma

Araştırmada Covid-19 sürecinde çevrimiçi eğitimin akademisyenlerin bilimsel çalışmaları üzerindeki etkisi incelenmesi sebebiyle anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda İstanbul ilindeki devlet üniversitelerinin FEF görev yapmakta olan 170 kadın akademisyene konuya dair görüşmelerinin tespit edilmesi için hazırlanan anket elektronik posta yöntemi ile gönüllülük esasına göre uygulanmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde ileri sürülen hipotezler doğrultusunda gerekli analizler gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler incelenmiş ve bulgular yorumlanmıştır.

Kadın akademisyenler Covid-19 salgınında evden çevrim içi eğitim sürecinin başlamasıyla birlikte erkek akademisyenlere göre eşit olmayan koşullar ile karşılaşmışlardır. Bu durumun birçok olası nedeni mevcuttur. Özellikle ev içi rollerden dolayı kadın akademisyenler, çocuk bakımı ve ev işlerinde daha fazla sorumluluk üstlenmişlerdir. İş yükü fazla olan kadın akademisyenlerin pandemi sürecinde daha fazla çalışmak zorunda kaldıkları öngörülmektedir. Bu hipotezi destekler biçimde, araştırmaya katılan kadın akademisyenler pandemi sürecinde çalışma sürelerinin arttığını belirtmişlerdir. Kadın akademisyenlerin sorumluluklarının artması nedeniyle

çalışmalarına ayırdıkları sürelerde de değişimler mevcuttur. Bu durumu doğrular nitelikteki çalışma analizlerinin sonuçlarına göre kadın akademisyenlerin pandemi öncesi ve sürecinde bilimsel çalışmalarına ayırdıkları saatler arasında farklılık bulunmuştur. Araştırmaya katılan kadın akademisyenlerin pandemi öncesinde bilimsel çalışmalarına pandemi sürecinde neredeyse hiç vakit ayıramadıkları fark edilmiştir.

5. Sonuç

Covid-19 pandemisi döneminde sosyal izolasyonun insan sağlığını korumak için gerekli olmasıyla evden çalışma bir seçim değil zorunluluk olmuştur. Bu süreçte yükseköğretim kurumları da çevrim içi eğitim modeline geçmiştir. Bu çalışmada Covid-19 pandemisinin kadın akademisyenlerin bilimsel çalışmalarına olan etkisi incelenmiştir.

Kadın akademisyenlerin Covid-19 pandemi dönemi çevrim içi eğitim sürecinde, evden çalışmaları ile beraberinde birtakım sorunları da gündeme getirmiştir. Kadına geleneksel olarak atfedilen toplumsal cinsiyet rolleri hem ev hayatı hem iş hayatını şekillendiren öğeleri içermekte, kadın bu roller ile birlikte ev hayatı-iş hayatı arasında denge kurmaya çalışmaktadır.

Pandemi sürecince ev işleri ve çocuk bakımı konusunda destek alamayan kadın akademisyenler bilimsel çalışma üretkenlikleri konusunda sıkıntı yaşamaktadırlar. Dolayısıyla, kadın akademisyenlerin, akademik çalışmalarına ayırdıkları zaman da azalmaktadır. Bu araştırma, kadın akademisyenlerin mesleklerindeki cinsiyet eşitsizliğinin Covid-19 salgını sırasında daha adaletsiz hale geldiğini ortaya koymaktadır. Pandemi sürecinde kadın akademisyenler iş ve evin aynı ortamda olmasının getirdiği artı sorumlulukların artması nedeni ile bilimsel çalışmalarında çok yazarlı olmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Sonuçlar göz önüne alındığında pandemi sürecinde kadın akademisyenlerin bilimsel çalışma sayılarında da farklılıklar mevcuttur. Aynı zamanda çalışmaya katılan kadın akademisyenlerin pandemi sürecindeki makale sayılarının akademik unvanlarına göre farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular literatürü destekler niteliktedir. Covid-19 dönemimde çevrim içi eğitim modeline geçişle birlikte kadın akademisyenler ev hayatları ve akademik hayatları arasında kalmışlardır. Özellikle evli ve çocuk sahibi olunması meslekte dezavantajlılığı getiren bir durum olarak görülmektedir (Avcil, 2021).

Bu çalışmanın sonuçları, veri toplama araçları ve rastgele örneklem olarak seçilen İstanbul ilindeki devlet üniversitesi FEF kadın akademisyenleri ile sınırlıdır. İlerleyen çalışmalarda araştırma sonuçlarının genellenebilmesi için diğer fakültelerde ve bölümlerde çalışan kadın akademisyenlere de

uygulanarak farklı disiplinlerde çalışan kadın akademisyenlerin pandemi sürecinin bilimsel çalışmalarına olan etkileri incelenip karşılaştırılacaktır. Bu çalışmada yalnızca kadın akademisyenlerin görüşlerine başvurulmuştur. Gelecek çalışmalarda erkek akademisyenlerle de görüşme yapılarak çalışmaya farklı bakış açısı getirilmesi de planlanmaktadır.

Çalışmanın, Covid-19 salgının beraberinde getirdiği artan ev içi ve akademik sorumlulukların kadın akademisyenler aleyhine yarattığı akademik cinsiyet eşitsizliğini göstermesi nedeniyle önemli olduğu da düşünülmektedir

6. Referanslar

- Avcil, C. (2021). Kadın akademisyenlerin toplumsal cinsiyet, ev-çalışma hayatı dengesi ve şiddete ilişkin gündelik hayat deneyimleri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (4), 1019-1038. doi: 10.18506/anemon.889141
- Deryugina, T., Stearns, J. ve Shurchkov, O. (2021). Covid-19 disruptions disproportionately affect female academics. *American Economic Association*, 164-168. doi:10.1257/pandp.20211017
- Dolan, K. ve Lawless, J. L. (2020). It takes a submission: Gendered patterns in the pages of AJPS. Erişim adresi: <https://ajps.org/2020/04/20/it-takes-a-submission-gendered-patterns-in-the-pages-of-ajps/>
- Elmas Atay, S. ve Gerçek, M. (2021). İş-yaşam çatışmasının Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde yeniden değerlendirilmesi: Kadın akademisyenler açısından nitel bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (45), 203-241. doi: 10.31795/baunsobed.865298
- Ekiz, T., İlman, E., ve Dönmez, E. (2020). Bireylerin sağlık anksiyetesi düzeyleri ile covid-19 salgını kontrol algısının karşılaştırılması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(1), 139-154. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/usaysad/issue/54067/729076>
- Ertem, B. (2020). İstanbul Sağmalcılar kolera salgını (1970). *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Özel Sayısı), 647-660. doi:10.21547/jss.762068
- Göktepe, E.A. (2020). Pandemi döneminde bireylerin uzaktan (evden) çalışma modeli algısını belirlemeye yönelik fenomenolojik bir araştırma; kamu üniversitesi örneği. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 29-42. doi:10.26579/jocrebe.68

- Karakuzu, M., Canlı, Z. ve Canlı, B. (2020). Effects of lockdown period of the covid-19 pandemic on Turkish academicians' academic writing productivity performance in ELT. *Turkish Online Journal of English Language Teaching (TOJELT)*, 5(3), 179-194.
- King, M. M. ve Frederickson, M. (2020). The pandemic penalty: The gendered effects of covid-19 scientific productivity. *Socius*, doi:10.31235/osf.io/8hp7m
- Matthews, D. (2020). Pandemic lockdown holding back female academics, data show. Erişim adresi: <https://www.timeshighereducation.com/news/pandemic-lockdown-holding-back-female-academics-data-show>
- Myers, K. R., Tham, W. Y., Yin, Y., Cohodes, N., Thursby, J. G., Thursby, M. C., . . . Wang, D. (2020). Unequal effects of the covid-19 pandemic on scientists. *Nature Human Behaviour*, 880-883. doi:10.1038/s41562-020-0921-y.
- Squazzoni, F., Bravo, G., Grimaldo, F., Garcia-Costa, D., Farjam, M. ve Mehmani, B. (2020). No tickets for women in the covid-19 race? A study on manuscript submissions and reviews in 2347 Elsevier journals during the pandemic. *SSRN Electronic Journal*, doi:10.2139/ssrn.3712813
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö. ve Dursun, C. (2020). Koronavirüs (covid-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 78-94. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/54658/738006>

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 05

**Köy ve Mahalle Muhtarlığının Farkları Üzerinden Yeni Bir
Muhtarlık Modeli Önerisi
(Mesut Koç)**

Köy ve Mahalle Muhtarlığının Farkları Üzerinden Yeni Bir Muhtarlık Modeli Önerisi

Dr. Öğr. Üyesi Mesut Koç

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Gölhisar Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu,

E-posta: mesutkoc@mehmetakif.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0002-0231-747X

1. Giriş

Türkiye'de idari teşkilatlanma merkezi ve yerel yönetim olarak iki ana ayrımla yapılandırılmıştır. Merkezi yönetim, başkent ve taşra teşkilatları olarak ikiye ayrılmıştır. Yerel yönetim de yer yönünden yönetim ve hizmet yönünden yönetim teşkilatları olarak ayrılmıştır. Yer yönünden yerel yönetimler, belediyeler, il özel idareleri ve köylerden oluşur. Anayasa'da köy, bir mahalli idare birimi olarak nitelendirilmiş, il ve belediyeler ile birlikte yer almıştır. Anayasa'nın 127. maddesinde, halkın mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileri olduğu belirtilmiştir. Mahalle, 5393 Sayılı Belediye Kanununda, belediye sınırları içinde, ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren ve sakinleri arasında komşuluk ilişkisi bulunan idari birim olarak tanımlanmıştır. Birbirinden farklı idari birimler olmasına rağmen hem köyün temsilinde hem de mahallenin temsilinde muhtarlığa yer verilmiştir. Muhtar mevzuatımızda her iki biriminde temsilcisi olarak düzenlenmiştir.

Muhtarlık, kurum olup olmadığı hususu başta olmak üzere, birçok yönüyle tartışmalıdır. Literatürde “muhtarlık kurumu” ifadesi kullanıldığı gibi, kullanılmadan yapılan tanımlamalara da rastlanılmaktadır. Vatandaşlara en yakın yönetsel birim olarak ifade edilebilecek muhtarlık, Osmanlı Devletinden günümüze kadar ulaşabilmiş, köklü bir yönetim geleneğinin devamıdır. Toplumun kolayca erişebildiği en alt yöneticiler olarak muhtarlar gösterilebilir. Muhtarlığa gerek köy gerekse de mahalle düzeyinde bakıldığında, her iki yerleşim biriminde de muhtarların birçok yönüyle ileri gelen kişi konumunda bulduklarını görmek mümkündür. Köy ya da mahalleyi temsil eden muhtarların beş yılda bir yapılan seçimler ile göreve gelmeleri, muhtarların vatandaşlar nezdinde konumunu daha da önemli hale getirmektedir.

Köy muhtarlarının sahip olduğu yetkiler ile mahalle muhtarlarının sahip olduğu yetkiler tartışma götürmeyecek düzeyde farklıdır. Köy muhtarları, bütçe yapmaktan, resmi düzeyde temsile kadar önemli yetkileri sahip iken

mahalle muhtarlarının benzer yetkileri bulunmamaktadır. Gerek temsil ettikleri birimler gerekse yetkileri açısından muhtarlığın yeni bir tanımlamaya ihtiyaç olduğu açıktır. Özlük hakları açısından da yeni bir düzenleme yapılmalıdır.

Bu çalışmada; köy muhtarlığı ve mahalle muhtarlığının yetki ve görev bağlamında farklarına değinilmiştir. Köy muhtarlığı ve mahalle muhtarlığı mevzuat üzerinden yetkileri bazında değerlendirilerek benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Muhtarlığın aynı tanımlama ile farklı yönetsel birimlere tekabül etmesine dikkat çekilmiştir. Farklı yetkilere sahip olmanın yol açtığı sorunlar nedeniyle, mahalle muhtarlığı için yeni bir model önerisi yapılmıştır.

2. Köy ve Mahalle Muhtarlıkları

Köyleri temsilen köy ve mahalleleri temsilen mahalle muhtarları, ihtiyar heyetleri (azalar) ile birlikte beş yılda bir yapılan seçimlerle göreve gelirler. Muhtarların devlete ait işleri yürütme ve merkezi yönetim birimlerine yardımcı olma görevleri vardır. Kaymakamlar muhtarların amiri konumunda bulunur ve izin vb. birçok işlem kaymakamlıklar vasıtasıyla yürütülür. Küçük kentlerdeki mahallelerde ve büyük kentlerin bazı gecekondular ve gelenekselliğini sürdüren mahallelerinde muhtarlığın ilk başvurulmuş mercii konumunda olması bu kurumun toplumdaki konumu açısından önemlidir (Kavruk, 2004:239). Muhtarların özlük hakları ve aldıkları maaşlar açısından köy ve mahalle muhtarlığı arasında bir fark bulunmamaktadır. Yetki ve sorumluluk açısından ise oldukça büyük farklılıklar vardır. Köy yönetimine ilişkin 442 Sayılı Köy Kanunu, Mahalle yönetimine ilişkin olarak 5393 Sayılı Belediye Kanunu, 4541 Sayılı Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun, 2108 Sayılı Muhtar Ödenek ve Sosyal Güvenlik Yasası, 2972 Sayılı Mahalli İdareler ile Köy ve Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun geçerlidir. Diğer bazı kanun, tüzük ve yönetmeliklerde de mahalle yönetimine ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır (Koçak, 2015:1313).

En az altı aydan beri o mahalle veya köyde oturmak şartıyla on sekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı, ilgili kanunlarda öngörülen hükümlerce seçilmeye mâni hali olmamak kaydıyla, muhtar ve ihtiyar heyeti üyesi seçilebilir. Bunlar için ilkökul mezuniyeti şartı aranmaz, okur yazar olmak yeterlidir (Parlak, 2020:327).

2.1. Köy Muhtarlığı

Belediye ve İl Özel İdaresi ile birlikte yerel yönetim birimi olan köye ilişkin 1924 yılında çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu, onca yıla ve değişen

anayasalara rağmen halen yürürlüktedir. Mahalle muhtarlığı bir dönem kaldırılmasına rağmen köy muhtarlığı varlığını korumuştur. Türkiye’de köy denilince, nüfusu az, önemli yerleşme merkezlerinden uzak, ekonomik yapısı büyük ölçüde tarıma dayalı ve kendisine özgü toplumsal ilişkileri bulunan yerleşim birimi akla gelir. Köylere zaman zaman “kırsal yerleşmeler” ve bu yörelerde yaşayanlara da “kırsal nüfus” gibi adların verildiği görülmüştür (Eryılmaz, 2020:218).

Türkiye’de 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Kanun ile köyleri de ilgilendiren birçok değişiklik yapılmıştır. Büyükşehir Belediyesi kurulan illerde bulunan köyler kapatılarak bağlı bulunduğu ilçenin mahallesine dönüştürülmüştür. İçişleri Bakanlığı Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri 2022 Ocak ayı verilerine göre Türkiye’de 18293 köy bulunmaktadır.

Mahalli idare birimi olarak köyün organları, köy muhtarı, köy ihtiyar meclisi (azalar) ve köy derneğidir. Köy yönetimi köyde yaşayan vatandaşların yerel ve müşterek nitelikteki ihtiyaçları karşılayacak hizmetleri sağlamakla görevlidirler. 442 Sayılı Köy Kanununda, köylülerin yapmakla sorumlu olduğu işlere ilişkin olarak, 12. maddede görevler, “mecburi olan işler” ve “köylünün isteğine bağlı olan işler” olarak iki başlıkta tanımlanmış, 13. ve 14. maddelerde ayrıntılı olarak listelenmiştir. Kanunda sıralanan görevlerin çoğunun günümüz köylerinde artık geçerliliğini yitirdiği görülmektedir. Köy Kanununun günümüzde az uygulanabilen kısmı, kanunun köylü tarafından yapılmasını emrettiği kamu hizmetlerinin ifa edilmesi ile ilgili olan hükümlerdir. Gerçekten köy kanunu köye içme suyu getirilmesi, pis suların tahliyesi için kanallar yapılması, bataklıklar ve su birikintilerinin kurutulması, köyün bir başından öbür başına kadar çaprazlama yol yapılması, köy meydanı açılması, köy odası ve köy misafir odası yapılması, mescit ve okul yapılması, köye korucu, sığırtmaç, danacı ve çoban tutulması gibi birçok mecburi hizmetlerin yanında mecburi olmayan hizmetlerin de ifa edilmesini köy halkının yerine getireceğini açıkça ifade etmesine rağmen günümüzde bu hizmetlerin yürütülmesi çok büyük oranda merkezi bütçenin imkânları kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Uysal ve Mecek, 2015:1171). Köye ilişkin mevzuatın başta kanun olmak üzere, günümüz koşullarında köy gerçekleri ve yeni kırsal alan düzenlemeleri dikkate alınarak güncel hale getirilmesi gerektiği açıktır.

Köyün işlerinin düzene konulmasında ve köy işlerinde söz söyleme, emir verme ve emrini yaptırma yetkisi muhtara verilmiştir. Köy Kanununa göre muhtar köy idaresinin başı olarak birçok yetkiye sahiptir. Köyün sahip olduğu tüzel kişilikten dolayı köyü muhtar temsil eder. Köye ait olan malvarlıkları, meralar ve ortak alanlara ilişkin tasarruf yetkilerini kullanma hakkı vardır. Köyün hizmetlerini görmek üzere bütçe yapma ve yürütme

görevi vardır. Bütçe muhtar ve ihtiyar meclisi tarafından hazırlanarak kaymakamın onayı ile yürürlüğe girer. Muhtar salma salarak gelir elde edebilir, köye ait bina ve alanları kiraya verebilir. İhtiyar meclisi ile karar alarak harcama yapabilir. Köyün çeşitli ortak işlerini yapmak amacıyla imece organize edebilir. Köy muhtarlarının görev ve yetkileri Köy Kanununda köy işleri ve devlet işleri olmak üzere iki başlık altında sıralanmıştır. Köy işleri;

1. Köy Kanununun köylüye zorunlu olarak verdiği işleri ihtiyar meclisi ile görüşerek yapmak ve yaptırmak,

2. Köy Kanununda köylünün isteğine bırakılan işlerin yapılabilmesi için köylülere öğüt vermek,

3. İhtiyar meclisi ile görüştüktan sonra köylüyü işe çağırarak,

4. İhtiyar meclisi kararı ile köy işlerine harcanacak parayı toplamak,

5. Köy işlerine harcanacak parayı topladıktan sonra harcanması için emir vermek,

6. Bir ay içinde nerelere ve ne kadar para harcamış ise gelecek aybaşında hesabını ihtiyar meclisine vermek,

7. Köy işlerinde hem davacı, hem hasım olarak mahkemede bulunmak ve isterse mahkemeye diğer birini yerine (vekil) göndermek,

8. İhtiyar meclisini toplantıya çağırarak,

9. İhtiyar meclisinin olumlu kararını aldıktan sonra Köy Yerleşme Planının yapılmasını köyün bağlı bulunduğu mülki amirinden talep etmek,

10. Korucu ve sıgırtmaç gibi köy adamlarını yönetmek, köyde asayişin zorunlu kıldığı durumlarda ihtiyar meclisinin kararı ve kaymakamın onayını alarak gönüllü köy korucusu görevlendirmektir.

Köy muhtarının devlete ilişkin görev ve yetkileri; merkezi yönetimin köyde uygulanması amacıyla verilen görev ve yetkilerden oluşur. Bunlar; merkezi yönetimin başkent ve taşra teşkilatlarının emirlerini köyde duyurmak, kanun ve diğer mevzuatla kendine verilen görevleri yerine getirmek, köyde dirlik ve düzeni korumak, köyde yaşayanların doğum, ölüm, evlenme ve boşanma işlemlerini nüfus idaresine bildirmek, suçlu ve asker kaçağı durumunda olanları yetkili yerlere haber vermek ve köye gelen kamu görevlilerine yardımcı olmak ve yol göstermek olarak sıralanabilir.

Köy muhtarları yerel yönetim birimi olan köyün yürütme organı iken diğer taraftan devlet memurudur. Devlete ait görevleri bulunması ve devlet memuru gibi yargılanmaları merkezi yönetim ile ilişkilendirilebilir. Köy muhtarları ve ihtiyar heyeti köy işlerinde usulsüzlük ve yolsuzluk yaptıkları tespit olunursa, devlet memuru gibi yargılanır ve ceza alırlar.

2.2. Mahalle Muhtarlığı

Türk yönetim geleneğinde önemli bir yere sahip olan mahalle idari teşkilatlanma içerisinde köy gibi değildir. Her ne kadar muhtar ve ihtiyar heyetleri tanımlamaları, seçilmeleri ve özlük hakları aynı olsa da köy idaresi ile mahalle yönetimi farklı yetkilere sahiptir. Mahallenin tüzel kişiliği yoktur ve il özel idaresi, belediye ve köy gibi bir yerel yönetim birimi değildir. Mahalle hizmet ve sorumluluk bakımından mülki makamlarla ilişkilendirilmiştir (Parlak, 2020:326).

Mahalle, kentsel alanda ilişkileri tanımlayan, toplulukların kimliklerinin oluşmasında belirleyici olan ve kentteki toplumsal dokunun tanımlanmasında etkili bir alanı ifade eden mahalle, aynı zamanda hem merkezi yönetimin hem de yerel yönetimlerin hizmet sunumunda vazgeçilmez bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca mahalle yönetimi “mahalle muhtarlığı” çerçevesinde tanımlanmış ve daha çok merkezi yönetimin vatandaşa en yakın düzeydeki hizmetlerini kolaylaştırıcı bir yardımcı birim olarak görülmüştür. Bu nedenle, çok uzun zamandır kamu yönetimi sistemimizde var olan mahalle yönetimi bir yerel yönetim birimi olarak düzenlenmemiş ve doğrudan kent hizmetleri sunmasına ilişkin bir çabada bulunulmamıştır. Aksine, yönetim tarihimiz boyunca ara ara varlığına son verilmesi ve yönetim sisteminden tamamen çıkarılması yönünde girişimlerde bulunulmuştur. Türkiye'nin yakın dönemde yaşadığı yerelleşme süreci ve yerel yönetim reformları bu konuda yeni bir perspektifin kabul edildiğini göstermektedir (Ömürgönülşen ve Sadioğlu, 2014:293-294). Küçük kentlerdeki mahallelerde ve büyük kentlerin bazı gecekondular ve gelenekselliğini sürdüren mahallelerinde muhtarlığın ilk başvurulacak merci konumunda olması önemli bu kurumun toplumdaki konumu açısından önemlidir (Kavruk, 2004:239).

5393 Sayılı Belediye Kanunu 3. maddede mahalleyi “belediye sınırları içinde, ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren ve sakinleri arasında komşuluk ilişkisi bulunan idarî birim” olarak tanımlamıştır. 9. maddede; mahallenin, muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından yönetileceğini düzenlemiştir. Ancak yönetime ilişkin olarak herhangi bir yetki, sorumluluk, gelir, gider ve bütçeden bahsedilmemiştir. Muhtar ve belediyenin mahallere ilişkin ana hatlarıyla yükümlülüklerine yer verilmiştir. Muhtarın mahalle sakinlerinin gönüllü katılımıyla ortak ihtiyaçları belirlemek, mahallenin yaşam kalitesini geliştirmek, belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini yürütmek, mahalle ile ilgili konularda görüş bildirmek, diğer kurumlarla iş birliği yapmak ve kanunlarla verilen diğer görevleri yapmakla yükümlü olduğuna yer verilmiştir. Belediye için; mahallenin ve muhtarlığın ihtiyaçlarının karşılanması ve sorunlarının çözümü için bütçe imkânları ölçüsünde gerekli aynı yardım ve desteği sağlar, kararlarında mahallelinin

ortak isteklerini göz önünde bulundurur ve hizmetlerin mahallenin ihtiyaçlarına uygun biçimde yürütülmesini sağlamaya çalışır denilerek genel bir çerçeve çizilmiştir. Belediye sınırları içerisinde bulunan mahallelerin muhtarlarının belediye meclisi ya da belediye encümeni ile doğrudan ilişkisi kurulmamıştır. Bu da bağlayıcılığı olmayan bir model olarak uygulamada yetersiz kalmasına yol açmaktadır.

Diğer taraftan kent konseylerinin oluşturulmasında mahalle muhtarlarına yer verilmiş olması dikkat çekmektedir. Ancak burada da kent konseylerinin yerel hizmetleri sunmakla görevli olan belediyeler nezdinde mahalle muhtarlığına benzer şekilde, etkin bir güç olmasına, mevzuat yer vermemiştir. Aslında, mahalle adına seçimle işbaşına gelmiş, mahalleyi iyi tanıyan mahalle muhtarının yerel hizmetlerin planlanması ve sunulması aşamasında kent konseyleri üzerinden rolünün daha etkin hale getirilmesi katılım sürecinin daha sağlıklı gerçekleşmesini sağlayacaktır. Özellikle 6360 Sayılı Kanun ile köyden dönüşen mahallerde birçok yönden daha anlamlı olacaktır (Koç, 2019:446).

Mahallede muhtarlığın asli görevi, mahallede eksikliği hissedilen kamusal hizmetlerin karşılanması için yetkili kişi ve kurumlarla görüşmek ve ihtiyacın ivedilikle giderilmesine çalışmaktır; çünkü temsiliyetini kazandığı mahalleliler adına hizmetlerin edinilmesindeki girişimlerin ilk muhatabı muhtardır. Muhtarlık ayrıca; mahallede bulunan kamusal alanların ve sosyal donatıların işlevlendirilmesi veya işlevine uygun kullanılması için yasal girişimlerde bulunur; idarecisi olduğu mahallede yaşayan dar gelirli ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerini tespit etmekle ve bunlara çözüm üretmekle yükümlüdür; mahallesindeki öğrencilerin eğitim olanaklarının iyileştirilmesi hususunda destekleyici kaynak yaratmak için girişimlerde bulunur; mahallesiyile ilgili her türlü meselede kamuoyu yaratarak çalışmalar yürütür; ilgili kurumlara mahallelilerin şikayet ve beklentilerini iletir (Çılgın ve Yirmibeşoğlu, 2019:112).

4541 Sayılı Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun muhtar ve ihtiyar heyetinin göreceği işleri sıralamıştır. Eski bir kanun olması başta olmak üzere zaman içerisinde birçok düzenleme ile muhtar ve ihtiyar heyetinin görevleri güncelliğini kaybetmiştir. Verilen işler;

1. Nüfus Kanunu hükümlerine göre;
 - a) Kendilerini nüfus sicillerine kaydettirmemiş olanlara,
 - b) Hüviyet cüzdanlarını kaybedenlere,
 - c) Doğum vakalarını nüfus idarelerine bildirmekle mükellef olanlara,

- d) Ölüm vakaları için nüfus dairelerine,
- e) Yer değiştirmelerinin kütüklere kaydı için alakadarlara,
- f) Sanat, sıfat, mezhep ve eşkal gibi hususların nüfus sicillerine kaydı için talep edenlere, ilmuhaber vermek,

2. 1111 numaralı Askerlik Kanunu hükümlerine tevfikan:

- a) Askerlik yoklama memurları tarafından istenilen malumatı vermek,
- b) Askerlik şubelerine davet pusulalarını imza mukabilinde alarak sahiplerine tebliğ etmek ve davetlilerle beraber muayyen günde askerlik meclisine gitmek ve davete icabet etmemiş olanlar hakkında malumat vermek,
- c) Alakadarlara bildirilmek üzere gönderilen askere sevk cetvellerini, hazır olan sahiplerine tebliğ ederek kendilerini ve hazır bulunmayanlar hakkında icabeden meşruhatı kaydederek, cetveli o mahallin zabıta amirine teslim etmekle beraber kendisi de toplama yerinde hazır bulunarak istenilecek malumatı vermek,

d) Askere sevk tarihinden itibaren akıbeti meçhul kalanlar hakkında şahadetname vermek,

e) Askerlik çağında olanlardan 15 günden fazla bir müddetle şubesinin bulunduğu mevkiden harice çıkmak isteyenlerin verecekleri haberi kaydetmek ve şubelerine bildirmek,

3. 1525 numaralı Şose ve Köprüler Kanunu hükümlerine göre;

- a) Yol vergisi ile mükellef olanlar için hususi muhasebelerden verilecek cetvelleri doldurmak,
- b) Mükellefiyetlerini bedenen ifa edecek olanların vesikalarını muayene ile bu mükellefiyeti ifadan kaçınmış olanların cetvellerini hususi muhasebeye vermek;

4. 1086 numaralı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu hükümlerine göre:

- a) Sulh hakimleri nezdinde görülecek davalara ait vekaletname imzalarını tasdik etmek,
- b) İmza vazına muktedir olmayan veya yazı bilmeyen şahsın kullanacağı mührü veya el ile yapacağı işareti tasdik etmek,

c) Adli müzaheret talebinde bulunanların mahkemeye ibraz edecekleri şahadetnameleri tanzim etmek;

5. 1412 numaralı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu hükümlerine göre:

a) Bir davayı temyiz talebinde bulunacakların yatırmak mecburiyetinde oldukları depo şartından müstesna tutulabilmesi için fakir olduklarına dair ilmühaber vermek,

b) Zabıtaca yapılacak bina aramalarında hazır bulunmak;

6. Hayvan sirkatinin men'i hakkındaki kanun hükümlerine göre:

a) Hayvanını satmak isteyenlere ilmühaber vermek,

b) Tazmin ettirilmesi lazım gelen çalınmış hayvan bedelini, mahalle halkına taksim etmek,

c) Hayvan hırsızları ve yatakları hakkında zabıt tanzim etmek;

7.797 numaralı Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu hükümlerine göre: mahallede her geçen ay içindeki ölüm vakalarını ertesi ayın on beşine kadar varidat dairelerine yazı ile bildirmek;

8. Tahsili Emval Kanunu mucibince yapılacak hacizlerde hazır bulunmak ve borçlarını tediye temerrüt edenlerin mali iktidarları olup olmadığına dair ilmühaber vermek;

9.393 numaralı muzur hayvanların itlafi hakkındaki kanun hükmüne göre: Hayvanların öldürülmesi için kullanılacak silah ve saireyi mücadele mevsiminde mücadele heyetinden makbuz mukabilinde alarak tevzi etmek ve mevsim hitamında silahları ve kullanılmamış maddeleri toplayarak heyete teslim etmek;

10. 1580 numaralı Belediye Kanunu hükümlerine göre (Kanun değişmiştir): İntihap encümeni teşkili için, belediyeler tarafından istenilecek kimseleri seçmek;

11. Tedrisatı iptidaiye kararnamesi hükümlerine göre: Her yıl okul açılmadan on beş gün evvel semtin bağlı bulunduğu ilk okulun baş öğretmeni ile birlikte mahalle hududu içinde oturan ve mecburi Öğrenim yaşında olan çocukların bir cetvelini tanzim ederek mühürlemek ve bu cetvelde adları yazılı çocuklardan okula devama mecbur olanları bu müddet içinde velilerine bildirmek ve devamsızlıkla ilgili her türlü tebliğ ve takiplere tavassut etmek;

12. 2613 numaralı Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu ile 2644 numaralı Tapu Kanunu hükümlerine göre: Ferağ ve intikal ve kayıt işlerine ait ilmühaber ve vesikalar vermek ve meskenlere girerken hazır bulunmak;

13. Mahalleye girdiğini haber aldığı hüviyeti meçhul ve şüpheli şahıslar hakkında zabıtaya haber vermek;

14. İnsan ve hayvanlara arız olan salgın ve bulaşıcı hastalıkların ve nebatata hasar veren haşerelerin zuhurunu haber aldığı gün hükümete bildirmek;

15. Yardıma muhtaç olanlara fakirlik ihtiyaç ilmühaberleri vermek;

16. Mahallede sakin olanlar hakkında resmi müesseselerce istenilen hüsnühal varakalarını tanzim ve ikametgâh senedi tasdik etmek,

17. Cumhurbaşkanınca, halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve amme hizmetlerini kolaylaştırmak üzere karar altına, alınacak işlerden o mahalleye taallük eden kısımları tatbik etmektir.

Gelişen teknolojik imkanlarla birlikte bu görevlerin birçoğu düşmüştür. Köy muhtarlarının sahip olduğu yetkilere sahip olmayan mahalle muhtarlarına biçilen rol aracılık ve kamuoyu oluşturma mekanizması olarak ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen muhtarlık, idari kurumlar ile mahalle halkı arasında kök salmış olduğu yerde yaşamaya, sahnede kalmaya ve rolünü oynamaya devam etmektedir (Arıkboğa, 2018:33) .

3. 6360 Sayılı Kanun ile Mahalleye Dönüşen Köyler

2012 yılında yasalaşan ve 2014 yılı Nisan ayı itibarıyla yürürlüğe giren 6360 Sayılı Kanun ile yerel idarelerde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Kanun ile, büyükşehir belediyesi sayısı otuza çıkarılmış ve belediyelerin sınırları il mülki sınırlarına genişletilmiştir. Büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerde belde belediyeleri ve köylerin tüzel kişilikleri kaldırılarak bağlı buldukları ilçenin mahallelerine dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm ile merkeze uzaklığına bakılmaksızın kırsal alanlarda bulunan yerleşim yerleri yetkisi daha az olan mahalle muhtarlıklarına dönüşmüştür. Dönüşüm sürecinin olumsuzluklarını bertaraf etmek amacıyla çıkarılan çeşitli muafiyetler yeterli olmamış, köy döneminin yetkilerinin olmayışından kaynaklanan sorunlar süregelmiştir.

Yürürlüğe girmesinin üzerinden yaklaşık 8 yıl geçmiş olmasına rağmen, kırsal alanları ilgilendiren önemli değişiklikler getiren 6360 Sayılı Kanun hakkında tartışmalar hala sürüyor. Kanunun zaman zaman tekrar büyük oranda değişeceği beklentisi oluşmasına rağmen bu gerçekleşmedi. Ancak 2020 yılında torba yasa ile, 7254 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda değişiklikler yapıldı. Büyükşehir Belediyesi Kanununda yapılan düzenleme ile kırsal mahalle kavramı mevzuata girmiş oldu. 2021 yılında Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği çıkarılarak yürürlüğe girmiştir (Koç, 2021:720). Ancak kırsal alanlara ilişkin

bu düzenlemelerde de muhtarların yetkilerine ilişkin herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Köyden mahalleye dönüşen yerlerin muhtarlarının merkeze uzaklıkları dikkate alındığında, merkezdeki muhtarlara göre dezavantajlı oldukları açıkça görülmektedir. Her iki muhtarlığın yetki ve sorumluluk açısından yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

4. Öneriler ve Sonuç

Sahip olduğu geleneksel özellikleri tarihsel süreç içerisinde muhtarlıklar yerel anlamda vatandaşın ilk muhatabı haline getirmiştir. Muhtarlar hem köyler de hem de mahallelerde toplumun önde gelen temsilcileri konumdadır. Mevcut görevleriyle birlikte sosyal yaşamın içinde, danışılan, arabuluculuk ve şahitlik gibi çeşitli rolleri üstelenebilmektedirler. Son yıllarda, maaşlarının yükseltilmesi başta olmak üzere özlük haklarının iyileştirilmesi ve Cumhurbaşkanlığı tarafından sıklıkla düzenlenen toplantılara davet edilmeleri toplumdaki algılarını olumlu anlamda daha da güçlendirmiştir. Merkezi yönetimin yükünü hafifletme kapasitesi de dikkate alındığında yetki ve sorumlulukları farklı olan köy ve mahalle muhtarlıklarının köy ve mahalle düzeyinde ayrı ayrı yeniden düzenlenmesi yerinde olacaktır. 6360 Sayılı Kanun ile mahalleye dönüştürülen belde ve köylerin muhtarlarının durumu da dikkate alındığında yeni bir model oluşturulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Mahalle muhtarlığının yerel yönetimler bağlamında katılımcı demokrasi kültürünün hayata geçirilmesi bakımından önemli bir potansiyel barındırdığı gerçektir. Bu potansiyelin aktif ve yaygın bir biçimde yaşama geçebilmesi için mahallenin yönetsel hiyerarşi içerisindeki yerinin yasal zeminde belirlenmesi gerekir. Mahalle yönetiminin işlevsel hale gelebilmesi için muhtarlığı kentsel yerleşmelerde belirlenmiş yetki, görev ve sorumluluklarla belediyelerin bir alt düzeyinde, yerel yönetimlerin bir parçasına dönüştürmek gerekmektedir (Türkan, 2021:161-162).

Muhtarlığa ilişkin yapılacak bir model çalışmasında öncelik 6360 Sayılı Kanun ile tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülen belde ve köylere verilmelidir. 2020 yılında getirilen kırsal mahalle düzenlemesi bu alanlara ilişkin yeni bir düzenleme yapılmasının gerekliliğini destekler niteliktedir. Bu doğrultuda, merkeze uzak bu mahallelere tüzel kişilikleri başta olmak üzere daha önce sahip oldukları yetkileri geri vermek doğru olacaktır. Daha önce İl Özel İdareleri vasıtasıyla aldıkları yerel hizmetler ve imar işlerinin ilgili büyükşehir belediyeleri tarafından görülebilmesi için mevzuat güncellenmelidir. Mevzuatta “mahalle muhtarı” ve “köy muhtarı” tanımlamaları ayrı ayrı yapılarak özlük hakları yeniden gözden geçirilmelidir. Özetle;

1. Muhtarlığa seçilme yeterliliği getirilmeli (mevcut durumda reşit olmak ve okur yazar olmak yeterlidir) ve seçilen muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerine ilk 3 ay içerisinde “muhtarluk temel eğitimi” verilmelidir.

2. Verilecek muhtarluk temel eğitimine ilişkin standartlar getirilmeli ve valilikler nezdinde temel idari konularla birlikte günün koşullarına göre eğitimin içeriği güncel tutulmalıdır.

3. Köy Kanunu ve ilgili kanunlarda muhtarların görev ve yetkilerine ilişkin güncelliğini yitirmiş maddeler çıkarılıp yeniden düzenleme yapılmalıdır.

4. Belediye meclisi üyeliği mahalle bazında düzenlenmeli, nüfusa göre ilave sayı belirlenmeli ve mahalle muhtarlarına mecliste üyelik verilmelidir.

5. Mahalle muhtarlığına tüzel kişilik verilerek yetki ve sorumlulukları belirlenmelidir. Görevlerini yerine getirecek düzeyde bütçe yapmalarına olanak sağlayacak düzenleme yapılmalıdır.

6. Mahalle muhtarlarına belediyelerin yükünü hafifletecek, mahalle ile sınırlı kalacak düzeyde, belli evraklarda geçerli olacak imza yetkisi verilmelidir.

Muhtarlığa ilişkin getirilecek ve “yetkilendirilmiş mahalle muhtarlığı” olarak adlandırılabilir bu model ile mahalle bazında muhtar kavramı açık bir şekilde tanımlanmış olacaktır. Beraberinde yerel hizmetlerde vatandaşın ilk muhatabı olan, merkezi yönetime karşı da çeşitli sorumlulukları bulunan muhtarlığın mahalle bazında işlevsel anlamda güçlenmesi merkezi yönetimi de rahatlatacak, vatandaşın memnuniyetini de arttıracaktır.

5. Referanslar

442 Sayılı Köy Kanunu, Resmî Gazete Tarih: 7.4.1924, Sayı: 68.

4541 Sayılı Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun, Resmî Gazete Tarih. 15.04.1944, Sayı:5682.

5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, Resmî Gazete Tarih. 04.03.2005, Sayı:25745.

5393 Sayılı Belediye Kanunu, Resmî Gazete Tarih: Tarih: 13.7.2005, Sayı: 25874.

6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmî Gazete Tarih: 06.12.2012, Sayı: 28489.

- 6447 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmî Gazete Tarih: 14.03.2013, Sayı: 28595.
- 7254 Sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmî Gazete Tarih: 16.10.2020, Sayı: 31276 Mükerrer.
- Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Resmî Gazete Tarih: 15.04.2021, Sayı:31455.
- Arıkboğa, E., (2018), Yerel Yönetimler ve İyi Yönetişim, Argüden Yönetişim Akademisi Yayınları, İstanbul.
- Çılgın K., Yirmibeşoğlu, F., (2019), “Demokrasi Arayışında Mahalle Yönetimi”, Planlama Dergisi, 29 (2), TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- Eryılmaz, B., (2020), Kamu Yönetimi, Umuttepe Yayınları, 13. Baskı, Kocaeli.
- Kavruk, Hikmet, (2004), Köy ve Mahalle: Yerleşim ve Yönetim Birimi, Odak Yayınevi, Ankara.
- Koç, M., (2018), “Yönetime Katılımda Kent Konseyleri Üzerinden Mahalle Muhtarlarının Rolü: Muğla Örneği”, Innovation and Global Issues in Social Sciences, Antalya.
- Koç, M., (2021), “Büyükşehir Belediyesi Olan İller için Getirilen Kırsal Mahalle Düzenlemesine İlişkin Bir Değerlendirme”, INSAC Social and Educational Sciences, Duvar Kitabevi, İzmir.
- Koçak, Y., (2015), “Mahalle Yönetiminin Kentsel Sorunların Giderilmesindeki Rolü ve Yeniden Yapılandırılması”, Kayfor 13 Bildiri Kitabı, s.1303-1325, Konya.
- Parlak, B., (2020), Türkiye’de Yerel Yönetimler, Değişim Yayınları, İstanbul.
- Ömürgönülşen, U. & Sadioğlu U. (2014). “Mahalle Yönetiminin Dönüşümü ve Bütünşehir Modelinde Yeniden Yorumlanması”, Kayfor 12, Ed. Fatma Neval Genç, Aydın, ss. 293-301.

Türkan, O., (2021), “Kentsel Mahallelerin Yönetmel Coğrafya Açısından Yeri ve Sınırları: Yenimahalle İlçesi (Ankara) Örneği, Ege Coğrafya Dergisi, 30(1).

Uysal, Y., Mecek M., (2015). “Köylere Sunulan Kamu Hizmetlerinin Nitelik ve Niceliği: Kütahya İli Örneği”, Kayfor 13 Bildiri Kitabı, Konya, s.1169-1183.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 06

**Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı Sürecinde Ayrılkçı Bir
Girişim, Koçgiri İsyanı
(Erhan Taş)**

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı Sürecinde Ayrılkçı Bir Girişim, Koçgiri İsyanı*

Erhan Taş

Bingöl Üniversitesi,

E-mail: etas@bingol.edu.tr

**Bu çalışma, 1914-1923 Yılları Arasında Dersim'de (Tunceli) Asayiş başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.*

1. Giriş

Dersim menşeli olduğu değerlendirilen Koçgiri Aşireti (Soileau, 2014: s.118,119; Öz, 2015: s.103), Alevi Kürt kabilelerden meydana gelmiştir. Aşiret, Zara, Ümraniye/İmranlı, Karacaviran, Bolucan, Beypınarı, Hafik (Koçhisar), Kangal, Divriği, Suşehri, Refahiye (Gercanis), Kuruçay (İlic), Kemah ve bu birimlerin çevresinde yer alan yaklaşık 135 köyde yaşamaktaydı. Köylerden 16 tanesi sadece Koçgiri Aşireti'ne mensup kişilerden oluşmaktaydı. Yaşadıkları bölge tarım ve hayvancılık yapmaya uygun olduğundan dolayı aşiretin ekonomik durumu Dersim'de yaşayan aşiretlerden daha iyiydi. Ayaklanma sürecinde aşiretin silah miktarının 2000-2500 civarında olduğu değerlendirilmekteydi. Devletin on yıllarca müdahale edemediği aşiret düzeninden dolayı merkezi otorite bölgeye gerçek manada hâkim olamadı. İlgili kaynaklarda kabile isim ve sayıları ile ilgili muhtelif bilgilerin yer aldığı Koçgiri Aşireti, Balolar, Geriyalar, İbolar, Sarolar, Sefolar ve Laçınler gibi kabilelerden meydana gelmekteydi. 20. yüzyılın ilk dönemlerinde en etkili kabile olan İboların liderleri olan Mustafa Paşaoğlu Alişan ve Haydar kardeşler aşiretin liderleriydi ve merkezleri Boğazvirandı. Ayaklanma sırasında etkili olan şahısların başlıcaları, Refahiye kaymakamı Alişan Bey, Ümraniye nahiye müdürü Haydar Bey, Baytar Nuri, Polis Munzur, Alişan ve Haydar'ın amcaları İzzet ve Mahmut, Alişan'ın kayınpederi Hacı Rasim, Gülağa oğullarından İzzet, Hasan Askeri ve Alişan'ın eniştesi Naki adlı üç kardeş, Alişir, Azamet, Kör Rıfat, Zalim Çavuş, Karmanlı Nuri'dir. Bunlar arasında özellikle Alişir, Alişan ve Baytar Nuri ayaklanmanın çıkmasında en etkili kişilerdi (Apak, 1964: s.151,152,160; Balcıoğlu, 2000: s.156; Çay, 1996: s.318; Çamsoy, 2007: s.197; Dersimi, 1952: s.61,62; Tansel, 1991: s.92; Kemali, 2013: s.174,175; Soileau, 2014: s.118,119).

İstanbul'da kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne üye olan Haydar kendisine verilen vazife çerçevesinde cemiyetin İmranlı şubesini açtı ve Alişir'i de sekreter olarak görevlendirdi. Şube başkanı olan Haydar Bey, çevredeki birçok aşiret liderini cemiyete kaydetti. Alişir'den yardım alan

Haydar *Jin* gazetesini getirterek propaganda amaçlı kullandı. Boş durmayan Alişir cemiyet şubesine gelen Kürtlere *Jin* gazetesini okuyarak, Kürtlerin bağımsız olması gerektiği yönünde propaganda yaptı (Sevgen, 1950: s.378; Tansel, 1991: s.92; Apak, 1964: s.153). Bu arada Kürdistan Teâli Cemiyeti, Dersim şubelerini açması için Alişan'ı vazifelendirdi. Alişan, Baytar Nuri ile beraber Dersim teşkilatını oluşturdu (Çay, 1996: s.317). Akrabalık bağının yanı sıra halkla iç içe olan ve birbirleriyle iletişim hâlinde olan bu kişilerin cemiyetin bölge yapılanmasında faaliyet yürütmesi, Alevilik ve Kürtlük gibi ortak kimlikleri taşıyan halk üzerinde yapılan propagandaların etkisini arttırdı. Bu da Kürt ulusçuluğunun kısa zamanda yayılmasına zemin hazırladı.

Kurucuları arasında Dersimlilerin de bulunduğu Kürdistan Teâli Cemiyeti, Divriği ve Kangal veterinerliğine atanmış olan Baytar Nuri'yi (Çay, 1996: s.307,312) Sivas ve Dersim'de bulunan aşiretler arasında faaliyette bulunması için vazifelendirdi. Sivas civarındaki teşkilatlanma çalışmaları ve diğer faaliyetleri cemiyet adına Alişan ve Haydar idare etti (Tunaya, 1988: s.190). Sonuçta Haydar, Seyit Abdulkadir'den aldığı talimatlar çerçevesinde hareket ederek kardeşi Alişan'ın yanı sıra Alişir ve Naki gibi birçok kişiyle birlikte ayaklanmayı başlattı (Atatürk, 1997: s.419).

2. İsyanın Başlaması

Paris Konferansı'nda Ermeni temsilcisi Bogos Nubar ile Şerif Paşa'nın uzlaşması Zara ve İmranlı'da eylemleri hızlandırmıştır. Alişan, Haydar ve Naki Beyler bir toplantı yaparak Kürdistan Teâli Cemiyeti ile iletişim kurmuştur. Bu kişiler 1920 yılı Nisan ayında Mığırđıç adlı bir Ermeni'nin de katılımıyla bir toplantı daha düzenlemiştir (Balcioğlu, 2000: s.131). *Jin* ve *Kürdistan* gazetelerini yayınlayan ve İstanbul merkezli olan cemiyetle iletişim, 1920 sonlarına kadar devam etmişse de daha sonra kesilmiştir (Tunaya, 1988: s.190). Temasın kesilmesinde yetkililer tarafından alınan askerî ve idari tedbirler de etkili olmuştur (BOA. BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (7.1). Bu arada asi aşiretlerin eylemleri hızlanmış, Zara'nın Panza köyünden Mısto idaresindeki gruplar, 1920 Temmuz ayında Zara'da bulunan Çulfâ Ali karakoluna saldırmıştır. Baskıya devam eden silahlı gruplar ayrıca Kangal-Zara çevresinde hâkimiyet kurmaya başlamıştır (Balcioğlu, 2000: s.132).

Refahiye'den Şadan Aşireti reisi ve eski jandarma çavuşu Paşo ile Alişir'in idaresindeki 300 kişilik çete, Ağustos 1920'de Kuruçay'a cephaneye nakleden jandarma bölüğünü rehin aldı. Askerî birliğin silah ve cephanesini ele geçirerek mühimmat nakledilmesini engelleyen çete, Refahiye'yi almak istedi fakat askerî birliklerle yaşanan çatışma neticesinde çekilmek zorunda kaldı. Bu olayın ardından yetkililer tedbir alarak, Haydar Bey'i İmranlı

nahiyesine müdür olarak, Alişan Bey'i de Refahiye kaymakamı olarak atadı (Riştanoğlu, 1995: s.719,720; Soileau, 2014: s.139).¹ Fakat bu atamalar hadiseleri engellemediği gibi bu reislerin gücünü arttırdı ve daha da etkin olmalarına yol açtı.

Alişir, 1920 Ekiminde yaklaşık 150 kişilik çetesiyle Kemah köylerine saldırdı ve gasp faaliyetlerine devam etti. Yetkililer bu hadiseleri sıradan haydutluk hadiseleri olarak ve (Kürtlük-Türklük gibi) siyasi yönü olmayan hadiseler olarak değerlendirdi (Tansel, 1991: s.93). Hatta bu hadiseler TBMM'de görüştüldü ve Dahiliye Vekili Adnan Bey ile bazı milletvekilleri tarafından benzer şekilde değerlendirmeler yapıldı (TBMM Z. C., D.I, Ci.5, İ.1, s. 430). Bu sırada Ovacık'ın Çarpazın nahiyesinin eski müdürü olan Mustafa Ağa tarafından Kemah'a bağlı bazı köylerde propaganda yapılarak padişahın asker toplamak için herhangi bir emir vermediği, dolayısıyla onların da Dersimliler gibi hareket ederek asker vermemeleri gerektiği iddia edildi ve tehditlerde bulunuldu. Diğer taraftan devletin Alevileri katledeceği yönünde propaganda yapılarak Koçgiri çevresindeki Alevilerinin isyana katılması için çalışıldı (Balcioglu, 2000: s.133; Sevgen, 1950, s.379).

Sevr Antlaşması'yla birlikte özerk bir Kürdistan kurma eylemleri ve çetelerin saldırıları artarak devam etmiştir. Bu süreçte Baytar Nuri faaliyetlerine devam ederek Kangal'a bağlı Hüseyin Abdal tekkesinde bir toplantı düzenlemiştir. Görüşmeye iştirak eden reisler tarafından Sevr'in yürürlüğe konması; Diyarbakir, Van, Bitlis, Elaziz, Dersim, Koçgiri bölgelerinde özerk bir Kürdistan kurulması amacıyla silahlı eylem yürütülmesi kararlaştırılmıştır (Dersimi, 1952: s.126).

Hozat'ta, Refahiye kaymakamı Alişan Bey'in de katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantıda alınan karara uygun olarak 15 Kasım 1920 tarihinde Dersim Mutasarrıflığı vasıtasıyla Ankara Hükümeti'ne tehdit içerikli bir telgraf gönderildi. Telgrafta, hükümetin, Kürdistan'ın özerkliği hakkındaki görüşünü açıklaması, Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan bölgesinde tutuklu bulunan Kürt vatandaşların serbest bırakılması, Kürtlerin ekseriyeti teşkil ettiği yerlerdeki Türk memurların geri çağırılması istendi. Hükümet problemi çözmek için Elazığ'dan nasihat heyeti gönderdi lakin heyet aşiret liderleri tarafından olumsuz karşılandığı için girişimden netice alınamadı (Dersimi, 1952: s.128,129). Faaliyetlerini sürdüren Batı Dersim aşiret liderleri, 25 Kasım'da Elazığ Valiliği aracılığıyla Ankara Hükümeti'ne gönderdikleri ikinci telgrafta Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis vilayetlerinde Sevr Antlaşması'na göre bağımsız bir Kürdistan Devleti oluşturulması kararlaştırıldığı, antlaşmanın uygulanmaması durumunda silahlı mücadeleyle

¹Balcioglu Refahiye'nin asiler tarafından alındığını iddia etse de kaynakların geneli değerlendirildiğinde Refahiye'nin alınmadığını anlaşılmaktadır bkz. Balcioglu, 2000: s.132,133.

gececekleri tehdidinde bulundu. Tehditlerin muhatabı olan Ankara Hükümeti asileri etkisiz hâle getirmek amacıyla tedbir aldı. Bu çerçevede Alişan'a Sivas mebusluğu teklif edildi fakat Alişan reddetti. Diğer taraftan Dersim mebusluğunu kabul eden aşiret liderleri Meço Ağa, Diyab Ağa, Ahmet Ramiz ve daha sonra İstanbul'dan Anadolu'ya geçen Hasan Hayri'nin Ankara Hükümeti'ne katılmasıyla ayaklanma neticesiz kaldı (Dersimi, 1952: s.129-133).²

Alişir, 1920 Ekiminde Kemah civarındaki köylere saldırmaya ve bu köyleri yağmalamaya başlamıştır. Alişir'i yakalaması için sevk edilen Alişan ve Haydar gönüllü Koçgiri birliği ile göstermelik bir harekât yaparak Alişir'le anlaşma yoluna gitmiş ancak asayiş sağlanamamıştır. Yıldızeli'ndeki isyanda dahli bulunan Zalim Çavuş da 20-30 civarında mensubuyla gelerek, gasp ve eşkıyalık faaliyetlerine girişmiştir. Olayların artmasından dolayı 6. Süvari Alayı kaçak askerleri derdest etmek ve Zalim Çavuş ile diğer eşkıya liderlerinin eylemlerine engel olmak amacıyla bölgeye sevk edilmiştir. Kış şartlarının zorluğu nedeniyle alay, 14 Şubat'ta İmranlı'ya ulaşabilmiştir (ATASE. İSH. S.N. 5745, K.N. 618, G.N. 33AD; İSH. S.N. 6560, K.N. 618, G.N. 34AA; Apak, 1964: s.153,154; Tansel, 1991: s.93).

6. Süvari Alayı 10-15 kadar asker kaçağını yakalamış ve bunları küçük bir askerî birlikle Zara'ya göndermek amacıyla 4 Mart 1921'de yola çıkarmıştır. Kör Rifat ve Karmanlı Nuri idaresindeki asi çeteler yaptıkları baskın neticesinde kaçakları askerlerin elinden almıştır. Hayvanlarını geride bırakan birlik güçlkle Zara'ya ulaşabilmiştir. Bu durumdan cesaret alan asi liderler 5 Mart'ta alay komutanlığından, alayın İmranlı'dan çıkarılmasını ve Zara'ya sevk edilmesini istemiştir. Askeri yıldırım amacıyla yaklaşık 1000 kişiyle İmranlı civarındaki Yazıfatı'yı ele geçirmiştir. Alay asilerin isteğini reddedince, Alişir'in de aralarında olduğu isyancılar 6 Martta İmranlı'yı kuşatmıştır. Uzun süre devam eden çatışma neticesinde alayın mühimmatı tükenince 6 subay ve 90 er isyancılara teslim olmak zorunda kalmış ve asiler İmranlı'ya girmiştir. Alay komutanı ve birkaç asker şehit edilerek İmranlı'nın ele geçirildiği bu eylem ayaklanmanın yeni bir aşamasını başlatmıştır (Apak, 1964: s.154,155; Tansel, 1991: s.93,94).

İmranlı'yı ele geçiren isyancılar, belediye başkanını ve eşraftan birçok kişiyi katletti. Ayrıca Zara kaymakamının, askerlerin ve hükümet dairelerinin eşyalarını gasbetti (Balcıoğlu, 2000: s.141). Bu olaylar meydana gelirken İmranlı nahiye müdürü Haydar Bey pasif bir tavır takındı ve görevini ifa etmedi. Asilerce rehin alınan asker ve memurları korumayı gerekçe göstererek, bunları konağına götürdü ve misafir etti. Fakat asil gayesinin bu

²Balcıoğlu bu tarihin 25 Aralık 1920 olduğunu iddia etmektedir bkz. Balcıoğlu, 2000: s.136.

kişileri devlete karşı rehine olarak kullanmak olduğundan kuşkulandı. Bu sırada Dersim’de bulunan kardeşi Alişan’a haber ulaştırarak Dersim’in her aşiretinden 50 kişinin Koçgiri İsyanı’na destek olmak amacıyla gönderilmesini talep etti. Alişan, Koçuşağı başta olmak üzere Dersim’li birçok aşiretten oluşan yaklaşık 500 kişilik kuvvetle Kuruçay’a saldırdı. Güzergâhında bulunan köyleri yağmalayarak İmranlı’ya geldi (Apak, 1964: s.155; Balcıoğlu, 2000: s.142). İsyân sırasında Dersim’den farklı gruplar da gönderildi. Gönderilen asiler Pezgavır Aşiret lideri Bıra İbrahim, Maksudan lideri Polis Munzur, Çarpazin nahiyesi eski müdürü Mustafa, Arslanan Aşiret lideri Mahmut Ağa ve Alişir tarafından yönetildi (Dersimi, 1952: s.143).

Koçgiri Aşireti’nin eylemleri artarak devam etti. Kısmen başarılı olan Koçgirili reisler 11 Mart 1921 tarihinde meclise bir telgraf gönderdi. Telgrafta, Zara kasaba merkezi dışında ekseriyeti Kürt olan Koçgiri, Divriği, İliç, Kemah ve Refahiye’nin yerli Kürt bir valinin idaresinde yeni bir vilayet yapılmasını, adli ve mülki görevlilerin vazifelerinin başında bırakılmasını istedi (Dersimi, 1952: s.143).

Dersim’den geldikleri tespit edilen 500 kadar asi 13 Mart 1921’de Alişir idaresinde harekete geçmiştir. Erzincan mutasarrıfı, olayların daha da büyümemesi için isyancılara müdahale edilmemesini emretmiştir. Eşküyaya karşı hazırlık yaparak silahla karşı koymayı düşünen Kuruçay ahalisi ve kaymakamı emri uygulayarak, asileri karşılamış ve onlarla sohbet etmiştir. Buna rağmen Alişir, Kuruçay’ı yağmalayarak kaymakam da dâhil 6-7 kişiyi rehin alarak yanında götürmüştür. Haydar Bey’in malikanesinde alıkonulan rehinelere 23 Martta serbest bırakılmıştır (Apak, 1964: s.158,159; Rişvanoğlu, 1995: s.720; Soileau, 2014: s.174, 175).

İsyancılar, mart ayı ortalarında Erzincan-Kemah telgraf hattını kesmiş, Erzincan ve Kemah’ı tehdit etmiştir (Balcıoğlu, 2000: s.148). İki çete, 21 Mart 1921 tarihinde Erzincan’ın güneybatısında yer alan köyleri yağmalamış ve Erzincan yönünde ilerleyerek, mutasarrıfla görüşmek istemiştir (Apak, 1964: s.159). Asiler, Erzincan yönünde ilerleyince Erzincan’da korku ve telaş yaşanmış ve bazı askerî önlemler alınmıştır (Kemali, 2013: s.187,188).

29 Mart’ta isyancılar Kuruçay’a bağlı köylere saldırmıştır. Halkı haberdar etmek amacıyla Ağıldere’de bulunan Divriği Kaymakamı, Mal Müdürü, bir Teğmen ve dokuz jandarma asiler tarafından rehin alınmıştır (Apak, 1964: s.160). Asiler, martın son günlerinde ve nisanın ilk günlerinde Zara, Divriği, Kangal, Refahiye ve Hafik’e bağlı köylere yaptıkları baskınları arttırmıştır (Balcıoğlu, 2000: s.150-155).

8 Nisan 1921 tarihinde bölgenin idari statüsünün değiştirilmesi için yedi Kürt aşireti tarafından meclise yapılan ikinci başvuruda, Koçgiri’nin idaresinin Kürt bir valide, yardımcılığının da bir Türk’te olacağı yeni bir

vilayet oluşturulması istendi. Bunun yapılmaması hâlinde isyanın yayılacağı ve iki Müslüman millet arasında kan döküleceği tehdidinde bulunuldu (Apak, 1964: s.161; Çelik, 2012: s.473).

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa 8 Mayıs 1921’de İmranlı’dan gönderdiği harp raporunda, Ovacık aşiretlerinden oluşan ve Kasımoğlu Munzur yönetimindeki 500 kişilik grubun Fırat vadisinden geçeceğini bildirmiştir. Gelen haber neticesinde Erzincan, Kemaliye ve Kemah’ta bulunan komutanlıklar bilgilendirilmiştir (ATASE. İSH. S.N. 1074, K.N. 1319, G.N. 5; İSH. S.N. 9984, K.N. 1107, G.N. 61). 10 Mayıs’ta ise Ovacık aşiret liderlerinin idaresindeki 500 kişilik asi çetesi Kemah’a baskın yaparak 47 evi yakmış ve yağmalamıştır (Soileau, 2014: s.187).³

3. Alman Tedbirler ve İsyanın Bastırılması

Koçgiri Aşireti’nin Dersim’den kısmi yardım temin ederek çıkardığı ayaklanmanın sürmesi neticesinde Merkez Ordusu kurulmuştur. 9 Aralık 1920 tarihinde lağvedilen Sivas 3. Kolordusunun görevi yeni kurulan Merkez Ordusuna verilmiştir. Geniş yetkilerle donatılan ordu Koçgiri ayaklanmasını bastırmakla vazifelendirilmiş ve Nurettin Paşa’nın emrine verilmiştir (Atatürk, 1997: s.419,420). Yeni kurulmuş olan ordu komutanlığı Sivas’a geçmeden bir süre önce olaylar başladığı için zaman geçirilmeden temasa geçilmiş ve birtakım yazışmalar yapılmıştır.

Koçgiri ayaklanmasında saldırılar artmış ve yönetim merkezleri ele geçirilmeye başlanmış, böylece yeni bir aşamaya geçilmiştir. Bunun üzerine Ankara Hükümeti’nin aldığı önlemler çerçevesinde Sivas Valiliği tarafından Dersim’in nüfuz sahibi inanç önderlerine ve aşiret reislerine bir telgraf gönderilmiş ve asilere nasihatle bulunarak olayları yatıştırmaları istenmiştir. Dersim’den gönderilen cevap telgrafında, “*Ordu bir müddetten beri bölgemizde Müslim ve Gayrimüslimlerin sayıları hakkında tahkikat yapmaktadır. Bu bilginin elde edilmesi, hükümetin Ermenilere yaptığı gibi, Kürtleri de vurup yok etmek niyetinde olduğu mânasına alındığından, nefis müdafaası meşru olduğuna göre, Koçgiri Aşireti’nin hareket tarzı da doğrudur*” (Apak, 1964: s.155) denilerek isyan hareketi desteklenmiştir.

Seyit ve ağalardan düşündükleri desteği temin edemeyen görevliler, 8 Mart’ta Kürtler nezdinde saygınlığı olan ve aynı zamanda kendisi de bir Kürt olan Sivas Temyiz Mahkemesi üyesi Şefik Bey ile Dersimli Hakkı beylerden teşekkül ettirilen bir nasihat heyeti göndermiştir (Apak, 1964: s.155,156; Soileau, 2014: s.153). Heyet, Haydar Bey’in Boğazviran’daki malikanesine

³Koçgiri İsyanı sırasında, isyan eden asilerin idari merkezlere, askerî kuvvetlere, halka ve köylere yönelik yaptığı 60’tan fazla saldırı ve gasp hadisesi için ayrıca bkz. Taş, 2021: s.227-232; Apak, 1964: s.158-161; Soileau, 2014: s.172-187.

giderek asi liderlerle ve eşraftan bazı kişilerle görüşmüştür (Balcıoğlu, 2000: s.143). Koçgiri aşiret liderleri, heyetin verdiği teminat ve tavsiyeler neticesinde hükümete itaat edecekleri, Müslüman topluma fayda sağlayacak hizmetlerle meşgul olacakları, İmranlı hadisesinde gasbedilen eşyaları asilerden geri alarak sahiplerine teslim edecekleri ve eşkıyalık eylemlerini engelleyecekleri yönünde söz vermiştir. Aşiret reisleri 12 Mart 1921 tarihinde valiliğe ve ordu komutanlığına gönderdikleri telgrafta ise, Müslüman olan Türk ve Kürtlerin kardeşliğine dikkat çekerek, isyan hadisesinden duydukları üzüntüyü dile getirmiştir. Fakat verilen bu sözler Nurettin Paşa'yı ikna etmede yeterli olmamış ya da Paşa'nın tasarladığı planı uygulamasına mani olmamıştır (Tepeyran, 2009: s.213,214). Diğer taraftan nahiye müdürü olan Haydar Bey, 11 Mart 1921'de Sivas Vilayetine gönderdiği telgrafta İmranlı olayından haberinin olmadığını belirtmiştir. Uzlaşmacı tavır sergileyen Haydar Bey'in ve bazı liderlerin çelişkili tavırları asilere zaman kazandırma gayreti olarak değerlendirilmiştir (Balcıoğlu, 2000: s.144).

Haydar Bey, resmi bir görevli olmasına rağmen İmranlı'nın isyancılar tarafından kuşatılması esnasında vazifesinin başına gelmediği gibi Ümraniye'nin asiler tarafından ele geçirilmesinden haberdar olmadığını iddia etmiştir. Ayrıca bazı liderlerle beraber, isyanın kıskırtmalar ve cehalet neticesinde meydana geldiğini ve kendisinin asilerle işbirliği yapmadığını beyan etmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken bazı aşiretler, çevreye yaptıkları saldırılara devam etmiş ve Kürtlere özerklik verilmesi hususunda hükümete tehdit telgrafı göndermiştir (Dersimi, 1952: s.142-146; Soileau, 2014: s.148-157). Bu olaylar aşiretlerin ve liderlerin bir kısmının barış yoluyla meseleyi çözüme ulaştırma noktasında samimi olmadıklarını ve yetkilileri oyalamaya çalıştıkları algısına sebep olmuştur.

İsyancılar Kemah kaymakamı ve jandarma komutanını rehin almalarına rağmen görüşme yapmak için Erzincan mutasarrıfının Kemah'a gitmesini istemiştir. Asiler bir taraftan İmranlı taraflarında toplanmış ve Kuruçay'a baskın düzenlemiş, diğer taraftan uzlaşma yanlısı görünmüştür. Bu durumu oyalama taktiği olarak değerlendiren Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir, asilerle görüşmek üzere farklı yetkililerin gönderilmesinin tehlikeli ve gereksiz olduğunu belirtmiştir (ATASE. İSH. S.N. 11751, K.N. 618, G.N. 142).

Hükümet de nasihat heyeti göndermek suretiyle meseleyi barışçıl bir şekilde çözme stratejisinde samimi görünmüyordu. Çünkü I. Dünya Harbi'nde ordu komutanlarına tanınan yetkilere benzer şekilde çok geniş yetkilerin Merkez Ordusu Komutanlığı'na tanınması, isyan sahasına yapılan asker naklinin sürmesi devletin isyana bakışı ve uygulayacağı stratejiye dair ipuçları vermekteydi. Bu noktadan bakıldığında nasihat heyetinin faaliyetleri anlamsız ve asilere karşı zaman kazandırma çabası olarak görünmekteydi

(Balcıoğlu, 2000: s.146; Kemali, 2013: s.187). Bir yandan aşiretlerin bir kısmının özerklik elde etmeye yönelik tutum ve hazırlıkları, diğer yandan askerî harekât yapılmadan ve asiler cezalandırılmadan dönülmesinin yeni bir isyana zemin hazırlayacağı endişesi, hassas bir süreçten geçen hükümetin sert bir tavır sergilemesine sebep oldu.

Nasihah heyetlerinin görevini ifa etmeye çalıştığı sırada isyancıların farklı noktalardan saldırılarını sürdürmesi neticesinde 10 Mart 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti bir karar alarak Elazığ, Erzincan, Sivas'a bağlı Divriği ve Zara'da sıkıyönetim (idare-i örfi) ilan etti. Ayrıca Devletin güvenliği ile ilgili davaların Sivas Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesinde yürütülmesini uygun gördü (Apak, 1964: s.156; Soileau, 2014: s.158).

Nurettin Paşa daha Sivas'a ulaşmadan bir süre önce 14 Mart'ta Amasya'da yayınladığı beyannamede Kürtlerin devlet tarafından katledileceği söylentisinin, meseleyi Kürtçülük hadisesi şeklinde yansıtan hainlerin propagandası olduğunu, Türk ve Kürtlerin din ve vatani tek vücut hâlinde savunacaklarını, isyanda suçlu olanların cezalandırılacağını ve masumların merhametle korunacağını vurgulamıştır (Soileau, 2014: s.159).

İşyan sürerken ordu hazırlıklarını tamamlamaya çalıştı. Merkez Ordusu Komutanlığı'nın 26 Mart tarihli emriyle, askerî kuvvetlerin bir arada tutulması, bölgenin ihtiyacına ve ehemmiyetine uygun olarak mevcudu 200'ü aşmayacak şekilde asayiş kuvvetlerinin meydana getirilmesi talimatı verildi. Böylece Refahiye, Suşehri, İmranlı, Koçhisar, Zara, Hafik, Kangal, Divriği, Kemaliye, Arapgir ve Kemah'ta bulunan askerlik şubelerince asayiş birlikleri oluşturuldu. İstenilen sayıya ulaşmayan bölükler bir süre sonra üç taburdan meydana gelen bir alay haline getirildi (Apak, 1964: s.161; Balcıoğlu, 1990: s.265,267).

Asiler mart sonlarında saldırılarını sürdürürken, askerî önlemlerin yanı sıra idari önlemler de alındı. İçişleri Bakanlığı 28 Mart'ta Koçgiri bölgesini izole etmek ve isyanın genişlemesini engellemek amacıyla ayaklanma sahasında seyahat edilmesini yasakladı (Balcıoğlu, 2000: s.150). Alınan tedbirlere rağmen nisanın ilk günlerinde saldırılar sürdü.

3 Nisan'da bir beyanname yayınlayan Nurettin Paşa, halkın güvende olduğunu vurgulamaya çalışırken, diğer taraftan askerî kuvvetlere de geçit ve köprüleri kontrol ederek, asilerin Dersim'le olan bağlantılarını kesmesini, kuvvetlerin birbirine ulaşacak şekilde bölgeye yerleşmesini emretti (Balcıoğlu, 2000: s.153,154). Emirleri yerine getiren kuvvetler ise hazırlıklarını hızlı bir şekilde tamamlamak için gayret etti.

Hazırlıklarını belirli bir seviyeye getiren Merkez Ordusu, asilerin saldırılarını önlemek amacıyla 11 Nisan'da askerî literatüre bastırma harekâtı

olarak giren harekâta başladı (Akgül, 1993: s.19). 6 Martta İmranlı'daki saldırıyla fitili ateşlenen isyana yönelik yapılan harekâtın ilk bölümü, ayaklanmanın 58'inci günü olan 22 Nisan'da bitti (Apak, 1964: s.168; Tansel, 1991: s.95). Bundan sonraki aşamada isyan kalıntılarını ortadan kaldırmak ve isyanın tekrar çıkma ihtimalini ortadan kaldırmak için sürdürülen bastırma harekâtı isyancıların genelini kontrol altına alınması ve elebaşların haziranda teslim olmasıyla amacına ulaşmış oldu.

1921 Mayıs'ının son günlerine kadar Baytar Nuri, Alişir, Abbas, Kımıl Aziz, Cıgız Mehmet Ali, Tarbazlı Memo ve Paşa idaresindeki gruplar (Balcıoğlu, 2000: s.168) başta olmak üzere Koçgiri ayaklanmasında yakalanamayan yaklaşık 1000 kişi Dersim'e sığınarak, kurtulmuştur (Dersimi, 2014: s.125,136). İsyan eden aşiret çeteleri isyan boyunca gasp ve soygun faaliyetlerinde buldukları gibi, kaçarak Dersim'e geçtikten sonra da talan ve soygun eylemlerini ve ahaliden birçoğunu katletmeyi sürdürmüştür (ATASE. İSH. S.N. 14884, K.N. 773, G.N.100). Sonuçta haziran itibarıyla isyan bastırılmasına rağmen Koçgiri ve Dersim bölgesinde asayiş olayları yaşanmaya devam etmiştir.

Ovacık'a sığınmış olan çok sayıda Koçgirili Dersimli aşiret mensupları ile birlikte 1921 yılı Eylül ayında çevredeki köylere saldırmıştır. Ayrıca Divriği, Arapgir, İliç, Kemaliye ve Kemah taraflarında yaşanan onlarca eşkıyalık saldırısı yetkililerin endişeye kapılmasına sebep olmuştur. Sıradan eşkıyalık olayları olarak görülen bu saldırıların ezici bir kuvvetle önlenememesinin eşkiyayı cesaretlendireceği ve siyasi nitelikli olaylara neden olabileceği değerlendirilmiştir (ATASE. İSH. S.N. 14886, K.N. 773, G.N. 101/101a/101aaa). Aynı süreçte bazı aşiret grupları tarafından Erzincan ve Kemah güzergâhında Alişir ile diğer Koçgiri mahkum ve kaçaklarının affedilmesini sağlamaya yönelik olarak saldırılar gerçekleştirilmiştir (ATASE. İSH. S.N. 14899, K.N. 773, G.N. 114).

Bastırma harekâtı boyunca Merkez Ordusu zaman zaman keyfi davranarak isyancılara ve bölge halkına sert muamelede bulunduğu gibi isyanda sorumluluğu bulunmayan halkı cezalandırmak, mallarını yağma ve gasb etmek gibi kanuna aykırı yollara da başvurdu. Bu kanun dışı uygulamalar halkın ve bazı yetkililerin tepkisine neden oldu (Soileau, 2014: s.184, 185). Tepeyran'a göre, Merkez Ordusu'nun sert politikası sonucunda yüzlerce insan katledilirken, Divriği'de 57, Zara ve Ümraniye'de 76 olmak üzere toplamda 132 köy savaşta düşman işgaline uğramışcasına zarar gördü. Harekât karşısında korkuya kapılan binlerce insan köyünü ve evini terk ederek dağlarda aç ve perişan bir hâlde yaşamak zorunda kaldı (Tepeyran, 2009: s.216).

Nurettin Paşa'nın kanuna aykırı uygulamaları meclise de taşınmıştır. Bunun üzerine meseleyi yerinde araştırması için milletvekillerinden meydana gelen bir komisyon görevlendirilmiştir. Komisyon, yaptığı tahkikat neticesinde bir rapor hazırlamıştır. Rapora göre, askerî harekât sırasında Zara'da 96 köy, Refahiye'de 11 köy zarar görmüş ve ortadan kalkmıştır. Toplamda 1703 Kürt evi yakılıp yıkılırken, asi Kürtler tarafından Kemah'ta 80 ev tahrip edilmiştir. Kürt halkından yaklaşık 1000 kişi vefat etmiş ve 100 kişi yaralanmıştır. Ordu kuvvetlerinden ise 63 kişi şehit olmuş ve toplamda 200'den daha az kişi yaralanmıştır. Raporda yer alan değerlendirmeye göre, her iki tarafın kayıpları arasında büyük farkların olması ve askerî birliklerde dikkat çeken normal dışı sessizlik masum insanların da öldürülmüş olabileceği ihtimalini güçlendirmiştir (Balcıoğlu, 2000: s.285; Soileau, 2014: s.228,229).

İsyan ve askerî harekât mahallinde tahkikat yapan komisyon 11 Aralık günü Meclis'e bir telgraf çekerek haneleri tahrip edilen ve yardıma muhtaç hâlde olan binlerce vatandaşın altı aylık ihtiyaçlarının ivedilikle temin edilmesi için tohum ve zahire yardımı yapılmasını istedi. Neticede Meclis'te kabul edilen bir kanunla bu talep yerine getirildi (Soileau, 2014: s.226, 233).

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın yetkisini aşarak keyfi muamelelerde bulunduğu gerekçesiyle yapılan şikâyetler sonucunda Paşa'nın yargılanması istendi. Vuku bulan bazı tartışmalar neticesinde Nurettin Paşa, kasım ayı başlarında meclisin aldığı bir kararla ordu komutanlığından azledildi. 3 Kasım 1921'de İçişleri Bakanlığı ve Başkomutanlık tarafından Nurettin Paşa'ya ulaştırılan emirle vazifesinin bittiği ve yargılanacağı bildirildi. Fakat 16/17 Ocak 1922 tarihinde Meclis'te gerçekleştirilen görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa'nın önerisini kabul eden vekiller Nurettin Paşa'nın yargılanmasına yönelik olarak alınmış olan kararı kaldırdı. Böylece Nurettin Paşa ağır bir muameleye maruz kalmaktan kurtarıldı (Atatürk, 1997: s.419,420; Balcıoğlu, 2000: s.273,284; Soileau, 2014: s.217, 220). İsyan bastırıldığı için devamına gerek duyulmayan Merkez Ordusu 8 Şubat 1922 tarihinde Başkomutanlık tarafından lağvedildi (Balcıoğlu, 2000: s.287).

4. Koçgiri Ayaklanmasının Genel Özellikleri

Dersim ve Koçgiri'de hâkim olan aşiret yapısı, devlet görevlilerinin halkla doğrudan iletişim kurmayarak, işleyişi aşiret reisleri üzerinden yürütmesi reislerin nüfuzunu arttırdı ve devletin bölgedeki nüfuzunu zayıflattı. Diğer taraftan aşiretlerin gasp ve soygun eylemlerinin yanı sıra devletin Alevilere karşı sergilediği mesafeli tavrı, ilişkilerin olumsuz seyrinin sürmesine zemin hazırladı. Bu süreçte imzalanan Sevr Antlaşması'yla Kürtlere özerklik verilmek istenmesi ve Ankara Hükümeti'nin bunu kabul etmemesi, Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin bazı üyeleri aracılığıyla bölgede

Kürt milliyetçiliğini yaymaya yönelik çalışmalar yapması, toplumun bir kesimi üzerinde ayrıştırıcı bir etki oluşturdu.

1920'de Koçgiri'de Kürdistan Teâli Cemiyeti ve cemiyetin yayın organı olan *Jin* gazetesi vasıtasıyla sürdürülen propaganda eylemleri karşılık buldu. Gelmekte olan tehlikeyi fark eden yetkililerin aldığı tedbirlerin neticesinde aşiret reisleri ile Kürdistan Teâli Cemiyeti arasındaki iletişim sona erdi. Bu tedbirden sonra hareketin ideoloğu olarak Alişir ve Baytar Nuri çalışmaları devam ettirdi. Alişir, Alişan ve Baytar Nuri'nin kışkırtma ve örgütlenme faaliyetleri sonucunda Koçgiri İsyanı çıktı. Böylece etnisitenin ve özellikle de mezhep bağının birleştirici etken olduğu bazı aşiretler, hükümete karşı silahlı eyleme geçerek bölgesel özerkliği gaye edinen bir iktidar mücadelesine girişti.

Koçgiri İsyanı Kürtçülük ideolojisi temelinde çıkmış olmasına rağmen çevredeki Sünni-Kürt aşiretler tarafından desteklenmedi. Bu durumun temel nedeni Koçgiri'de dikkat çeken birleştirici unsurun Alevilik paydası olmasına bağlı olarak bir Alevi isyanı olarak algılanmasıdır. Bu çerçevede Türk Aleviler de isyana kısmen destek verdi. Kürt ulusal bilincinin bu süreçte geniş bir tabana yayılmamasına ve aralarında dil birliği olmamasına rağmen Alevilik ortak kimliği Zaza Dersim aşiretlerinin bir kısmının da isyanı desteklemesine sebep oldu (Soileau, 2013: s.10,12; Soileau, 2014: s.131,248,257,264; Akgül, 2009: s.61).

Koçgiri İsyanı'nın Alevi isyanı şeklinde ortaya çıkmasında, isyanı yöneten liderlerin ve bölge halkının genelinin Alevi olmasının yanı sıra Ankara Hükümeti Alevileri topluca yok edecek iddiası üzerinden Alevi toplumun korkutulması ve kışkırtılması da büyük bir etkiye sahip oldu (Akgül, 2009: s.61; Soileau, 2014: s.140).

Koçgiri İsyanı, ideoloji ve söylem bakımından ulusal bir niteliğe sahip olmasına rağmen katılım bakımından mezhepsel bir niteliğe sahip olmuştur. Hatta tabanının genelinin Alevi olması yönüyle diğer Kürt ayaklanmalarından farklılık göstermiştir. Temelde çevredeki Sünni veya Türkleri hedef alarak çıkmamış olmakla birlikte isyan boyunca isyancılar tarafından Sünni, Türk kaza ve köylerine saldırılar gerçekleştirilmiştir (Soileau, 2014: s.250). Dolayısıyla bu saldırılar Sünni ve Türklerin isyanı desteklemeyerek isyana karşı konumlanmasında etkili olmuştur.

Siyasi gayeler çerçevesinde çıkarılmış bir isyan olan Koçgiri hadisesi boyunca ve sonrasında asi aşiretlerin silahlı grupları, çevredeki birçok köy ve kazaya saldırdı. Bu eylemlerde halka zulmedilerek birçok kişi katledilirken, soygun ve gasp hadiseleri de gerçekleştirildi. İsyân süreci Dersim ve Koçgiri'de aşiretlerin süregiden eşkıyalık hareketlerine de zemin hazırladığı için gasp saldırılarında dikkate değer bir artış yaşandı. Dolayısıyla siyasi

nitelikli isyan eylemi ve asayişle alakalı eşkıyalık hadiseleri iç içe bir seyir izledi. Olayların geneli çok yönlü ve birbirinden ayırt edilemeyen özellikler taşıdı. Bu da yetkililerin bazı asayiş hadiselerini siyasi hadise olarak, siyasi nitelikli hadiseleri de sıradan asayiş hadisesi olarak algılamasına zemin hazırladı.

Tahkikat komisyonunun incelemelerinden anlaşıldığı üzere 1920 yılında başlamış olan isyan 1921 yılında bastırılmıştır (Soileau, 2014: s.227). İki aşamalı olarak gerçekleşen isyanın birinci aşaması 1920 yılı Ekim ayında başlamıştır. Koçgiri Aşireti, arkasına aldığı Batı Dersim aşiretlerinin desteği neticesinde Ankara Hükümeti'ne karşı geniş katılımlı bir isyan girişiminde bulunmuştur. Hem kış mevsiminin yaklaşması hem de pragmatist bir strateji izleyen Mustafa Kemal'in bazı aşiret liderlerini milletvekili olarak Meclis'e davet etmesi, asilerin güç kaybına ve duraklamasına neden olmuştur. 1921 yılı Mart ayında başlayan ikinci aşamada ise Koçgiri Aşireti, yanında kalan birkaç Dersim aşireti ile beraber harekete geçmiştir. Bu safhada, Koçgiri'de ortaya çıkan isyan, Dersim'in Ovacık dışındaki kısmında kayda değer bir etkiye sahip olmamıştır. İsyana destek olan bazı Dersim aşiretleri asilere yardımcı kuvvet göndermekle ve isyan sonrasında da firar eden isyancıları korumakla yetinmiştir. Neticede isyan Merkez Ordusu'nun gerçekleştirdiği bastırma harekâtıyla haziran ayında sona ermiştir.

Koçgiri ayaklanmasının hem devleti hem de toplumu etkileyen önemli ve olumsuz sonuçları olmuştur. Öncelikle işgalcilere karşı Milli Mücadele'yi yürütmekte olan TBMM'nin çalışmalarını etkilemiş ve ordunun gücünün parçalanmasına neden olmuştur. Ayaklanmadan kaynaklanan karışıklıkların yaşandığı süreçte ayaklanmanın karşısında konumlanan Sünni-Türk ahali ile ayaklanma ile ilgisi olmayan ya da ayaklanmaya destek veren Alevi köyleri büyük zarar görmüştür. Koçgiri inceleme heyetinin değerlendirmelerine göre, hem isyancıların vaziyeti kontrol ettiklerini değerlendirdikleri ve siyasi mahiyetli eylemler gerçekleştirerek isyan ettikleri Mart-Nisan sürecinde, hem de bundan sonra Merkez Ordusu'nun ayaklanmayı kontrol altına almak için gerçekleştirdiği sert harekât sırasında büyük facialar yaşanmıştır (Soileau, 2014: s.180).

5. Koçgiri İsyanı'nın Amacına Ulaşamamasının Nedenleri

Koçgiri'de isyan edenler çeşitli sebeplerin etkisiyle başarısız oldu. Bahsedilen sebeplerin başlıcaları, teşkilatlanma ve iletişimde yetersizlik, bölgeler arasındaki iletişimin zayıf olması, çevrede isyana destek verebilecek nüfuz sahibi kişilerle temas kurulmaması, Alevi isyanı niteliğine sahip olması nedeniyle Sünni Kürtlerden destek alamaması, ayaklanmanın belirli bir merkezden idare edilmemesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt aşiret reisleriyle temasının Kürt ulusalcı grupların temasından daha iyi olması ve aşiret

reislerinin genelinin Milli Mücadeleye destek olması şeklinde sıralanabilir (Bruinessen, 2015: s.409,410). Ayrıca devletin aldığı bazı tedbirler neticesinde ayaklanmaya katılımın sınırlı olması, bununla ilintili olarak Dersim’de öne çıkan bazı aşiret liderlerine milletvekilliği teklif edilerek, bu liderlerin ve aşiretlerinin devlet tarafında konumlanmalarının temin edilmesi, filizlenme sürecinde olan ve dar bir kitlede etkisini gösterebilen Kürt milliyetçilik eylemlerini yürütenlerin Kürdistan Teâli Cemiyeti ile temasının kesilmesi, böylece civardaki Kürtlerle iletişim kurulamaması, Merkez Ordusu’nun ayaklanmayı bastırırken isyancıları kuşatıcı ve sert bir yol takip etmesi sonucunda isyancıların geriletilmesi, yetkililer tarafından yapılan Türk-Kürt (İslam unsurlarının) kardeşliği vurgusunun toplumda karşılık bulması, hadiselerin teşkilatlı siyasi girişimden çok toplumun büyük bir bölümüne zarar veren gasp ve talan hadiseleri şeklinde sürdürülmesi öteki sebepler olarak sıralanabilir.

Koçgiri ayaklanmasında başarısız olunmasının en önemli sebeplerinden biri de ayaklanmaya katılımın dar bir alanla sınırlı kalmasıdır. Bu sonucun ortaya çıkmasında isyan eden kitlenin ve liderlerinin Alevi olmasının büyük tesiri oldu. Fakat bölgede yaşayan Alevilerin bir bölümü de isyana destek vermedi. Alişan, Alişir ve Baytar Nuri’nin Dersim aşiretleri ile aralarındaki güçlü temasa ve propaganda çalışmalarına rağmen Dersim’den beklenen seviyede destek sağlanamadı. Ayaklanmaya Koçgiri’nin yanı sıra Ovacık, Kemah, Mazgirt gibi yakın ilçelerde yaşayan aşiretlerin bir kısmı destek vermesine rağmen Koçgirililerle müttefik olan Direjan ve Atma Aşiretleri, Doğu Dersim aşiretleri gibi ayaklanmaya karşı tarafsız kalmayı tercih etti. Erzincan yakınlarındaki Kureyşan ve diğer bazı aşiretler Koçgirililere cephe alarak devletin safında yer aldı (ATASE. İSH. S.N. 1074, K.N. 1319, G.N. 5; İSH. S.N. 9984, K.N. 1107, G.N. 61; Dersim Raporu, 2011: s.107,128,132; Dersimi, 2014: s.133-135).

Asiler Pülümür’de yaşayan aşiretlerden destek almak istedi. Bunun için Alişan, 26 Mart 1921 tarihinde Pülümür’de yaşayan aşiretlere, Avrupalı devletlerin Kürdistan’ın bağımsızlığını kabul ettiğini iddia eden bir mektup gönderdi. Ancak aşiretler kendilerine gönderilen mektuba karşılık verme ihtiyacı hissetmedikleri gibi devlete bağlılıklarını teyit eden telgraflar çekti. Ayrıca askerî harekât esnasında Erzincan’ın kuzeyinden Dersim’e geçmeye çalışan Haydar Bey ve diğer isyancı liderler, köprülerin tutulmuş olması nedeniyle Balaban ve Kureyşan Aşiretlerinden yardım talep etti ancak ismi geçen aşiretler yardım etmeyi reddetti (Apak, 1964: s.159,168; Balcıoğlu, 2000: s.166). Dersim aşiretlerinin bu tutumu ayaklanmanın dar bir bölgeyle sınırlı kalmasına zemin hazırladığı gibi bastırılmasını da kolaylaştırdı.

6. Sonuç

Temelleri 1920’de atılan ve 1921 ilkbaharında ortaya çıkan Koçgiri İsyanı her ne kadar bastırılmış olsa da bazı önemli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle bu dönemde Kürdistan Teâli Cemiyeti’nin geniş kitleler üzerinde etkili olacak bir nüfuza sahip olmaması, devletin aldığı askerî ve idari tedbirlerin etkisiyle cemiyetin bölgeyle bağlantısının zayıflatılması hatta kesilmesi isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasında etkili olmuştur.

Koçgiri İsyanı’nın baştan itibaren iyi planlanmaması, nereleri ve kimi kapsayacağı konusu üzerinde durulmamış olması, isyana katılımı sınırlandırdı. İklim şartları, Kürt aşiretler arasında birlik olmaması, TBMM’nin Kürtler üzerindeki etkisi hem Dersim’de hem de diğer bölgelerdeki halkın genelinin isyana katılmasını engelledi. Başlangıcından itibaren Alevi kitleden beslenmesi ve bir Alevi-Kürt isyanı olması Sünni Kürtlerin desteğinin önüne geçti. Zira bu dönemde Sünni ve Alevi toplum arasında önyargılı bir bakış hâkim olduğu için iletişim zayıftı. Ayrıca asilerin isyan sırasında çevredeki Sünni-Türk ve Alevi köylerine saldırması halkın bir kısmının tepkisine sebep oldu.

İsyancılar, ayaklanma sırasında çevreye saldırarak soygun ve gasp eylemlerinde buldukları gibi birçok defa bölgede bulunan kaymakam, komutan ve eşrafi silah zoruyla kaçırmıştır. Bu da ayaklanmaya belli bir ideoloji çerçevesinde yürütülen siyasi faaliyetlerin yanı sıra eşkıyalığa dayalı talan görünümünü vermiştir.

İsyanın ortaya çıkardığı önemli bir sonuç da henüz filizlenme aşamasında olan Kürt ulusçuluk hareketinin Müslüman Kürtlerin geneli üzerinde etkili olmamasıdır. Bu süreçte Kürtlerin geneli halifeye bağlı oldukları gibi ülkenin bağımsızlığını desteklemektedir.

Sonuç olarak Nurettin Paşa’nın aldığı kapsamlı ve sert tedbirler neticesinde ayaklanma bastırılmıştır. Fakat asilerin yanı sıra olayla ilgisi olmayan halk da harekâttan etkilenmiştir. Bu durum tepkilere sebep olmuş ve mesele meclise taşınmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın talebi doğrultusunda Nurettin Paşa yargılanmaktan kurtulmuşsa da görevden alınmıştır.

7. Kaynaklar

ATASE. İSH. S.N. 1074, K.N. 1319, G.N. 5.

ATASE. İSH. S.N. 11751, K.N. 618, G.N. 142.

ATASE. İSH. S.N. 14884, K.N. 773, G.N.100.

ATASE. İSH. S.N. 14886, K.N. 773, G.N. 101/101a/101aaa.

- ATASE. İSH. S.N. 14899, K.N. 773, G.N. 114.
- ATASE. İSH. S.N. 5745, K.N. 618, G.N. 33AD.
- ATASE. İSH. S.N. 6560, K.N. 618, G.N. 34AA.
- ATASE. İSH. S.N. 9984, K.N. 1107, G.N. 61.
- BOA. Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (7.1).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 5, İçtima: 1, Gün 18. 11. 1336 (1920).
- Akgül, S. (1993). Cumhuriyet dönemine kadar Dersim sorunu. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 4, 1-22.
- Akgül, S. (2009). Amerikan ve İngiliz raporları ışığında Dersim. İstanbul: Yaba Yayınları.
- Apak, R. (1964). Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921). Ankara: Gnkur Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1997). Nutuk (1919-1927). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Balcıoğlu, M. (2000). İki isyan (Koçgiri Pontus) bir paşa (Nurettin paşa). Ankara: Nobel Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2015). Ağa, şeyh, devlet. (Çev. Banu Yalkut). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çamsoy, Z. (2007). Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti (1918-1927). (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi
- Enstitüsü, Ankara. [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTez Merkezi/tez Sorgu SonucYeni.jsp](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTez_Merkezi/tez_Sorgu_SonucYeni.jsp).
- Çay, A. M. (1996). Her yönüyle Kürt dosyası. Ankara: Turan Kültür Vakfı.
- Çelik, F. E. (2012). 1921: Savaş yönetimi ve yönetimin merkezileşmesi, açıklamalı yönetim zamandizini 1919-1928, C. I, (Editör: Nuray Ertürk Keskin), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 453-922.
- Dersim Raporu, (2011). T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. ş (şube) I. ks. (kısım), Sayı: 55058, Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Dersimi, M. N. (1952). Kürdistan tarihinde Dersim. Halep: Ani Matbaası.
- Dersimi, M. N. (2014). Hatıratım Dersim'den Halep'e bir muhalifin yaşamı (1892-1973). İstanbul: Dam Yayınları.
- Kemali, A. (2013). Erzincan. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kızıldağ Soileau, D. (2013). Belgelerdeki mi, belleklerdeki mi: hangi Seyid
- Rıza?. Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi 36, 7-36.
- Kızıldağ Soileau, D. (2014). Koçgiri İsyamı'nın sosyo-tarihsel açıdan analizi. (Doktora tezi).Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Öz, B. (2015). Dersim olayı. İstanbul: Can Yayınları.
- Rişvanoğlu, M. (1995). Saklanan gerçek Kurmanclar ve Zazalar'ın kimliği II. Ankara: Tanmak Yayınları.
- Sevgen, N. (1950). Yakın tarihin esrarla örtülü hâdiseleri ve Koçkirili Alişir. Tarih Dünyası I (8), 377-395.
- Tansel, S. (1991). Mondros'tan Mudanya'ya kadar. Cilt IV. İstanbul: MEB Yayınları.
- Taş, E. (2021). 1914-1923 yılları arasında Dersim'de (Tunceli) asayiş. (Doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Tepeyran, E. H. (2009). Belgelerle Kurtuluş Savaşı, sarayın idama mahkum ettiği Dahiliye Nazırı anlatıyor. İstanbul: Gürer Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1988). Türkiye'de siyasal partiler mütareke dönemi 1918-1922. Cilt II. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 07

**Bitcoin ve Ripple Arasındaki Doğrusal Olmayan Nedensellik
İlişkisi
(Fatma İdil Baktemur)**

Bitcoin ve Ripple Arasındaki Doğrusal Olmayan Nedensellik İlişkisi

Fatma İdil Baktemur

*Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, Ekonometri
E-mail: idilbaktemur@gmail.com*

1. Giriş

Gelişen teknoloji ve dijitalleşme ile sanal paralar insanların günlük hayatında yer almaya başlamıştır. Bitcoin, 2008 dünya ekonomik krizinin yaşandığı dönemde Satoshi Nakamoto isimli kişi/ grup tarafından “Bitcoin: Eşten Eşe Elektronik Nakit Ödeme Sistemi” isimli makaleyle tanıtılmıştır.

Kripto paralar, güvenlik alt yapısı nedeniyle kriptolojik temelleri kullanan, matematiksel algoritmalarla şifrelenen, dijital ortamlarda kullanılabilen para birimleridir (Nair ve Motwani, 2018: 35).

Bitcoin, 2009 yılında oluşturulan eşler arası bir ödeme sistemidir. İlk açık kaynaklı dijital para birimidir ve hem Bitcoin'leri oluşturmak hem de işlemleri kaydetmek ve doğrulamak için küresel internet ağını kullanan açık kaynaklı bir yazılım algoritması tarafından yönetilmektedir. Bir kripto para birimi olan Bitcoin, paranın yaratımını ve transferi kontrol etmek için kriptografi ilkelerini kullanmaktadır. Dolar veya Euro gibi para birimiyle karşılaştırıldığında Bitcoin'in temel ayırt edici özelliği, dolaşımdaki birimlerin miktarının bir kişi, grup, şirket, merkezi otorite veya hükümet tarafından değil, bir yazılım algoritması tarafından kontrol edilmesidir. Bitcoin'ler, katılımcıların blok zinciri adı verilen halka açık bir deftere ödemelerini kaydettiği bir "madencilik" sistemiyle oluşturulmaktadır. Bitcoin'ler, işlem ortağının kabul etmesi şartıyla mal ve hizmet satın almak için kullanılabilirler. Bitcoin'i mal ve hizmet ödemelerinde kullanan şirketler de artık bulunmaktadır (Ciaian vd., 2016: 1801).

Bitcoin'e alternatif olan farklı kripto paralar da vardır ve bu alternatif kripto paralar altcoin olarak adlandırılmaktadırlar.

Altcoinlerden Ripple (XRP) 2012 yılında geliştirilmiştir. Bankaların, ödeme sağlayıcılarının, dijital varlık borsalarının ve şirketlerin gelişmiş blok zincir teknolojisini kullanarak güvenli, düşük işlem ücretli ve küresel çapta para ve değer göndermeyi mümkün hale getirmeyi amaç edinmektedir (Ripple (ödeme protokolü, 2022).

Bu çalışmanın amacı Bitcoin (BTC) ve altcoinlerden Ripple (XRP) arasındaki nedensellik ilişkisini 02.02.2020-31.10.2021 günlük verileriyle doğrusal olmayan yaklaşımla araştırmaktır.

2. Literatür

Nakamoto (2008) çalışması kripto paralar ile ilgili çalışmaların başında gelmektedir. Eşten-eşe olarak adlandırılan bir elektronik para sistemi, herhangi bir finansal kurumdan geçmeden bir taraftan diğerine çevrimiçi ödeme gönderilmesini mümkün kılmaktadır.

Bouoiyour vd. (2015) Bitcoin fiyatları, ticaret işlemleri ve yatırımcıları çekmesi arasındaki ilişkiyi Aralık 2010-Haziran 2014 dönemi günlük verileri ile tahmin etmişlerdir. GARCH analizinin uygulandığı çalışmada; Bitcoin fiyatlarının ticaret işlemlerini ve yatırımcı çekiciliğinin Bitcoin fiyatlarını olumlu etkilediği bulunmuştur.

Cheung vd. (2015) Philips-Shi-Yu yöntemi ile Bitcoin piyasasındaki balonları analiz etmişlerdir. Veri seti 17.06.2010- 18.02.2014 dönemlerini kapsamaktadır. Fiyat balonlarının borsanın çöküşüne neden olan etmenlerden biri olduğu sonucuna varılmıştır.

Dyhrberg (2016) Bitcoin'i GARCH modeliyle incelemiştir. Veri seti 19.07.2010-22.05.2015 dönemini kapsamaktadır. Bitcoin'in finansal piyasalarda önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmiştir.

Ciaian vd. (2018) 2013-2016 yıllarını içeren çalışmalarında, ARDL yöntemi ile Bitcoin ve altcoinler arasındaki ilişkiyi kısa ve uzun dönem için incelemişlerdir. İlişkinin kısa dönemde daha güçlü olduğu sonucu elde edilmiştir.

Kılıç ve Çütü (2018) Bitcoin fiyatları ve Borsa İstanbul Endeksi arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. 02.02.2012-06.03.2018 veri setini kapsayan çalışmada eşbütünleşme bulunamamış, Toda-Yamamoto testi yardımıyla Borsa İstanbul'dan Bitcoin'e doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Çütü ve Kılıç (2018) Bitcoin fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi Maki eşbütünleşme ve Hacker-Hatemi-J Bootstrap nedensellik testleriyle tahmin etmişlerdir. 24.11.2013-04.03.2018 dönemini içeren çalışmada yapısal kırılmalarla birlikte eşbütünleşme ilişkisi bulunmuş ve ayrıca dolar kurundan Bitcoin'e doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Abbatemarco vd. (2018) kripto para birimlerinin doğası ve fiyatlarının gelecekteki eğilimi hakkında tahminlerde bulunmuşlardır.

Yaşar Akçalı ve Şişmanoğlu (2019) Toda-Yamamoto Nedensellik analizi ile Bitcoin ve altcoinler arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. 07.08.2015 - 21.11.2018 dönemini kapsayan çalışmada kripto paraların tek yönlü veya çift yönlü birbirlerini etkilediği sonucu tespit edilmiştir.

Dastgir vd. (2019) 01.01.2013-31.12.2017 dönemi verileriyle Bitcoin dikkati ve getirileri arasındaki nedensel ilişkiyi incelemişlerdir. Copula tabanlı Granger nedensellik testinin uygulandığı çalışmada çift yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.

Aksoy vd. (2020) 5 kripto paranın 18.01.2018-24.12.2019 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatlarını kullanarak nedensellik analizi yapmışlardır. Yöntem olarak Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları uygulamadaki 5 kripto paranın da en az 2 kripto para ile nedensellik ilişkisi içinde olduğunu göstermiştir.

Şak (2021) 13 kripto para arasındaki ilişkiyi, 26.7.2017-27.2.2020 günlük kapanış fiyatları verilerini kullanarak, Hatemi-J asimetrik nedensellik testiyle incelemiştir. Analiz sonuçları, kazandıran dönemlerde kişilerin yatırım araçlarını çeşitlendirebildiğini; kaybettiren dönemlerde ise daha az riskli olan kripto paralara yatırım yaptığını göstermiştir.

Kubar ve Toprak (2021) Granger Nedensellik Testi ile Bitcoin ve altcoinler arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Veri seti 21.08.2020-07.01.2021 dönemini kapsamaktadır. Bulunan nedensellik ilişkileri bu paraların birbirleriyle etkileşim içinde olduklarını göstermektedir.

Palazzi vd. (2021) Bitcoin'in 6 para birimi ile doğrusal olmayan bir ilişki içinde olup olmadığını Diks-Panchenko yöntemi ile incelemişlerdir. Temmuz 2010- Nisan 2020 döneminin alındığı çalışmada Euro'nun Bitcoin üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

3. Uygulama

Bitcoin (BTC) ve Ripple (XRP) arasındaki nedensellik ilişkisi 02.02.2020-31.10.2021 dönemi verileriyle araştırılmıştır. Serilerin¹ kapanış fiyatları alınmış ve logaritmik dönüşüme tabi tutulmuştur. İlk aşamada serilerin doğrusallığı test edilmiştir.

Serilerin doğrusallığının tespit edilmesinde Brock, Dechert ve Sheinkman tarafından geliştirilen test kullanılmıştır. Bu testte, doğrusallık hipotezi alternatifif olan doğrusal olmamaya karşı sınanmaktadır (Brock vd., 1996). Test istatistiği:

¹ <https://coinmarketcap.com/all/views/all/> (Erişim tarihi:22.11.2021).

$$W_{m,n}(\varepsilon) = \sqrt{n} \frac{T_{m,n}(\varepsilon)}{V_{m,n}(\varepsilon)} \quad (1)$$

normal dağılıma yakınsamaktadır.

Tablo 1: Seriler İçin Doğrusallık Testi

Boyut	p
2,3,4,5,6	0.0000

Tablo 1'deki sonuçlara göre doğrusallığı ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir ve buna göre her iki seri de doğrusal değildir. Bu aşamadan sonra serilerin durağanlığı birim kök testi ile araştırılmıştır.

Kapetanios vd. (2003) çalışması STAR modellerinde birim kökün varlığını tespit etmeyi amaçlamaktadır:

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1}^3 + \eta_t \quad (2)$$

$H_0 : \delta = 0$ hipotezi $H_1 : \delta < 0$ hipotezine karşı sınanmaktadır.

Tablo 2: Doğrusal Olmayan Birim Kök Testi

Değişken	t istatistiği
BTC	2.044
XRP	-0.452
Δ BTC	-11.458
Δ XRP	-15.690

*%1, %5 ve %10 kritik değerleri sırasıyla -3.48, -2,93 ve -2,66 olarak KSS (2003) çalışmasında belirtilmiştir.

Tablo 2'deki sonuçlara göre serilerin seviyede durağan olmadıkları, birim köklü oldukları anlaşılmaktadır. Bunun için serilerin birinci dereceden farkları alınmıştır. Fark alma işleminden sonra serilerin durağan hale geldikleri anlaşılmaktadır. Birim kök testini uyguladıktan sonra seriler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılabilecektir.

Diks ve Panchenko (2006) testi parametrik olmayan doğrusal olmayan bir nedensellik testidir. VAR modeli tahmininden elde edilen kalıntılar nedensellik analizine tabi tutulur. Test istatistiği:

$$T_n(\varepsilon) = \frac{n-1}{n(n-2)} \sum_i (\hat{f}_{X,Y,Z}(X_i, Y_i, Z_i) \hat{f}_Y(Y_i) - \hat{f}_{X,Y}(X_i, Y_i) \hat{f}_{Y,Z}(Y_i, Z_i)) \quad (3)$$

şeklindedir.

Tablo 3: Doğrusal Olmayan Nedensellik Testi

Lx=Ly	Sfır Hipotez: BTC XRP'nin nedenseli değildir.	Sfır Hipotez: XRP BTC'nin nedenseli değildir.
2	0.1611	0.0607

*N=1000 gözlem için ε değeri Diks ve Panchenko (2006) makalesinden 1.20 olarak belirlenmiştir. Değerler olasılık değerlerini vermektedir.

Tablo 3 doğrusal olmayan nedensellik testi sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlara göre %10 anlamlılık düzeyinde XRP'den BTC'ye doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. BTC'den XRP'ye doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

4. Sonuç

Kripto paralar matematiksel algoritmalarla şifreleme teknikleri yardımıyla üretilen sanal paralardır. Gelişen teknoloji ve dijitalleşme ile sanal paralar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu paraların işlem maliyetleri açısından avantajlı olması yatırımcıyı cezbetmektedir. Bunların en popülerleri Bitcoin'dir.

Bitcoin dışında çok fazla kripto para birimleri bulunmaktadır ve bunlara altcoin adı verilmektedir. Bu altcoinlerden biri de Ripple'dır.

Bu çalışmada Bitcoin (BTC) ve altcoinlerden Ripple (XRP) arasındaki nedensellik ilişkisi 02.02.2020-31.10.2021 dönemi günlük verileriyle araştırılmıştır. Seriler uygulanan teste göre doğrusal bulunmamıştır ve birim köke sahip olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik analizi sonuçlarına göre XRP'den BTC'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu da bu paraların bir etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Bu paraların avantajlarının yanında, taşıdıkları bazı risklerden dolayı dezavantajları da vardır. Yatırımcıların kripto paralar arasındaki ilişkileri iyi takip etmeleri gerekmektedir. Yatırımcılar riski minimize edecek paraları tercih edeceklerdir. Sisteme yapılacak güveni artıracak tedbirler yatırımcıyı çekecektir.

5. Referanslar

- Abbatemarco, N.; De Rossi, L. M.; and Salviotti, G. (2018)."An econometric model to estimate the value of a cryptocurrency network. The Bitcoin case", *Research Papers*. 164.
- Aksoy, E. , Teker, T. , Mazak, M. & Kocabıyık, T. (2020). Kripto Paralar ve Fiyat İlişkileri Üzerine Bir Analiz: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi İle Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (37), 110-129. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/56041/745995>.
- Bouoiyour, J., Selmi, R. & Tiwari, A. K. (2015). Is Bitcoin Business Income in Speculative Foolery? New Ideas Through an Improved Frequency Domain Analysis. *Annals of Financial Economics*, 10(1), 1-23.
- Brock, W., Dechert, D., Sheinkman, J. & LeBaron B. (1996). A test for independence based on the correlation dimension, *Econometric Reviews*, 15(3), 197–235.
- Cheung, A., Roca, E., & Su, J. J. (2015). Crypto-Currency Bubbles: An Application of the Phillips–Shi–Yu (2013) Methodology on Mt. Gox Bitcoin Prices. *Applied Economics*, 47(23), 2348-2358.
- Ciaian, P. Rajcaniova, M. & Kancs, d'Artis. (2016). The economics of BitCoin price formation, *Applied Economics*, 48:19, 1799-1815, DOI: 10.1080/00036846.2015.1109038.
- Ciaian, P., & Rajcaniova, M. (2018). Virtual Relationships: Short-and Long-Run Evidence from Bitcoin and Altcoin Markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 52, 173-195.
- CoinMarket cap. (2021). Top 100 Cryptocurrencies by Market Capitalization, Erişim adresi: <https://coinmarketcap.com>, (22.11.2021).
- Çütcü, İ. ve Kılıç, Y. (2018). Bitcoin fiyatları ile dolar kuru arasındaki ilişki: Yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 349-366.
- Dastgir, S., Demir, E., Downing, G., Gozgor, G., & Lau, C. K. (2019). The causal relationship between Bitcoin attention and Bitcoin returns: Evidence from the Copula-based Granger causality test. *Finance Research Letters*, 28, 160-164. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.04.019>.

- Diks, C. & Panchenko V. (2006). A New Statistic And Practical Guidelines For Nonparametric Granger Causality Testing, *Journal Of Economic Dynamics And Control*, 30(9), 1647-1669.
- Dyhrberg, A.H. (2016). Bitcoin, Gold and the Dollar–A GARCH Volatility Analysis. *Finance Research Letters*, 16, 85-92.
- Kapetanios, G., Shin, Y. & Snell, A. (2003). Testing For A Unit Root In The Nonlinear STAR Framework, *Journal Of Econometrics*, 112(2), 359-379.
- Kılıç, Y. & Çütcü, İ. (2018). Bitcoin Fiyatları ile Borsa İstanbul Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (3) , 235-250. DOI: 10.17153/oguiibf.455083.
- Kubar, Y. & Toprak Y. (2021). Bitcoin ve Altcoin’ler Arasındaki İlişkinin Granger Nedensellik Testi ile Analizi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 233-247.
- Nair, J., ve Motwani, D. A. (2018). Crypto currency: bubble or boom. *International Journal of Advance Research in Computer Science and Management Studies*, 6(1), 35-42.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: a peer-to-peer electronic cash system. Erişim adresi: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.1-9, (21.04.2020).
- Palazzi Rafael Baptista, Júnior Gerson de Souza Raimundo, Klotzle Marcelo Cabus (2020). “The Dynamic Relationship Between Bitcoin and The Foreign Exchange Market: A Nonlinear Approach to Test Causality Between Bitcoin and Currencies”, *Finance Research Letters*, s. 101893.
- Şak, N. (2021). Kripto Paralar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi . *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* ,12 (29) , 149-175. DOI: 10.21076/vizyoner.753201.
- Yaşar Akçalı B. & Şişmanoğlu E. (2019). Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişkinin Toda-Yamamoto Nedensellik Testi İle Analizi. *Ekev Akademi Dergisi*, 23(78). 99-122.
- Ripple (ödeme protokolü). (2022, 4 Şubat). Erişim adresi: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Ripple_\(%C3%B6deme_protokol%C3%BC\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Ripple_(%C3%B6deme_protokol%C3%BC))

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 08

**Nano Mürekkepleri ve Baskı Sistemlerinde Kullanımı
(Gülhan Acar Büyükpehlivan)**

Nano Mürekkepleri ve Baskı Sistemlerinde Kullanımı

Gülhan Acar Büyükpehlivan

Marmara Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü,

E-mail: gulacar@marmara.edu.tr

1. Giriş

21. yüzyılın disiplinler arası teknolojisi olarak kabul edilen nanoteknolojik özelliklere sahip ürünler, özellikle malzeme imalatı, sağlık, tekstil, bilgisayar teknolojisi, çevre ve enerji, gıda ve tarım gibi bir çok önemli sektörde kullanılmaktadır. Bu teknoloji, mevcut teknolojilerin daha ileri düzeyde duyarlılık ve küçültülmesine dayalı olarak hızla ortaya çıkmış, bizlere materyalleri manipüle etme ve kullanma imkanı vermiş, materyallerin bilinmeyen çok daha farklı özelliklerini sunmuştur. Nano malzemeler, daha uzun ömürlü, daha dayanıklı, satabil, kolay uygulanan malzemeler haline gelmiştir. Nano teknolojilerinin etkilediği alanlardan biri de, baskı için gerekli en önemli bileşenlerden biri olan mürekkeplerdir.

Çalışmada, nanoteknoloji ve nanoteknoloji mantığı ile geliştirilen nano-mürekkeplerin (pigmentlerin) özellikleri, baskılarda kullanımı ve avantajları açıklanmıştır. Nano pigmentlerin, ince yüzey yapısına sahip olmaları, iletkenlik özelliği taşıması, daha keskin baskı altı malzemesine tutunması ve basılı yüzeyde, ışığın daha çok yüzeyde tutulmasından kaynaklı, daha geniş renk evrenleri de elde edilmesi önemli özelliklerindedir. Bu özelliklerinden dolayı nano-mürekkepler dijital baskı mantığı ile çalışan ticari baskı sistemlerinde, kâğıt, plastik ve birçok elektronik ürün baskılarında tercih edilmektedir.

1.1. Nanoteknoloji

Teknoloji, insanların ihtiyaçlarını karşılamak, hayatlarını kolaylaştırmak, üretimi arttırmak, varolan yapıları geliştirmek ve değiştirmek için kullanılan, yöntem, bilgi ve süreçlerin bütününe denir (Günay, 2017).

Nanoteknoloji ise, 1 ila 100 nanometre büyüklüğündeki atomik veya moleküler düzeyde maddeyi manipüle ederek, yapıların yüksek performans amacına hizmet edecek şekilde tasarlanmasına ve kullanılmasına denir (Ersöz, Işıtan ve Balaban, 2018; Sudha vd., 2018; Stirling, 2018).

Nanoteknolojiyi tarihte ilk dile getiren, 1959 yılında bir konferansta konuşan ünlü Amerikalı fizikçi Richard Feynman'dır. Feynman, "There is plenty of room at the bottom" konulu konuşmasında, ilk defa nano kavramı

üzerinde durmuş, nano boyutta üretim yapılabilirse, birçok alanda yeni buluşların ortaya çıkacağını belirtmiştir.

Nanoteknolojinin en önemli özelliği, küçük boyutlu parçacıklar ile cisimlerin boyutları arasındaki ilişkidir. Nano boyutlu maddeler, hacimleri benzer mikroskobik nesnelere göre daha fazla yüzey alanına sahiptirler. Nano boyuttaki maddeler makroskobik ve atomik özelliklerinden dolayı, bilinmeyen dünyayı bize sunar (Özdoğan, Demir, Seventekin, 2006; İnt 1).

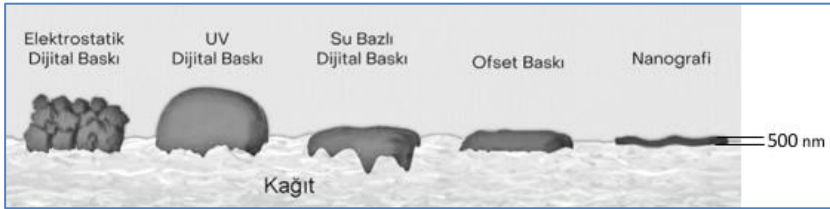
Kuantum fiziği kanunlarının işlediği nano yapıdaki materyaller, yukarıdan aşağıya büyük bir yapıdan aşındırma vb. teknolojilerle nano ölçekte yapılar elde edilmesi ya da aşağıdan yukarıya yapıların atom düzenlenmesiyle elde edilir (Ersöz, Işıtan ve Balaban, 2018; Bhagyaraj ve Oluwafemi, 2018).

Birbirinden çok farklı üretim yöntemleriyle elde edilen nano yapılar ilaç kullanımında, kendi kendini temizleyen kumaş, esnek ve dayanımı yüksek malzemeler ve nano boyutta makine imalatı gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Nanoteknoloji, insanoğlunun ihtiyaç duyduğu yenilikleri, üstün özellikteki ürünleri bulmak ve geliştirme için atomlarla ve onların dizilişleriyle ilgilenir.

Nanoteknoloji, multidisipliner bir alan olup, amacı tek bir konu üzerinde değil, birçok alanı içine alan, çok geniş kapsamlı ve işbirliği gerçekleştirdiği, elektronik, tıp, malzeme bilimi, biyoloji, fizik, matematik, kimya, eczacılık ve bilgisayar gibi bir çok dal ile çalışan bir bilim dalı olup, sağlık, savunma, tekstil, endüstri, havacılık ve uzay endüstrisi, bilişim sistemleri gibi birçok alanda çok önemli gelişmeler sağlanmıştır (Kumar vd., 2019). Kullanım alanları arasında yüzeylerin kendi kendini temizleme özelliği, ısı yalıtım malzemeleri, nanokompozit malzemeler, aydınlatma, havalandırma ve hava kalitesini artıran malzemeler, beton yüzeyler, yangından korunma, lotus etkili boya malzemeleri, kaplama uygulama yüzeyleri, fotovoltaiik paneller, yansıma önleyici malzemeler gibi alanlarda sürdürülebilir yapılarda kullanılmaktadır (Sarı ve Sarı, 2021; Sevinç, 2017). Enerji, yapı, iletişim, tekstil, ambalaj biyomedikal, elektronik, gıda, ulaşım, tarım ve endüstrisi, spor malzemeleri, otomotiv sektörü gibi birçok sektörde de, daha dayanıklı, temiz, akıllı, güvenli, uzun ömürlü, daha hafif, ekonomik ve kolay üretilen malzemelerin oluşturulması amacı ile yararlanılmaktadır (Demirkiran, 2019; Işıl ve Sağlam, 2015; Kargozar ve Mozafari, 2018; Ersöz, Işıtan ve Balaban, 2018).

2. Nano Mürekkeplerinin Özellikleri ve Kullanımı

Nanoteknolojinin yararlandığı teknolojilerde, kullanılan materyaller nano boyuta indirildiğinde birçok önemli ve şaşırtıcı özellik kazanırlar. Bazıları çok sertleşir, bazılarının emiciliği artar, aşınmaya karşı dirençli hale gelebilirler, bazılarında süper emici olabilirler. Nano mürekkep çalışmalarında ise, mürekkep pigmentleri nano boyutlarına indirildiğinde, daha parlak ve çok güçlü renkler oluştuğu görülmüştür. Bu durum, geleneksel baskı sistemlerinde kullanılan baskı mürekkep pigmentlerinden daha düşük boyutta üretilmesi sağlamış, özellikle dijital baskılarda kullanılabilen yüzlerce nano ölçeğinde ultra küçük pigment partiküllerinden oluşan nano mürekkepleri geliştirmiştir (İnt 1).

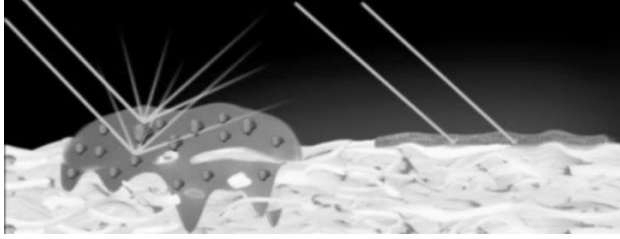
Şekil 1: Basılı yüzeylerdeki farklı baskılardaki mürekkep yüzey kalınlıkları

Su bazlı olarak da geliştirilen nano mürekkeplerin yapısında, diğer baskı sistemlerinde kullanılan mürekkeplere oranla daha az uçucu organik bileşik (VOC) bulunması, bu mürekkepleri daha çevre dostu, çevreye duyarlı malzemeler haline getirmiştir. Çok küçük nano yapıdaki pigmentler vasıtası ile geleneksel baskılarda kullanılan mürekkeplerdeki pigment oranına göre daha az pigment kullanılarak daha canlı renkler elde edilmektedir. Basılı nano mürekkep kalınlığının, elektrostatik, UV gibi dijital baskılarda elde edilen mürekkep kalınlığından çok daha ince olduğu, ofset mürekkebi ile kıyaslandığında ise ofset mürekkep kalınlığının yarısından daha az olduğu, yaklaşık 500 nanometre kalınlığında oluştuğu tespit edilmiştir (Şekil 1).

Nano mürekkeplerin kullanıldığı baskılarda mürekkebin çok az kullanılmasından kaynaklı, noktalar, daha keskin kenarlı, düz kontrollü ve deforme olmamış, dış yüzey daireselliği düzgün, yüksek optik özelliğe sahip, satandart yoğunluğu olan baskılar elde edilmiştir.

Su bazlı yapılarından kaynaklı, nano mürekkepler aynı zamanda sürdürülebilir özelliğe sahiptirler. Bu mürekkepler sıvı konsantreler halinde temin edilir ve kullanıma hazır hale getirmek için sadece su ile karıştırılması yeterlidir. Bu besleme yöntemi su tasarruflu alan ve ağırlığın gereksiz yere taşınmasını ve gezegenimiz üzerindeki etkisinin azaltılmasını önler. Geri dönüşümlü mürekkep kapları ayrıca atıkların yok edilmesi maliyetini de düşürür.

Baskılarda kullanılan nanomürekkepler diğer sistemlere nazaran baskı altı malzemesi üzerine daha keskinlikte tutunurlar. Tutunulan bu yüzeyler üzerinde binlerce çok küçük yapıdaki nano pigment parçacıklar, ışık ile karşılaştıklarında yansıma oluşmaz, gelen bütün ışınlar bu yüzey vasıtası ile absorbe edilir. Bundan dolayı o bölgedeki renkler daha canlı ve pürüzsüz oluşur (İnt 1)(Şekil 2).

Konvansiyonel mürekkep (a) Nanografik mürekkep (b)

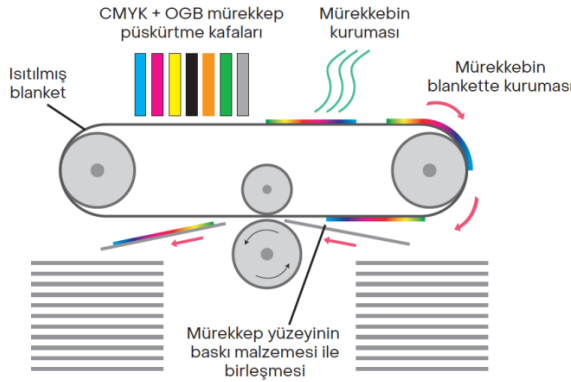
Şekil 2: Konvansiyonel(a) ve nanografik(b) mürekkeplerinin yansıma özellikleri

Nano mürekkeplerin, küçük ölçüdeki partikülleri sayesinde, baskı yüzeyinde pürüzsüzlük elde edilir. Partikül ölçüsünün yarattığı yüzey düzgünlüğü sayesinde özellikle varak uygulamalarında da oldukça başarılı olmuştur. Varak yapışması diğer teknolojilere göre çok daha yüksektir. Mürekkebin inceliği sayesinde baskıda yüksek ölçüde doğallık da hissedilebilmektedir.

2.1. Nano Mürekkeplerin Basım Sektöründe Kullanımı

Nano mürekkeplerin kullanıldığı sistem olarak nanografi baskıdan bahsedilebilir. Nanografi, pigmenti nanopartiküllerden oluşan su bazlı mürekkep kullanan en yeni dijital baskı teknolojisidir. "Nano" boyutları göz önüne alındığında, bu tür malzemeler makroskopik boyutlarından önemli ölçüde farklı elektriksel, optik, manyetik ve mekanik özellikler gösterir. Nanografinin önemli bir özelliği, optik özellikleri ışık emilimini artıran ve çok daha temiz ve daha güçlü renkler veren pigmentlerin nano parçacıklarından oluşmasıdır. Nanografi, baskı sürecinde hem ofset baskı hem de dijital baskı özellikleri yer almaktadır. Özellikle son yıllardaki gelişimi ile ambalaj alanında karton kutu baskımında pazardaki yerini daha da arttıran bir teknoloji olan Nanografi baskı, günümüzün dijital ve geleneksel baskı teknolojilerinde ortaya çıkan problemlerin çözümü noktasında yeni bir baskı sistemi olarak da kabul de görülmektedir. Daha küçük nanopigmentler söz konusu olduğunda, toplam daha büyük yüzey alanları, daha fazla ışığı emmelerine ve daha derin, daha zengin renkler sağlamalarına olanak tanır.

Nanografi baskı, sektörde kullanılan baskı sistemlerinden daha ekonomik ve daha kaliteli sonuç vermektedir. Bu baskı sisteminde, baskı, ısıtılmış transfer blanketi üzerine mürekkep damlaları püskürtülerek başlar. Blanket üzerindeki mürekkep, içeriğinde bulunan nemi yaklaşık 500 nm kalınlığında kuru bir polimer film baskı alt tabakası oluşturur. Kuruyan mürekkep tabakası, böylece kâğıt, plastik malzeme ayırımı yapmaksızın tüm yüzeyler üzerine rahatlıkla aktarılır (İnt 1) (Şekil 3). Mürekkep blanket üzerinde kuruduğu için ayrıca daha sonra kurutma işlemine ihtiyaç duyulmaz ve baskı hemen hazır hale gelir. Nano pigmentler sayesinde baskı altı malzemesi üzerinde oluşan ince mürekkep filmi, yüksek kaliteli baskılar veririrken, baskı için gereken enerji ve mürekkep miktarından da tasarruf sağlar. Nanografik baskı ile neredeyse tüm grafik ürünler, yayınlar, ticari baskılar, katlanır kutu baskı ve ambalaj baskıları gibi, alt tabaka malzemeleri üzerine ve nano pigmentlerin üzerindeki ince mürekkep filmi, yüksek kaliteli baskılar sağlar. 8 renge kadar çok renkli baskı imkanı ile tabaka baskılar (B1-B3 formatları) ve rulo baskılar yapılabilmektedir.

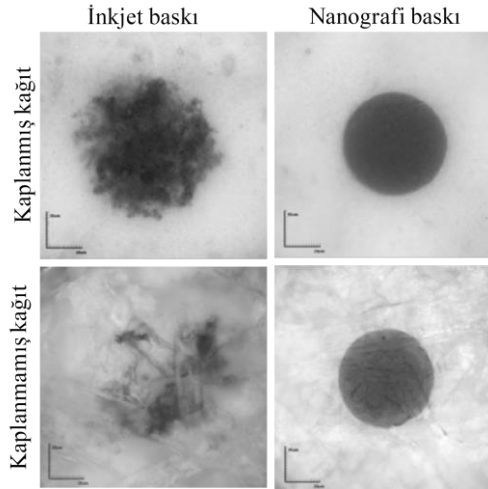
Şekil 3: Nanografi baskı teknolojisi

Nanografinin avantajlı yönleri, ofset baskıdan farklı olarak baskı için kalıbın kullanılmaması, kalıp için harcanan kimyasalların ve sürenin ortadan kalkması, müşteriye özel üretimin yapılması, stoklama zorunluluğunun önüne geçilerek masraf ve maliyetlerinin azaltılmış olmasıdır. Ayrıca mukavvaların yanında, geri dönüşümlü ve diğer kaplanmış kaplanmamış tüm kâğıt türlerine ve plastik malzemeler üzerine baskı yapılabilmektedir. Geri dönüşümlü kâğıtların değerlendirilmesi, bu alanda oluşan çöp atıklarının önüne geçmiş, kağıdın hammaddesi olan ağaç kesimlerini de azaltmıştır.

Ultra ince pigment yapısına sahip oldukları için nano mürekkepler, baskı sürecinde her türlü plastik ve kâğıt malzemeleri üzerine mükemmel bir şekilde bağlanırlar. Baskı sürecinde çok fazla proses olmadığı için, mürekkep, herhangi bir astarlama veya ön işleme tabi tutulmadan tabaka ve

web baskılarda kağıt, karton, mukavva, PE, PET, BOPP ve daha esnek paketleme malzemeleri üzerine özel ve ticari baskılar amacı ile kullanılmaktadır.

İster dijital baskı ister geleneksel baskı sistemleri olsun, mürekkebin kuruması baskı altı materyali üzerinde gerçekleştiği için, ister istemez nokta yapısında bozulmalar, nokta şişmeleri, nokta kayıpları ve nokta deformasyonlukları oluşabilmektedir. Çoğu dijital baskının aksine, nanografi baskıda ince mürekkep tabakası, baskı altı malzemesi üzerine aktarılmadan kurduğu için, kuruma sonrası şişme, deformasyon gibi diğer baskı sistemlerinde oluşan istenmeyen görüntü hataları oluşmamakta, daha dairesel, densite değeri daha yüksek ve keskin nokta yapıları oluşmaktadır (İnt 1) (Şekil 4).

Şekil 4:Pürüzlü-pürüzsüz yüzeyler üzerindeki inkjet ve nanografi mürekkep nokta yapıları

Uluslararası alanda ortak renk dilinin sağlanması, özel istek üzerine basılan logolar ve baskılarda renk değişikliklerinin önüne geçmek ve renklerin birebir aynı basılması için kullanılan, baskıda, tekstilde, boya sektöründe ve rengin önemli olduğu tüm alanlarda kullanılan standartlaştırılmış renklere Pantone renkleri denir. Pantone renklerin, kodları tanımlanarak renkler hakkında iletişim kurabilir, standart bir dil oluşturur ve standartlık için referans olarak kullanılır. Bu Pantone renk kodları, her rengi tanımlamak için standart bir 'Renk Eşleştirme Sistemi' olup, rengin elde edileceği karışım formüllerini veren bir renk kataloğudur (Eiseman, 2017; Eiseman, Recker, 2011).

Baskı sistemlerinde beklenen bu pantone renklerin bütünü basabilmektedir. Nanografi baskıda, noktaların keskin, çok küçük ve tutarlı

basılabilirliği sayesinde geniş renk evrenleri elde edilmekte, bu özelliğinden dolayı, Nanografide CMYK renk paleti ve Pantone renklerinin % 84'ünü basabilirken, ofset baskı pantone renk kataloğunun sadece %65'ini basabilmektedir (İnt 2).

Nanografi baskı haricinde, nanoteknolojiden yararlanılarak elde edilen, iletken nano mürekkepler ise, elektronik cihazların baskılarında, baskı antenleri (RFID'ler), iletken hatlar, tek kullanımlık elektronikler, akıllı etiketler ve esnek ekran baskılarında kullanılmaktadır. Günümüzde, bireyselleştirilmiş küçük veya küçük ölçekli tüketim mallarına talep her geçen gün artmakta, bu taleplerle birlikte fotoğraf kalitesinde rengin elde edilmesi beklenmektedir. Bu durum özellikle dijital baskı ile birlikte, görüntü kalitesi çok yüksek nano yapıdaki mürekkeplere çok daha fazla alan açmaktadır. Etiket ve tekstilin yanı sıra fayans, cam, zemin panelleri, metal, özelleştirilmiş üretim ve diğer yapı malzemelerinin dekoratif baskılarında da nano mürekkep kullanım potansiyeli artmaktadır (Rajan vd., 2016; İnt 2)

3.Sonuç

Nanometre boyutlarında kontrollü malzeme, cihaz ve sistemlerin tasarımı ve imalatı olarak tanımlanan, daha hafif, daha reaktif ve daha güçlü nanometre ölçeğinde objelerin oluşturulduğu, nanoteknoloji hayatımızın her alanında yer almaya devam etmektedir.

Baskı sektöründe nanoteknoloji etkisi özellikle baskıda birincil malzemelerden olan mürekkeplerin üretiminde etkili olmuştur. Mürekkep üretiminde, nano parikül büyüklüğünde pigmentler kullanılmıştır. Bu özellik mürekkebin baskıda baskı altı malzemesine daha keskin tutunmasını, renklerin daha parlak ve güçlü oluşmasını sağlamıştır. Bu durumda diğer baskı sistemlerine göre renk gamutu çok daha yüksek verebilmektedir.

Baskı sistemlerinde nano mürekkepler, pigment taneciklerinin nano boyutta özellikle ticari baskı olarak adlandırılan nanografi baskılarda kullanılmaktadır. Nanografi, ofset mantığı ile baskı yapan, son yeni nesil teknolojik dijital baskı olup, indirekt bir sistemdir. Baskıda, nano mürekkep öncelikle, hareket halindeki ısıtılmış blanket yüzeyine, dijital mürekkep püskürtme yöntemi ile aktarılır. Burada kuruyan mürekkep, her türlü baskı altı malzemesi üzerine düzgün ve keskin bir şekilde aktarılır. Nano pigmentlerin, olağanüstü aşınma ve çizilmeye karşı dayanıklı olmaları sayesinde, düşük enerji tüketimi ve maliyeti ve sıfır emisyon gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Nanografi baskı, ticari, ambalaj ve yayıncılık pazarlarında her türlü baskı ihtiyacını ve beklentileri karşılaması noktasında dijital baskının geleceği olarak kabul görmektedir.

Geleceğin baskı sektörüne yön vereceği düşünülen nano mürekkeplerin, gelecekte geliştirilerek daha da geniş alanlarda kullanılmaya devam edeceği öngörülmektedir.

4. Referanslar

- Bhagyaraj, S. M., & Oluwafemi, O. S. (2018). Nanotechnology: The science of the invisible. In *Synthesis of inorganic nanomaterials* (pp. 1-18). Woodhead Publishing.
- Demirkiran, A. (2019). Enerji Sorunlarına Nanoteknolojinin Faydaları. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 8(2), 101-108. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2
- Eiseman, L. (2017). *The complete color harmony, pantone edition: expert color information for professional results*. Rockport Publishers.
- Eiseman, L., & Recker, K. (2011). *Pantone: The Twentieth Century in Color*:(Coffee Table Books, Design Books, Best Books About Color). Chronicle Books.
- Ersöz, M., Işıtan, A., & Balaban, M. (2018). Nanoteknoloji 1: nanoteknolojinin temelleri.
- Günay, D. (2017). Teknoloji nedir? Felsefi bir yaklaşım. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 163-166.
- Işıl, V. A. R., & Sağlam, S. (2015). Gıda Endüstrisinde Nanoteknoloji Uygulamaları. *Gıda*, 40(2), 101-108. doi: 10.15237/gıda.GD14040
- Kargozar, S., & Mozafari, M. (2018). Nanotechnology and Nanomedicine: Start small, think big. *Materials Today: Proceedings*, 5(7), 15492-15500.
- Kumar, S., Nehra, M., Kedia, D., Dilbaghi, N., Tankeshwar, K., & Kim, K. H. (2019). Nanodiamonds: Emerging face of future nanotechnology. *Carbon*, 143, 678-699.
- Özdoğan, E., Demir, A., Seventekin, N. (2006). Nanoteknoloji ve Tekstil Uygulamaları, *Dergipark Akademik Dergisi*, Teksti ve Konfeksiyon, Cilt 16, Sayı 3, p.159-168
- Rajan, K., Roppolo, I., Chiappone, A., Bocchini, S., Perrone, D., & Chiolerio, A. (2016). Silver nanoparticle ink technology: state of the art. *Nanotechnology, science and applications*, 9, 1.

Sarı, T., C., & Sarı, Ç., A. (2021). Nanoteknoloji ve Nanomimari. Uluslararası Sosyal, Politik ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8 (1), 47-54. <https://doi.org/10.46291/IJOSPERvol8iss1pp47-54>

Sevinç, E. (2017). Nanoteknoloji İnovasyon Sistemi: Türkiye Tekstil Sektörü Örneği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2), 23-48.

Sudha, P. N., Sangeetha, K., Vijayalakshmi, K., & Barhoum, A. (2018). Nanomaterials history, classification, unique properties, production and market. In *Emerging Applications of Nanoparticles and Architecture Nanostructures* (pp. 341-384). Elsevier.

Stirling, D. A. (2018). *The Nanotechnology Revolution: A Global Bibliographic Perspective*. CRC Press.

İnt. Kaynakları

1- <https://www.landanano.com/nanography/nanotechnology#>

2- <https://www.landanano.com/landa-articles/breaking-through-the-ink-jet-press-barriers>

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 09

**Birlikte Üstesinden Gelebiliriz: Covid-19 Önlemlerine
Uymada Sosyal Kimliğin ve Grup Normlarının Gücü
(Meltem Güler)**

Birlikte Üstesinden Gelebiliriz: Covid-19 Önlemlerine Uymada Sosyal Kimliğin ve Grup Normlarının Gücü

Meltem Güler

Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü

E-mail: gulerm@cu.edu.tr

...veba her şeyin üstüne çökmüştü. Böylece bireysel yazgı diye bir şey artık yoktu; veba ve herkesin paylaştığı duygulardan oluşmuş toplumsal bir tarih vardı (Camus, 1947, s.125).

1. Giriş

COVID-19 gibi Pandemi dönemlerinde en önemli sorun, virüsün yayılmasını önlemek için yetkililerce belirtilen önerilerin, toplumun tüm bireyleri tarafından kabul görüp uygulanmasını sağlamaktır. COVID-19 yayılmaya başladığı 2019 yılından beri tüm dünya ülkelerinin üzerinde itinayla durduğu ajandalardan biri haline gelmiştir. Küresel bir sorun olan COVID-19, insanlığa sadece sağlık sorunu yaratan bir hastalık değil aynı zamanda psikolojik, ekonomik ve sosyal sorunları da getirdiğinden hastalığı önleme çalışmaları daha da önemli hale gelmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü, salgın döneminde virüsün yayılmasını önlemek, kontrol altına almak ve salgının hızını azaltmak amacıyla bazı stratejiler yayınlamaktadır (WHO, 2021). Maske takmak, elleri sık sık yıkamak, sosyal mesafeyi korumak, kapalı alanların havalandırılması ve aşılama virüsün yayılmasını azaltacak temel önlemler olarak gösterilmiştir. Ancak, virüsün hızlı yayılımını önlemek ve yol açtığı sorunlardan korunabilmek için hazırlanan bu kurallar toplumların uyması ile değer kazanacaktır. Virüsün yayılmasını engelleyecek önlemlere hem bireysel ve hem de toplumsal düzeyde katılım göstermek önemlidir. Salgının kontrol altına alınabilmesi için toplumsal tutumların ve bu tutumlardaki olumsuzlukların engelleyici neden yarattığı belirtilmektedir (Saka, 2020). Bununla birlikte, pandeminin yayılmasında ya da kontrol altına alınmasında Sosyal kimlik yaklaşımının salgın önlem çalışmalarında etkili olduğu öne sürülmektedir (Jetten, Reicher, Haslam & Cruwys, 2020; van Bavel ve ark., 2020).

Bu bölüm, bir topluluk ile kendini tanımlamanın yani sosyal kimliğin ve devamında grup normlarının bireylerin COVID-19 önlemlerine uyma üzerinde etkili olduğu düşüncesiyle alandaki diğer bilgi ve çalışmaları inceleyerek salgınla mücadelede hazırlanacak programlara bilgi sunmayı amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle, bir gruba aidiyetten anlam kazanan sosyal

kimliğin ve grup normlarının Pandemi dönemlerinde salgını önlemede bireylerin önerilen önerilere uyma üzerindeki etkisi ortaya konacaktır. Böylece ilk bölümde sosyal kimlik temelli yaklaşımın COVID-19 önlemlerine uyma üzerine etkisi ele alınırken ikinci bölümde de grup norm temelli yaklaşımın etkisi alan yazın çerçevesinde ele alınacaktır. Grip gibi hastalıklar önemli bir halk sağlığı sorunudur (Falomir-Pichastor, Toscani ve Despointes (2009). Böyle bir sorunun çözümüne yönelik olarak sağlık davranışlarını teşvik etmede sosyal grupların parçası olmanın önemli bir payı vardır.

1.1. Sosyal Kimliğin Etkisi

COVID-19 pandemisi ile etkili bir şekilde başa çıkmak için, virüsün nasıl davrandığını anlamak kadar insanların nasıl davrandığını anlamak da önemlidir. Pandemi her ne kadar biyolojik temelli olsa da özellikle önleme çalışmaları insan ve grup psikolojisi ile ilgilidir. İnsanlar ağırlıklı olarak bir topluluğun üyesidir ve topluluklarının çıkarları için hareket ederler. Bu durum sorunu aşmada etkilidir. Grup dinamikleri üzerinden izlenecek yolda iki duruma dikkat etmek gerekmektedir. İlki grup psikolojisinin bölünme, nefret, çatışma gibi olumsuz yönleri olduğu kadar dayanışma, sosyal destek, psikolojik dayanıklılık gibi olumlu yönleri de bulunmaktadır (Dovidio, Ickler, Kunst, & Levy, 2020). Önlemleri almada tutum değişikliği yaratan bir müdahale programının grup psikolojisinin dayanışma, sosyal destek gibi olumlu yönlerini harekete geçirecek özelliklere sahip olması, ayrıştırıcı olmaması gerekmektedir. Bu nedenle, grubun tanımlanma biçiminin önemi ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak dikkat edilmesi gereken durum grubun tanımlanma biçimidir. Bu tanımlama, *biz* üzerine olmalıdır aksi takdirde *biz-ve-onlar* ayrımı yeni sorunlar yaratır. Elbette insanların nasıl gruplar oluşturduklarını, gruplar halinde nasıl davrandıklarını, gruplar halinde olmanın sonuçlarını ve grupların sınırlarının az çok kesin olarak nasıl çizildiğini anlamak da önemlidir. Sosyal kimlik yaklaşımı Pandemi gibi küresel bir sorunda insanı merkeze alarak çözüm yolunda yardımcı olacak adımları atmaktadır. (Jetten, Reicher, Haslam & Cruwys, 2020).

Tajfel ve Turner (1979), sosyal kimliği, bireyin belirli sosyal gruplara ait olduğu bilgisi ile birlikte bu grup üyeliğinin kendisi için taşıdığı duygusal ve değersel önem olarak tanımlamaktadır. İnsanlar kendilerini geliştirme (Tajfel & Turner, 1979), diğer insanlardan farklılaşarak biricikliklerini koruma (Brewer, 1991) ve belirsizliği azaltma üzere sosyal kimlik edinerek gruplarıyla özdeşleşirler. Sosyal kimlik, kişisel kimlikten bireysellik temelinde ayrılır. Çünkü kişisel kimlik bireyin, kendisine ait özellikleri değerlendirdiği bir kimliğe işaret eder oysa sosyal kimliği ile birey, diğerlerinin de içinde bulunduğu bir ortamda kendini değerlendirir. Sosyal

kimlik ile birey hem *ben* hem *biz*'den söz ederken kişisel kimlik sadece *ben*'dir. Bu ayrım COVID-19 döneminde sosyal kimliğe neden işaret edildiğinin önemini de açığa çıkarmaktadır. Çünkü virüs ile etkin bir mücadele, bulaşı riskinden dolayı *biz*'e odaklanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yine Tajfel ve Turner'ın (1979) işaret ettiği gibi sosyal kimlik ile bir grubun içinde olmak diğerleriyle karşılaştırma yapma fırsatını sunduğu için nasıl bir durum içinde olduğuna dair bilgi vericidir. Örneğin virüsün ilk yayılmaya başladığı dönemlerde ve devamında ülkeler sıklıkla hem coğrafik olarak bölgeleri hem de diğer ülkelerle kendilerini yayılma hızı, ölüm oranları, alınan önlemler, önlemlere uyma gibi başlıklarda karşılaştırarak COVID-19 durumlarına ilişkin bilgileri ortaya koymuşlardır. Greer, King, Massard da Fonseca ve Peralta-Santos (2021) tarafından yazılan *Coronavirus politics: The comparative politics and policy of COVID-19* başlıklı kitapta "Herkes aynı virüsle uğraşiyor, öyleyse ülkeler neden farklı tepkiler veriyor?" sorusundan yola çıkarak her ülke alınan önlemler ve sonuçları açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Örneğin, Hindistan'da dil, din, kast ve diğer kimlik belirteçlerine dayalı olarak gelişen farklılıklar, COVID-19 önlemlerini alırken karar vermede zorluklar yaşatmaktadır (Raj, 2021, s. 179). Diğer bir örnek olarak Danimarka, otoriter bir tutumun ötesinde hızlı ve cesur reforma giden demokratik bir yol ile güçlü bir yürütme ve politika oluşturmaya yönelik katılımcı ve kapsayıcı bir yaklaşımla bilgi toplayarak, şüphelerini ikna ederek, olumsuz etkilenen aktörleri destekleyerek, devlet ve toplumsal eylemi koordine ederek COVID-19 sürecini yönetmiştir (Ornston, 2021, s.249). İki ülkenin kimliklere yönelik bakış açıları problemleri yönetmede farklılıkları ve yaşattığı zorlukları ortaya koymaktadır.

COVID-19 yayılmada sınır tanımayan bir hastalık olarak toplumun her kesimini zengin, fakir, yaşlı, genç ayırt etmeden etkilemektedir. Yayılımı engellemek için alınan önlemlere uyulması toplumun tümünü ilgilendirmektedir. Uymada toplumsallık eğilimi göstermek, toplumun bunu ancak bir norm olarak görmesi ve kabul etmesi ile gerçekleşir. Bu bağlamda, *Sosyal kimlik yaklaşımı*, kolektif düzeyde dayanışma ve işbirliğinin nasıl sağlanabileceğini anlama zorluğunun üstesinden gelmek için iyi bir konuma sahiptir. COVID-19 önlemlerine uymayı arttırmak için toplumun kolektif gücünü yansıtan *biz*'e odaklanmak gerekmektedir. "*Biz*" içinde dayanışma, sosyal destek, yardım ve diğerini gözetmeyi barındırır. Bu nedenle *biz*, içinde bulunduğu her bireyi ve bireyin davranışını ve devamında toplumu güçlendirir. Ancak *biz*, *diğerleri* kavramını da ortaya çıkarır. *Biz* ve *diğerleri*, içinde nefret, onaylamama, çatışma gibi olumsuzlukları barındırabilir. Bu nedenle *biz*'in ötesinde *diğerleri*'ni de kapsayan bir ortak kimlik duygusunu ortaya çıkaran *biz*'lik duygusunu kaçırmamak önemlidir. Römpke, Fritsche ve Reese (2019), azalan doğal kaynaklar ya da iklim değişikliği gibi küresel

sorunlar için sürdürülebilir insan birlikteliğine dikkat çekmektedir. Küresel anlamda farklı gruplar arasında işbirliği için gruplararası temasın önemine değinen araştırmacılar, sorumlu davranış niyetlerini teşvik etmek için aynı zamanda *insanlık temalı ortak kimliği* önermektedir. Çalışma, küresel sorunların çözümünde tutumların iyileştirilmesinin ötesinde kimlik temelli yaklaşım ve gruplararası temasın, sosyal değişimin etkili bir başlatıcısı olarak hizmet edebileceğini öne sürmektedirler. Yine Buchan ve ark. (2011), çok sayıda ülkede yürüttükleri çalışmalarında insanlara *global kimlik* gibi ortak bir kimlik sunulduğunda işbirliğinin arttığını ve kamu yararına davranışlara yönelimi arttırdığını bulgulamışlardır.

Sosyal Psikolojik alan yazın gruplar arasındaki ilişkileri iyileştirme adına ortak kimlik kavramı üzerinde sıklıkla durmaktadır. Ortak İç-grup Kimlik Modeli (Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman & Rust, 1993), sosyal kimlik kavramını merkeze alarak bireylerin ait oldukları gruba ilişkin edindikleri bu kimliğin yeniden kategorileme süreçleriyle diğer grup ile oluşturulan bir üst sosyal kimliğin, gruplararası ilişkilerde olumlu durumları arttırdığını öne sürmektedir. Modele göre, farklı sosyal kimliğe sahip gruplar arasında olumlu yönde uyumlu bir ilişkinin olabilmesi için farklı grup üyelerinin kendilerini iki ayrı grup olarak düşünmektense daha kapsayıcı tek bir grup altında düşünmesi gerekmektedir. Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman ve Rust (1993), yaptıkları çalışmada gruplar arasında önyargıları azaltmanın bir yolu olarak ortak grup içi kimlik modelini tanıtmaktadır. Bu model, üyelerin grup sınır algılarını “*biz*” ve “*onlar*” dan daha kapsayıcı olan “*üst-biz*”e dönüştüren etmenlere odaklanarak özellikle işbirlikçi bir ortak bir grup içi kimliğinin gelişimine katkıda bulunduğuna işaret etmektedir. Yaptıkları çalışmanın sonuçları, dış gruplara yönelik daha olumlu duygular ve işbirliği gibi karşılıklı bağımlılığın, okul ortamında öğrencilerin tek bir grup olarak algılanma derecesini önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Bir üst kimliğin yarattığı olumlu sonuçları üzerine yapılan çalışmalar ile ortaya konmuştur. Örneğin, Gaertner ve arkadaşlarının (2000) da işaret ettiği gibi üyelerin grup sınırları algılarını “*biz*” ve “*onlar*” dan daha kapsayıcı bir “*biz*” e dönüştüren etmenler önyargıyı azaltabilir. Güçlü bir ortak sosyal kimlik duygusu oluşturmak, grup içi bağlılığı ve grup normlarına bağlılığı teşvik etmektedir (Ellemers, Spears & Doosje, 2002). Yine güçlü bir ortak sosyal kimlik duygusu oluşturmak, gruplararası ilişkilerde algılanan tehditleri yönetme çabalarını koordine etmeye yardımcı olabilir (Haslam & Reicher, 2006).

Lunn ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, COVID-19 riskini azaltmak için topluma verilen mesajlarda hangi vurgulamanın insanların sosyal mesafeyi korumada daha fazla dikkatini çekeceği üzerinde duruldu. Katılımcılara sunulan ilk söylem, birisinin tanımlanabilir,

savunmasız kişilere bulaştırma olasılığını vurgularken ikinci söylem, bir kişinin çok sayıda başka insanın enfekte edeceğini vurguluyordu. Her iki söylem de, kendini korumak yerine başkalarına ciddi zarar verme potansiyeline odaklanmıştır. Çalışmada üç tür poster kullanılmıştır. İlk poster, sadece sosyal mesafeyi vurgulayan ve *birbirimizi koruyalım* mesajını içeren çizim bir posterdi. İkinci poster, virüs taşıdığına farkında olmadan diğerleriyle yakın temasta duran birini fotoğraf olarak veren ve kime bulaştırabileceğini (örneğin kız kardeşine) vurgulayan ve *bu işte birlikteyiz, küçük değişiklikler fark yaratır* ile biten bir mesaj vermektedir. Üçüncü poster ise virüsün yayılma hızını vurgulayan ve yine *bu işte birlikteyiz, küçük değişiklikler fark yaratır* ile biten bir mesaj veren yine gerçek fotoğraflardan oluşan bir posterdi. Son poster, virüsün diğer posterlerden farklı olarak virüsün çok hızlı bir şekilde yayılımını vurguluyordu. Posterleri görüntüledikten sonra, katılımcılara verilen mesajın kendileri için ne kadar etkili ve ne kadar akılda kalıcı ve hangisinin ikna edici olduğu soruldu. Çalışma birlikteliği, diğerinin ve virüsün farkında olarak sosyal mesafe konusunda verilen mesajın daha fazla dikkati teşvik ettiğini buldu. Bir kişinin davranışının tanımlanabilir, savunmasız bir kişiye ya da kişi için önemli sayıda başka kişiye bulaşmasına yol açtığını vurgulayan posterler daha etkili bulunmuştur. Çalışma insanlara yalnızca enfekte olmayı önlemek için ne yapmaları gerektiğini vurgulamanın değil aynı zamanda enfeksiyondan kaçınmalarının toplum yani diğerleri için neden hayati olduğunu belirten mesajların önem almada daha etkili sonuçlar yaratacağını göstermiştir.

Cruwys, Stevens ve Greenaway (2020) insanların bulaşıcı hastalıkların yayılmasına katkıda bulunan örneğin tokalaşmak gibi davranışlara katılımın (ya da katılmamanın) temelde grup üyelikleri, özellikle de kendileri için psikolojik anlam taşıyan gruplar, yani sosyal kimlikleri tarafından şekillendirildiğini öne sürmektedirler. Cruwys ve ark. (2020) yaptıkları çalışmada, paylaşılan kişi için değerli bir sosyal kimliğin COVID-19 gibi bir salgın döneminde başkasıyla tokalaşmak gibi riskli davranışlara girme olasılığını düşürdüğünü belirtmişlerdir. Dovidio, Ickler, Kunst, ve Levy'e (2020) göre ortak grup içi kimlik duygusu, üst düzey üyelikleri yaratmak (örneğin aynı yerel topluluğun, örgütün, ulusun üyesi olarak benzer zorluklarla karşı karşıya kalan küresel vatandaşlık), ortak bir kayıp ya da ortak bir düşman karşısında ortak kader yaratmak ya da karşılıklı bağımlılığın şekillendirdiği yeni kapsayıcı kimlikler yaratmak ile mümkün olacaktır. Yzerbyt ve Phalet'e (2020) göre, virüsü uzak tutmak bireylerin toplu eylemini gerektirir ve bu kolektif eylemi uzun dönemli sürdürmek katılımcılara kolektif bir kimlik sağlar. Ortak bir neden, kolektif duygular ve toplu olarak üstlendikleri eylemlerin gerçekten amaçlanan etkiyi yarattığına dair kolektif etkinlik duygusu kolektif kimliği güçlendirecektir.

COVID-19 ile etkin bir şekilde mücadele etmek, yayılımını azaltmak ve olumsuz sonuçlar ile baş etmek için tehdit algısını grup düzeyinde inceleyen bazı çalışmalar da bulunmaktadır. van Bavel ve arkadaşları (2020), COVID-19 salgınının yarattığı küresel krizi ve etkilerini yönetmede sosyal ve davranış bilimlerinden elde edilen bilgileri kullanmanın önemine işaret etmektedirler. Yaptıkları çalışmada, örneğin tehdit algısı ile topluma seslenen liderlerin, sadece hastalık karşısında önlem alabilmede yeterlilik duyguları olan insanlar üzerinde olumlu yönde etki yaratabileceklerini, önlem almada yeterlilik duyguları düşük olanlar da ise savunmacı tutumların artacağına işaret etmişlerdir. Ayrıca, paylaşılan sosyal kimlik algısının önemi üzerinde duran yazarlar, paylaşılan sosyal kimliğin toplum içinde işbirliğini arttırdığını, tehdit algısıyla birlikte *hepimiz bu işte beraberiz* gibi bir algının kolektif öz yeterlik algısını artırırken, istedik davranışları gösterme oranını yükselttiğini göstermişlerdir. Dovidio, Ickler, Kunst, & Levy (2020), tehdit algısının, sosyal kimliği belirginleştirdiğini ve böylece grup içinde dayanışmayı, işbirliği ve norm uyumunu arttırdığını öne sürmektedirler. Yazarlar, birlikte ortak bir tehlide maruz kalmanın grup içinde sosyal kimliği belirgin hale getirdiğini ve bu durumun grup içi dayanışma ve işbirliğini arttırdığını öne sürerek Covid-19 gibi bir tehlike algısı sosyal kimlik çerçevesinde ele alındığında bireylerin aynı kimlik altında işbirlikçi davranışlarını ve norm uyumunu arttıracığını öngörmektedirler. Ancak araştırmacılara göre algılanan tehdit grup sınırlarını pekiştirir ve gruplar arasındaki dışlanmayı artırır. Bu durum Covid-19 döneminde onlar yüzünden virüs yayılıyor düşüncesini de hızla geliştirmektedir. Ayırıştırıcı düşüncenin üstesinde gelmek ise ancak iç grupları ve dış grupları ne kadar kapsayıcı ve özel olarak tanımladığına bağlıdır. Tehdit virüsün kendisi olarak tanımlanırsa ve insan dışı bir kaynağı tüm insanlığa karşı kışkırtmak olarak tanımlanırsa, o zaman Tajfel ve Turner'ın (1979) "üst düzey kategorizasyon" dediği durumu geliştirme olasılığı vardır. Yani, insanları farklı sosyal kategorilere ayırmak yerine, bir bütün olarak insanlık tek bir kategori olarak oluşturulabilir. Eğer bu olursa, o zaman herkesin acısı benim acım olur; biz oluşur. Bu nedenle araştırmacılara göre gruplar arası çatışmaya girmeden grup içi dayanışmayı kullanmanın en iyi yolu, en geniş ve en kapsayıcı iç grupları yaratmaktır.

Bir grup ile kendini tanımlama düzeyi ve etkilerini inceleyen Vignoles, Jaser, Taylor ve Ntontis (2021), toplulukla özdeşleşmenin pandemi sırasında yardım etme davranışını olumlu yönde yordadığını gösterirken, Stevenson, Wakefield, Drury ve Felsner'ın (2021) yaptığı çalışmada toplulukla özdeşleşme, Pandemi ile ilgili duygusal desteği almayı olumlu yönde öngörmüştür. Ülke kimliği ile özdeşleşme ve COVID-19 önleme davranışlarına katılım arasındaki ilişkinin 67 ülke ve 49.968 katılımcı ile yürütülen bir çalışmada (van Bavel ve ark., 2021) ülkeleriyle daha güçlü

özdeşleştiğini bildiren diğer bir deyişle ulusal kimlik algısı yüksek katılımcılar, halk sağlığı davranışlarına daha fazla katılım ve halk sağlığı politikalarına yüksek destek bildirmişlerdir. Çalışma, ulusal kimliklerin küresel bir salgına karşı mücadelede önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Her ne kadar Sosyal Psikoloji alanındaki İkinci Dünya Savaşından sonra yapılan çalışmalar, otoriteye itaat (Milgram, 1963), grubun yanlış inançlarına uyma (Asch, 1956), iç grubu kayırma (Tajfel, Billig, Bundy & Flament, 1971; Tajfel ve Turner, 1979) gibi sosyal kimliğin olumsuz yönlerine odaklansa da son yıllarda, sosyal kimlik olgusunun olumlu etkisi incelenmeye başlanmış “sosyal kür” yaklaşımı (Jetten, Haslam & Haslam, 2011) ile sosyal kimliğin toplum yanlısı bir yanının olduğu da ortaya konmuştur. Vatanseverlik ve milliyetçiliğin ötesinde ele aldıkları ulusal kimlik olgusunun toplumsal duyarlılık gerektiren durumlara katılım üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada Huddy ve Khatib (2007), ulusal kimliğin diğer tüm ulusal bağlılık ölçütlerinden daha iyi performans gösterdiğini ve güçlü bir Amerikan kimliğinin sivil katılımı desteklediğini bulmuşlardır. Portekiz İç İşleri Bakanı Eduardo Cabrita, Paskalya döneminde Covid-19’a yönelik alınan önlemlere yüksek düzeyde uyan Portekiz vatandaşlar için *eşsiz yurttaşlık* tanımlaması ile sivil katılıma işaret ederken sosyal kimliğin gücünü kullanmıştır (Republica Porteguese, 2020). Yine de maske takma, sosyal mesafeyi koruma gibi önlemlere uyma konusunda sosyal kimliğin gücü kullanılırken, bu davranışlara uyanlar ve uymayanlar olarak tanımlamak ve gruplara ayırmanın olası kötü sonuçlar doğurabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Bu duruma bir örnek, Amerika Birleşik Devletinde yaşayanların 'özgürlüğü seven Muhafazakarlar' ile 'halk sağlığı ile ilgili Liberaller' olarak ayrılması verilebilir ki bu durum bir dizi farklılığa dayanan ve dolayısıyla daha acı ve inatçı hale getirilen kolektifleştirilmiş bölünmedir (Dovidio, Ickler, Kunst, & Levy, 2020).

Sosyal Kimlik Kuramı, sosyal kimliğin benimsendiği ölçüde grup davranışlarına rehberlik eden normların da benimsendiğini öne sürmektedir (Tajfel, 1982). Terry ve Hogg (1996), bir kimlik ile kendini tanımlama ve normatif davranışlara uyma konusunda yaptıkları çalışmada iki değişken arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Yapılan çalışmada kendilerini üniversitenin öğrenci kimliği ile yüksek düzeyde tanımlayanların grup normlarına uyma davranışının da arttığı gözlenmiştir. İnsanlar, kendilerini bir grup üyesi olarak tanımladıklarında grup normlarını kendi kimliklerine dahil ederler. Böylece bu normlar daha sonra kendi davranışlarını değerlendirdikleri standart haline gelir (Christensen, Rothgerber, Wood & Matz, 2004). Bu nedenle, pandeminin önlenmesi ya da kontrol altına alınması için bireylerin önlemlere uymada sosyal kimlik yaklaşımının yanı sıra grup normlarının etkisini de incelemek gerekmektedir.

1.2. Grup Normlarının Etkisi

Sosyal kimlik kavramının diğere önemli bir yönü grup normlarıdır ve bu normlar grup üyelerinin davranışlarını yönlendirmektedir (Turner, 1991). Uyma konusunda çalışmalar yapan Sherif (1936), belirsizlik durumunda etkileşim halinde olan grup üyelerinin birbirini gözleyerek normlar oluşturduğunu ve tepkilerini grup üyeleriyle paylaştığı ve doğru olarak kabul ettiği bu norm üzerinden verdiğini göstermiştir. White, Hogg ve Terry'e (2002) göre grup içinde beliren normların üyelerin nasıl düşündüğü, nasıl hissettiği ve nasıl davranması gerektiği üzerinde etkisi bulunmaktadır. Grup üyeleri grup içi görüşlere maruz kaldıkça ya da diğere grup üyelerinin eylemlerini gözlemledikçe, grup etkileşimi sırasında bu normlar ortaya çıkmaktadır (Neville, Templeton, Smith & Louis, 2020).

Pandemiler bireyi ve toplumu birçok yönden etkileyen, tehdit algısını barındıran, belirsizlik durumları yaratan, kaygı düzeyini arttıran ve bu nedenlerle bireyleri farklı davranışlara yönlendirebilen sosyal olgulardır (Karataş, 2020). Ayrıca insanların davranışları, bağlılık ya da sosyal onay kazanma adına içinde buldukları grubun üyelerinin ne düşündüğü ya da nasıl algıladığı yönünde değişim göstermektedir (Cialdini & Goldstein, 2004). Örneğin, Dickie, Rasmussen, Cain, Williams & MacKay (2018) tarafından okul ortamında yapılan bir çalışmada algılanan akran el yıkama sıklığı, katılımcıların el yıkama davranışıyla önemli ölçüde ilişkili bulunmuştur. Bu etki, genel el yıkamada olduğu kadar, gıdaları yıkama davranışı ve hastalıkla ilgili olan el yıkama davranışında da görülmüştür. Bu sonuçlar, el yıkama gibi hastalık önleme kriterine uymada algılanan normların bireysel davranışla açık bir ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Gruplar, üyelerinin kararlarını, inançlarını ve tutumlarını nasıl etkiler sorusuna yanıt arayan doksanlı yıllarda yapılan bir çalışmada algılanan normların ortak kimliklerin paylaşıldığı bir bağlamda etkili olduğu belirtilmiştir (Abrams, Wetherell, Cochrane, Hogg, & Turner, 1990). Yazarlara göre, bir belirsizlik durumunda bir grup üyeliği, diğerelelerinin kabulünü görme, onaylanma arzusu ve diğerelelerine benzeme ile etkiyi oluşturur ve davranışı şekillendirir. Sosyal kimlikler bireye her ne kadar grup üyelikleri temelinde benlik duygusu tanımlamasına olanak sağlasa ve sosyal dünyada anlamlı bir çerçeve sunsa da (Abrams & Hogg, 1988) bir belirsizlik durumu, daha güçlü grup özdeşleşmesini motive eder ve aynı zamanda insanların grup içi üyelikleri ile ilişkili olumlu grup ve gruplararası sonuçlar arayışını artırır (Belirsizlik-kimlik kuramı; Hogg, 2007). Abrams, Lalot ve Hogg (2021), Pandemi döneminde fiziksel mesafeyi koruma, maske takma, aşı olma gibi eylemler için çoğu insanın ilgili normlar ve inançlar için başvurduğu bir iç grubu olduğunu belirtmektedir. Yazarlar ayrıca, belirsiz ve korkutucu koşullarla karşı karşıya kalan insanların üst düzeyde (örneğin

ulusal) bir kimliğe sahip olarak üst grubun normlarına bağlılığı daha fazla benimseyerek ve sapan grup üyelerine de güçlü tepkiler vereceğini belirtmektedirler.

Toplum davranışını değiştirme adına iki yaklaşım kullanılmaktadır. İlki otorite tarafından kuralların belirlenmesi ve uymayanların cezalandırılması koşulunu sağlayan araçsal uyum, diğeri halkın koruyucu davranışlara yönelik çağrılarının sosyal gruplarına fayda sağladığına ve diğeri grup üyeleri tarafından desteklendiğine ikna edildiği, normatif uyum (Neville, Templeton, Smith, Louis, 2020). Örneğin Sağlık yetkililerinin bulaşı riskini azaltmak için önerdiği karantina ve uymayanların cezalandırılması araçsal bir uyuma işaret eder. Neville ve arkadaşları (2020), araçsal uyumun ötesinde normatif uyumun davranış değiştirme ve kalıcı olması üzerinde daha etkili olduğunu, virüsün yayılmaya başlaması ile bireylerin alınan önlemlere uymada sosyal kimlikleri çerçevesinde grup normlarını izlediklerini öne sürmektedirler.

Cialdini, Reno ve Kallagren (1990), ne yapılması gerektiğini ortaya koyan normlar (buyruksal normlar-injunctive norm) ile gerçekte ne yapıldığını belirten normlar (tanımlayıcı normlar-descriptive norms) arasında bir ayrım yapmışlardır. Normatif süreçlere atfedilen merkezi rol göz önüne alındığında, mevcut model aynı zamanda farklı norm türleri arasında ayrım yapmanın önemi konusunda yapılan ilerlemeleri de dahil etmeye çalışır. Yani, tanımlayıcı norm, çoğu insanın belirli bir durumda ne yaptığını, neyin tipik ve normal olduğunu belirtir. Tersine, buyruksal normlar, ahlaki ve onaylanmış (veya ahlaksız ve onaylanmayan) davranışı neyin oluşturduğuna ilişkin kuralları veya inançları belirtir. Yazarlar, normatif içeriğin, tutum ve davranışlar üzerinde bir etkisinin gözlenmediği durumlarda, tanımlayıcı norm ile buyruksal norm arasındaki tutarsızlığın buna neden olduğunu savunmaktadırlar. Örneğin, sağlık yetkilileri tarafından maske takılmasının önemi vurgulanırken (buyruksal norm-ne yapmak gerekiyor), sokaktaki insanların maske takmadığını görmek (tanımlayıcı norm-gerçekte ne yapılıyor) maske takma davranışını zayıflatmaktadır. Bilancini, Boncinelli, Capraro, Celadin ve Di Paolo, (2020) tarafından yapılan çalışmada ise el ilanları aracılığıyla yapılan norm temelli müdahalelerin, insanların COVID-19 pandemisini önlemeye yönelik kuralları okuması ve anlaması üzerinde çok az etkisi olduğu bulunmuştur. Çalışmalarında diğeri insanların yaptığını yapma (tanımlayıcı norm-descriptive norm), diğeri insanların onayladığını yapma (buyruksal norm-injunctive norm) ve kişisel olarak doğru olduğunu düşündüğünü yapma (kişisel norm-personal norm) üzerine norm temelli acil duruma müdahale el ilanları hazırlanmıştır. Katılımcılara ilk önce, üzerinde, *Lütfen, önleyici davranışların neler olabileceğini düşünün* (temel norm); *Sizce hangi davranışlar önlemede doğru davranışlardır?* (kişisel norm); *Hangi önleyici davranışlar diğeri insanlar arasında yaygındır?* (tanımlayıcı

norm); *Diğer insanlar önleyici davranışlardan hangisini doğru bulmaktadır?* (buyruksal norm) cümlelerinin yazılı olduğu dört el ilanı gösterilmiş ve ardından Pandemi ile ilgili beş uzun metin okutulup bu metinle ilgili bir soruyu yanıtlamaları istenmiştir. Katılımcıların her bir metini okuyup okumadıkları ve ne kadar sürede okuduklarının da denetlendiği çalışmada, ilk aşamada sunulan kişisel, tanımlayıcı ya da buyruksal normların ardından gelen okudukları metne göre hazırlanan soruya doğru yanıt vermede katılımcıların başarısız olduğu görülmüştür.

Her ne kadar Bilancini ve arkadaşlarının (2020) yaptığı çalışma, norm temelli müdahale etkisinin düşük olduğunu gösterse de son yıllarda davranış bilimciler, hem ekonomik deneylerde hem de sahada arzu edilen davranışı teşvik etmek için norm temelli müdahaleleri kullanmaya başlamışlardır. Örneğin, Centola (2011), yaptığı deneysel çalışmada grup içi normların sağlık davranışı geliştirmede etkili olduğunu göstermiştir. Benzer olarak, Templeton ve ark. (2020), virüs bulaşma riskini azaltma adına güvenli davranışların sergilenebilmesi için grup normlarının oluşturulması gerektiğini, bu tür davranışları teşvik etmek için grup tanımlarından ve sosyal normlardan nasıl yararlanabileceğine bakılması gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin, toplumsal bir cinsiyet olan erkek olma ile ilgili önceden tanımlanmış bazı normlar, erkekleri gruplarının hasta olamayacak kadar güçlü oldukları için maske takmak gibi güvenlik önlemlerini almaktan caydırabilir. Bu nedenle, kitlesel davranış değişikliği ve etkisinin bir anahtarı olarak grup normları ve sosyal kimliklerle nasıl ilişkili olduğunu anlamak önemlidir. Copraro ve Barcelo (2020), yaptıkları araştırmada özellikle erkek katılımcıların maske takmayı utanç verici buldukları, bir zayıflık işareti olarak algıladıklarını bildirmişlerdir. Çalışma hem cinsiyet farklılıklarına hem de grup normlarının etkisine işaret etmektedir. Sosyal kimliğin erkek olarak belirgin olduğu bir durum erkeksilik normları ile birleşince bireyi maske takmaktan alıkoymaktadır. Yine, Crimston ve Silvanathan (2020), Amerika Birleşik Devletlerinde birbirine zıt iki siyasi uç olan Demokratlar ve Cumhuriyetçilerin, COVID-19 sürecinde grup içi normlarıyla tutarlı olacak şekilde tutum ve inanç sergilediklerini ve virüsün olası tehditlerini birbirlerinden çok farklı göyerek tepkide bulduklarını belirtmektedirler. Grubun normları, bireyleri norm doğrultusunda davranmaya teşvik etmektedir.

Güvenli davranışı, normatif hale getirmek için güvenli olan ve güvenli olmayan davranış örneklerinin grup çıkarına yararları ve zararları öne çıkarılmalı ve grup tanımı merkezde yer almalıdır (Templeton, 2020). Örneğin, Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern, yaptığı konuşmada Yeni Zelandalıların toplum bilincine sahip olduklarına ve birbirlerini gözettiklerine işaret ederek bir grup tanımını vurguladı ve böylece COVID-19 virüsünü

önlemeye yönelik davranışları normatif hale getirmiştir. Ayrıca, Ardern, pandeminin Yeni Zelanda'ya yönelik ortak tehdidini vurgulayarak savunmasız toplulukları desteklemek için arkadaş, aile ve komşuların ortak eylemlerine gereksinim olduğunu belirtmiştir (Yeni Zelanda Hükümeti, 2020). COVID-19 pandemisiyle mücadele etmek için gerekli kitlesel davranış değişikliğine ihtiyaç olduğunu öne süren Neville, Templeton, Smith ve Louis (2020), aynı zamanda sosyal mesafe gibi bir önlemin aslında grup içi üyeler açısından aykırı olduğunu da ileri sürmektedirler. Yazarlar, toplum yararına verilecek sağlık mesajlarının kimlik ile çelişkili olmaması hatta kimliği doğrulayıcı olarak çerçevelenmesini ve grup içi üyeler tarafından norm bilgisi olarak sunulmasını önermektedirler.

2. Sonuç

Küresel bir salgınla mücadele, büyük ölçekli işbirliği gerektirir. O halde önemli bir soru, işbirliğinin nasıl teşvik edileceğidir. İnsanlar, diğerlerinin işbirliği yaptığına inandıklarında işbirliği yapma olasılıkları daha yüksektir. Bu, liderlerin ve medyanın bu davranışları daha gözlemlenebilir hale getirerek işbirliğini teşvik edebileceğini göstermektedir (van Bavel ve ark, 2020).

Sosyal kimlikler, sosyal desteğin temelini oluşturdukları için üyeleri stresli durumlardan koruyabilir ve refahı iyileştirebilir (Haslam, O'Brien, Jetten, Vormedal & Penna, 2005; Haslam, Jetten, Postmes & Haslam, 2009; Jetten, Haslam & Haslam, 2012; Güler, 2020). Bu nedenle sosyal kimliğin iyileştirici ve işbirliğine teşvik edici gücünü Pandemi gibi küresel bir sorunda kullanmak yararlı olacaktır.

Sosyal psikolojik bir yaklaşım, sosyal olaylarda tehdit algısı, kalabalık davranışı, dayanışma, kolektif davranış, sosyal uyum gibi konularda yol gösterici olduğu kadar bu yaklaşımdan elde edilen içgörüler, küresel bir sorun olan COVID-19 için de kamusal tartışmaya katkıda bulunabilir (Jetten, Reicher, Haslam, & Cruwys, 2020). Yaklaşım, COVID-19 krizini yönetmede, halk sağlığı davranışları sergilenmesi (örneğin, mekansal mesafeyi koruma ve fiziksel hijyeni iyileştirme) ve COVID-19 koruyucu politikalarının desteklenmesi (örneğin, seyahati sınırlama ve barları ve restoranları kapatma) açısından toplumlar üzerinde etkili öneriler sunmaktadır. COVID-19 döneminde önlem davranışlarına katılımı artırma, karşılaşılan sorunlar ve bu sorunların çözümünde kimliğin gücünü kullanmak sadece COVID-19 salgınıyla alakalı olarak karşılaşılan zorluklarla ilgili olmakla kalmayacak, aynı zamanda bilim insanlarını ve politika belirleyicilerini, örneğin iklim değişikliğinin küreselleşen ekonomiler üzerindeki etkileri ya da dünyanın kıt kaynaklarını uygun kullanma davranışları geliştirmede daha iyi yönetmek için yöntemler sunacaktır.

Sosyal kimliğin, bireyleri önlemlere uymada motive edici olmasının yanı sıra kamuya yönelik hazırlanacak sunumlarda dikkat edilmesi gereken başka bir nokta sosyal kimliğin her birey için farklı düzeylerde belirgin olduğunun bilinmesidir. Sosyal kimlik temeline dayanarak hazırlanacak bir COVID-19 önlemlerine uymayı artırma programında, bireylerin kimliklerine seslenmede başarılı olmak için Oakes, Haslam ve Turner'ın (1994) işaret ettiği üç durumu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. İlk olarak programda üzerinde durulan sosyal kimliğin birey için bir anlam ifade edip etmediği (örneğin, yaşlıların kendilerine dikkat etmesi gerekir gibi bir söylem kendini yaşlı olarak tanımlamayan biri için geçerli olmayacaktır), ortaya konan kimlik ile ne derece özdeşleştiği (kendini yaşlı olarak tanımlasa da yaşlı grubu ile kendini tanımlama derecesi düşük düzeyde olan) ve seslenilen bireylerin mevcut durum içinde anlamlı olmasını barındıran sosyal bağlam (zaten sosyal etkileşimi düşük tek başına yaşayan yaşlı biri için bu söylem etkili olmayacaktır). Akfırat (2020) çalışmasında salgınla mücadele için kurallara uyma mesajlarının bizlik vurgusunu vurgulayacak şekilde yerel yönetimler tarafından yapılması gerektiğini, verilen mesajda virüsün üstesinden gelinebileceğine ilişkin hedef kitleye kimlik girişimciliğinin altının çizilmesi gerektiğini ve verilen mesajların olumlu içerik ile sunulması gerektiğini önermektedir.

Yzerbyt ve Phalet (2020), zorlama ve kontrol kullanmak yerine insanları koruyucu davranışları teşvik etmek için paylaşılan nedeni vurgulayarak kolektifle özdeşleşmenin teşvik edilmesi gerektiğine vurgu yaparken aynı zamanda kolektif sağlığı korumayı amaçlayan davranış normlarının açık olması gerektiğini, bilgilerin net, açık olması gerektiğini, yeterli duygusunu artırmak için başlatılan eylemlerin (olumlu sonuçlar vb.) etkinliği hakkında bilgilendirme yapmayı, mağdurların desteklenip, sorunlarının çözülmesi gerektiğini belirtmektedirler. Ek olarak, yetkililerin en önemli görevi, farklı grup kimliklerini yok saymak değil, ortak amaç ile uyumlu olarak görülmelerini sağlamaktır. Bu çalışma bir taraftan sosyal kimlik yaklaşımının diğer taraftan grup normlarının Pandemi ile mücadeleyi daha etkin hale getirebileceğinin altını çizmektedir.

İnsanların bir pandeminin yol açtığı sorunları ciddiye alma istekliliğini artırmak ve pandemiyi önleme için sorunu yalnızca kendi ülkelerinin başına gelmiş bir durum olarak değil kaynak ve uzmanlığı paylaşma adına küresel bir sorun olduğunu algılamalarını gerektirir (van Bavel ve ark., 2020). Kriz vurduğunda, insanlar sorunun bir parçası haline gelir. Bu nedenle, acı gerçeklerden korunmaları ve hangi afet yönetiminin uygulanabilir olduğuna karar verirken kitlelerin kırılabilirliğini hesaba katması gereken paternalist bir hükümet tarafından yönetilmeleri gerekir (Jetten, Reicher, Haslam, & Cruwys, 2020). Alan yazın, örneğin Drury, Brown, González ve Miranda

(2016), olumlu yönde tutum gösteren diğer grupları gözleminin toplum yanlısı norm geliştirmeyi desteklediğini belirtmektedir. Bu nedenle bu davranışları uygulayan toplulukların ön plana getirilmesi, ifşa edilmesi gereklidir.

3. Kaynakça

- Asch, S., E. (1956). Studies of independence and conformity: I. a minority of one against a unanimous majority. *Psychological Monographs: General and Applied*, 70(9), 1–70.
- Abrams, D., & Hogg, M. A. (1988). Comments on the motivational status of self-esteem in social identity and intergroup discrimination. *European Journal of Social Psychology*, 18(4), 317-334.
- Abrams, D., Lalot, F., & Hogg, M. A. (2021). Intergroup and intragroup dimensions of COVID-19: A social identity perspective on social fragmentation and unity. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(2), 201-209.
- Abrams, D., Wetherell, M., Cochrane, S., Hogg, M. A. & Turner, J. C. (1990). Knowing what to think by knowing who you are: self-categorization and the nature of norm formation, conformity and group polarization. *British Journal of Social Psychology*, 29, 97–119.
- Akfırat, S. (2020). COVID-19 Salgınıyla Mücadele Kapsamında Uygulanan Politikaları Desteklemede ve Alınan Önlemlerine Uymada Sosyal Normların ve İşbirlikçi Stratejilerin Rolü, Proje No:120K425, *COVID-19 ve Toplum: Salgının Sosyal, Ekonomik ve Beşeri Etkileri Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler*, s.86, TUBITAK.
- Bilancini, E., Boncinelli, L., Capraro, V., Celadin, T., & Di Paolo, R. (2020). The effect of norm-based messages on reading and understanding COVID-19 pandemic response governmental rules. *arXiv preprint arXiv:2005.03998*.
- Brewer, M., B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 475-482.
- Buchan, N. R., Brewer, M. B., Grimalda, G., Wilson, R. K., Fatas, E., & Foddy, M. (2011). Global social identity and global cooperation. *Psychological science*, 22(6), 821-828.
- Camus, A. (1961). *Veba*, (Çev. N. Tanyolaçü-Öztokat 1997), s.125, Can Sanat Yayınları, İstanbul.

- Centola, D. (2011). An experimental study of homophily in the adoption of health behavior. *Science*, *334*, 1269–1272.
- Cialdini, R. B. & Goldstein, N. J. (2004). Social influence: compliance and conformity. *Annual Review Psychology*, *55*, 591-621.
- Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of personality and social psychology*, *58*(6), 1015-1026.
- Christensen, P. N., Rothgerber, H., Wood, W., & Matz, D. C. (2004). Social norms and identity relevance: A motivational approach to normative behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *30*(10), 1295-1309.
- Crimston, C., & Silvanathan, H. P. (2020). Polarisation. (Eds.: J. Jetten, S. D., Reicher, S. A. Haslam, & T. Cruwys), *Together Apart: The Psychology of COVID- 19*, s.107-112, SAGE.
- Cruwys, T., Stevens, M., & Greenaway, K. H. (2020). A social identity perspective on COVID-19: Health risk is affected by shared group membership. *British Journal of Social Psychology*, *59*(3), 584-593.
- Dickie, R., Rasmussen, S., Cain, R., Williams, L., & MacKay, W. (2018). The effects of perceived social norms on handwashing behaviour in students. *Psychology, Health & Medicine*, *23*(2), 154-159.
- Drury, J., Brown, R., González, R., & Miranda, D. (2016). Emergent social identity and observing social support predict social support provided by survivors in a disaster: Solidarity in the 2010 Chile earthquake. *European Journal of Social Psychology*, *46*(2), 209-223.
- Ellemers, N., Spears, R. & Doosje, B. (2002). Self and social identity. *Annual Review Psychology*, *53*, 161-186.
- Falomir-Pichastor, J. M., Toscani, L., & Despointes, S. H. (2009). Determinants of flu vaccination among nurses: The effects of group identification and professional responsibility. *Applied Psychology*, *58*(1), 42-58.
- Haslam, S. A., & Ellemers, N. (2005). Social identity in industrial and organizational psychology: Concepts, controversies and contributions. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, *20*(1), 39-118.

- Haslam, S. A., Jetten, J., Postmes, T., & Haslam, C. (2009). Social identity, health and well-being: An emerging agenda for applied psychology. *Applied Psychology*, 58(1), 1-23.
- Haslam, S. A., O'Brien, A., Jetten, J., Vormedal, K., ve Penna, S. (2005). Taking the strain: Social identity, social support and the experience of stress. *British Journal of Social Psychology*, 44, 355–370.
- Haslam, S. A. & Reicher, S. (2006). Stressing the group: social identity and the unfolding dynamics of responses to stress. *Journal of Applied Psychology*, 91, 1037-1052.
- Huddy, L., & Khatib, N. (2007). American patriotism, national identity, and political involvement. *American journal of political science*, 51(1), 63-77.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Anastasio, P. A., Bachman, B. A., & Rust, M. C. (1993). The common ingroup identity model: Recategorization and the reduction of intergroup bias, *European Review of Social Psychology*, 4, 1-26.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Nier, J. A., Banker, B. S., Ward, C. M., Houlette, M., & Loux, S. (2000). The Common Ingroup Identity Model for reducing intergroup bias: Progress and challenges. In D. Capozza & R. Brown (Eds.), *Social Identity Processes: Trends in Theory and Research*, s. 133–148. Sage Publications Ltd
- Greer, S. L., King, E., Massard da Fonseca, E., & Peralta-Santos, A. (2021). *Coronavirus politics: The comparative politics and policy of COVID-19*. University of Michigan Press.
- Güler, M. Sosyal Kür: Sosyal Kimliğin İyi Olma Hali Üzerine Etkileri. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 44-57.
- Jetten, J., Haslam, C., & Haslam, S. A. (2011). *The Social Cure: Identity, Health, and Well-being*, Psychology Press.
- Jetten, J., Haslam, C., ve Haslam, S. A. (2012). Social identity, health and well-being, (Eds.: J. Jetten, C. Haslam, & S. A. Haslam), *Social Cure: Identity, Health and Well-being*, s.3-21, Hove, UK: Psychology Press.
- Jetten, J., Reicher, S. D., Haslam, S. A., & Cruwys, T. (2020). A social identity analysis of COVID-19. (Eds.: J. Jetten, S. D., Reicher, S. A. Haslam, & T. Cruwys), *Together Apart: The Psychology of COVID-19*, s.20–31, SAGE.

- Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Lunn, P. D., Timmons, S., Belton, C. A., Barjaková, M., Julienne, H., & Lavin, C. (2020). Motivating social distancing during the Covid-19 pandemic: An online experiment. *Social Science & Medicine*, 265, 113478.
- Milgram, S. (1963). Behavioural study of obedience. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, 371-378.
- Neville, F. G., Templeton, A., Smith, J. R., & Louis, W. R. (2021). Social norms, social identities and the COVID-19 pandemic: Theory and recommendations. *Social and Personality Psychology Compass*, 15(5), e12596.
- Oakes, P. J., Haslam, S. A., & Turner, J. C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Blackwell Publishing.
- Ornston, D. (2021). Denmark's response to COVID-19, A Participatory Approach to Policy Innovation. *Coronavirus Politics: The Comparative Politics and Policy of COVID-19*, (Eds.: Greer, S. L., King, E., Massard da Fonseca, E., & Peralta-Santos, A.), s.249-263, University of Michigan Press.
- Raj M. (2021). India's response to COVID-19, *Coronavirus Politics: The Comparative Politics and Policy of COVID-19*, (Eds.: Greer, S. L., King, E., Massard da Fonseca, E., & Peralta-Santos, A.), s.178-196, University of Michigan Press.
- Reicher, S., Haslam, S. A., & Hopkins, N. (2005). Social identity and the dynamics of leadership: Leaders and followers as collaborative agents in the transformation of social reality. *The Leadership Quarterly*, 16(4), 547-568.
- Republica Porteguese (2020). https://www.portugal.gov.pt/pt/gc_22/comuni_cacao/noticia?i=portugueses-mostraram-inexcedivel-civismo-durante-a-pascoa, Erişim 20.01.2022.
- Römpke, A. K., Fritsche, I., & Reese, G. (2019). Get together, feel together, act together: International personal contact increases identification with humanity and global collective action. *Journal of Theoretical Social Psychology*, 3(1), 35-48.
- Saka, M. C. (2020). Covid-19 ve toplum ruh sağlığı. *Klinik Psikiyatri*, 23, 246-247.

- Sherif, M. (1936). *The psychology of social norms*. Harper and Row.
- Stevenson, C., Wakefield, J. R., Felsner, I., Drury, J., & Costa, S. (2021). Collectively coping with coronavirus: Local community identification predicts giving support and lockdown adherence during the COVID-19 pandemic. *British Journal of Social Psychology*, 60(4), 1403-1418.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. F., & Flament, C., (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-178.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. (Eds.: W. G. Austin & S. Worchel), *The Social Psychology of Intergroup Relations*, s.33-48, Brooks/Cole.
- Tanış, D. (20..). Kent yoksulları arasındaki topluluk temelli dayanışmanın çözülüşü: Ankara Bostancık mahallesi örneği. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı.
- Templeton, A., Guven, S. T., Hoerst, C., Vestergren, S., Davidson, L., Ballentyne, S., ... & Choudhury, S. (2020). Inequalities and identity processes in crises: Recommendations for facilitating safe response to the COVID-19 pandemic. *British Journal of Social Psychology*, 59(3), 674-685.
- Terry, D. J., & Hogg, M. A. (1996). Group norms and the attitude-behavior relationship: A role for group identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(8), 776-793.
- Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Milton Keynes, England: Open University Press.
- Van Bavel, J. J., Cichocka, A., Capraro, V., Sjästad, H., Nezlek, J. B., Alfano, M., ... & Zwaan, R. (2021). National identity predicts public health support during a global pandemic. *Nature Communications*, (In press)
- Van Bavel, J. J., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., ... & Willer, R. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 460-471.

- Vignoles, V. L., Jaser, Z., Taylor, F., & Ntontis, E. (2021). Harnessing shared identities to mobilize resilient responses to the COVID-19 pandemic. *Political psychology*, 42(5), 817-826.
- Yeni Zelanda Hükümeti (2020). <https://covid19.govt.nz/health-and-wellbeing/protect-yourself-and-others-from-covid-19/>. Erişim 10.01.2021
- Yzerbyt, V. & Phalet, K. (2020). Maintaining Lockdown and Preparing an Exit Strategy: A View from Social and Behavioral Sciences. <https://www.psychologicalscience.org/publications/observer/obsonline/maintaining-lockdown-and-preparing-an-exit-strategy-a-view-from-social-and-behavioral-sciences.html>. Erişim 10.12.2020.
- White, K. M., Hogg, M. A., & Terry, D. J. (2002). Improving attitude-behaviour correspondence through exposure to normative support from a salient ingroup. *Basic and Applied Social Psychology*, 24(2), 91-103.
- WHO (2021). Advice for the public: Coronavirus disease (COVID-19). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>. Erişim 10.11.2021.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 10

**COVID 19 Sürecinde İşsizlik Nedenlerine Yönelik Bir
Araştırma
(Fatime Gül Oktay Atsatan)**

COVID 19 Sürecinde İşsizlik Nedenlerine Yönelik Bir Araştırma

Öğr. Gör. Dr. Fatime Gül Oktay Atsatan
ISUBÜ, İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı
E-mail: fatimeoktay@isparta.edu.tr

Özet

Dünyada ve Türkiye'deki işsizlik, giderek büyüyen önemli toplumsal bir problemdir. Bu çalışmanın amacı COVID 19 süresince Türkiye'de yaşayan bireylerin işsizliğe yönelik algılarının ölçülmesidir. Başka bir ifade ile katılımcıların işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada online olarak tesadüfi örneklem şeklinde belirlenmiş 369 kişi üzerinde bir anket uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler SPSS 25.0 programı ile analiz edilmiştir. Bu araştırmada bağımsız t-testi ve tek yönlü Anova testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre; işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik bireylerin algıları eğitim durumuna ve cinsiyetine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik bireylerin algıları gelir durumuna ve yaşına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: COVID 19, Pandemi, İşsizlik, İşsizlik Nedenleri

A Research on the Causes of Unemployment in the Covid 19 Process

Abstract

Unemployment in the world and in Turkey is growing increasingly important social problem. The aim of this study is to measure the perception of unemployment during the COVIDIEN 19 individuals living in Turkey. In other words, it was aimed to determine the participants' perceptions of the causes of unemployment and the factors that are effective in minimizing unemployment. In this context, a questionnaire was applied to 369 people who were determined as a random sample online in the study. The data obtained in the study were analyzed with the SPSS 25.0 program. In this study, independent t-test and one-way Anova test were used. According to the results of the analysis; It has been determined that the perceptions of individuals about the causes of unemployment and the factors that are

effective in minimizing unemployment do not differ significantly according to their educational status and gender. In addition, it has been determined that the perceptions of individuals about the causes of unemployment and the factors that are effective in minimizing unemployment differ statistically significantly according to their income and age.

Keywords: COVID 19, Pandemic, Unemployment, Causes of Unemployment

1. Giriş

1980'li yıllardan bu yana dünya ekonomisinin yanı sıra çokuluslu işletmelerin üretim ve iş organizasyonlarının gereği iş bölümü ve uzmanlaşma ile ekonomi politikalarında egemen gelişmelerin doğal bir sonucu olarak ekonomik büyümenin yeni işler yaratma etkisi gerilemiştir. Ayrıca istihdam güvencesizleşmiş ve istikrarsızlaşmıştır. Yapısal işsizlik ise hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeleri derinden etkileyen ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların başında gelmeye başlamıştır.

Kapitalist sistemin yetmişli yılların ilk yarısından başlayarak içine düştüğü kriz, Türkiye'yi de doğrudan etkilemiş, yansımaları özellikle seksenli yıllardan itibaren, ekonomik büyümenin yetersizliği, enflasyon artışı, işsizlik ve yoksulluk şeklinde olmuştur. Tüm bu gelişmelerden işgücü piyasaları da etkilenmiştir. İşsizlik kaygısı da bu bağlamda işsizlik ve onun yarattığı bir dizi toplumsal problemin bir boyutunu oluşturmaktadır. Aynı zamanda, işsizlik kaygısı işsizliğin yol açacağı gelir kaybı ve doğal olarak yaşamak ve geçinmek için gerekli temel ihtiyaçların karşılanamamasının getirdiği psikolojik sorunlara da kaynaklık etmektedir.

Dünyadaki birçok ülke toplumsal bir sorun olarak işsizlik ile mücadele etmekte ve çözümünü konusunda bir takım istihdam politikaları uygulamaktadır. Tarihsel çerçevede Sanayi Devriminin gerçekleşmesi ile birlikte işsizliğin ilk etkileri de oluşmaya başlamıştır. Başlangıçta sadece gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde kendini gösteren işsizlik sorunu 1980'li yıllardan itibaren gelişmiş ülkelerde de kendini göstermeye başlamış ve günümüzün en büyük ekonomik problemlerinden biri olmuştur(Özdemir vd., 2006:67).

Bu araştırmada Türkiye'de yaşayan bireylerin COVID 19 pandemisi sürecinde işsizliğe yönelik algılarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Başka bir ifade ile katılımcıların işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada online olarak tesadüfi örneklem şekilde belirlenmiş 369 kişi üzerinde bir anket uygulanmıştır.

COVID 19 pandemisi sürecince Dünya’da ülkemizde işsizlik sorunları artmaya başlamıştır. Bu süreçte yasaklar çerçevesinde bir çok işletme çalışma saatleri sınırlandırılmış veya geçici olarak kapatılmıştır. Bu durum yeni istihdamı olumsuz etkilediği gibi mevcut çalışanların da haklarında önemli kayıplar yaşamıştır. Bu bağlamda çalışmada COVID 19 sürecinde işsizliğin arttığı ve istihdamın azaldığı bir dönemde bireylerin işsizliğe yönelik tutumlarının belirlenmesi literatürde önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bu yüzden çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Girişi takiben ikinci bölümde işsizlik nedenleri ve işsizlik türleri kavramsal çerçevede anlatılmıştır. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntem, örnekleme, hipotezleri açıklanmıştır. Dördüncü bölümde bireylerin işsizliğe yönelik tutumları ile ilgili ampirik bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde araştırmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. İşsizlik Nedenleri, Türleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları

2.1. İşsizliğin Nedenleri

İşsizliğin gelişmiş ekonomilerde ve gelişmemiş ekonomilerde ortaya çıkma sebepleri farklılık göstermektedir. Gelişmiş ekonomilerde daha çok iradi işsizlik görülürken, gelişmemiş ekonomilerde görülen işsizlik türü genellikle gayri iradi bir durumdur. Pettinger’a göre işsizlik talep yetersizliğinden ya da arzdan kaynaklı meydana gelmektedir. Talep yetersizliği ekonomik depresyon, faiz oranlarının yüksek olması finansal kriz gibi sebeplerden kaynaklanırken, arz kaynaklı işsizliğin altında yatan sebepler; teknolojik değişim, işçi yetenekleri ile işlerin uyuşmaması, coğrafi hareketsizlik gibi nedenlerden olabilmektedir (Pettinger, 2017).

Ayrıca işsizliğin türüne göre nedeninin de değişiklik gösterdiği görülmektedir. Örneğin yapısal işsizlik genellikle coğrafi hareketsizlik ya da mesleki hareketsizlikten kaynaklanmaktadır. Coğrafi hareketsizlikte, işçilerin yüksek işsizlik alanlarından işgücü kıtlığı olan alanlara geçememe durumları söz konusudur. Bu, bir ev satın alma / kiralama zorluğu nedeniyle ortaya çıkabilir. Mesleki hareketsizlik ise ekonomide, nitelikli işgücü talebinin değişmesine yol açan değişikliklerden sonra ortaya çıkar. Örneğin, imalatçı firmaların kapanması durumunda, bu tür işler için beceri sahibi işçiler, çok farklı becerilerin gerekli olduğu yeni sektörlerde (ör. Bilişim Teknolojileri becerileri, öğretim, muhasebe) yer değiştirmeye zorlanabilir. İnsanların yeniden eğitilmesi zaman alır ve yaşlı çalışanlar bunun çok zor olduğunu düşünebilir (Pettinger, 2017).

Konuyla ilgili Elektrik Mühendisleri Odasının yapmış olduğu bir araştırma neticesinde Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler için işsizliğin nedenleri

belli başlıklar altında toplanmıştır(Elektrik Mühendisleri Odası, 2017: 30). Buna göre;

- ✓ Eğitim sisteminin yeterli kalitede olmaması,
- ✓ Mezunların çok miktarda olması,
- ✓ Ülkenin, araştırmanın yapıldığı sektörde(elektrik mühendisliği) yeterince iyi seviyede olmaması,
- ✓ Ekonominin kriz durumunda olması,
- ✓ İstihdam yapısından kaynaklı sorunlar
- ✓ Yabancı personel tercihi gibi nedenler işsizlik nedenleri arasında sayılabilmektedir.

Gelişmiş ekonomilerde ise Türkiye örneğinden biraz daha farklı sebepler işsizliğe yol açmaktadır. Örneğin işsiz kalınan süreçte kişiyi korumak adına düzenlenen işsizlik sigortası gibi hakların belirli bir seviyenin üzerinde tutulması, kişinin çalışma isteğini azaltabilmektedir. Çalışarak biraz fazla maaş almaktansa çalışmadan işsizlik sigortası ile geçinmek işsiz açısından daha cazip olabilmektedir.

İşsizliğin bir diğer nedeni ise teknoloji kaynaklıdır. Tıpkı 1. Sanayi Devrimi zamanında bant sisteminin kullanılmaya başlanması ile kas gücüne olan ihtiyacın azalması gibi 4. Sanayi Devrimi ile de nitelsiz iş gücüne olan talep azaldığı için teknoloji özellikle bu kesimde işsizlik nedenleri arasında gösterilebilmektedir. Dünya Ekonomik Forumu'nun yapmış olduğu çalışmaya göre yeni teknolojiler 0.98 milyon iş düşüşüne neden olmaktadır. Ancak raporda bu düşüşe ek olarak 1.74 milyon farklı iş alanı doğacağı belirtilmektedir(WEF, 2018). İşsizliği yaratan nedenler iyi analiz edilerek çözümler üretildiği takdirde işsizlik tamamen yok edilemese bile, düşürülebilir. Bu sebeple işsizliğin nedenlerinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

2.2. İşsizlik Türleri

İşsizliğin kişinin kendi isteğine bağlı olup olmaması, işsizliğin ortaya çıkmasına neden olan ekonomik nedenler ve işsizliğin görünürlüğü açısından işsizlik türleri kategorize edilebilmektedir (Biçerli, 2011: 457).

2.2.1. İradî İşsizlik

İradî işsizlik, ruhsal ve bedensel açıdan çalışma edimine engel olabilecek herhangi bir özrü bulunmayan bireylerin, çalışma istek ve arzusunda olmamaları durumunda oluşan işsizlik türüdür. İradî işsizliğin nedenleri aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür (Hatipler ve Aytaç, 2011: 13):

- ✓ tembellik sebebiyle çalışmayı istememek,
- ✓ aktif bir şekilde iş arama faaliyetinde bulunmamak,
- ✓ kendisine ödeneceğini düşündüğü tahmini ücreti beğenmemek,
- ✓ var olan işlerin kendisine uygun olmamasının yanı sıra kendisine uygun bir işin olmayacağı düşüncesi,
- ✓ gelire ihtiyaç duyulmaması.

Böyle bireyler, gerçek anlamda bir işte çalışma arzusunda olduklarında iş bulmaları mümkün olabilecek iken, piyasadaki ücret düzeyi ve istihdam koşullarında çalışmayı istememektedirler.

2.2.2. Gayri İradi İşsizlik

Çalışmak için herhangi bir engeli bulunmayan işgücündeki bireyin, işgücü piyasasında geçerli ücret aralığı ve istihdam koşulları çerçevesinde aktif olarak iş aramasına rağmen iş bulamaması gayri iradi işsizlik olarak ifade edilmektedir. Özellikle de uzmanlaşmanın ve işbölümünün yoğunlukta olduğu ülkelerde bu türdeki işsizliğe sık rastlanmaktadır. Böyle kişiler, işsizliği kendileri tercih etmemekle birlikte çalışacakları bir iş bulma durumları da kendilerine bağlı değildir. İşgücü piyasalarındaki geçerli ücret ve istihdam koşullarında çalışmaya razı olmak, iradi işsizlik türünde iş bulmak için yeterli iken, gayri iradi işsizlik türünde yeterli değildir. Klasik iktisatçılara göre, gayri iradi işsizlik varlığını reddetmiştir. Ayrıca talep kanunu çerçevesinde bireyler düşük ücretlerle çalışmayı kabul ettikleri durumlarda gayri iradi işsizliğin ortaya çıkmayacağını iddia etmektedirler. John Maynard Keynes'e göre ise, ücretlerin yapışkan olması sebebiyle belirli bir ücret düzeyinin altına inmeyeceğini öne sürmüştür. Bu sebeple, gayri iradi işsizliğin temel sebebi talep yetersizliği şeklinde öne sürülmüştür (Piketty, 2015: 107).

2.2.3. Açık İşsizlik

Çalışma isteğinde ve arzusunda olunmasına rağmen, işgücü piyasalarında geçerli ücret ve çalışma şartlarında iş arayan, ancak bulamayan bireylerin karşılaştığı işsizlik türüdür (Zaim, 1997: 100). Diğer bir ifadeyle, açık işsizlik çalışmaya engel olabilecek herhangi bir durumu ihtiva etmeyen işgücü arzının işgücü talebinin nicel ifadesini aştığı durumda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca konjonktürel işsizlik, friksiyonel işsizlik, teknolojik işsizlik, yapısal işsizlik ve mevsimsel işsizlik olarak beş farklı biçimde görülebilmektedir.

2.2.3.1. Konjonktürel İşsizlik

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin mevcut üretim düzeylerini aynı seviyede kalacak şekilde koruması veya sürekli büyümesi ülkelerin gücünü göstermektedir. Bu koruma veya büyüme sürecinde ekonomide daralma ve genişleme şeklinde birbirini takip eden dalgalanmalar görülebilmektedir. Bu dalgalanmalara konjonktür şeklinde ifade edilmektedir. Bir konjonktür dalgasının ortaya çıkardığı daralma döneminde meydana getirdiği işsizlik türüne konjonktürel işsizlik denilmektedir (Yılmaz, 2009: 32).

Ekonominin daralma döneminde çok fazla sayıda birey işsiz kalabilmektedir. Fakat konjonktür dalgalarının birbirini takip etmesi sebebiyle, ekonomideki genişleme dönemi daha önce işsiz kalmış olan bireylerin çoğunun yeniden istihdam edilmeye başlayacakları anlamına gelebilmektedir. Ayrıca ekonominin genişleme döneminde yani konjonktürün yükseldiği dönemlerde de bireyler işsiz kalabilmektedir. Bu dönemde üretime bağlı olarak gelirler artmakta, gelirlerin artmasına paralel olarak tasarruflar artmakta, tüketim azalmakta ve talep yetersizliğini de beraberinde getirmektedir. Süreç içinde yatırımların azalması ile birlikte tekrar işsizlik görülebilmektedir (Yılmaz, 2009: 32).

Konjonktürel işsizlik, daralma dönemlerinde ortaya çıkan talep yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Stok halinde bekleyen malların talep edilmemesi ve dolayısı ile tüketilmemesi sonucunda fabrikalarda stok mallar artmaya başlayacaktır. Yeni üretime ihtiyaç duyulmaması sebebiyle istihdam edilmekte olan işçiler işten çıkartılmaya başlayacaktır. İşten çıkartılan işçilerin gelirleri azaldığından ürünlere yönelik talep azalmaya başlayacak ve dolayısı ile toplam talepte düşüş yaşanacaktır. Bu durumda daha fazla işçi işten çıkartılacak ve onların gelirlerindeki düşüşler sebebiyle toplam talep daha da azalacaktır. Bu durum, konjonktür dalgasının genişleme dönemine kadar sürecektir. Genişleme döneminde ise daralma döneminin tersine bir işleyiş başlayacaktır. Talebin artmasıyla yeniden işe alımlar artacaktır. Geliri artan işgücünün toplam talebi arttırması, üretimin daha da artması için daha fazla işçi çalıştırmasını gerektirecektir. Daralma döneminde işsiz kalan bireylerin sayısı azalmaya başlayacaktır (Sennet, 2011).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde, ciddi düzeylerde konjonktürel işsizlik yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonraki yılları kapsayan dönemde, ülkelerin silah ve savunma sanayilerine yaptıkları yatırımların yanı sıra planlı istihdam politikaları ile birlikte yürütülen anti-depresyonist politikalar sayesinde bu konjonktürel işsizlik, büyük ölçüde aşılmıştır (Zaim, 1997: 190).

2.2.3.2. Friksiyonel İşsizlik

Arızı/geçici işsizlik olarak da bilinen friksiyonel işsizlik, işgücü piyasasındaki işleyişinde meydana gelen aksaklıklar sonucunda, emek arzı ile emek talebinin buluşamaması sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Bir ülkenin ekonomisinde toplam işgücü arzı ile işgücü talebinin birbirine eşit olması, işsizliğin oluşmayacağı anlamına gelmemektedir. İstihdam edildiği işyerini değiştirmek isteyen veya işgücüne yeni katılan bireylerin kendilerine uygun birer iş bulana kadar geçen işsiz kalma süreçlerine friksiyonel işsizlik denir. Friksiyonel işsizlik türü ülkelerin gelişmişlik seviyeleriyle ilgili olmadığı için tüm ülke ekonomilerinde karşılaşılmaktadır. Bireyler açısından geçici bir durum teşkil etmesine karşın, ülkelerin ekonomileri göz önüne alındığında gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde %1 ile % 3 düzey aralığında görülen friksiyonel işsizlik, iradi ve gayri iradi olması açısından değerlendirilebilir. Bireylerin istihdam edildiği işyerlerini ve çalışma şartlarını beğenmeyerek daha iyi koşullarda çalışmak için iş araması sebebiyle kendi iradeleriyle işsiz kalmaktadırlar. Bazıları ise işgücü piyasasına yeni katılmasının yanı sıra, işveren tarafından işten çıkartılması nedeniyle gayri iradi olarak işsiz kalmaktadırlar.

Ülkelerin gelişmişlik seviyesinden bağımsız olarak ekonomilerinde, açık işler ile iş arayanlar arasındaki bilgi alış verişi ne kadar planlı, organize ve gelişmiş olursa friksiyonel işsizlik de o kadar düşük olmaktadır. İşgücü piyasası aktörlerinin tam ve doğru bilgiye sahip olabilmesi friksiyonel işsizlik oranının düşmesini sağlayacaktır. Bu nokta iş ve işçi bulma hizmetleri veren kamu kuruluşları ve özel istihdam büroları önemli bir rol üslenmektedir. Bunun yanı sıra, çalışanların işçi arayan işyerlerinin hangileri olduğunu bilmemeleri, hangi işyerlerinin iş aradıklarını bilmelerine rağmen yaşadıkları yeri ikame etme durumunun yaratacağı külfet düşüncesi, diğer taraftan çalışanların ve işverenlerin işgücü piyasası hakkında tam, nitelikli ve doğru bilgiye sahip olmamaları friksiyonel işsizliği ortaya çıkaran faktörler arasında yer almaktadır (Chanda, 2010: 11).

2.2.3.3. Teknolojik İşsizlik

Teknolojik işsizlik, belirli bir işgücü ve sermaye ile üretim yapılan bir işyerinde teknolojik gelişmeden kaynaklı olarak sermayenin işgücüne ikame edildiği işsizlik türüdür. Teknolojik işsizlik, kısmî, geçici ya da sürekli olabilir. Kısmî olması, ekonominin belirli kesimlerinde yeni teknolojilerin kullanılmasıyla açıklanabilir. Geçici olması olgusu, işgücünün bir süre eğitimden geçerek yeni makineleri kullanabilecek donanıma sahip olmaları süreciyle sona erebileceğinin göstergesidir. Aksi takdirde işsizlik sürekli olacaktır (Hesapçoğlu, 1994: 292).

Teknolojik İşsizlik hem gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerde etkilerinin daha fazla olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde işsiz kalan işgücüne yeni sektörler ile az gelişmiş ülkelere nazaran, yeni iş olanakları sağlanabilmektedir (Kocaoğlu, 1997: 154). Teknolojik işsizliğin etkisinin şiddeti, sermayenin emeğe ikame etme derecesine bağlı olduğu kadar, mevcut işgücünün gerek mesleki eğitim ya da işbaşı eğitim programları ile yeni sürece entegre edilebilmesine de bağlıdır. Literatürde teknolojik gelişmelerin kısa dönemde işsizliğe neden olacağı konusunda ortak bir görüş var iken, bazı yazarlara göre uzun dönemde yaşanan teknolojik gelişmelere bağlı olarak yeni iş sahalarının açılmasına bağlı olarak yeni çalışma olanakları oluşacak ve etkileri azalacaktır (Zaim, 1997: 52).

2.2.3.4. Yapısal İşsizlik

Bünyevi ya da yapısal işsizlik, bir ekonomik düzenin değişmesinden kaynaklanan işsizliktir. Toplumların sosyal, kültürel ve iktisadi faaliyetlerindeki ve geleneklerinde zaman içinde yaşanan değişimler bu tür işsizliğin ortaya çıkmasında etkilidir (Zaim, 1997: 188- 189). Yapısal işsizlikte ekonomide oluşan yapısal değişiklikler işsizliğe yol açabilmektedir. Üretilen mallara yönelik talebin değişmesi durumunda emek talebinin yapısı da değişir. İşgücünün bu yeni duruma tam olarak uyum sağlamasına kadar ortaya çıkan işsizlik durumunu ifade eden yapısal işsizlik, işgücünün beceriler, meslekler, sektörler ve coğrafi dağılım açısından yapısının emek talebinin yapısıyla uyumsuz olmasından kaynaklanmaktadır. Yapısal işsizlik genellikle gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Bunun temel nedeni, söz konusu ülkelerdeki sermaye yetersizliği ve emek arzı ile diğer üretim faktörleri arasındaki uyumsuzluktur. Yapısal işsizlik talep edilen mallardaki değişimler, yeni üretim tekniklerinin gelişmesi, yeni ürünlerin ortaya çıkması, kaynakların azalması ve toplumların iktisadi, sosyal ve kültürel alanlardaki değişimlerin etkisiyle ortaya çıktığı için uzun süreli bir nitelik taşımaktadır (Hesapçoğlu, 1994: 202).

2.2.3.5. Mevsimsel İşsizlik

Genel olarak, mevsimsel işsizliğin iki sebebi vardır. İlki mevsim değişimleri ve hava şartları; ikincisi, sanayinin yapısından kaynaklanan işbölümünün gelişmiş olmasından kaynaklanan sebeplerdir. Hava şartları ve mevsimsel değişimler, genellikle üretimi etkilemek yoluyla bu tür işsizliğe neden olmaktadır. Tarımda olduğu gibi bazı işler, kendi özelliklerinden kaynaklı olarak yıl boyu devam ettirilememektedir. Buna karşılık, bazı sanayi kollarında da mallara karşı talebin belirli mevsimlerde değişmesi dolayısıyla işsizlik ortaya çıkabilmektedir. Üretilen ürün arzında değil; ancak talepte

meydana gelen değişmeler mevsimsel işsizliğe neden olur. Gelişmiş ülke ekonomilerindeki mevsimlik işsizlik, gelişmekte olan ülkelerdeki gibi tarımsal faaliyetlerden ziyade, çoğunlukla mal ve hizmetlere olan talepteki değişimlerden ve sanayi üretiminin yapısından kaynaklanmaktadır (Zaim, 1997: 179).

Sanayisi gelişmiş ülkelerde, mevsimsel işsizlik genellikle mal talebinin mevsime göre değişmesinden ileri gelmektedir ve bu durum sanayi üretiminin yapısı ile ilgilidir. Tarımsal karakteri ağır basan ülkelerde ise bu tür işsizliğin hava şartlarından kaynakladığını söylemek mümkündür. (Zaim, 1997: 179-180).

2.2.4. Gizli İşsizlik

Gizli işsizlik, toplam çıktı veya ürünün miktarının aynı kalması; işgücünün marjinal verimliliğinin sıfır olması halini ifade etmektedir (Lordoğlu ve Özkaplan, 2005: 401). Gizli işsizlikte, görünürde herkes çalışıyor gözükmemektedir ancak; çalışanların çoğu işyerinden ayrılsa bile üretimde, mal ve hizmetlerin miktarında ve kalitesinde hiçbir değişme olmayacaktır. Eğer, bir üretim sektöründe işçilerden bir çoğunun çalışmasına rağmen üretime hiçbir katkıları yoksa, bu katkıda bulunmayan kadar işgücü “tam gizli işsizlik” durumundadır. Üretime katkısı olması gerekenin altında ise, o zaman “nispi gizli işsizlik” halinden söz edilir. Bir başka şekilde ifade edecek olursak, işgücünün marjinal verimi olması gerekenden uzaklaştıkça nispi gizli işsizlik başlar. Marjinal verim sıfıra yaklaştıkça gizli işsizlik oranı artar ve nihayet sıfır noktasında tam bir gizli işsizlik söz konusu olur. Gizli işsizlik az geçişmiş ülkelerde hemen hemen tüm sektörlerde görülmektedir. Zaten az gelişmişliğin tipik göstergelerinden biride az çalışma, az çalıştırma ve düşük verimdir. Bununla birlikte, gizli işsizlik mevsimlik işsizliğin de sıkça görüldüğü tarım sektöründe fazladır. Nüfus artışının dizginlenemediği, sanayileşmenin sağlanamadığı ülkelerde gizli işsizlik başkaca sosyal sorunlara neden olmamak için katlanılan bir sorundur (Kocaoğlu, 1997: 159).

2.3. Türkiye’de İşsizlikle Mücadele Politikaları

İşsizlikle mücadele politikaları özellikle 1980 sonrası dönemde neoliberal politikaların uygulanmasıyla geçerlilik kazanıp 1990 sonrası dönemde istihdamın sağlanması temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda İşsizliğin önüne geçmek için Aktif ve Pasif istihdam politikaları uygulanmıştır.

Pasif istihdam politikaları, işsiz kalan bireylere yardım etme niteliğinde olup işsizliğin sebep olduğu ekonomik ve sosyal bunalımları bertaraf etmeyi amaçlayan politikalar olarak tanımlanabilir. İşsizlik sigortası ve işsizlik

yardımları bu amacı hedef alan temel pasif istihdam politikalarıdır. İşsizlik sigortası Türkiye’de ilk kez 1999 yılında uygulanabilmiştir (Çondur ve Bölükbaş, 2014: 83).

Devlet uyguladığı pasif istihdam politikalarıyla (PİP) kısa süreli de olsa işsiz kalan bireylere gelir sağlayarak bu bireylere destek olmaktadır. Türkiye „de bu kapsamda uygulanan PİP: işsizlik sigortası, kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ve iş kaybı tazminatlarıdır. Türkiye’de uygulanan başka bir politikada ücret garanti fonudur. Bu fon işsizlik sigortasının devamı niteliğindedir (Bozkaya ve Taş, 2012: 167). Ücret garanti fonu kapsamında 4447 sayılı kanunla işverenin düşmüş olduğu zor durum ve olumsuzlukları gidermek amacıyla 3 aylık ödenmeyen ücretlerini karşılamak amacıyla oluşturulmuştur. İşsizlikle mücadelede uygulanacak politikalar aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır (Biçerli, 2004: 45).

1. Mesleki Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri
2. Özel Sektörü Teşvik Programları
3. Kamu İstihdam Hizmetleri
4. Gençlere Yönelik Politikalar
5. Ücret ve İstihdam sübvansiyonu
6. İşsizlik Sigortası
7. Kıdem Tazminatı
8. Ücret Garanti Fonu

Bu politikalardan 1-5 arası “aktif ”, 6-8 arası “pasif” politikalar olarak sıralanmıştır. Planlı dönemde başlayan Türkiye’de işsizliği önleme çabalarına rağmen bugüne kadar işsizlik sorunu ile mücadele de etkin bir istihdam politikası varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü Türkiye’de istihdam ve işsizlik sorununa yeteri kadar önem verilmediği görülmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008:60).

AB ülkeleri ile kıyaslandığı zaman Türkiye’de başarılı sayılabilecek aktif istihdam politikası bulunmamaktadır. Ayrıca hiçbir etkisinin olmamasına rağmen bazı politikaların uygulandığı söylenebilir. Çalışma yaşamında engelli, kadın, genç ve göçmen işçilerin bunların iş bulma ümitleri oldukça zayıftır. Bu nedenle istihdam politikalarıyla bu kesime eğitim programları, bilgilendirme, işe yerleştirme hizmetleri, gençlere iş deneyimi kazandırılması sağlanmaktadır. Emek piyasasındaki bu çalışma şartlarını Türkiye İş Kurumu “İŞKUR” yapmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008: 60).

Türkiye’ de işsizlikle mücadele temelde 3 ana etmene dayanmaktadır. Bunlar var olan nüfus artışının gerektirdiği yüksek büyüme hızının

gerçekleştirilmesi, gerçek büyüme hızlarına uygun bir nüfus artışına gidilmesi veya her ikisinin beraber gerçekleştirilmesidir (Ekin, 1994: 18). Pasif istihdam politikalarının bir diğeri de işsizlik sigortasıdır.

İşsizlik Sigortası 25 Ağustos 1999 yılında 4447 sayılı kanunla kurulmuş fakat yürürlüğe girmesi 2000 tarihinde gerçekleşmiştir (Güvercin, 2004: 93). İşsizlik sigortası; çalışma isteğinde olmasına rağmen kendi arzusu dışında işini kaybeden bireylere belli süreliğine müşkül duruma düşmelerini engellemek amacıyla yapılan gelir desteğidir (Ayhan, 2002: 2). Türkiye’de düşük ücretle istihdam edilen bireylerin birçoğu, gelirinden tasarruf edemediği için işsiz kaldıkları zaman geçimlerini sağlayacak maddi güce sahip olamamaktadırlar. İşsiz kalan bireylere gelir güvencesi sağlayan bu konu işsizlik sigortasının Türkiye’de kurulmasının önemini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu sigorta işsiz kalan bireylere iş bulma sürecine kadar bekleme olanağı ve pazarlık edebilme olanağı sağlayıp ücret düşüşünün önüne geçmeye çalışmaktadır. Türkiye koşulları göz önünde tutulunca yapısal işsizliğin yüksek olması nedeniyle işsizlik sigortasının kişiye bekleme imkânı sunarak ücretlerin düşmesini sağlama fonksiyonu Türkiye için fazla geçerli olmamaktadır. Çünkü bu türden işsiz olan kişiler, işsizlik sigortasına dâhil edilmemektedir (Dilic, 2000: 3-4).

Bir diğeri politika olan kıdem tazminatı ise 1935 yılında 3008 Sayılı Kanunla iş hayatına girmiştir. Günümüzde ise kıdem tazminatı 1475 sayılı kanunla 14.Mad belirtilen şekliyle yürürlükte bulunmaktadır (Karacan ve Savcı, 2011: 128). Kıdem tazminatı işçinin çalışma süresi ve ücret düzeyi dikkate alınarak hesaplanmaktadır (Parlakkaya, 2010: 271). Bu tutar bir yıl için ödenecek en az kıdem tazminatı, 1 aylık brüt en az asgari ücret miktarı kadardır. Kıdem tazminatı miktarı en yüksek devlet memurunun bir yıl için alacağı emekli ikramiyesi miktarını geçemeyecektir (Demircioğlu, 2003: 118).

Diğeri bir pasif istihdam politikası ihbar tazminatıdır, belirsiz süreli iş sözleşmesini işçi veya işveren tarafından fesih hakkına sahip olması bildirimli fesih hakkından doğmaktadır. Sözleşmenin işçi veya işveren tarafından iş sözleşmesini bitirmeden belli bir süre önce karşı tarafa bildirilmesi zorunludur (İş yasası md17/1). Kanunda sayılmış olan bu süreler; *“işçi altı aydan az sürmüş olan işçiler için 2 hafta, işçi altı ay ile bir buçuk yıl arası sürmüş olan işçiler için 4 hafta, işçi bir buçuk yıl ile üç yıl arası sürmüş işçiler için 6 hafta işçi üç yıldan fazla sürmüş işçiler için 8 hafta”* şeklindedir. Sözleşmeler bu süreler ile artırılabilir. Fakat bu süreler tarafların anlaşmasıyla kaldırılamaz ya da azaltılamaz. İşveren tarafından bildirim süresine ait ücretin peşin verilmesiyle iş sözleşmesini feshedebilir. Fesih bildirim süreleri feshe ilişkin beyanın karşı tarafa ulaştığı andan itibaren işlemeye başlar (iş yasası md17). Sözleşmeyi yasa da belirtilen sebepler ve

ihbar sürelerini göz ardı edilerek sona erdiren işveren veya işçi diğer tarafa yasada öngörülen ücreti ödemekle sorumludur. Bu ödemeye ihbar tazminatı denir. İhbar tazminatı işçinin son brüt ücretine göre hesaplanmaktadır (Demircioğlu, 2003: 77).

Aktif İstihdam Politikaları: işsizlikle mücadele etmek ve istihdam yaratmaya yönelik oluşturulan politikalarlardır. İşsizlik ödemelerinden farklı olarak AİP'nin amacı iş bulma süresini kısaltıp işgücü piyasasındaki işsiz birey sayısını azaltmaktır. İşsizlik ödemeleri gelir desteği sağlarken, AİP işsiz kalan bireylerin işe girmeleri için onlara nitelik kazandırmaya çalışmak ve iş bulmalarını kolaylaştıracak önlemleri içermektedir (Kapar, 2005:334). Kapar (2005) aktif istihdam politikalarını şu şekilde sıralamaktadır.

- Kamu çalışma programları,
- İş arama yardımları ve istihdam hizmetleri,
- Mesleki ve yeniden mesleki eğitim programları,
- Bağımsız çalışma programları,
- İşletmeye sunulan ücret ve istihdam destekleri
- İşsizlere sağlanan ödeme desteği.

Türkiye’de Aktif İstihdam Politikası (AİP) 1988 yılında başlamış olup bu faaliyetleri yürüten en önemli kurum İŞKUR „dur (Karabulut, 2007: 35). AİP’in etkinliğini arttırmak amacıyla 1993 yılında istihdam ve eğitim projeleri başlatılmıştır (Ay, 2012: 332 – 333). Bunların amacı işsiz bireylere nitelik kazandırmak ve dezavantajlı grup olarak adlandırılan kadın istihdamını arttırmaktır (Karabulut, 2007: 35) 2000’li yıllarda AİP’e verilen önem artmıştır. Kamu harcamaları artmış, vergi indirimleri yapılmış, işletmelerin istihdam sağlama olanaklarından yararlanmış ve canlanma politikası uygulanmıştır (Ay, 2012: 336).

Aktif İstihdam Tedbirleri ve Yerel Düzeyde Türkiye İş Kurumu’na Destek Projesi 2006 yılında uygulanmıştır. Aktif İşgücü Program Projesinin devamı niteliğinde olan bu projenin amacı; kadınların ve gençlerin işgücü piyasasına katılımını arttırmak ve istihdam edilmelerini sağlamaktır (Taş ve Bozkaya, 2012: 173). Türkiye’de uygulanan AİP’in başında mesleki eğitim programları gelmektedir. Türkiye’de en fazla uygulanan AİP’lerden biri mesleki eğitim ve iş bulmaya yardımcı programlardır. Bu kapsamda birçok meslek edindirme kursları açılmıştır. Bunlar MEB, İŞKUR, KOSGEB, üniversiteler, özel eğitim kurumları vakıf ve belediyeler tarafından düzenlenmektedir. Lise mezunlarına Meslek Edindirme Projesi (LİMME) MEB’ in en çok bilinen kurslarından birisidir (Biçerli, 2004: 285). Mesleki eğitim programlarının önemli bir kısmı İŞKUR tarafından düzenlenmektedir.

Ayrıca Türkiye’de uygulanan aktif istihdam politikaları arasında istihdam sübvansiyonu politikaları da yer almaktadır. Bu anlamda istihdamı artırmak amacıyla çeşitli teşvik edici kanunlar çıkartılmıştır. İstihdam sübvansiyonu programları dezavantajlı grup denilen gençler, uzun dönemli işsizler, engelliler ve kadınlardan oluşan grupları hedeflemekte, onların işe girmelerini desteklemektedir (Bulut, 2010: 20). Kamu kurumlarında bu kişilere istihdam olanağı sağlanmaktadır. Zira kanunda belirtilen sayıda özel sektörün dezavantajlı kişileri istihdam etme yükümlülüğü bulunmaktadır. Türkiye’de AİP, kamuda çalıştırma programı ilk olarak 1999 yılında Toplum Yararına Program (TYP) şeklinde uygulamaya konulmuştur (Karabulut, 2007: 47-8).

3. Metodoloji

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de yaşayan bireylerin COVID 19 pandemisi sürecinde işsizliğe yönelik algılarının ölçülmesidir. Başka bir ifade ile katılımcıların işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada online olarak tesadüfi örneklem şekilde belirlenmiş 369 kişi üzerinde bir anket uygulanmıştır. Çalışmada Türel (2015) yılında kullanılmış olan işsizliğin nedenleri ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlar ölçekler Likert tipine dönüştürülerek uygulanmıştır. Bu amaçlarla çalışmada aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Demografik özelliklere göre bireylerin işsizlik nedenlerine yönelik algıları farklılaşmaktadır.

H2: Demografik özelliklere göre bireylerin işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algıları farklılaşmaktadır.

Çalışmada elde edilen veriler SPSS 25.0 programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçeklerin normal dağılıma sahip olmasından dolayı parametrik yöntemler kullanılmıştır. Bu yüzden bu çalışmada bağımsız t-testi ve tek yönlü Anova testi kullanılmıştır. Gruplar arasında karşılaştırma için Post HOC Tukey testinden yararlanılmıştır.

4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde 369 kişiye yönelik katılımcıların demografik bilgileri gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların demografik bilgileri

	Değişkenler	N	%
Cinsiyet	Kadın	213	57,7
	Erkek	156	42,3
Eğitim	Lise ve altı	75	20,3
	Ön lisans	114	30,9
	Lisans	141	38,2
	Lisansüstü	39	10,6
Gelir Durumu	2500 TL ve altı	69	18,7
	2501 TL-3500 TL	180	48,8
	3501 TL-5000 TL	81	22,0
	5001 TL ve üzeri	39	10,6
Yaş	18-25	54	14,6
	26-35	255	69,1
	36-50	60	16,3

Tablo 1’de araştırmaya katılan katılımcıların demografik bilgilerine yer verilmiştir. Ankete katılan bireylerin yaklaşık yarısı kadındır ve 2501 TL-3500 TL arasında gelire sahiptir. Ayrıca katılımcıların %69,1’i 26-35 yaşında ve %38,2’i lisans mezuniyetine sahiptir.

Tablo 2: İşsizliğin nedenleri ile ilgili tanımlayıcı istatistikler

İFADELER	Ort.	Std. Sap.
İstihdamı arttırmaya yönelik devlet teşviklerinin yetersizliği	3,6992	1,07543
İş bulma hizmetlerinin ve internetteki istihdama yönelik veri tabanlarının yetersizliği	3,3577	1,09938
Mevcut işsizlerin istihdam edileceği yeterli iş alanı bulunmaması	3,3740	1,09394
Tarımın eski önemini kaybetmesi ile köyden kente göçün yaşanması	3,4959	1,14475
Sanayide makine-yoğun tekniklerin kullanılması	3,5610	1,09206
Kamu kesimindeki istihdamın daralması	3,3415	1,24343
Kayıt dışı işçi çalıştırılmasının önüne geçilememesi	3,3333	1,23579
Eğitim ile istihdam arasında köprünün kurulamaması ve vasıfsız insan sayısının artması	3,2602	1,18989
İş hayatının katı kuralları (çalışma süresi, izin, iş sözleşmesi gibi konularda)	3,5154	1,05697
SGK primlerinin yeniden düzenlenmesi ve düzenli prim ödeyen işletmelere teşvik verilmemesi	3,4374	,96718
Ülke genelinde yeni iş alanlarının oluşturulmaması	3,6911	1,01454
Firmalara yatırım ve işletme kredileri verilmemesi	3,6748	1,07967

Tablo 2’de katılımcıların işsizliğin nedenlerine yönelik algıları ile ilgili tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde

katılımcılar en çok “İstihdamı arttırmaya yönelik devlet teşviklerinin yetersizliği” ve “Ülke genelinde yeni iş alanlarının oluşturulmaması” ifadelerine katıldıkları anlaşılmaktadır. Katılımcılar en az ise “Eğitim ile istihdam arasında köprünün kurulamaması ve vasıfsız insan sayısının artması” ifadesine katılmışlardır.

Tablo 3: İşsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlar ile ilgili tanımlayıcı istatistikler

İFADELER	Ort.	Std. Sap.
Tarımın eski önemine kavuşturulması için gerekli teşvik ve yatırımların yapılması	3,7415	1,18296
Nüfus planlamasının yapılması	2,6667	1,25542
Yeni ve küçük işyerlerinin (KOBİ'lerin) kurulmasına ve gelişmesine katkıda bulunulması	3,7276	1,33807
İşgücü piyasasının ihtiyacına göre eğitim-öğretim sistemlerinin geliştirilmesi	3,3577	1,17813
İşgücü piyasasına yeni katılan genç işsizlere deneyim kazanma imkânlarının tanınması	3,5366	1,19300
İstihdam önceliği bulunan alanlara yönelik istihdam teşviki sağlanması	3,3902	1,11780
Vergilendirme sisteminin istihdamı arttıracak şekilde düzenlenmesi	3,5854	1,10528
Kamu kesimindeki istihdamın artırılması	3,4065	1,20351
İş imkânı yaratılmasında kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği içinde olması	3,8862	,98248

Tablo 3'te katılımcıların işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algıları ile ilgili tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde katılımcılar en çok “İş imkânı yaratılmasında kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği içinde olması”, “Tarımın eski önemine kavuşturulması için gerekli teşvik ve yatırımların yapılması” ve “Yeni ve küçük işyerlerinin (KOBİ'lerin) kurulmasına ve gelişmesine katkıda bulunulması” ifadelerine katıldıkları anlaşılmaktadır. Katılımcılar en az ise “Nüfus planlamasının yapılması” ifadesine katılmışlardır.

Tablo 4: Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlikleri

Ölçekler	Madde Numaraları	Cronbach's Alpha
İşsizliğin Nedenleri Ölçeği	1-12	.854
İşsizliğin En Aza İndirilmesi İçin Etkili Olan Unsurlar Ölçeği	1-9	.902

Tablo 4'te çalışmada kullanılan katılımcıların işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algıları ölçeklerinin güvenilirliklerine yer verilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde araştırmada kullanılan ölçeklerinin “yüksek güvenilir” düzeyde (>.80) olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Normallik testi

Boyutlar	N	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
İşsizliğin Nedenleri Ölçeği	369	3,5285	,68744	-,323	-,108
İşsizliğin En Aza İndirilmesi İçin Etkili Olan Unsurlar Ölçeği	369	3,3776	,88029	-,105	-,642

Tablo 5'te katılımcıların işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algıları ölçeklerinin tanımlayıcı istatistiklerine yer verilmiştir. George ve Mallery (2010) göre; çarpıklık ve basıklık değerleri +2,0 ile -2,0 arasında Tabachnick ve Fidell (2013) göre; +1,5 ile -1,5 arasında olursa ölçeğin normal dağıldığını ve parametrik testlerin daha geçerli ve güvenilir sonuçlar vereceğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda ölçeklerin normal dağıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Katılımcıların cinsiyetine göre işsizliğe yönelik algılarının karşılaştırılması

Boyutlar	Gruplar	N	\bar{X}	Ss	T	P
İşsizliğin Nedenleri Ölçeği	Kadın	213	3,5563	,64180	,910	,313
	Erkek	156	3,4904	,74571		
İşsizliğin En Aza İndirilmesi İçin Etkili Olan Unsurlar Ölçeği	Kadın	213	3,3740	,83454	-,091	,928
	Erkek	156	3,3825	,94190		

Tablo 6'da katılımcıların cinsiyetine göre katılımcıların işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algıları bağımsız t-testi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonucu incelendiğinde işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik bireylerin algıları cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı anlaşılmaktadır ($p>0,05$). Başka bir ifade ile kadın ve erkeklerin işsizliğe yönelik algıları benzer düzeydedir.

Tablo 7: Katılımcıların yaşına göre işsizliğe yönelik algılarının karşılaştırılması

Boyutlar	Gruplar	N	\bar{X}	Ss	F	P
İşsizliğin Nedenleri Ölçeği	18-25	54	3,1852	,86355	8,732	,000
	26-35	255	3,5686	,61879		
	36-50	60	3,6667	,70360		
İşsizliğin En Aza İndirilmesi İçin Etkili Olan Unsurlar Ölçeği	18-25	54	3,1914	1,01271	4,814	,009
	26-35	255	3,3477	,81108		
	36-50	60	3,6722	,97777		

Tablo 7’de katılımcıların yaşına göre katılımcıların işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algıları Anova testi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonucu incelendiğinde işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik bireylerin algıları yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). Başka bir ifade ile Tukey testi sonucuna göre; yaş azaldıkça işsizliğe yönelik olumsuz algı artmaktadır.

Tablo 8: Katılımcıların eğitim durumuna göre işsizliğe yönelik algılarının karşılaştırılması

Boyutlar	Gruplar	N	\bar{X}	Ss	F	P
İşsizliğin Nedenleri Ölçeği	Lise ve altı	75	3,6167	,75561	2,345	,073
	Ön lisans	114	3,6228	,61888		
	Lisans	141	3,4273	,71727		
	Lisansüstü	39	3,4487	,58634		
İşsizliğin En Aza İndirilmesi İçin Etkili Olan Unsurlar Ölçeği	Lise ve altı	75	3,3911	,91047	,070	,976
	Ön lisans	114	3,3684	,92140		
	Lisans	141	3,3924	,86857		
	Lisansüstü	39	3,3248	,76276		

Tablo 8’de katılımcıların eğitim durumuna göre katılımcıların işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algıları bağımsız Anova testi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonucu incelendiğinde işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik bireylerin algıları eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı anlaşılmaktadır ($p > 0,05$). Başka bir ifade ile farklı eğitim seviyesine sahip katılımcıların işsizliğe yönelik algıları benzer düzeydedir.

Tablo 9. Katılımcıların gelir durumuna göre işsizliğe yönelik algılarının karşılaştırılması

Boyutlar	Gruplar	N	\bar{X}	Ss	F	P
İşsizliğin Nedenleri Ölçeği	2500 TL ve altı	69	3,2500	,60025	8,194	,000
	2501 TL-3500 TL	180	3,6181	,70419		
	3501 TL-5000 TL	81	3,4259	,65325		
	5001 TL ve üzeri	39	3,8205	,63939		
İşsizliğin En Aza İndirilmesi İçin Etkili Olan Unsurlar Ölçeği	2500 TL ve altı	69	2,9855	,69098	9,173	,000
	2501 TL-3500 TL	180	3,3704	,85358		
	3501 TL-5000 TL	81	3,5103	,89560		
	5001 TL ve üzeri	39	3,8291	1,00157		

Tablo 9'da katılımcıların gelir durumuna göre katılımcıların işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algıları Anova testi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonucu incelendiğinde işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik bireylerin algıları gelir durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). Başka bir ifade ile Tukey testi sonucuna göre; gelir arttıkça işsizliğe yönelik olumsuz algı azalmaktadır.

5. Genel Değerlendirme

Bireyleri istenilen davranışlara yöneltme süreci olan eğitim, geçmişten bugüne bütün toplumların ve bireylerin önem verdiği bir konu olmuştur. Refahını yükseltme amacıyla olan toplumlar ve statüsünü, gelirini ve entelektüel birikimini artırma amacıyla olan bireyler kendilerini eğitim süreçlerinin içine dahil etmişler ve bu süreçler içerisinde mesafe kat etmişlerdir. Küreselleşen dünyada günümüz değişen işgücü piyasasında yaşanan dönüşümler ile birlikte çalışma yaşamındaki belirsizlikler sürekli artmaktadır. Bu belirsizlik, çalışanlara kısa süreli çözüm arayışları, kısa süreli sözleşmeler, kısa süreli projeler olarak yansımakta ve çalışanların hayatını belirsiz hale getirmektedir.

İşsizlikle mücadele etmek için 1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikalar işsizlik sorununu çözmemiş daha da kalıcı hale getirmiştir. Bu nedenle neoliberal politikalardan vazgeçerek devletin müdahalesini gerekli kılan Post Keynesyenlerin devletin en son istihdam edici olma görüşünü önemli hale getirmiştir. Post Keynesyenlerin görüşüne göre devlet ekonomik daralma döneminde istihdamı arttırmak için piyasaya müdahale ederek

doğrudan istihdam yaratmalıdır. Post keynesyenlerin işsizlikle mücadelede önerdiği istihdam politikaları Arjantin’de uygulanmış ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. ELR modeli ile istihdamın kısıtlı olduğu yerlerde devlet istihdam olanakları yaratarak özel sektörün istihdam etmek istemediği vasıfsız işgücünü işgücü piyasasına kazandırmak, çalışma alışkanlıklarının kaybetmelerinin önüne geçmek ve daha sonra kazandırdığı vasıflarla özel sektörde iş bulabilme şanslarını arttırmak amaçlanmıştır.

Bu araştırma Türkiye’de yaşayan bireylerin işsizliğe yönelik algıları incelenmiştir. Başka bir ifade ile katılımcıların işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik algıları tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada online olarak tesadüfi örneklem şeklinde belirlenmiş 369 kişi üzerinde bir anket uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucu incelendiğinde işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik bireylerin algıları eğitim durumuna ve cinsiyetine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca işsizliğin nedenlerine ve işsizliğin en aza indirilmesi için etkili olan unsurlara yönelik bireylerin algıları gelir durumuna ve yaşına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Başka bir ifade ile gelir arttıkça ve yaş arttıkça işsizliğe yönelik olumsuz algı azalmaktadır. Sonuç olarak araştırmada geliştirilen H1 ve H2 hipotezleri kabul edilmiştir.

Türkiye’de yaşayan bireylerin işsizliğe yönelik algıları inceleyen bu araştırmanın bir takım kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle elde edilen sonuçlar COVID 19 pandemi sürecinde yapılmasından dolayı elde edilen bu bulgular bu dönem açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu çalışmada işsizliğin nedenlerine yönelik algı çalışması şeklindedir. Gelecek çalışmalarda daha geniş örneklemeler ile işsiz ve işsiz olmayanlar şeklinde yapılarak karşılaştırmalar yapılabilir.

6. Kaynakça

- Ay,S. (2012). “Türkiye”de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 19(2), 321 – 341.
- Ayhan, A. (2002), “4477 Sayılı Kanuna Göre İşsizlik Sigortasının Önemi, Yararlanma Koşulları ve Sağlanan Yardımlar”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(7).
- Biçerli, M. K. (2011). *Çalışma Ekonomisi*. (6. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık, 427-430.
- Bozdağlıoğlu, Y.E., (2008). “Türkiye”de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 45-65.

- Bozkaya, G., Taş, S., (2012). “Avrupa Birliği”ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan İstihdam Politikaları”,*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİ.B.F. Dergisi*. 2(1), 151-176.
- Chanda, N. (2010). *Küreselleşmenin Sıradışı Hikâyesi*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık. 78-88
- Çundur, F., Bölükbaş, M. (2014). “Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. *Amme İdare Dergisi*, 47(2), 77-93.
- Demircioğlu, M. (2003). “*Sorularla Yeni İş Yasası*”, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2003-42.
- Dilik, S., (2000).“Türkiye’de İşsizlik Sigortası’nın Kuruluşu Yönünden 25.08. 1999 Gün ve 4447 Sayılı Kanun’un Eleştirisi”, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Elektrik Mühendisleri Odası. (2017). İşsizliğin Nedenleri. Elektrik Mühendisliği Dergisi, 461. (30-32).
- George, D. and Mallery, M. (2010). “SPSS for Windows Step by Step”: A Simple Guide and Reference. 17.0 update (10a ed.) Boston.
- Güvercin, C. H., (2004).” Sosyal Güvenlik Kavramı Ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(02):89-95.
- Hatıpler, M., Aytaç, A. (2011). “Dünya’da ve Türkiye’de Yoksulluğun Özgün Yapısı ve Yoksullukla Mücadele”. İstanbul: *Kriter Yayınları*, 5-6.
- Hesapçioğlu, M. (1994). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Ekonomisi. İstanbul: *Beta Yayınları*, 63-101.
- Kapar, R.,(2006)“Aktif İşgücü Piyasası Politikaları”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 341-371.
- Karabulut, A., (2007). “Türkiye’deki İşsizliği Önlemede Aktif İstihdam Politikalarının Rolü Ve Etkinliği”. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, /Uzmanlık Tezi/, Ankara.
- Karacan, S., Savci, M. (2011). “Türkiye Muhasebe Standartları-19 (Tms-19) Çerçevesinde Kıdem Tazminatı Karşılığının Hesaplanması ve Muhasebeleştirilmesi”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 126-151.

- Kocaoğlu, M. (1997). *Sosyal Politika*. Ankara: TÜHİS Yayınları, 154-159.
- Lordoğlu, K., Özkaplan, N. (2005). *Çalışma İktisadı*. İstanbul: Der Yayınları
- Özdemir, S., Ersöz, H., & Sarıoğlu, İ. (2006). *İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Parlakkaya, R., (2010). “Yasal Mevzuat ve TMS-19: Çalışanlara Sağlanan Faydalar Türkiye Muhasebe Standardında Kıdem Tazminatı ve Muhasebe Uygulaması”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(19), 269-291.
- Pettinger, T. (2017). Causes of unemployment. Oxford, Birleşik Krallık. <https://www.economicshelp.org/macroeconomics/unemployment/causes/> . Erişim Tarihi: 22.02.2021.
- Piketty, T. (2015). “Capital In The Twenty-First Century”, (Çev: Hande Koçak). İstanbul: *Türkiye İş Bankası Yayınları*. 34-35.
- Sennett, R. (2011). *Yeni Kapitalizm Kültürü*. (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 34-56.,
- Tabachnick, B.G. and Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. (sixth ed.) Pearson, Boston.
- Türel (2015). Türkiye’de İstihdam Ve İşsizlik Sorunları Ve Çözüm Önerileri: Özel Sektör Çalışanları Açısından Isparta İli Örneği.
- World Economic Forum. (2018). *The Future of Jobs Report 2018*. Cenevre. ISBN 978-1-944835-18-7.
- Yılmaz, G. (2009). İstihdam Edilebilirlik: Değişim Kıskaçında Birey. Bursa: *Ekin Basım Yayın Dağıtım*, 3-45.
- Zaim, S. (1997). *Çalışma Ekonomisi*. (10. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi, 169-174.

Extensive Summary

Introduction

Since the 1980s, as a natural consequence of the prevailing developments in economic policies, the division of labor and specialization required by the production and business organizations of multinational enterprises as well as the world economy, the effect of economic growth on creating new jobs has

declined. In addition, employment has become insecure and unstable. Structural unemployment has begun to be one of the leading economic, social and political problems that deeply affect both developed and developing countries.

Methodology

The aim of this study is to measure the perception of unemployment in the 19 Covidien pandemic process of individuals living in Turkey. In other words, it was aimed to determine the participants' perceptions of the causes of unemployment and the factors that are effective in minimizing unemployment. In this context, a questionnaire was applied to 369 people who were determined as a random sample online in the study. In the study, the causes of unemployment and the factors that are effective in minimizing unemployment, which were used in Türel (2015), were applied by converting the scales to Likert type. For these purposes, the following hypotheses have been developed in the study:

H1: Individuals' perceptions of the reasons for unemployment differ according to demographic characteristics.

H2: Individuals' perceptions of the factors that are effective in minimizing unemployment differ according to demographic characteristics.

The data obtained in the study were analyzed with the SPSS 25.0 program. Since the scales used in the study have a normal distribution, parametric methods were used. Therefore, independent t-test and one-way Anova test were used in this study. Post HOC Tukey test was used for comparison between groups.

Results

This research perceptions of unemployment of individuals living in Turkey were examined. In other words, the perceptions of the participants about the causes of unemployment and the factors that are effective in minimizing unemployment have been determined. In this context, a questionnaire was applied to 369 people who were determined as a random sample online in the study. When the results of the analysis are examined, it has been determined that the perceptions of individuals about the causes of unemployment and the factors that are effective in minimizing unemployment do not differ significantly according to their education level and gender. In addition, individuals' perceptions of the causes of unemployment and the factors that are effective in minimizing unemployment differ statistically significantly according to their income and age. In other words, as the income increases and the age increases, the

negative perception of unemployment decreases. As a result, the H1 and H2 hypotheses developed in the study were accepted.

General Evaluation

A number of constraints of this study, which examines the perceptions of individuals living in Turkey is unemployment. First of all, since the results obtained are made during the COVID 19 pandemic process, these findings should be evaluated in terms of this period. In addition, this study is in the form of a perception study on the causes of unemployment. In future studies, comparisons can be made with larger samples, unemployed and unemployed.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 11

**Köyden Kente Göçün Kadın İstihdamına Olumsuz Etkileri
(Fatime Gül Oktay Atsatan)**

Köyden Kente Göçün Kadın İstihdamına Olumsuz Etkileri

Öğr. Gör. Dr. Fatime Gül Oktay Atsatan
 ISUBÜ, İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı
 E-mail: fatimeoktay@isparta.edu.tr

Özet

Türkiye’de kırsal alanların parçalanmasını artıran miras mevzuatıyla birlikte kırsal kesimde yaşama ve çalışma koşulları, II. Dünya Savaşı sonrasında kentlere hızlı göç etmesine neden olmuştur. Kırsal- kentsel göç, başlıca büyük şehir merkezlerine ve özellikle de büyük şehir olan İstanbul da dahil olmak üzere beş büyük şehre yönelmiştir. Hem kırsaldan kente göç hem de doğal büyüme, Türk kentleşmesinde önemli rol oynamıştır. Bu değişim aynı zamanda kadının hane içerisinde yerini ve bireysel statüsünü de derinden etkilemiştir. Bu çalışmanın konusu kırsaldan kente göçün kadınların istihdamı üzerindeki olumsuz etkileridir. Bu konu, iki ana nedenden ötürü seçilmiştir. İlk olarak, daha küçük gruplar üzerindeki demografide antropolojik yaklaşıma dayanan daha fazla çalışmanın gerekliliği olduğuna inanılmaktadır, zira cinsiyet ilişkileri ve nüfusun demografik süreçler üzerindeki sosyo-politik ve sosyo-ekonomik etkilerini içeren nüfusun geri kalanından farklı özelliklere sahiptir. Bu nedenle, kadınların statüsü, demografi disiplini odaklanmış bir akademik çalışmanın çekici bir alanı gibi görünmektedir. Cinsiyetle ilgili meseleler genellikle bireysel eğitim düzeyi, kadınların işgücü piyasasına katılımı veya genel hane halkı gelir düzeyi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, bu temel sosyo-ekonomik belirleyiciler ile hane içi ve cinsiyete dayalı güç ilişkilerini incelemeye çalışmak hem zor hem de yanıltıcıdır. Kısacası, bu çalışmanın temel amaçlarından biri, cinsiyet ilişkilerinin köklerinde yapılandırıldığı düşünülen demografik davranışların “ayrıntılarını” aramaktır.

Anahtar Kelimeler: Kır, Kent, Göç, Kadın İstihdamı, Cinsiyet

Negative Effects of Migration from Village to Urban On Women's Employment

Abstract

Live in rural areas with heritage legislation increases the disintegration of Turkey and working conditions in rural areas, II. It caused rapid migration to cities after World War II. Rural-urban migration has focused on the major urban centers and in particular the five major cities, including the big city Istanbul. Both rural-urban migration and natural growth have played an

important role in Turkish urbanization. This change has also profoundly affected the place and individual status of women in the household. The subject of this study is the negative effects of rural-urban migration on women's employment. This topic has been chosen for two main reasons. First, it is believed that more studies of demography on smaller groups are needed, based on an anthropological approach, as it has different characteristics from the rest of the population, including gender relations and the socio-political and socio-economic effects of the population on demographic processes. Thus, the status of women appears to be an attractive area of academic study focused on the demography discipline. Gender-related issues have generally been explained by individual level of education, women's participation in the labor market, or general household income level. However, trying to examine these basic socio-economic determinants and domestic and gender-based power relationships is both difficult and misleading. In short, one of the main aims of this study is to search for "details" of demographic behaviors that are thought to be structured at the root of gender relations.

Keywords: Rural, Urban, Migration, Female Employment, Gender

1. Giriş

Kavramsal açıdan ele alındığı zaman göç olgusu insanların farklı nedenlerden dolayı yaşadıkları coğrafi bölgeleri terk etmeleri şeklinde tanımlanmaktadır (Emin, 2019). Diğer bir ifadeyle göç olgusu “insanların siyasal, toplumsal, sosyal ya da ekonomik nedenlere paralel olarak yaşadıkları bölgelerden geçici ya da kalıcı olarak başka bir bölgeye taşınmaları” tanımlanmaktadır (Er, 2015). Göç insanlığın kendisi kadar eski bir olarak ele alınmaktadır. Göç kavramı birincil anlamı ile insan nüfusunun bir yerden başka bir yere hareketidir. Ancak göç olgusu basit bir yer değiştirme eyleminin ötesinde çok daha geniş bir kapsama sahiptir. Göç eylemi ekonomik, kültürel, sosyal ve bireysel olarak birçok etkiye sahiptir (Ay, 2004).

Göç, coğrafi mekân değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleridir (Özer 2004). Türkiye’de göç kavramı, 1950 sonrası dönemde özellikle sanayinin gelişmesi ve kentleşme oranının artışı ile hız kazanmıştır. Tarım temelli ekonomik sistemin sanayi temelli ekonomik sisteme geçişi, toplumu etkileyerek, işsiz kalan ya da yeterli iş bulamayan tarım işçileri, sanayi alanlarına ve kentlere göç etmiştir. Kentlere yönelen bu göçler birçok sorunu da beraberinde getirmiştir (Koçak ve Terzi, 2012: 164). Bu kapsamda göç olgusu gerek ulusal gerekse de küresel düzeyde önemli bir toplumsal sorun olarak değerlendirilmektedir (Yüksel-Oktay ve Es, 2015). Tarihin her

döneminde göç olgusuna rastlanırken, önemli göç olaylarının 20. yüzyılın başlarından itibaren gerçekleştiği görülmektedir. Geçmiş dönemlerde verimsiz topraklardan uzaklaşma, iktidar baskısı, açlık ve doğal afetler gibi nedenlere bağlı göç olaylarının yaygın olduğu görülürken, günümüzde zorunlu göçlerin genellikle iş savaşlar ve siyasi baskılar nedeniyle gerçekleştiği göze çarpmaktadır (Ergun, 2018).

Bu çalışmanın amacı, kırsal alanlardan kentlere göçün, Türkiye'deki kadınların durumu üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu konu öncelikle kadın grupları ve kadının yoksulluğu konusunda daha fazla çalışmanın gerekliliği olduğuna inanıldığından seçilmiştir. Bu konunun seçilmesindeki bir diğer ve önemli neden ise kişileri, grupları ve toplumları derinden etkileyen göç olgusunun herkesten çok kadınları etkilediğine inandığımızdır. Zira toplum, göç olgusunun mikro düzeyde sosyal ve siyasal yapı içerisinde etkilerini göz ardı etme eğilimindedir. Göz ardı edilen en önemli unsurlardan birisi de göç olgusunun kadınlar üzerindeki etkisidir. Bir diğer önemli unsur ise Türkiye'nin, 1950'lerden bu yana, tarihsel evriminde farklı aşamalarda benzersiz özelliklere sahip, önemli bir iç göç akışı yaşamış olmasıdır. Türkiye'de farklı dönemlerde yaşanan birçok büyük göç olmasına karşın (1960, 1968, 1973.. vb) birçok göç araştırmasında bu göçler ve göçlerin sonuçları hakkında önemli bir nicel veri yetersizliği var. Ayrıca resmi kaynaklarda devletin sahip olduğu veriler genel olarak yalnızca yaşam boyu göç hakkında bilgi sağlamakta ve insanların yaşam döngülerindeki olası birçok göç adımını, geçici göçleri, işçi göçlerini görmezden gelmektedir. Göçle ilgili nicel çalışmadaki bu yetersizliğe rağmen, iç göçmenlerin varış yerlerine nedenleri ve entegrasyon süreçleri hakkında sayısız kalitatif araştırma vardır. Ancak, bu nitel çalışmaların toplumun çok sınırlı bir bölümünde yapıldığı ve Türkiye'deki göçmen nüfusun geri kalanına genelleştirilemediği söylenebilir. Bu durum sonucunda ise kadınlar genel olarak nüfus içerisinde erkekler ile aynı şartlara sahip olarak varsayılarak, göç içerisinde kadının yeri yeterince açıklanamamaktadır. Cinsiyete dayalı bir niteliksel araştırma bile, kadınların yeni ortamlarında “modenleşmesi” veya “entegrasyonunda” daha açıklayıcı sonuçlar verecektir. Literatür incelendiğinde de cinsiyetle ilgili konular genellikle bireysel eğitim düzeyi, kadınların işgücü piyasasına katılımı veya genel olarak hane halkı gelir düzeyi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte, bu tür temel sosyo-ekonomik belirleyiciler gibi ev içi ve cinsiyete dayalı güç ilişkilerini incelemeye çalışmak hem zor hem de yanıltıcıdır. Kısacası, bu tezin temel amaçlarından biri, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kökleri arasında çizilen demografik davranışların “ayrıntılarını” aramak ve göç olgusunun cinsiyet üzerindeki daha doğrusu özellikle kadınlar üzerindeki etkisini incelemektir.

2. Göç ve Kent İlişkisi

Kentleşme, kentleşmiş bölgelerde gerçekleşen insan faaliyetlerinin daha büyük bir kısmının (ekonomik, sosyal, kültürel) sürecidir. Toplam nüfusun kentsel oranındaki artışı ile karakterize edilmektedir. Neredeyse tüm ülkelerin yaşadığı ya da halen yaşamakta olduğu bir süreçtir ve özellikle tarım toplumundan sınıai bir topluma sosyal ve ekonomik bir geçiş geçiren ülkelerde belirgin bir şekilde görülmektedir. 20. Yüzyılda sanayi devrimi ile birlikte kentleşme çarpıcı bir şekilde gelişmiştir. Bunun sonucunda ise kentsel nüfusun küresel oranı 1900'de yüzde 13'ten 1950'de yüzde 29'a yükseldi. BM'nin raporuna göre, dünya 2008'de önemli bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Tarih boyunca, kentsel alanda yaşayan insan nüfus oranı en üst seviyeye gelerek; insan nüfusunun yarısından fazlası, 3.3 milyar insan, kentsel alanlarda yaşamaya başlamıştır. 2030 yılına kadar bu rakamın toplam nüfusun beş milyara veya yüzde 60'ına ulaşması bekleniyor (He, 2013).

Araştırmalar, bölgeler arasındaki gelir eşitsizliğinin diğer faktörlerin yanı sıra kırsal-kentsel göçün arkasındaki en baskın motive edici faktörlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Birçok çalışma, göçmenlerin genellikle kendileri ve aileleri için daha iyi bir yaşam arayışı içinde kentlere taşındığını göstermektedir. Geçen yüzyıl boyunca, kentsel ekonomik kalkınmanın dikkate değer bir özelliği, genç kırsal-kentsel göçmenlerin sanayileşmiş kentsel alanların işgücü boşluklarını doldurmaları olmuştur. Bu göçmenler, kentsel bölgelerde yer alan büyük sanayilerin ve altyapıların inşasına ve korunmasına büyük katkı sağlamaktadır. Ayrıca, tarım arazileri, ormanlar ve mera kaybı da dahil olmak üzere çevresel bozulma, insanları evlerini kırsal alanlarda terk etmeye de zorlamaktadır. Göç, kentleşme süreci ile birlikte, kentlere vatandaşlara kırsal alanlarda kullanılmayan kültürel ve eğitim olanakları sağlayan şehirler, müzeler, kütüphaneler, okullar ve parklar gibi kültür merkezleri sunmuştur. Şehir sakinlerinin yaşam standartları, kanalizasyon sistemlerinin yanı sıra araba, metro, kamu aydınlatması ve sağlık hizmetleri kullanımıyla artmıştır. Öte yandan yine birçok çalışma, göç ve kentleşmenin olumsuz etkileri üzerinde durmuştur. Hastalıkların artması, konut sorunu, trafik sorunu, istihdam üzerindeki olumsuz etkiler, bunlardan bazılarıdır (Şahin, 2010).

3. Göçün Toplum Üzerindeki Etkileri

Göç hareketleri uzun yıllardır birçok toplumda görülmekte olup, sadece göç eden bireyler için değil aynı zamanda göç edilen bölgede yaşayan diğer bireyler için de birçok sosyal sorunu beraberinde getirmektedir (Günay ve diğerleri, 2017). Bu kapsamda göç, göçmen hanelerin yaşamları üzerinde derin bir etkiye sahiptir, ancak toplumları da emek hareketliliğinin kümülatif etkileri ve buna bağlı olarak gelirleri tarafından şekillendirilmektedir.

Literatür irdelendiğinde, göçün gerçek kalkınma etkisine ilişkin birçok bilgi elde edilmektedir. Gönderen bölge için, göç ve bunun sonucunda elde edilen gelirler artan gelir ve yoksulluğun azaltılmasına, sağlık ve eğitim sonuçlarının iyileştirilmesine ve verimlilik ve finansmana erişimin artmasına yol açabilmektedir. Bireysel birçok unsur mevcut olmasına rağmen, göçte ekonomik etki oldukça güçlü bir etkiye sahiptir. Ancak, bu kazançlar göçmenler ve aileleri için önemli bir sosyal kayba neden olur; çünkü göç aşınmış aile yapılarına, ebeveyn bakımını kaybeden çocuklara ve daha zayıf güvenlik ağlarına yol açabilmektedir (Tümtaş ve Ergun, 2016).

Göç olgusu özellikle göç edilen bölgede sosyal açıdan köklü değişimlere neden olmakta, yeni toplumsal problemlerin yanında bazı fırsatları da beraberinde getirmektedir. Sahip olma ya da bazı imkanlara sahip olamama arzusu ile gerçekleştirilen göçler nedeniyle göç eden insanların risk alma davranışlarının artmasına zemin hazırlamaktadır. Göç eden bireylerin risk alma düzeyleri yükseldikçe ekonomik alanda kalkınmaya katkı sağlama gibi olumlu durumlar ortaya çıkabildiği gibi politik açıdan da birçok sorun meydana gelebilmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015). Türkiye’de bu konuda yapılan bir çalışmada yerel halkın %76.5 gibi önemli bir bölümünün Suriyeli sığınmacılardan rahatsız oldukları, sığınmacı sayısının artmasının sosyal sorunlara neden olacağını düşündükleri, sığınmacıların yaptıkları evlilikler nedeniyle boşanma davalarının arttığı rapor edilmiştir (Başarıcı, 2019).

Ekonomik göçmenler, artan üretim ve üretkenlik bakımından alıcı ekonomiye genellikle iyi gelirirken, gelişmekte olan destinasyon bölgelerinde, göçmenler entegrasyon sorunu ve yabancı düşmanlığı ile mücadelede etmek zorunda kalmakta, göçmen ve yerli işçiler arasında iş rekabeti yaşanmakta ve aynı zamanda sağlanan sosyal hizmetlerin kalitesinde düşüş yaşanabilmektedir. Göç aynı zamanda, demokratik kurumlar, çevresel bozulma ve toplumsal cinsiyet normları gibi daha büyük sosyal fenomen üzerinde ya değerlerin ve bilgilerin iletilmesi yoluyla ya da gelirlerin sağladığı kaynaklar yoluyla da etkili olabilir. Öte yandan, göç ve suçluluk arasında literatürde birçok çalışmada varsayılan ilişki arasında güçlü bir ilişki olduğunu söylemek zordur. Ancak yokluğunu da iddia edemeyiz. Zira birçok çalışma özellikle göçmenlerin yoğun olduğu çöküntü alanlarında göçmen gettolarında suç oranının diğer bölgelere nazaran daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Özdemir, 2012).

Göçün ekonomik ve sosyal potansiyelinden faydalanmak için göçün olumsuz etkilerini hafifletilmesi konusu, hem gönderen hem de alıcı ülkelerde kalkınma politikalarına dahil edilmelidir. Hükümetlerin, aynı zamanda göçmenlerin haklarını korurken, emek hareketliliğini kolaylaştıracak stratejileri planlama ve uygulama becerisini sağlamak için geliştirilmiş veri toplama ve kapasite geliştirme ihtiyacı vardır. Sonuç olarak,

göç ve gelirler (toplu veya bireysel), geniş kapsamlı kalkınma çabalarının değerli bir tamamlayıcısı olabilir, ancak resmi kalkınma yardımının yerine geçmemeleri gerekir.

4. Göçün Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri

Göç alan bölgelerde işgücü piyasası ve istihdam olanakları göçü büyük ölçüde etkilemektedir. Vasıfsız işçilerin fazlası ve ekonominin belirli sektörlerindeki vasıflı işçilerin azlığı, geleneksel göç bölgelerinin göçü kısıtlamalarına ve göçmenleri niteliklerine göre seçmelerine neden olmuştur. Örneğin Avrupa'daki göçmen işçiler, 1974/75 dünya çapındaki ekonomik durgunluktan etkilenmiş ve bu durum alıcı ülkelerdeki yapısal değişiklikleri hızlandırmıştır (Bostan, 2017). Türkiye örneğinde değerlendirildiği zaman, son yıllarda Suriye'den Türkiye'ye göç eden birey sayısının arttığı, bunun yanında göçmenlerin büyük bir bölümünün Türkiye'ye kalıcı olarak yerleştikleri görülmektedir. Sığınmacı sayısının artması iş piyasasında üretime yapılan katkıyı arttırdığı görülmekle beraber, emek piyasasında bazı sosyal ve ekonomik sorunlara da zemin hazırlayacağı öngörülmektedir (Duruel, 2017). Bunun yanında yapılan çalışmalarda Suriye'den göç eden birey sayısı yükseldikçe işsizliğin de giderek arttığı, buna paralel olarak sığınmacılara yapılan ekonomik yardımların yükseldiği, bu durumun da bütçe açığı ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilmektedir (Sayın ve diğerleri, 2016). Sığınmacıların açmış olduğu birçok işletmenin kaçak olması da istihdama katılan birey sayısının net olarak bilinmemesine ve vergi kaybına neden olmaktadır (Başarıcı, 2019).

Çoğu göçmen niteliksiz olduğu için, göçmenler ile beslenen sanayi sektörlerinde birçok iş kolu ve istihdam sağlayan niteliksiz iş gücüne dayandığı için doyuma ulaşan iş alanları, göçmenlerin zaman içerisinde iş bulma konusunda sıkıntı çekmelerine neden olmuştur. Örneğin tüm Avrupa ülkelerinde niteliksiz işlerde çalışan göçmenlerden dolayı, göçmen yabancıların işsizlik oranları keskin bir şekilde artmıştır. Göçmenlerin işsizliği dünya genelinde şu anda ortalama işsizlik oranlarının oldukça üstündedir. Bu, göçmenlerin işgücü piyasasındaki ayrımcılığının bir sonucu değil, temel olarak mesleki yeterliliklerin bulunmamasının bir sonucudur. Almanya Federal Cumhuriyeti'nde., yabancı işçiler Alman işçilerle özellikle işçi hakları konusunda, vergilendirme ve sosyal sigorta haklarında aynı haklara sahiptir, AET üyesi ülkelere (çalışma için çalışma izni gerekmeyen) işçilerin yanı sıra, özel bir çalışma iznine sahip olan Türkiye ve Yugoslavya gibi diğer ülkelere gelen işçilerin, Almanların istihdama serbest erişimleri vardır (Ohndorf, 1989). Bununla birlikte, yabancı işçilerin dörtte üçü vasıfsızken, boş kadroların %75'inden fazlası vasıflı işçiler içindir. Niteliksiz işçiler için iş sayısının 2020 yılına kadar beş milyon daha düşmesi

öngörülmektedir. Göçmen işçilerin işgücü piyasası durumunun iyileştirilmesi için belirleyici ön koşul, gerekli niteliklere sahip olmalarıdır. Bu özellikle işsiz işçiler ve işsizliğin tehdidi altındakiler için önemlidir. Ancak, bunu varsaymak kolay olsa da, uygulamaya koymak zordur. Kapsamlı bilgilendirme kampanyalarına ve ek yardım tekliflerine rağmen. Son 10 yılda düşük düzeyde bir iyileşme olmasına rağmen, iş gücü bakımından niteliksiz göçmenler tüm mesleki eğitim ve geri dönüşüm önlemlerinden yeterince faydalanamamaktadırlar (Ohndorf, 1989; Chambers, 2007; Bostan, 2017).

5. Eğitim ve Mesleki Eğitim

İnsanların sosyal gelişmelerinin desteklenmesi ve toplumla bütünleşme süreçlerinin hızlandırılması için eğitim önemli bir yere sahiptir (Okumuş, 2014). Bunun temelinde yatan nedenlerin başında sosyalleşme sürecinde aileden sonra etkili olan faktörlerin başında eğitimin gelmesi yatmaktadır (Coşgun, 2012). Bu kapsamda ikinci nesil göçmenler için iyi eğitim ve mesleki nitelikler çok önemlidir. Son birkaç yılda bu konuda çoğu alıcı bölgede çok iyi ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, ekonomilerdeki yapısal değişikliklerin bir sonucu olarak yeterlilik gereklilikleri artmakta olduğu için hala göçmenlere odaklanan çalışma ve politikalar yeterli değildir. Halihazırda kaydedilen ilerlemenin güzel bir örneği, aynı zamanda daha ileri başarılar için de zorunluluktur. Örneğin Almanya'da Federal anaokulu, anaokullarına devam eden yabancı çocuk sayısının 1979'da% 44'ten 1985'te % 58'e yükselmiştir. Aynı zamanda, okullarını bitiren genç yabancıların sayısı 1979'da% 40'tan 1987'de% 75'e yükselmiştir (% 49'u ilkökul sertifikası, % 21'i ortaokul sertifikası ve % 5.5'i üniversiteye veya teknik kolej seviyesine ulaştı). Günümüzde, mesleki eğitim göçmen işçilerin geleceği için büyük önem taşımaktadır. Zira modernleşen iş dünyasında eğitim, iyi iş için temel dinamiklerdir (Hatipoğlu, 2016). Bu bakımdan hemen hemen tüm alıcı bölgelerde hala eksiklikler var. Örneğin birçok gelişmiş ülkede teknik okulların ve üniversitelerin yüksek yeterlilik seviyelerinde, başarılı yabancı gençlerin sayısı aynı yaştaki genç yerli halktan çok daha düşüktür. Ancak, göç kabul eden ülkeler, birçok genç yabancıların yeterince nitelikli olmadığını kabul ederek, mesleki niteliklerini geliştirmek için çok çaba sarf etmektedir. Avrupa Topluluğunda bu çabalar Sosyal Fon (European Community - Social Fund) tarafından sübvansede edilmektedir. Yeterlilik eksikliğinin, aynı zamanda, eski ülkenin kolonilerinden, genç ülke vatandaşı olmasına rağmen, birçok göçmen işçinin benzer kültürel geçmişlerden gelen genç ikinci nesil göçmenler için de geçerli olduğunu belirtmek ilginçtir. Bu nedenle, bu gençlerin niteliklerini geliştirmek için alıcı ülkeleri de özel programlar denemektedir (Küresel Eğitim İzleme Raporu Ekibi, 2019). Buna karşılık özellikle farklı ülkelere göç eden bireylerin çocukları okula yönlendirme sürecinde ve okul yaşamında ciddi sorunlar yaşamaktadır. Özellikle

anadillerinin konuşulmadığı ülkelere göç eden ailelerin çocukları okula uyum sorunlarını sıklıkla yaşamaktadır (Aydoğdu, 2019).

6. Göçün Kadınlar Üzerindeki Etkisi

Göç olgusunun olumsuz anlamda en fazla etkilediği grupların başında çocuklar ve kadınların geldiği bilinmektedir (Akpınar, 2017). Buna karşılık göç eden bireyler arasında çocuklar ve kadınların yüksek oranda olduğu bilinmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015). Göç eden kadınların yaşadıkları sorunların başında toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan sorunlar gelmektedir (Şeker ve Uçan, 2016). Bunun yanında göç alan bölgelerinde birçoğunda göç eden bireylerin eşleri ciddi entegrasyon sorunları yaşamaktadır. Her ne kadar ekonomik temelli göçlerde bir çok çalışmada göçmenlerin istedikleri yaşam refahına ulaşmak için karı-koca çalıştıklarını, geleneksel ata erkil aile yapısının kırılarak kadının da aile içinde söz sahibi olduğunu ortaya koysa da hala göçmenlerin büyük çoğunluğunda kadınlar iş hayatına atılma, sosyalleşme ve göç edilen bölgeye uyum sağlama konusunda erkeklerden daha geridedir. Kadınlar, dilin yetersiz veya toplumsal bilgi eksikliğinden ve geldikleri yerdeki geleneklerdeki güçlü köklerinden dolayı, alıcı ülkenin kültürünü ve toplumunu anlamayı özellikle zor bulmaktadırlar. Çoğu alıcı bölge, bu kadınların alıcı bölgenin dilini öğrenmesine yardımcı olmak ve onları yerli halkın kadınlarıyla tanıştırmak için özel programlar geliştirmiştir (Yılmaz, 2019).

7. Türkiye’de Kentleşmenin Ortaya Çıkardığı Sorunlar

Türkiye'nin sosyo-ekonomik özellikleri, ülkenin karşılaştığı demografik eğilimlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Nüfustaki ortalama artış oranı, 1960 ile 1990 arasındaki dönemde yüzde 2,49 idi, ancak son on yılda yüzde 1,83'in altına düşmüştür. Kırsal alanların parçalanmasını artıran miras mevzuatıyla birlikte kırsal kesimde yaşama ve çalışma koşulları, II. Dünya Savaşı sonrasında kentlere hızlı göç etmesine neden olmuştur. Kırsal - kentsel göç, başlıca büyük şehir merkezlerine ve özellikle de büyük şehir olan İstanbul da dahil olmak üzere beş büyük şehre yöneliktir (TÜİK, 2019).

Hem kırsaldan kente göç hem de doğal büyüme, Türk kentleşmesinde önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte, doğum oranlarının azaldığına dair genel kabul görmüş hipotez, kentsel nüfus artışının göç bileşenini en önemli belirleyici faktör haline getirir, Türkiye’de, doğum oranlarının hala büyük şehir merkezlerinde bile oldukça yüksek olduğu durumlarda geçerli değildir (Keleş, 2004).

Kentleşme, sanayileşmeyle orantılı, sosyolojik, ekonomik, demografik yönlerden uyum içerisinde dönüşümler olarak ifade edilmektedir. Gelişmiş ülkelerin kentlerinde bu dönüşümleri sağlıklı bir şekilde tamamlanmış ve ülkelerin birçok yönden kalkınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye'de ise kırsal kesimlerden kentlere doğru oluşan hareketlilik, kentlerin nüfusunun artmasına ve maliyetlerin yükselmesine neden olmuştur. Demografik yönden oluşan büyüme, kentlerdeki ekonomik etkinlik ve istihdam imkânlarının artması ile orantılılık gösterememiş ve meydana gelen sorunlar yapısal bir hale gelerek sürekli kendisini besleyen bir kısır döngü durumuna gelmiştir (Çağatay, 2012).

Özellikle büyük kentlerdeki nüfus yoğunlaşmasının, öncelikle sağlık ve sosyal yardım eğitim, kültür, eğlence ve dinlenme vb. gibi toplumsal nitelikli hizmetlerin yerine getirilmesinde önemli engeller yarattığı bir gerçektir. Kentin sunabildiği hizmetlerin kısıtlı olmasından ötürü büyük kentlerde yoğunlaşan sosyal ve kentsel yaşam olanaklarından buralarda yaşayanların çok az bir kısmı yararlanabilmektedir. Ancak kentlerin fiziksel yetersizliği, öncelikle başta konut olmak üzere, su, aydınlatma, kanalizasyon, temizlik, ulaşım ve trafik vb. gibi temel altyapı hizmet alanlarında açıkça belirmektedir. Kent yerel yönetiminin, sınırlı kaynaklarıyla geliştirmek bir yana yıpranmaktan engelleyemediği hizmet kuruluşlarının, giderek artan gereksinmeyi karşılamaktan uzak kaldığı görülmektedir. Bu nedenle altyapı ihtiyacı büyük kentlerde en önemli ve çözümü pahalı sorunlardan biri olmaktadır (Sencer, 1979; Solmaz, 2019).

Kentleşme sorunları Türkiye'de kentleşme hareketinin hatalı oluşundan kaynaklanan sorunlardır. Türkiye'de kentleşme, gelişmeyi belirli ölçüde garantileyen bir süreç şeklinde gelişmemektedir. Kırsal alanlardan kente göç eden bireyler, genellikle işsiz ve gizli işsizi fazla olan kentler oluşturmaktadır. Kentleşme, temelde sektör arası işgücü geçişidir. Sanayi sektörü sürekli gelişme içerisinde olduğundan ihtiyacı olan işgücünü tarımdan almaya devam etmektedir. Sanayinin belli merkezlerde yığılması ise kentlere olan göçü kaçınılmaz hale getirmektedir. 1950 ve sonrasına bakıldığında Türkiye'de de sanayinin iş olanakları sağlayacağı diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi beklenmiş ancak bu beklenti gerçekleşmemekle birlikte, Türkiye'deki kentleşme süreci, giderek artış gösteren bir işsizlik sorununa neden olmuştur. (Es ve Ateş, 2004; Ertekin ve Kırca, 2017).

Kentlere göç eden bireylerin işsizlik sorunundan sonra en önemli problemi konuttur. Kentlere göç eden bireyler ilk aşamada genelde ekonomik problemlerden dolayı kiracı olmakta ya da akrabasının yanına yerleşmekte, sonrasında ise kendileri ev yapmakta veya satın almaktadırlar. 1950'li yıllarda ev yapan ve satın alan aileler ya da bireyler daha fazla iken, 1970'li

yıllardan sonra arsaların tükenmesi ve fiyatlarının yükselmesi ile beraber ev yapma imkânları zorlaşmaya başlamıştır. Genellikle 1950’li yıllarda yapılan ev tipi gecekondudur (Bozkurt ve Ayfer, 2018).

Kentlerde görülen büyümenin sebep olduğu sorunlardan birisi de gecekondulaşma ile kentin şekilsel görünümünde ortaya çıkan bozulmalardır. Kentin turistik değerinin de kaybolmasına neden olan bu sorunun çözümünde teknik ve mali tedbirlerin beraberinde siyasetçilerin tutumu da son derece önemlidir. Örneğin siyasi liderlerin politikalarını sosyal ve iktisadi gerçeklere dayandırması gerekmektedir. Ancak uygulama aşamasında 46 bu durumun tam tersi yapılmaktadır. Kısa vadede yüksek oy alma hedefine bağlı olarak bu durum politikacıları gecekondulaşmayı teşvik eden davranışlara sevk etmektedir (Ulusoy ve Vural, 2001). Türkiye’de büyük kentlere yoğun göçlerin olması kentlerin bu göçlere karşı yeterli konut talebini karşılayamamasına ve bu da gecekondulaşma olgusunun artmasına yol açmıştır. Gecekondulaşma ise, bireylerin belediye (ulaşım, su, elektrik gibi), sağlık ve eğitim gibi hizmetlerden istedik düzeyde faydalanmasını engellemektedir. Ayrıca, kentsel yaşamda yer alan varoşların siyasal, toplumsal ve kültürel problemler oluşturduğu görülmektedir (Bozkurt ve Ayfer, 2018).

Bununla birlikte, kente uyumda sıkıntı yaşayan bireyler kırsaldaki dostluk bağlarını kent ortamında da bulmaya çalışmış fakat bulamamış, hal böyle olunca bu durum kentteki nüfusun küçümsenmeyecek kısmını kişilik bunalımına itmiştir. 1950’li yıllarda aile ve özellikle hemşerilik ilişkilerine dayanan durum, 1960’lı yıllardan sonra biraz daha politik hale gelmiştir. Çeşitli nedenlerle kente göç etmiş, kentleşmiş ve bu kültüre ayak uyduramamış insanlar kırsal yaşantıya özlem duymuşlardır (Balci, 2018).

8. Köyden Kente Göçün Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkileri

Göçün temel amacı daha kaliteli bir yaşam alanı yaratmaktır ve köyden kente göç olgusunda beklenen kent hayatında aranan nitelikleri bulmaktır. Bu niteliklerden en önemlileri arasında bulunan iş imkânı ve altyapı hizmetlerinin gelişmiş olmasıdır. Kentleşme olgusuna bakıldığında batının doğudan daha fazla orana sahip olduğu görülmektedir. Göç hareketliliğinin yönü daha çok doğudan batıya, köyden kente, küçük şehirden büyük şehre olarak ortaya çıkmaktadır. Göç edenlerin başında okuma yazma bilen eğitilmiş olarak nitelendirilen kesim gelmektedir ve genelde aynı bölgelere aynı kesimden insanlar göç etmektedir. Bu da kentlerde belli kesimden gelenlerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerin oluşmasına neden olmuştur. Bazı faktörler kentlerin gelişiminde çok büyük etki taşımaktadır. Bunlardan en çok etkiyi üniversiteler askeri gazinolar gelmektedir. (Koçak ve Terzi, 2012).

Göç, hem göç alan hem veren kesimler açısından ekonomi, toplumsal, kültürel hayatta değişiklikler meydana getirmiştir. Özellikle ekonomik açıdan genç nüfusun göç eden kesimde bulunması göç veren kesimler için büyük dezavantaj meydana getirmiştir. Genç nitelikli işgücü emek ve sermaye açısından büyük önem taşımaktadır. Göç veren yerler kadar göç alan yerleri de olumlu olumsuz etkilemektedir. Örneğin göç düzensiz ve yoğun bir şekilde yapıldığı bölgede kültürel, ekonomik, politik hayatı olumsuz etkiler. Bunun en önemli emsalini Sanayi Devrimi'nde aşırı kentleşme yaşanmasından sonra görülmüştür. (Kaygalak, 2009).

Türkiye 'de de göç ve kentleşme sorunları oldukça fazla bulunmaktadır. Gecekondulaşma, işsizlik sorunu, alt yapı ve ulaşım sorunu, konut sorunu, bölgelerarası yatırımlarda, kentleşme oranında ve nüfus yoğunluğunda dengesizlik sorunu, kentle bütünleşme sorunu, çevre sorunları en temel sorunlar arasında bulunmaktadır. Özellikle köyden kente göçlerde maddi yetersizlik ve alt yapı eksikliğiyle oluşan gecekondulaşma dünyanın her yerinde görülen bir kavramdır. Türkiye'de de gecekondulaşma, 1950'li yıllardan günümüze İstanbul, Ankara gibi büyük şehirler başta olmak üzere tarımdaki dönüşümden sonra özellikle şehir kenar kesimleri olmak üzere oldukça yaygın görülmektedir.(Bal, 2015).Düşük gelir düzeyine sahip göçmenlerin barınma imkanı sağlayan gecekondu çarpık kentleşmeyi de şehirler de büyük bir sorun olduğunu göstermektedir.

Sanayileşme döneminin köyden kente göç edenlere işsizlik sorunuyla karşılaşmama olasılığı nerdeyse imkansızdır. Bu işsizlik olgusunun artmasının sonucunda işsiz kesim hizmet sektörüne yönelmeye başlamıştır. Türkiye'de bu süreçte kent istihdam yapısında gizli ve açık işsizlikle karşı karşıya kalmıştır (Keleş, 1996). Göç sonrasında oluşan başka bir sorun ise yol, kanalizasyon, su, elektrik gibi alt yapı hizmetlerinin yerine getirilememesidir. Alt yapı yetersizliğinin en önemli nedeni kaynak yetersizliğidir (Koçak ve Terzi, 2012).

Göç ile birlikte toplu taşıma ve yoğun trafik sorunu da araç sayısının artmasıyla meydana gelmiştir. İstanbul gibi global şehirlerde düzensiz nüfus artışı trafik yoğunluğunu ve konut yetersizliğini de birlikte getirir. Barınma sorunu göç eden bireyin göç etme sürecinde çözmesi gereken sorunlardan biridir. Göç olgusu aile hayatındaki değişimden de etkilenmektedir. Çekirdek aile yapısının da artmasıyla 1960 yılından sonra hızlı kentleşme daha da yaygınlık göstermeye başlamıştır. (Akbulut, 2016).

Hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı olumsuz olaylardan biri yatırım dengesizliğidir. Kentler arası gelir dağılımı nüfus yoğunluğuna göre yapılmaktadır ve bunun sonucunda yoğun şehirlerde yatırım imkanları fazla iken köylerde daha azdır. Türkiye de bu sebeple batı bölgelerine daha çok

yatırım yapılmaktadır. Batıya göre doğu bölgelerine yapılan yatırım daha düşük seviyededir. Göç veren bölgelerde nüfus yoğunluğu azalır ve aynı orantıda kentleşme sorunu azalır. Köyden kente göç de bir de uyum sorunu yaşamamak elde değildir. Küçük şehirden büyük şehire yapılan göçlerde de aynı uyum sorunuyla karşılaşmaktadır. Uyum sorunu bölgede köylüler ve şehirliler olmak üzere iki ayrı kesim oluşmasına sebep vermektedir. Köyden kente göçlerde maddi olumsuzlukları görülmektedir. Uyum sorununun oluşmasındaki temel neden geçim sıkıntısı yaşanmasıdır. Göç sonrası bireyler arası farklılık sonucunda negatif davranış ve tutumlarda oluşmaktadır. Kent sakinleri köyden göç eden bireylere karşı dışlama ve aşağılayıcı davranışlar göstermesi bu davranışlara örnektir. Kayan, 2017).

Göç, global seviyede çevre sorunu oluşturmaktadır. Bunlar çevre kirliliği ve gürültü kirliliği göçün oluşturduğu çevre sorununun başında gelmektedir. Nüfus artışı çevre sorununu da birlikte getirmektedir. Konut ve nüfus artışı; ormansızlaşmaya, hava, su ve toprak kirliliğine, çölleşmeye neden olup çevre kirliliği oluşturmaktadır. Çevre sorunları yaşam alanlarını tahrip etmekle birlikte düzensiz kentleşmeye sebep olmaktadır. Çevre kirliliği en çok büyük şehirlerde görülmektedir. Bu sebeple bu sorun için sürekliliği olan politika ve önemler geliştirmek gerekmektedir. Büyük binalar yeşil alanları yok edip betonlaşmayı getirmektedir. (Şengül, 2007). Türkiye’de son dönemlerde metropol kentlere göç edenlerin yaşadıkları kültürel şoku aşabilmeleri ve kente tutunabilmeleri için hemşehri dernekleri tarafından çeşitli organizasyonlar yapılmaktadır. Kente gelenler iş ve konut bulabilmek, ekonomik ve sosyal sorunlarını azaltabilmek ve kültürel kimliklerini koruyabilmek için dernek ya da vakıf benzeri örgütlerin çatısı altında hemşehrilik adına birleşmektedirler (Bal, 2015). Buna karşılık göç eden kadınlar özellikle anadillerinin konuşulmadığı bir ülkeye göç ettikleri zaman hem düşük eğitim düzeyleri hem de iletişim sorunları yaşamaları ve kültürel farklılık nedeniyle istihdama katılım konusunda ciddi sorunlar yaşamaktadırlar (Şeker ve Uçan, 2016).

9. Sonuç ve Öneriler

Şehirler, ekonomik faaliyet dereceleri, kültürel ve entelektüel ifadeleri ve gelişimleri göz önüne alındığında, dünyanın göçmenlerinin çoğu için destinasyonlar olmuştur. Göçün etkisinin stokunu alarak, fırsatları ve zorlukları, bir kentin ekonomisi ve kentsel gelişimi ile olan bağlantısının yanı sıra çok önemlidir. Bununla birlikte, göç ve bunun etkisi konusundaki küresel tartışma, şehir düzeyine verilen sınırlı ilgi ile öncelikle ulusal düzeyde odaklanmaktadır. Araştırma sonucu göçün temel etkileri aşağıdaki gibidir:

Şehirler genel olarak daha fazla fırsat ve daha iyi gelir sunmakta, yetenek boşluklarını kapatmakta ve bazı durumlarda ucuz işgücüne alternatif

sunmaktadır. Aynı şekilde, şehirler göçmen girişimcilerin ürünlerini ve hizmetlerini pazarlamaları için geniş bir müşteri tabanı sağlar. Şehirlerde emek ve yetenek kıtlığı, bu topluluklardaki yetenekli bireyler için sağlıklı rekabete önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Ulusal Bilim, Mühendislik ve Tıp Akademileri'nden (ABD) çıkan bir raporda, ilk nesil göçmenlerin hükümetler için yerli nüfustan daha maliyetli olduğu tespit etmiştir. Özellikle kadınların bu maliyet içerisinde gözükmemesi literatürde yer alan çalışmalar için önemli bir kesikliklerdir. Zira bu çalışmalarda genel olarak hane halkı alınmış olup tek başına kadın ve kadının ekonomik durumu detaylı incelenmemektedir. Bununla birlikte, ikinci nesil, yetişkinler olarak, nüfusun en güçlü ekonomik ve mali katkısı arasındadır. İlk nesil arasında yer alan kadınlar çoğunlukla geri planda kalırken, gerek eğitim, gerek istihdama katılım gerekse sosyalleşme konusunda pasif kalırken ya da hane reisine tabi olurken, ikinci nesil göçmen kadınlar daha girişken olmakta, hane reisinin gücü kırılmakta ve ekonomik anlamda daha bağımsız olmaktadır. Uzun vadede, göçmenlerin devlet bütçeleri üzerinde genel olarak olumlu bir etkisi vardır. özellikle kadınlar iş gücü piyasalarında sundukları ucuz iş gücünden dolayı işgücü teminini kolaylaştırmaktadır. Göçün işgücü piyasaları üzerindeki etkisi, göçmenlerin ve mevcut işçilerin becerilerine ve varış ekonomisinin özelliklerine bağlıdır. Göç, alınan kentin genel ekonomisini havale yoluyla etkileyebilmektedir.

Göçmenler genellikle ailelerinin diğer üyelerini ve etnik veya kültürel gruplarını şehirlerde buluyorlar çünkü zincir göç genellikle kentsel bir meseledir. Göçmenler genel olarak göç ettikleri bölgelerde etnik yada kültürel gruplar ve yerleşim alanları oluşturmaya meyillidirler. Bu alanlarda kendini daha güvende hisseden göçmen kadınlar, etkin ya da kültürel kimliği ile uyumsuz bölgelere göç eden insanlardan daha çabuk uyum sağlamaktadırlar. Bir kişinin kendi grubu arasında yaşama eğilimi şehirler içerisinde yerleşim bölgeleri kurmaktan sorumludur. Yerleşim bölgeleri, toplum ve sosyal desteğin avantajlarını, etnik mal ve yiyeceklerin daha fazla bulunmasını, ibadet merkezlerini ve diğer topluluk kurumlarını sunar. Birçok çalışmada göçmen kadınların istihdam içerisinde yer alamaması sonucu buldukları bölgede kendi kültürü ile benzerlik gösteren gruplar ile ortak çalışmalara girerek daha etkin olmuşlardır. Zira bir şehir için çeşitlilik sağlıklı olsa da, aynı zamanda sosyal bütünleşme, kültürler ve gelenekler ile bir dereceye kadar sakinlerinin güvenliği ve güvenliği için de risk oluşturabilir. Yabancı düşmanlığı ve ayrımcılıkla ilişkili sosyal gerginliğe ve mahallelerde, işyerlerinde veya okullarda şiddete neden olabilir. Avrupa'daki bazı şehirler popülasyonlarını bütünleştirmek için mücadele etmektedir ve birçok Afrikalı şehir, insanların kabileleri veya klanları arasındaki farklılıklardan kaynaklanan yabancı düşmanlığı ve şiddetli davranışlar yaşamaktadır. Bu şiddetleri ve ayrımcılıkları en derinden yaşayanlar ise

çoğunlukla kadınlardır. Erkekler kadınlara nazaran daha çabuk uyum sağlarken hane içerisinde yer alan kadın bu problemler karşısında daha kırılabilir olur. Bu yüzden kadınlar göç edilen bölgelerde hane durumuna göre çoğu zaman kültürel ve etnik kimliğine yakın gruplar arasında kısıp kalmaktadır.

Ayşe Gedik (1996) çalışmasında, göç kararında hedeflenen bireysel eğitim becerilerinin, ulaşım ve iletişim hizmetlerinde iyileştirmelerin, eski kırsaldan kente göçmenlerle risk alma kabiliyeti ve önceden oluşturulmuş sosyal bağların, çevresel ve sosyoekonomik itme ve çekme faktörlerinden daha önemli olduğunu ortaya atmaktadır. Literatür incelendiğinde, kadın göçmenlerin durumunu inceleyen çalışmalarda bu verilere paralel sonuçlar barındırmaktadır. Kimi çalışmalarda kadınlar göç ederek ayrıldıkları bölgelerdeki yaşam standartlarının yükselmesi umudunu taşıırken, bazı çalışmalarda göç edilerek terkedilen yerlerde geride bıraktıkları aile bireyleri, arkadaşları ve sosyal çevrelerinden ayrılmak istemedikleri ve yaşam standartlarının yükselmeyeceği düşüncesi taşıdıkları aktarılmıştır.

10. Kaynakça

- Akbulut, F., (2016), Kentsel ulaşım hizmetlerinin planlanması ve yönetiminde sürdürülebilir politika önerileri, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 336-355
- Akpınar, T. (2017). Türkiye'deki Suriyeli Mülteci Çocukların Ve Kadınların Sosyal Politika Bağlamında Yaşadıkları Sorunlar. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 16-29.
- Ay, Y., (2004). *İçgöç-suç ilişkisi: Mersin örneği*. (Yüksek Lisans Tezi, TC. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Anabilim Dalı)
- Aydoğdu, F. (2019). *Göçmen aile çocuklarının uyum düzeylerine sosyal uyum eğitim programının etkisinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi)
- Bal, H., (2015). *Kent sosyolojisi*, Sentez Yayım ve Dağıtım.
- Balcı, M. (2018). Çok partili dönemde Türkiye'de kentleşme olgusu. *ECONDER International Academic Journal*, 2(1), 8-15.
- Başarıcı, M. (2019). *2011-2017 Tarihleri Arasında Suriyeli Sığınmacıların Kente Uyum Sürecinde Yaşadıkları Ekonomik ve Sosyal Sorunlar: Gaziantep Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi)

- Bostan H. (2017). Türkiye’de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler; meydana getirdiği sorunlar ve çözüm önerileri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 35.,1-16.
- Bozkurt, Y. ve Ayfer, R., (2018). Göçün kentleşme üzerindeki etkisi: Kütahya il örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 144-162
- Chambers, I. (2007). Türkiye’deki çalışma hayatının bir parçası olarak yabancı çalışanlar. *Çalışma ve Toplum*, 3, 11-31.
- Coşkun, M. (2012). Gençlerin kimlik gelişimi ve sosyalleşme sürecine televizyon dizilerinin etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, 1-21.
- Çağatay, U., (2012). Kentleşme sorunlarının çözümü açısından hazine taşınmazlarının etkin yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (3), 385-400
- Duruel, M. (2017). Suriyeli sığınmacıların Türk emek piyasasına etkileri fırsatlar ve tehditler. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 207-222.
- Ekici, S., & Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 9-22.
- Ertekin, S.M., & Kırca, M. (2017). Türkiye’de kentleşme ve iktisadi büyüme ilişkisinin zamanla değişen nedensellik analizi yöntemiyle incelenmesi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 44-63.
- Er, A. (2015). İtici ve çekici faktörler bağlamında iç göç: Gaye Hiçyılmaz’dan Fırtınaya Karşı. *Göç Dergisi*, 2(1), 43-58.
- Ergun, G. (2018). *Mültecilerin Kente Uyumunu Ölçmeye Yönelik Karaman İlinde Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
- Es, M., & Ateş, H. (2004). Kent yönetimi, kentleşme ve göç: sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 205-248.
- Günay, E., Atılğan, D., & Serin, E. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de göç yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 37-60.
- Hatipoğlu, L., (2016). Avrupa Birliği’nde *Beceri Uyumsuzluğu Olgusuna Yaklaşım Perspektifinde Türkiye İş Kurumu için öneriler*. [Uzmanlık Tezi], Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

- He, C. (2013). Urbanization and migration, Immanuel Ness (Ed.) *The encyclopedia of global human migration* (ss.) içinde, Blackwell Publishing.
- Kaya, E, Şentürk, H., Daniş, O., & Şimşek, S. (2008). *Modern kent yönetimi-I*. Okutan Yayıncılık.
- Kayan, A. (2017). The reflections of urbanization policies before the planning period. *International Journal of Social Science Research*, 6 (2), 158-183.
- Kaygalak, S. (2009). *Kentin mültecileri neoliberalizm koşullarında zorunlu göç ve kentleşme*. Dipnot Yayınları, 2009.
- Keles, R. (1996). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2004). Implications of urbanisation for Turkey: The case of Istanbul. Antonio Marquina (Ed.) *Environmental challenges in the mediterranean 2000-2050*, (ss. 345-359) içinde. NATO Science Series, Series IV: Earth and Environmental Sciences - Vol. 37, Springer Science+Business Media, B.V.
- Koçak, Y., & Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *KAÜ-İİBF Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Küresel Eğitim İzleme Raporu Ekibi (2019). Göç, yerinden edilme ve eğitim: Duvarlar yerine, köprüler inşa etmek. *Küresel Eğitim İzleme Raporu 2019 [Özet]*, UNESCO.
- Ohndorf W. (1989). Social effects of migration in receiving countries, *Int Migr.* 1989 Jun; 27(2), 209-216.
- Okumuş, E. (2014). Din ve Sosyalleşme. *Electronic Turkish Studies*, 9(11), 429-454.
- Özdemir, M. (2008). Türkiye’de iç göç olgusu, nedenleri ve Çorlu örneği. (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi)
- Özer, İ. (2004), *Kentleşme, kentlileşme ve kentsel değişim*. Ekin Kitabevi.
- Sayın, Y., Usanmaz, A., & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası göç olgusu ve yol açtığı etkiler: Suriye göçü örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 18(31), 1-13.
- Sencer, Y. (1979). *Türkiye’de kentleşme-bir toplumsal kentleşme ve değişim süreci*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Solmaz, E. (2019). *Kırdan kente göç eden ailelerin kız çocuklarına yönelik tutum ve davranışları: Tokat ili merkez ilçe araştırması*. (Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
- Şahin, Y. (2010). *Kentleşme politikası*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Murathan Yayıncılık, 65-82.
- Şeker, D., & Uçan, G. (2016). Göç Sürecinde Kadın. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14(1), 199-214.
- Şengül, H. T. (2007). *Kentsel planlama kuramları*. İmge Kitabevi.
- Oktay, E. Y. & Es, M. (2015). Türkiye'ye Sığınan Kadınların Problemleri: Isparta Örneği. *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3, 383-402.
- Tümtaş, S. & Ergun, C. (2016). Göçün toplumsal ve mekansal yapı üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1347- 1359
- Yılmaz, A. (2019). Göç ve kadın: "Göçün feminizasyonu" ve kadın göçmenlerin durumu, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 383-400.

Extended Abstract

Throughout the last century, a notable feature of urban economic development has been that young rural-urban migrants fill the labor gaps of industrialized urban areas. These migrants make a great contribution to the construction and protection of large industries and infrastructures in urban areas. To harness the economic and social potential of migration, the issue of mitigating the negative effects of migration should be included in development policies in both sending and receiving countries. Governments need improved data collection and capacity building to provide the ability to plan and implement strategies to facilitate labor mobility while protecting the rights of migrants. The decisive precondition for the improvement of the labor market situation of migrant workers is that they have the necessary qualifications. This is especially important for unemployed workers and those threatened by unemployment. However, while this is easy to assume, it is difficult to put into practice. Turkey as well as migration and urbanization issues are quite high. Slum housing, unemployment problem, infrastructure and transportation problem, housing problem, imbalance problem in interregional investments, urbanization rate and population density, urban integration problem, environmental problems are among the most fundamental problems. Slum housing is a concept that is seen all over the world, especially in migration from villages to the city, due to financial and

infrastructure deficiencies. Migration creates an environmental problem at the global level. These are environmental pollution and noise pollution are the main environmental problems caused by migration. Spouses of immigrant individuals in many of the immigration areas experience serious integration problems. Although many studies in economic-based migration reveal that immigrants work with husband and wife to achieve the life welfare they want, the traditional patriarchal family structure is broken and women have a say in the family, women in the vast majority of immigrants still go into business life, socialize and migrate. It lags behind men in adapting.

Cities generally offer more opportunities and better income, closing talent gaps, and another neighborhood offers an alternative to cheap labor. Likewise, cities provide a large customer base for transferring immigrants and marketing their services. Labor and talent shortages in cities are significantly below healthy competition for talented individuals in these communities. If first-generation immigrants are better suited to governments than the indigenous population, according to a report from the National Academies of Science, Engineering and Medicine (USA). This may be, the absence of this cost letter is an important cut in the literature for geoscience. Because these studies are generally households and the economic status of women and women alone are not examined.

While economic migrants generally do well to the receiving economy in terms of increased production and productivity, there is a problem of integration of immigrants and job competition between immigrants and local workers in foreign regions, as well as a decrease in the quality of the social provided. Migration can also have an impact on larger phenomena such as democratic institutions, environmental degradation, and gender norms, either through the transmission of values and through the transmission of revenues or through the source of revenues. On the other hand, it is difficult to say that there is a relationship between another crime and guilt in the literature.

It is also supported in the literature that women experience many problems while making the decision to migrate from the village to the city. One of them is that all kinds of violence experienced by women make it difficult for women to decide to migrate. Women are not weak in the migration process, but violence has a negative impact on women both psychologically and socially. In order to eliminate this problem, policies should be developed as soon as possible and this concept that causes negativity in migration should come to an end. Another is that the patriarchal system still continues, women who want to participate in the immigration decision cannot make their own decision due to the patriarchal system. Women are the most affected by the economic, educational and health aspects of migration. The employment conditions in the city of immigration

play an important role. For the problems that women will experience after migration, the health dimension comes to light. Post-migration psychological support units should be established for women in cities. Thus, women can be integrated into the city more quickly.

Since women become vulnerable to sexual abuse in the place of immigration after migration, they fall into the hands of traffickers and are condemned to become sex slaves. In order to ease the employment of women, the roles they undertake in the home should be reduced, services such as child care, elderly care and house cleaning should be provided to migrant women free of charge.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 12

**Hatti Ülkesi Tarihçesi ve Tavanannalar
(Serap Sarıbaş)**

Hatti Ülkesi Tarihçesi ve Tavanannalar

Dr. Öğr. Üyesi, Serap Sarıbaş

*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı,
E-mail: serapsaribas@kmu.edu.tr*

1. Giriş

Anadolu'nun kadim uygarlıklarından Hititlerin temelleri Hatti Uygarlığı'na kadar uzanır. Hatti, ifadesine tarihte ilk defa Asur kaynaklarında rastlanılmaktadır. Hitit İmparatorluğu temellerinin Hattilere kadar dayanmasını Hitit kaynaklarındaki "Hatti Ülkesi" ifadesi bir kanıt olarak gösterilir ve Hint-Avrupalı bir toplum olarak Anadolu'da yer alan bu halklar Nesice dilini konuşanlar veya Nesililer olarak da anılır (KTB, 2017). Hitit kelimesi İngilizce, Almanca ve Latin dillerinde farklı şekillerde ele alınır. Türkçede kullanılan "Eti" ifadesinin de Hatti'den geldiği ve Etibank gibi ifadelerin de Hatti kelimesinden türettiği ileri sürülür (Akurgal, 2015: 1). Hititlere dair ilk izlere günümüzde Kayseri sınırları içinde yer alan Kültepe'deki tablet kalıntılarında rastlanmıştır. Akurgal'a (2015: 11) göre, Sedat Alp'in Kültepe incelemeleri neticesinde ortaya çıkan tabletlerdeki dil bilgisi yapısından, Hititlerin büyük olasılıkla M.Ö 19. yüzyılda Orta Anadolu bölgesinde yaşadıkları değerlendirilmektedir. Hititlerin kuruluş temellerinde (Hatti Beylikler Dönemi) dikkat çeken isimlerden biri Prens Anitta'dır. Hükümdar olma hırsı ile ön plana çıkan Anitta, kaynaklara göre diğer Orta Anadolu krallıklarını kendine rakip olarak görür. Ancak Kusarra Kralı Anitta'nın en büyük rakiplerinden biri, ileriki dönemlerde Hititlerin başkenti olacak kadim şehir Hattuşa Krallığı'dır. Zaman içerisinde konumunu güçlendiren Anitta'nın Orta Anadolu beyliklerini tek elde toplama çabaları, beylikler arası savaşlar sonucunda, artık tarihte "Eski Hitit Krallığı" olarak adlandırılan dönemin başlamasına yol açmıştır (Akurgal, 2015: 23).

Hitit dönemi temel olarak "Eski Krallık Dönemi" ve "Büyük Krallık Dönemi" olarak iki kısımdan oluşur ve onlarca kralın hükümdarlığı altında Anadolu topraklarında binlerce miras bırakmıştır. Hitit ve Hatti uygarlıklarına ait tüm bilgileri yapılan arkeolojik kazılarda çıkarılan kil tabletler üzerinden değerlendirilir. Birçok tablette Hitit hükümdarları hakkında geniş bilgiler verildiği de görülür. Dikkat çekici noktalardan biri de Hititlerin kadın hükümdarlarına ilişkindir. Hitit tabletlerinde "Tavananna" olarak adlandırılan kadın hükümdarların neredeyse Hitit kralları ile eşit haklara sahip olduğu ifade edilir (Altunok, 2019). Tavanannaların kendilerine ait mühürlerinin olduğu ve zaman zaman yönetimde Hitit krallarından daha etkili olduklarından dahi söz edilir. Milattan önce 18. yüzyılda kadınların

yönetimde ciddi derecede söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Kadınların yönetimde söz sahibi olması veya direkt hükümdar olmaları Türk devletlerinde görülür ve bu duruma en güzel örnek olarak da Tomris Hatun gösterilir. Çalışma kapsamında, Hitit Tavanannalarının yönetimdeki etkilerine, hangi dönemde ne tür faaliyetlerde bulduklarına dair bir derleme yapılması amaçlanmıştır.

2. Eski Krallık Dönemi

Eski Krallık Dönemi'nin başlangıcının M. Ö 1660 yılında I. Hattuşili ile başladığı kabul edilir. I. Hattuşili'nin Eski Krallık Dönemi'ne ait kil tabletlerde dahi "Tavananna" ifadesi geçmektedir. I. Hattuşili'nin krallığına atıf yapan belgede şu ifade yer alır: "Büyük Kral Tabarna, Tavananna'nın erkek kardeşinin oğlu, Hattuşa'da kraldı" (Akurgal, 2015: 24). Sözü geçen ifadeden I. Hattuşili'nin hem kral olduğu hem de Tavananna'nın varlığı anlaşılır ve her ne kadar I. Hattuşili ilk krallardan biri olarak adlandırılrsa da öncesinde Hitit yönetiminde başka kralların (Tabarna) yer aldığı da görülür. Tabarna ifadesinin "Labarna" olarak da kullanıldığı belirtilir. Daha sonraki dönemlerde Hitit krallarının Labarna'yı tıpkı Roma hükümdarlarının "Cesar" ifadesini kullandıkları gibi bir "san" olarak kullanacağına vurgu yapılır (Akurgal, 2015: 25).

Hitit kaynaklarında ifade edilen ve Kusarra olarak adlandırılan bölge ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu bölgenin günümüzde Hititlerin başkenti olarak kabul edilen Hattuşa'ya pek de uzak olmayan, ormanlık bir bölge olduğu tahmin edilmektedir. Eski krallığın tam olarak nasıl şekillendiğini Telipinu metninden çözümlenebilir. M.Ö 1535-1510 yılları arasında yaşadığına inanılan Kral Telipinu Hitit Krallığı'nın kuruluşunun başlangıcına ilişkin şu detaylar verilmektedir:

Büyük Kral Tabarna Telipinu şöyle söyler: Bir zamanlar Labarna Büyük Kral'dı. O dönemlerde, çocukları, kardeşleri, akrabası, kendi kanından olanları ve askerleri çevresinde toplanmışlardı. Ve ülke küçüktü, ama her nereye akın etti ise düşman ülkesine güçlü bir kolla egemen oldu. Ve o ülkeyi yok etti. Onları (kendi ülkesini) denizin komşusu yaptı. Her seferden geri geldiğinde, oğullarının her biri bir ülkeye giderdi. Bunlar Hupışma, Tuvannuva (Tyana=Niğde), Nenaşşa, Landa, Zallavara, Puruşbanta, Luşna kentlerini idare ediyorlardı; büyük kentler bunların eline verilmişti (Akurgal, 2015: 26).

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı üzere Hitit prensleri kentlerin yönetiminde de rol alır. Krallığın denize komşu olmasından muhtemelen günümüzdeki Akdeniz kıyılarından söz edilmektedir. Çünkü Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Hattuşa kenti merkezli olan bir krallığın, tabletlerde yer

alan Tuvannuva (Niğde) kentini ele geçirmesi için Anadolu'nun güney kesmine inmesi gerektiği anlaşılır. Sınırların denize kadar uzanması içinse Niğde'nin güneyinde yer alan Akdeniz'e kadar inmiş olmaları olasıdır. Kral Telipinu metninde ifadeler şu şekilde devam eder:

Arkasından Hattuşili hüküm sürdü. Onun da çocukları, kardeşleri akrabası, kendi kanından olanları ve askerleri çevresinde toplanmışlardı. Her nereye akın etti ise düşman ülkesine güçlü bir kolla egemen oldu ve o ülkeyi yok etti. Onları (kendi ülkesini) denizin komşusu yaptı. Ancak prensin adamları başkaldırınca, evleri yıkmaya, efendilerine ihanet etmeye ve onların kanlarını dökmeye başladılar (Akurgal, 2015: 26).

Hititlerin daha sonra Halep'e kadar ilerlediği ve akınların büyük bir kısmında mutlak başarı elde ettikleri bilinmektedir. Ancak Hititlerin gerçekleştirdiği akınların neredeyse hiçbirinde ele geçirdikleri kentin halkına ve yöneticilerine kötü muamele ettiklerine dair bilgiler bulunmamaktadır. "Bin Tanrılı İmparatorluk" olarak da bilinen Hititlerin hoşgörü politikasıyla birçok kenti ele geçirdiğinden de söz edilir. Bin Tanrılı İmparatorluk olarak anılmaları, ele geçirdikleri kentin halkının dini inançlarına müdahale etmemeleri ve hatta kentin tanrısını (koruyucusunu) Hattuşa'daki tapınağa alıp götürmelerinden ve Hattuşa'daki tapınakta muhafaza etmelerinden kaynaklandığı düşünülür.

Artık güçsüz düştüğünün farkında olan I. Hattuşili kendinden sonraki veliahdını şu şekilde bildirilir: "Bakın buraya! Muşşili şimdi benim oğlum. Onu (kral olarak) tanıyacaksınız. Onu tahta oturacaksınız. Tanrı onun kalbini birçok hasletlerle doldurdu. Bir aslanın yerine, tanrı ancak bir aslan verir" (Akurgal, 2015: 28). İfadelerden o dönemde aslan figürünün bir nevi kutsal olarak kabul edildiği yorumu yapılmaktadır. Günümüzde Hattuşa antik kentinde Aslanlı Kapı olarak adlandırılan ve kente girişi sağlayan bir kapı bulunur. Kapının her iki tarafında şahlanmış aslan figürleri yer alır. O dönemde aslan figürünün daha çok caydırıcılık amaçlı kullanıldığından söz edilir. Hatta Anıtkabir Aslanlı Yol'daki aslanların dahi Hitit kültüründen esinlenerek yapıldığı iddia edilir. Aslan, Anadolu'nun simgelerinden biri olarak addedilir ve gücün ve kudretin sembollerinden biri olarak kabul görür.

Kral I. Hattuşili şu sözlerinin ardından hayata veda etmiştir: "Cesedimi yıka, gerektiği gibi! Beni göğsüne bastır ve göğsünde tutarak beni toprağa göm" (Akurgal, 2015: 31). Kralın ifadelerinde dikkat çeken detaylar; cesedin yıkanması ve yıkanmasının ardından toprağa gömülmesi, İslam inancındaki uygulamalar ile benzerlik göstermektedir. Roma döneminde cenazenin yakılması söz konusu iken İslamiyet'te ölü bedeninin toprağa gömülmesi söz konusudur. 21. yüzyıl itibarıyla dünyanın farklı ülkelerinde, cenazelerin

gömülmesi veya yakılması gibi uygulamaların antik dönemlerdeki defin uygulamalarıyla son derece benzerlik göstermesi dikkat çekicidir.

I. Murşili'nin, Kral I. Hattuşili'nin fetih politikalarını sürdürdüğü, Babil ve Halep'i ele geçirdiği belirtilir. Ancak kendisinin saray entrikalarına kurban gidip öldürüldüğü ve daha sonra eniştesi Hantili'nin krallığın başına geçtiği bildirilmektedir. Hantili, Kral I. Murşili'nin katili olarak tarihe geçmiştir (Akurgal, 2015: 32). Kral I. Hantili de tahta geçmesinin ardından Suriye politikalarını sürdürmüştür. Anlaşılacağı üzere her kral Mezopotamya topraklarının stratejik önemi üzerinde durmuştur. Hantili döneminde ülkede birçok kargaşa yaşandığı da bilinmektedir. Ancak Hantili ülkesi için mücadele etmekten geri kalmamış hatta savunma politikaları üstünde dahi önemle durmuştur. Telipinu metninde geçen ifadelerden, Hantili'nin Hattuşa'yı surlarla çeviren ilk hükümdar olduğu netlik kazanmaktadır. "Hatti Ülkesi'nde hiç kimse şehirlerde surlar inşa etmemişti. Ben, Hantili, bütün ülkede duvarlarla korunmuş kentler yaptım ve Hattuşa kentini de tahkim ettim (duvarlarla çevirdim)" (Akurgal, 2015: 33).

Yaşlılığa bağlı ölümü gerçekleştiği tahmin edilen Hantili'nin vefatından sonra I. Murişi'nin ölümünde parmağı olduğu iddia edilen Hantili'nin damadı Zidanta, M.Ö. 1570 yılında Hitit Krallığı'nın başına geçerek tahttaki yerini almıştır. Ancak Zidanta'nın tahta geçişinin de şaibeli olduğundan söz edilir. Kendisinin tahtı garantilemek için Hantili'nin oğlunu ve tahtı tehdit ettiğini düşündüğü bazı prensleri öldürdüğü bilinmektedir. Lakin kendisi de bir başka entrikaya kurban giderek kendi oğlu Ammuna tarafından öldürülmüştür. Daha sonra Ammuna'nın, Hatti ülkesinin kralı olarak tahta geçtiği ifade edilir. Ammuna döneminde ülkede besin sıkıntısının baş gösterdiği ve ne kadar sürdüğü bilinmeyen bir kıtlık döneminin yaşandığı belirtilmektedir (Akurgal, 2015: 33).

Ammuna'nın 20 yıl süren krallığının akabinde tahta I. Huzziya'nın geçtiği tabletlerden anlaşılmaktadır. Huzziya tahta uzun süre kalamamış, öldürmek istediği Telipinu tarafından sürgüne gönderilmiş ve günümüzde Hititler hakkında detaylı bilgiye sahip olmamıza vesile olan Telipinu, 1535 yılında tahta geçerek Hitit Krallığı döneminde tahta çıkmış ve gelişiyile bazı reformlara imza atmıştır. Telipinu'nun en büyük icraatlarından birisi de "Tahta Çıkış Yasası'nı" yürürlüğe koymasındır. Yasa'ya ait metin şu ifadeleri içermektedir: "Birinci kadından doğan erkek çocuk kral olur. Eğer birinci sıradan prens yoksa, ikinci sıradan olan erkek çocuk kral olur. Bir kral çocuğu, bir oğlan mevcut değilse bu durumda birinci sıradan olan kız evlendirilir, onun kocası kral olur" (Akurgal, 2015: 34). Telipinu'nun ifadelerinden kadınların direkt olarak tahta geçemeyeceği anlaşılmaktadır. Bu durumda kadınların, sıradan bir erkeğin kral olmasına vesile olabileceği ihtimali de bulunmaktadır. Telipinu döneminden sonra, Boğazköy kazılarında

bulunan mührler ve tabletlerden anlaşılacağı üzere 4 kral daha tahta geçmiştir. Bunlar; Alluvamna, II. Hantili, II. Zidanta ve II. Huzziya'dır. Bahse konu kralların ardından artık Hatti ülkesinde Büyük Krallık dönemi baş göstermiştir (Akurgal, 2015: 35).

3. Büyük Krallık Dönemi

Eski Krallık Dönemi'nde gerçekleştirilen fetih politikaları ile birlikte krallığın sınırları iyice genişlemiş ve M. Ö. 1460 yılı itibariyle Hitit Krallığı, Büyük Krallık Dönemi olarak ele alınmıştır. Büyük Krallık Dönemi'nin ilk hükümdarı II. Tuthaliya olarak kabul edilmektedir. Ancak kaynaklara göre kendisi kral bir babanın oğlu olmayıp Telipinu Yasası'na göre Nikalmati isimli bir prenses ile evlenmesinden dolayı tahta çıkabilmiştir. Kral bir babanın oğlu olarak tahta çıkmak ile dolaylı yoldan tahta çıkmak arasında kaynaklarda ifade farklılığının olduğu görülmektedir. Örneğin, kral bir babanın oğlu olarak tahta çıkan prensler için "babasının tahtına yükseldi" ifadesi kullanılırken, dolaylı yoldan tahtı hak edenler için "krallığın tahtına yükseldi" ifadesinin kullanıldığı belirtilmektedir. Nikalmati isminin kökeninin ay tanrıçası Nikal'den geldiğine inanılmaktadır. Ayrıca ilk iki hecesinin Sümer dilinde "Büyük Tanrı Kadın" anlamına geldiği ifade edilir (Akurgal, 2015: 37).

II. Tuthalya'nın da Suriye politikasına önem verdiği söylenir. O dönemde güçlenmeye devam eden Mısır Uygarlığı ve Mitanniler de Hatti ülkesi için bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Yazılı kaynaklar ışığında II. Tuthalya'dan sonra tahta çıkan kralın I. Arnuvanda olduğu anlaşılmaktadır. Yazılı kaynaklara göre bu dönem Hitit kraliçelerinin ön plana çıktığı krallık dönemi olarak dikkat çekmektedir. M. Ö. 1440-1420 yılları arasında kraliçelerin güçlü konumları tarih sayfalarında yerini almaktadır. Arnuvanda'nın eşi Asmunikal, Kraliçe Puduhepa'dan sonra kil tabletlerde en fazla adı geçen kadın hükümdar olarak Hitit belgelerinde gün yüzüne çıkmaktadır. Asmunikal ve Arnuvanda, II. Tuthalya ve Nikalmati'nin çocukları olarak ifade edilmektedir (Akurgal, 2015: 38). Hitit kanunlarına göre, iki kardeşin evlenmesi ağır cezalara tabi olduğundan, Asmunikal ve Arnuvanda'nın kardeş olduklarına ihtimal verilmemektedir. Ancak, II. Tuthalya ve Nikalmati tarafından evlat edinildikleri yönünde ihtimalin daha güçlü olduğu vurgulanır. Arnuvanda'nın II. Tuthalya'nın oğlu olması münasebetiyle kral olması ve Nikalmati'nin de Tavananna olarak tayin edilmesi neticesinde krallığın başına geçtikleri tahmin edilmektedir. Kral ile oğulun, kraliçe ile prensesin isimlerinin ise dikkat çekici olduğundan söz edilir. Tuthalya ve Arnuvanda isimlerinin Hattice kökenli olduğu, Asmunikal ve Nikalmati isimlerinin Hurri kökenli isimler olduğuna dikkat çekilmektedir. Kraliçe ve prensesin isimlerinde yer alan "Nikal" ifadesinin

“Büyük Tanrı Kadın” anlamına geldiğine yukarıda dikkat çekilmişti. Bu farklı kökenli isim politikasının, Hititlerin yerel halklar ile uyum içinde yaşaması adına yapılan bir uygulama olduğu düşünülmektedir (Akurgal, 2015: 39).

Tavananna Asmunikal ile Arnuvanda'nın kil tabletlerde ortak mühürlerinin yer alması karar alma mekanizmasında kadın yöneticilerin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Şekil 1: Asmunikal ile Arnuvanda Ortak Mührü

Kaynak: Akurgal, 2015:121

Bahse konu mühür, birtakım özellikleri ve yenilikleri ile dikkat çekmektedir;

- Kral ile kraliçenin isminin ortak olarak yer alması,
- Çivi yazısının yanında, hiyeroglif yazısının da varlığı,
- Hiyerogliflerin her birinin birer heceyi ifade etmesi (Akurgal, 2015: 39).

III. Tuthaliya döneminin ardından tahta geçen ve tarih kaynaklarında Genç Tuthaliya olarak adlandırılan kişi III. Tuthaliya'nın oğludur. M. Ö. 1381 yılında tahta çıktığı düşünülen Genç Tuthaliya'nın hükümdarlığının uzun sürmediği ifade edilmektedir. III. Tuthalya krallığı döneminde şayet Kral Tuthaliya bir kriz durumuyla karşı karşıya kaldıysa daha çok küçük oğlu I. Şuppiluliuma'ya danıştığı anlatılmaktadır (Akurgal, 2015: 44). Bu durumda Şuppiluliuma'nın krallık yönetiminde daha etkin, sözüne güvenilir ve karar alma mekanizmasında yer aldığı yorumu yapılabilir.

Şuppiluliuma'ya göre daha pasif kaldığı düşünölen abi Genç Tuthaliya krallığın vermiş olduğu baskı ve yüke dayanamayarak ölkenin yönetimini kardeşi Şuppiluliuma'ya vermek zorunda kaldığı düşünölmektedir. Genç Tuthaliya'nın krallığı döneminde ölkenin sınırları küçölmüş ve yönetimin sevk ve idaresinde çeşitli sorunlar gözlenmiştir. Krallığın içinde bulunduğu kötü durumu kil tabletlerde yazan şu sözlerden anlamak mümkündür:

Hatti memleketleri düşmanları tarafından tüm yıkıldı; bir yandan Kaşkalı düşman, öbür yandan aşağı ölkeden düşman Arzava geldi ve bu da Hatti memleketlerini tahrip ederek Tuvannuya'yı (Tyana=Bor) sınır yaptı. Sonra Azzi'den (Erzurum bölgesinden) düşman geldi, o da yukarı memleketleri yaktı ve Samuha'yı sınır yaptı. İşuva'dan (Doğu Anadolu) düşman geldi ve Tegarama'yı yaktı ve Kizzuvatna'yı sınır yaptı... Ve Hattuşa kenti de tahrip edildi.

Göröldüğü üzere krallığın içinde bulunduğu durumu daha fazla idare edemeyen Genç Tuthaliya'nın ardından tahtın kontrolü küçük kardeşi I. Şuppiluliuma'ya geçmiştir (Akurgal, 2015: 44).

Büyük Krallık döneminin en önemi hükümdarları arasında I. Şuppiluliuma'nın (M.Ö. 1380-1345) gösterilmesi mümkündür. Akurgal da I. Şuppiluliuma'yı en güçlü komutan ve devlet adamlarından biri olarak göstermektedir. Akurgal'ın (2015: 44) I. Şuppiluliuma için kaleme aldığı ifadeler şu şekildedir:

Hitit İmparatorluğu'nun en güçlü ordu komutanı, en başarılı devlet adamı. Kargamış ve Halpa'yı (Halep'i) ele geçirerek oğullarının yönetimine verdi. Akılcı bir siyaset uygulayarak Hurri Bölgesi'nde Mitanni ve Güney Suriye'deki Amurru krallıklarını Hattuşas'a dostlukla bağladı. Onun döneminde Hitit İmparatorluğu, Yakındoğu'nun egemenliğini Mısır ve Babil ile paylaşıyordu.

İlgili tabletteki yazılardan anlaşıldığı üzere, I. Şuppiluliuma'nın yönetiminde krallık tekrar eski gücüne kavuşmuş ve Anadolu Yarımadası'nın özellikle güneydoğu cephesinde oldukça etkili stratejik hamleler yapmıştır. Tüm bunların dışında Şuppiluliuma'nın adının geçtiğı tabletlerde babasına ait bir bilgidenden bahsedilmediğı için yasaları çiğneyerek görevi devraldığı düşünölmektedir (Akurgal, 2015: 45).

Şuppiluliuma, kaybedilen krallık topraklarını geri kazanmak adına giriştiğı savaşlarda başta başarısız olsa da sonrasında Hurri ölkesini ele geçirmeyi başarmıştır. Uluslararası politik dengeyi iyi bir şekilde kurmayı bilen Şuppiluliuma'nın, Hurri ölkesini yakıp yıkmak yerine Mitanni Kralı'nın oğlu Mattivaza'yı ölkenin yeni hükümdarı olarak tayin ederek kendisine bağladığı anlaşılmaktadır. Yeni kral Mattivaza'yı tahta çıkararak bölgeyi hem

kendine bağladığı hem de Asurlular ile arasında tampon bir bölge oluşturmayı amaçladığı dile getirilmektedir (Akurgal, 2015: 45).

I. Şuppiluliuma döneminde tarihe geçecek bir olay hâsıl olmuştur. O dönemde Mısır idaresi ile eş güçte kabul edilen Hitit Kralı'na Mısır Kraliçesi Ankhesenpaam'dan tarihe geçecek bir teklif gelmiştir. Mısır Firavunu Tutanchamon'un vefat etmesi üzerine tekrar evlenmek isteyen Ankhesenpaam, I. Şuppiluliuma'nın oğullarından biriyle evlenmek istemiştir. Mısır'dan Hattuşa'ya yazılan mektupta şu ifadeler yer almaktadır: “Kocam öldü, bir oğlum da yok. Senin ise birçok oğlun olduğu söyleniyor. Sen oğullarından birini bana gönder, o benim kocam olsun” (Akurgal, 2015: 46). Ancak, Kral Şuppiluliuma bu talep karşısında şüpheye düşerek danışmanlarını toplayarak başına böyle bir durumun ilk defa geldiğini belirtmiş ve olayın gerçek akıbetini öğrenmek üzere büyük odacı başını Mısır'a göndererek gerçeği öğrenmesini istemiştir. Tabii olarak Kral, Mısır'ın kendisine altın tepside sunulmasını kuşkuyla karşılamıştır. Kraliçe Ankhesenpaam duruma içrelenerek tekrar bir mektup kaleme alarak şu satırları yazmıştır:

Neden, beni aldatacaklar diyorsun? Eğer bir oğlum olsaydı, bir yabancıya yazıp sıkıntımı açığa vurur muydum? Sen benden kuşkulaniyorsun! Kocam öldü ve bir oğlum da yok. Halktan biri ile mi evleneyim. Senden başkasına yazmadım. Herkes senin birçok oğlun olduğunu söylüyor; birini bana ver. O benim kocam olacak. Mısır'ı idare edecek.

Kraliçenin ifadelerine bu sefer itimat eden kral, oğullarından birini Mısır'a göndermiştir. Ancak, oğlu Mısır'a gidmeden öldürüldüğünü duyan Şuppiluliuma kraliçeye hitaben kısaca “oğlumu öldürdünüz” diyerek kızgınlık ve üzüntünün bir arada olduğunu düşündüren bir yanıt vermiştir. Mısır tahtına IV. Amenophis'in tahta çıkmasına müteakip Şuppiluliuma, oğlunun ölümüne rağmen Mısır ile iyi ilişkilerini sürdürmüştür (Akurgal, 2015: 46). I. Şuppiluliuma'nın vebadan dolayı öldüğü bilinmektedir. Aynı şekilde en büyük oğlu I. Arnuvanda da Filistin'den Hatti ülkesine getirilen tutsaklardan bulaştığı düşünülen veba hastalığından hayatını kaybettiği dile getirilir (Akurgal, 2015: 47).

II. Murşili, Hitit İmparatorluğu'nun en başarılı ve güçlü krallarından birisi olarak kabul edilmektedir. Babası ve kardeşlerine nazaran daha muhafazakâr olduğu düşünülen kralın Güneş Tanrısı Arinna'ya dua etmeden önemli devlet işlerine girişmediği yazılı tabletlerden anlaşılmaktadır. II. Murşili'nin eşi Tanuhepa bir başka Tavananna olarak Hitit kraliyet ailesinde yerini almıştır ve III. Murşili dönemine kadar Tavananna olarak görevine devam etmiştir. Tanuhepa adının da Hurrice kökenli olması dikkat çekicidir (Akurgal, 2015: 48). Tavanannalar kral olan eşleri ölse dahi unvanlarını taşımaya devam

etmekte olup devlette söz sahibi olarak önemli kararlar alma yetkisine sahip olmaktadır (Çelebi, 2007).

Muvatalli M. Ö. 1315-1282 yılları arasında Hitit İmparatorluğu'nun başına geçmiştir. Bu başarılı komutandan Hitit tabletlerinde de söz edilmektedir. O dönemde stratejik bir öneme sahip Suriye politikası hem Hititler hem de Mısırlılar için çok önemli bir konu olarak sıcaklığını korumuştur. M. Ö. 1290 yılında II. Ramses'in tahta çıkması üzerine Suriye üzerinde hak iddia etmesi ve II. Ramses'in vakit kaybetmeden Suriye üzerinde hâkimiyet kurma hamleleri tansiyonu iyiden iyiye yükseltmiştir. Bahse konu dönemlerde yaşanan hadiselerin büyük bir kısmını dünyanın en eski otobiyografilerinden birisi olarak ele alınan ve Hattuşili'nin başarılarını kaleme aldığı belgeden öğrenmek mümkündür (Akurgal, 2015: 48). Hattuşili o dönemde Kral Muvatalli tarafından "ordu beyi" olarak atanmış ve kendisine bu bağlamda büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Hitit ordusunun bütün savaş araç ve gereçlerini Hattuşili'nin emrine verdiği dile getirilir. Muvatalli Mısır ile yükselen tansiyonu daha iyi yönetebilmek adına başkenti Hattuşa'dan Dattaşa'ya (Adana bölgesi) naklettirmiştir. Hatta tapınaktaki tanrı heykellerini dahi yeni başkente taşıttığı ifade edilmektedir. Ancak Hattuşa kenti başıboş bırakılmamış bizzat güvendiği yüksek dereceli bir memur olan Mitannamuva'ya Hattuşa'nın sevk ve idaresi sorumluluğunu vermiştir (Akurgal, 2015: 51).

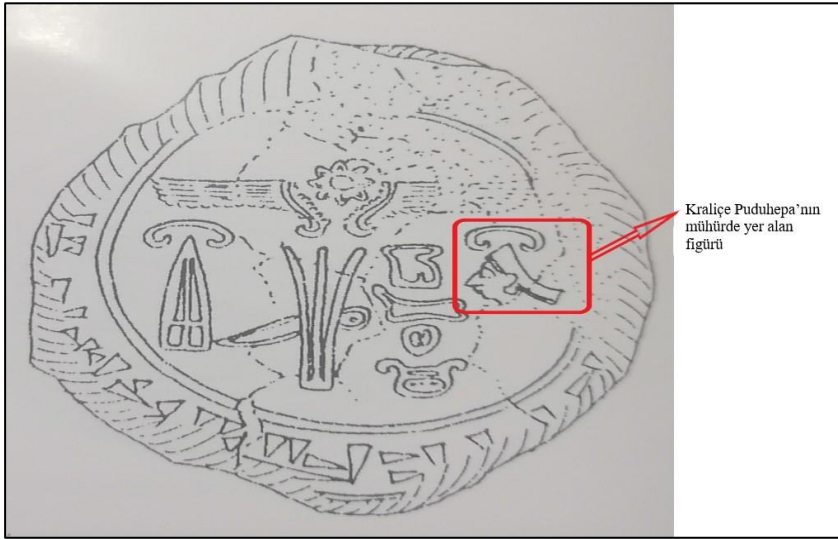
Net bir tarih vermek zor olsa da Kadeş Savaşı'nın M. Ö. 1285'lerde gerçekleştiği düşünülür. Savaş her iki taraf için ağır kayıplara sebep olsa da savaşın kazananı Muvatalli yönetimindeki Hititler olmuştur. II. Ramses, Mısır tapınaklarında zaferin kendilerine ait olduğunu tasvir ettirse de Ramses'in geri çekilen taraf olduğu iddia edilmektedir. Amurru Krallığı tekrar Hitit idaresi altına girmiştir ancak eski kral tutsak edilerek Hatti ülkesine götürülmüştür. Her ne kadar bazı kaynaklarda savaşın kazananı olmadığı dile getirilse de Hititlerin Şam bölgesine kadar toprakları ele geçirmesi savaşın kazananının Muvatalli olduğu yönündeki düşünceleri güçlendirmektedir (Akurgal, 2015: 53).

M. Ö. 1282 yılında tahta çıkan bir diğer isim III. Murşili'nin, amcası Hattuşili ile iyi ilişkiler kuramadığından söz edilir. Bunun yanında yerel halkın amca Hattuşili'yi daha fazla destekliğinden bahsedilir. III. Murşili, başkenti tekrar Hattuşa'ya taşıyan kral olarak da bilinmektedir. Amca-yeğen arasındaki ilişki çözümsüz bir sürece girdiğinden dolayı sözlerin yerini silahların aldığı ve Murşili'nin Nuhaşa'ya sürgün edildiği ifade edilmektedir (Akurgal, 2015: 55).

III. Hattuşili, II. Ramses ile geciken Kadeş Antlaşması'nı imzalayan hükümdar olarak da bilinmektedir. Hattuşili usulsüz yollarla tahtı ele

geçirmenin verdiği huzursuzluktan dolayı olsa gerek kendisine tahta geçmesinden dolayı hediye göndermeyen bir krala sitemini şu sözlerle dile getirmiştir: “Kral olduğumda bana elçi göndermedin. Oysa bir kral tahta çıktığında eş değerdeki kralların ona güzel hediyeler göndermeleri iyi bir gelenektir; krali bir kaftan ve sürünmek için parfüm gibi şeyler. Sen ama bugüne değin böyle bir şey yapmadın” (Akurgal, 2015: 55). Hattuşili'nin bu beklentisi ve sitemi, eş değer kralların yeni tahta çıkan krala hediyeler göndermesi durumu, günümüzde “hayırlı olsun” ziyareti olarak adlandırılan gelenekle ciddi derecede benzerlik göstermektedir.

Hitit kaynaklarında en çok adı geçen Tavananna olarak bilinen Puduhepa'nın hayatı Hattuşili ile evlendikten sonra değişmiştir. Kizzuvatna rahibinin kızı olarak bilinen Puduhepa bugüne kadarki en baskın ve hırslı kadın Tavanannalar arasında gösterilir. Hattuşili'nin bu evliliği gerçekleştirmesinin temel nedeninin dine dayalı bir yönetim anlayışını benimsemek olduğu ileri sürülür. Puduhepa'nın geniş yetkileri ve yönetimde söz sahibi oluşu İndo-Avrupalı olarak adlandırılan Hititler tarafından sevilmiş ve benimsenmiştir (Akurgal, 2015: 60).

Şekil 2: Kral III. Hattuşili'ye ve Kraliçe Puduhepa'ya Ait Mühür

Kaynak: Akurgal, 2015:122

Akurgal'a (2015: 60) göre, mührün üzerinde: “Büyük Kral, Kahraman, Tabarna Hattuşili'nin mührü” ifadesi kullanılmıştır. Mührün etrafında çivi yazısı figürleri görülebilmektedir. Orta kısımda ise hiyeroglifler dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere III. Hattuşili döneminde de Tavananna'ya fazlaca değer verilmiştir.

IV. Tuthaliya dönemi (M. Ö. 1250-1220) Hitit tarihinin güçlü ve parlak dönemleri arasında ele alınmaktadır. Hitit Kralı'nın bu dönemde sahip olduğu gücü kendi egemenliği altındaki devletlere verdiği talimatlardan anlaşılabilir. Amurru Kralı'na yazdığı bir yazıda şu ifadeler yer alır: “Senin bir iş adamın Assur ülkesine gitmeyecek, onun bir iş adamını kendi ülkene sokmayacaksın, o senin ülkenden de geçmeyecek.” Başka bir buyruk ise şu şekildedir: “Ve bana eşit olan krallarla Mısır Kralı ile, Babil Kralı ile Assur Kralı ile ve Ahhiyava Kralı ile ben majeste dost isem, sen de dost olacaksın, eğer ben dost değilsem sen de dost olmayacaksın” (Akurgal, 2015: 61). Kralın bu ifadelerinden Hititlerin nasıl bir güce sahip olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte “evrenin kralı” ifadesinin ilk defa IV. Tuthaliya tarafından kullandığı ifade edilmektedir (Akurgal, 2015: 61).

Hititler ile ilgili bir diğer ilginç bilgi Alasia Krallığı'nın Hititlere bağlanması durumudur. Günümüzde Kıbrıs olarak bilinen adanın o dönemdeki adı Alasia'dır. Hitit egemenliği altına girdikten sonra imparatorluğun yıkılışına kadar Hitit buyruğu altında kaldığı dile getirilir (Akurgal 2015: 62).

III. Arnuvanda döneminde başlayan bağlı devletçiklerin başkaldırısı, II. Şuppiluliuma döneminde de devam etmiş devlet içinde iç karışıklıklar kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Hattuşa kentinin başyazıcısının ifadelerinden karışıklığın boyutu anlaşılabilir:

Ben sadece efendim Şuppiluliuma'nın çocuklarını koruyacağım... Hatti ülkesi halkı başkaldırınca, efendim, majeste, babam, annemi ve beni daha küçük bir çocuk iken yanına aldı... Majestenin ağabeyi kralken ben büyümüşüm ve onu korudum. Ona karşı hiç kusurda bulunmadım... Hatti halkı ona karşı güçlükler çıkarınca onu hiçbir zaman yalnız bırakmadım (Akurgal 2015: 64).

Troya'nın balkan kavimleri tarafından ele geçirilmesinin akabinde Anadolu'nun kapıları batı göçlerine zemin hazırlamıştır. Zapt edilmesi zor olduğu düşünülen Hattuşa kenti üzerinde fazla durulmayarak akımın yönü güneydoğuya çevrilmiş, öncelikle Suriye'nin batısı ve bağlı krallıklar ele geçirilmiştir. Tampon bölge olarak bilinen Amurru Krallığı ve Kıbrıs'ın da ele geçirilmesinin ardından balkan kavimleri Mısır'a doğru yönelmiştir. Mısır kaynaklarından öğrenildiği üzere gelen kavimler hakkında atlı savaş arabasının ve bu kavimlerin arasında kadın ve çocukların varlığından söz edilir. Bununla birlikte savaş başlıklarının tüylerle kaplı olduğu ve boynuz süslemelerinin yer aldığı anlatılmaktadır. Bu göç akımlarının 10 ila 20 yıl kadar sürdüğü tahmin edilmektedir (Akurgal, 2015: 65).

Son olarak, yanlış yönetim politikaları, taht kavgaları, saray entrikaları vb. sebepler 800 yıllık Hitit İmparatorluğu'nun sonunu getirmiştir. Hititlerin

Anadolu topraklarında sürdürdüğü hâkimiyetinin son bulmasının ardından, bölgede Frigler olarak adlandırılan bir toplumun egemenliğinden bahsetmek mümkündür (Akurgal, 2015: 65-66).

4. Hatti Ülkesi Kraliçelerinin Devlet İçindeki Konumları

Hatti Beylikleri Dönemi ve Erken Krallık Dönemi'nin başlangıcında hüküm süren kralların eşleri hakkında kaynaklarda kapsamlı bir bilgi bulunmamaktadır. Hatta Hatti Beylikleri Dönemi kraliçeleri hakkında henüz hiçbir bilgi olmadığı dahi ifade edilmektedir. Hitit kraliçelerinin "Tavananna" kralların da "Labarna" terimlerini birer unvan olarak kullandıkları ifade edilmektedir. İmparatorluğun sonraki yıllarında da bu unvanların kullanımı herhangi bir değişikliğe uğramadan sürdürülmüştür. Tabarna veya Labarna "Egemen Kral" anlamında kullanılmakta, Tavananna ifadesinin ise "Egemen Kraliçe" manasında kullanılmakta olduğu ifade edilir (Memiş, 1994).

Hitit toplum yapısının anaerkil bir düzende işlediği düşünülmektedir. Kraliyet ailesi kadın bireylerinin ciddi derecede söz sahibi olduğu bir düzenden bahsedilmekle birlikte ülke siyasetinde çok etkili oldukları düşünülmemektedir. Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse; kraldan sonra tahta çıkacak kişi aile bireyleri tarafından belirleniyordu. Bu kişi bir istisna söz konusu değilse kralın kız kardeşinin oğlu oluyordu. Burada asıl niyetin anaerkil bir düzenin yanında, kral ve ailesi dışında bir kadından dünyaya gelen çocuğun kral olmasının istenmemesi de olabilir. Kral, yasalar gereği kardeşiyle evlenemeyeceğinden dolayı, aile dışından bir kadının kraliyet ailesi içine dâhil olmasının istenmediği şeklinde de yorumlanabilir. Ancak Hattuşili bu geleneksel düzene bir süre sonra bir son verip, kız kardeşinin oğlunu veliahtlıktan azlederek kendi oğlunun tahta çıkmasını uygun bulmuştur (Memiş, 1994).

Eski Krallık Dönemi'nde hüküm süren kral ve kraliçelerin isimleri: I. Hattuşili-Kadduşi, I. Murşili-Kali, Telipinu-İştapariaş, Alluwamna-Harapşeki, II. Zidanza-İyaya, II. Huzziya-Şummini olarak bilinmektedir (Memiş, 1994). Daha önce de ifade edildiği üzere kraliçeler ve ülke siyasetindeki etkin rolleri hakkında detaylı bilgilere henüz ulaşılamadığı görülmektedir.

Büyük Krallık Dönemi II. Tuthaliya'nın Krallığı ile başlamaktadır (Akurgal, 2015: 37). Bu dönemden itibaren kraliyet ailesi kadınları hakkında daha detaylı bilgiye sahip olunabilmektedir. Tuthaliya ve eşi Nikalmati ile ilgili A binası olarak adlandırılan yapının olduğu alanda yapılan araştırmalar neticesinde, Zıpalantaviya isimli bir kadının kral ve kraliçeye büyü yaptırdığına dair tabletler ele geçirilmiştir. Tablete göre, büyüleri yapan kişi

kralın kız kardeşidir ve kız kardeşinin yaptığı büyüden sakınmak adına çeşitli kefaretiler ritüelleri gerçekleştirildiği ilgili metinlerden anlaşılmaktadır (Memiş, 1994). Bu durumdan sarayda çeşitli entrikaların döndüğünü anlamak mümkündür.

Kraliçe Aşmunikal, Kral Arnuvanda ile evliydi. Amunikal'in kral olan eşi ile eş seviyede olduğu düşünülmektedir. Bu kanaate ise çalışmalarda elde edilen bir kil tablette var olan mühür görselinden ulaşılmaktadır. Tablette yer alan bilgilere göre, Nikalmati tarafından Kuvatalla adında bir kadına toprak bağışi yapılmıştır. Belgenin üstündeki mühürde kral ve kraliçenin eşit seviyede yer alması, kraliçenin kralla eşit olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Aşmunikal ve Arnuvanda evliliğindeki en büyük paradoks, ikisinin de Tuthaliya ve Nikalmati'nin çocukları olmasıdır. Fakat Hitit yasalarına göre iki kardeşin hatta birinci derece yakınların dahi evlenmesi ağır cezaları gerektirir (Özdemir, 2020). Dolayısıyla bu evliliğin nasıl gerçekleşebildiğine dair çeşitli savlar yer almaktadır. En güçlü tezler arasında Arnuvanda'nın evlatlık olarak olabileceği veya başka bir kadından dünyaya geldiği yönündedir (Memiş, 1994).

Kraliyet ailesinde bir kadının Tavananna olabilmesi için kral eşi olma zorunluluğu bulunmamaktadır. II. Tuthaliya ve Nikalmati'nin kızları Aşmunikal, annesi Nikalmati'nin vefatından sonra doğrudan Tavanannalık makamına terfi etmiştir. Nikalmati'nin unvanı üvey kardeşi olduğu iddia edilen Arnuvanda ile evlendikten sonra da devam etmiştir (Memiş, 1994).

Aşmunikal'in ülke yönetiminde ne kadar etkili olduğunu kanıtlayan bir diğer belge ise bizzat kraliçe tarafından yazdırıldığı iddia edilen "mozole bekçilerinin vergiden muaf tutulmasını" içeren kil tablettir. Belgeler üzerindeki Tavananna'yı temsil eden mühürlerden kraliçelerin devletin birçok kademesinde yetkili kişi olduğunu anlamak mümkündür.

Hitit kraliçelerinin o dönemin diğer uygarlık kraliçelerinden farkı yönetimde söz sahibi olmalarıdır. Kaynaklardan anlaşılacağı üzere, Hititler dışındaki uygarlıklarda kraliçelerin sadece dini veya daha basit seviyede törenlerde protokolde bulunması dışında önemli bir görevli bulunmazken, Hititlerde bu durumun aksine dış politika dâhil olmak üzere kraliçenin dini törenler vb. faaliyetlerde birinci dereceden söz sahibi olduğuna dair kanıtlar söz konusudur. Özellikle Büyük Krallık döneminde kadınların Hitit yönetiminde bu denli söz sahibi olmaları çağdaş bir medeniyetin göstergesi olarak değerlendirilebilir (Memiş, 1994).

Osmanlı Devleti'yle benzer olarak Hititlerde de kralın bir haremının bulunduğu bahsedilmektedir. Kralın meşru eşinden bir çocuğu olmaması durumunda, E-SER-TU olarak bilinen ve hiyerarşik düzende egemen kraliçeden sonra gelen kadından (E-SER-TU) olan erkek çocuğun veliaht

olarak tayin edilebildiği anlaşılmaktadır. Ancak burada önemli bir detay bulunmaktadır ki E-SER-TU ancak ve ancak hür olarak doğan kadının üstlenebileceği bir mevkidir. Köle olarak dünyaya gelen kadınların E-SER-TU olamayacağı dile getirilmektedir (Özdemir, 2018). Muvatalli'nin birinci eşinden erkek çocuğunun dünyaya gelmemesinden dolayı, dönemin E-SER-TU kadınından dünyaya gelen oğlu III. Murşili'nin (Urhi-Teşup)¹ tahta çıkması bu uygulamaya bir örnek olarak gösterilebilir (Memiş, 1994).

Babil kökenli bir prenses olan I. Şuppiluliuma'nın eşi Tavananna, Hitit İmparatorluğu'nun en parlak döneminde hüküm süren bir kraliçe olarak tarihteki yerini almıştır. Özellikle Ugarit Krallığı arşivlerinde kendisiyle ilgili bilgilere ulaşılabildiği ifade edilmektedir. Çalışmalarda ortaya çıkarılan bazı belgelerde kral ile kraliçenin ortak mührünün bulunması, I. Şuppiluliuma döneminde de Tavananna'nın saltanatta söz sahibi olduğuna kanıt olarak gösterilebilir. Kralın hayatını kaybetmesiyle birlikte tahta çıkan oğlu II. Murşili egemen kraliçe ile çeşitli sorunlar yaşadığı yine kil tabletlerden anlaşılmaktadır. Kaynaklara göre, Tavananna elindeki yetkileri kötüye kullanmış, tapınaklara tahsis edilen adakların başka yerlere gönderilmesini emretmiş, bazı şehirleri haraca bağlamış, büyüler yaparak Kral II. Murşili'nin eşinin ölümüne sebep olmuştur. Bunların yanında Kral Murşili'nin dilinin tutulmasına sebep olarak da egemen kraliçe Tavananna gösterilmektedir. Bunca kötülük karşısında sabrının sonuna geldiği düşünülen Kral Murşili Tavananna'ya dava açmış ve elindeki yetkilerin alınmasını sağlamıştır. Görüldüğü üzere, mahkemenin almış olduğu bu karardan kraliyet ailesi mensubu olursa dahi kanunların herkes için işlediği anlaşılmaktadır (Memiş, 1994).

Hitit krallarının yaşadığı dönem boyunca farklı kadın isimleriyle anılan mühürlere sahip oldukları görülebilir. Buna ek olarak egemen kraliçenin, farklı Hitit kralları mühründe yer aldığını görmek de olağandır. Bu duruma en güzel örneklerden birisi de adı II. Murşili ile kayıtlarda yer alan Kraliçe Tanuhepa'dır. Murşili'nin ilk eşi olmadığı düşünülmeyle birlikte ismi Murşili haricinde 2 kral ile daha anılmaktadır. Kaynaklara göre bu krallar Muvatalli (Muvattali) ve Urhi-Teşup'tur. Tanuhepa, II. Murşili'nin ilk eşi olarak değerlendirilen Gasulavi'den sonraki eştir. Gasulavi ise kuvvetle muhtemel egemen kraliçenin büyü yaparak ölümüne sebep olduğu düşünülen kadındır (Memiş, 1994).

Kadın hükümdarlar arasındaki adı en çok zikredilenlerden birisi III. Hattuşili'nin eşi meşhur Puduhepa'dır. Birçok Hitit tabletinde adının geçtiği görülmektedir. Kendisi Pentipşarri isminde bir başrahibin kızıdır. Kralın kendisiyle izdivaç kurmasından dolayı Tavananna unvanını almıştır.

¹ Teşup, aynı zamanda Hititlerin fırtına tanrısı olarak bilinmektedir.

Puduhepa'nın adı genellikle ülke adına yaptığı hayır işleri ile anılmaktadır. Kadınları evlendirmesi, çocukların meslek edinmesi adına çırak olarak işe yerleştirmesi, öksüz çocukları himaye altına aldırması bunlardan sadece birkaçı olarak ifade edilmektedir. Mısır ve Hitit uygarlıkları arasında imzalanan Kadeş Antlaşmasıyla² birlikte Puduhepa'yı uluslararası arenada görmek mümkün olmuştur. Puduhepa'nın Mısır Kraliçesi ile tebrik ve iyi dilekler içeren yazışmalarının ve nezaket dolu ifadelerinin son derece dikkat çekici olduğu düşünülmektedir (Memiş, 1994).

Mısır Kraliçesi'nin Puduhepa'ya yazdığı mektupta yer alan “kız kardeşim” ifadesi, Puduhepa'nın uluslararası alandaki ilişkilerinin de iyi olduğunu gösteren bir kanıt olarak ele alınabilir (Turgut, 2018). Mektubun bir bölümü şu ifadeleri içermektedir:

Amon'un sevgilisi, güneşin oğlu, Mısır Kralı, Büyük Kral Ramses şöyle der:

Hatti ülkesinin Kraliçesi, Büyük Kraliçe Puduhepa'ya söyle: İşte ben, kardeşin, iyiyim. Evlerim, oğullarım, ordularım atlarım, arabalarım iyidirler. Ülkemde büyük ölçüde iyilik vardır.

Sen kız kardeşim, iyi olasin! Evlerin, oğulların, orduların, atların, arabaların iyi olsunlar! Soyuların iyi olsunlar! Ülkende büyük ölçüde iyilik olsun! (Memiş, 1994).

Puduhepa, uluslararası dengeyi sağlama adına da birçok girişim yapmakla birlikte bunlardan en çok dikkat çekenini ülkesine komşu veya bağlı krallıklarla kendi çocuklarını evlendirerek akrabalık bağları kurmasıdır. Örneğin, Amurru Krallığı prensesini kendi oğluna eş olarak alması, kendi kızını da Amurru Kralı'na kraliçe olması şartıyla vermesi, Puduhepa'nın uluslararası denge politikalarından sadece birine örnek olarak gösterilebilir (Nogay, 2019). Kocasının vefatının ardından Puduhepa bir süre daha naip olarak ülkeyi yönettiği ancak daha sonrasında ülke yönetimini oğlu IV. Tuthaliya'ya devrettiği bilinmektedir (Memiş, 1994).

5. Sonuç

İlk Çağ'ın Anadolu'daki köklü temsilcisi olan Hititlerin günümüze kadar ulaşmayı başaran kültürel ve mimari miraslar bıraktığını söylemek mümkündür. Günümüzde Çorum/Boğazkale'de yer alan Hattuşa Antik Kenti adeta yaşayan bir tarih olarak ayakta durmaktadır. M. Ö. 2000'li yıllardan günümüze kadar ulaşan mimari eserler, kil tabletler o dönemin medeniyetleri hakkında bizlere geniş bilgiler sunmaktadır. Sosyal hayata dair dikkat çeken

² Kadeş Antlaşması'nın M. Ö. 1269 tarihinde imzalandığı ifade edilmektedir (Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.).

unsurların başında kadın imajının ne kadar güçlü olduğu gelmektedir. Kadınların bundan yüzyıllar önce bile erkeklerle eşit haklara sahip olduğu, ikinci sınıf insan muamelesi görmediği ve haklarının korunduğu anlaşılabilir. Bununla birlikte Hitit kralları ile neredeyse eşit haklara sahip olmaları ve karar alma mekanizmasının en önemli parçalarından birisi olarak yer almaları çok dikkat çekicidir. Bunun en önemli kanıtı olarak krallık mühürlerinin üzerinde yer alan kadın figürleri gösterilebilir. O dönemde dahi kadınların sosyal yaşamın birer parçası olduğu görülmektedir. Benzer durumun eski Türk devletlerinde görüldüğü bilinmektedir. Ancak, Ön Asya devletlerinin hiçbirinde kadınların, Hitit kraliçelerinin sahip olduğu yetki ve konuma sahip olamadığı vurgulanmaktadır. Günümüzde bile bazı kültürel alışkanlıkların Hititlerden günümüze kadar ulaştığı tahmin edilmektedir. Hititler hakkında öğrenebildiklerimiz sadece kil tabletlerden ve diğer bazı kaynaklardan öğrenildiği kadarla sınırlıdır. Yapılacak yeni kazı çalışmaları ve arkeolojik araştırmalar neticesinde o döneme ait kültürel öğeler hakkında daha fazla bilgi sahibi olunabilecek, günümüz sosyo-kültürel yapısı ile benzerlikleri ele alınabilecektir.

6. Referanslar

- Akurgal, E. (2015). Hatti ve Hitit uygarlıkları. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Altunok, M. (2019). Hititler: Boğazköy'den yükselen bir yönetim güneşi. Akademik Hassasiyetler 6 (11), 148-160.
- Çelebi, B. (2007). Anadolu'da Hitit sosyal yaşamında kadının yeri ve önemi. (Yüksek lisans tezi). T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı.
- Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (t.y.). Hitit Tarihi (M.Ö. 1650 - 1200). 21 Aralık 2021 tarihinde <https://corum.ktb.gov.tr/TR-58680/hitit-tarihi--mo-1650---1200-.html> adresinden erişildi.
- KTB. (2017). İlk İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşa. 21 Aralık 2021 tarihinde https://corum.ktb.gov.tr/Eklenti/62253,turkcebaskikk_kpdf.pdf?0 adresinden erişildi.
- Memiş, E. (1994). Hitit sarayında kraliçelerin rolü. TTK Belleten 58 (222), 279-294.
- Nogay, İ. Ş. (2019). Hitit Krallığı'nda diplomatik evlilikler. (Yüksek lisans tezi). T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Özdemir, G. (2018). Kraliçe Puduhepa'nın Hitit Devleti'ne siyasi ve sosyal etkileri. (Yüksek lisans tezi). T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Özdemir, H. (2020). Hitit kültür ve dininin günümüz Anadolu kültürü ile benzer yanları. (Yüksek lisans tezi). T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Turgut, F. G. (2018). Hitit diplomasisi. (Yüksek lisans tezi). T.C. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 13

**En Garde! Theatrical Avant-Garde in the Historical,
Intellectual and Cultural Context
(Serap Saribaş)**

En Garde! Theatrical Avant-Garde in the Historical, Intellectual and Cultural Context

Dr. Öğr. Üyesi, Serap Sarıbaş

*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı,
E-mail: serapsaribas@kmu.edu.tr*

1. Introduction

Many people scrutinize modern drama as moving from the realistic plays of Ibsen and naturalistic plays of Strindberg to the socially, politically and psychologically oriented “problem plays” of the twentieth century regardless of whether they are influenced by the techniques of abnormal avant-garde movements. While these avant-garde writers assert to utilize the techniques or elements of avant-garde, they also present the old styles and techniques in their works. In particular, Tennessee Williams forwards the unconventional techniques of Expressionism in his work “Production Notes;” but his play *Glass Menagerie* is romantically realist. The term avant-garde embraces numerous definitions. In its basic literal meaning, it means radically new and original. It is an intellectual, literary and artistic movement that breaks with tradition and seems ahead of its time. In addition, it denotes the innovating artists or writers who promote the use of new or experimental concepts or techniques such as Imagism, German Expressionism, or Italian Futurism. To collect avant-garde works and create an anthology would be difficult by virtue of its multi-national aspect (Waltz, 2002). As well, many plays and documents of this genre are out-of-print translations or have yet to be translated. This trend suggests more than an aesthetic and intellectual context for theatre and drama, and is influenced by the other arts and movements. For example, theatre attempted to explore ways of imitating and incorporating the fantastic or visual effects of film onto the stage. A further example can be seen in German film as film stimulated the development of dramatic Expressionism. German cinema and theatre borrowed from each other (Marin, 2001).

The shift of drama to the mechanical, democratic and subjective model is closely related with the concepts of modernism and modernity. Modernism is used to denote a period of dramatic innovation in all the arts in which there is a fundamental break inherent in the modes of expression and representation. The modernist mind believes that the world is created through perception. Modernism rejects history as well as traditional values and assumptions, it elevates the individual over the group, and values the individual’s personal or private life over communal life. Modernist or avant-garde, drama is

associated with a formal self-consciousness and inventiveness. In avant-garde, there is retreat from the maddening disorder of the world to create art and also a tendency to absorb the world's chaos into the work of art. It is possible to identify in the avant-garde a thematic occupation with the modern city and its technologies with the exhilaration of speed, energy and rapid development (Cardullo, 2014).

2. Avant-Garde Theatre

On the surface avant-garde seems to be against to the socially accepted institutions and established artistic conventions or the tastes and values of the general public, but it also exhibits isolation and antagonistic groupings. There are many groups that represents post-industrial society in a multiplicity of dynamic but unstable movements that focused on philosophical abstractions. The movements that are included in the avant-garde trend are against the same enemy that is the modern drama of Realism and Naturalism. Realistic and naturalistic dramas were based on the convention, psychology, causality and morality. The aim of the nineteenth and twentieth centuries' plays was to resurrect key ethical or philosophical certainties without resurrecting the fundamental spiritual certainty of a God who judges. Nonetheless, modernist, or avant-garde drama took a step forward by showing a thorough fronting of the modern play. In an avant-garde play, there is a sequence in which the nature of reality becomes the central subject of the play.

In avant-garde theatre, the nature of reality becomes the central subject of the play. The world that Realists and Naturalists attempted to present, was revealed by Symbolists to be pure illusion. It presented hidden deeper truths and turned the theatre to its ritualistic origins. And it was not something that could be seen and experienced in daily life. The main issue was the external bond of human beings with the unknown. Symbolists freed theatre from the traditional notions of chronological time and space and enlarged the frame by including worlds and beings that did not exist in bourgeois theatre. Symbolists used puppets in their plays because they thought that external reality was not as important as the mysterious inner self. Marionettes are abstractions of the human form were used to create an objective perception in the audience's mind. For such drama, there were no fixed forms or conventional models to follow. Symbolists also rejected the notion of writing for profit. Symbolism did not only include drama; but also, poetry, music and painting and gained worldwide popularity.

Every revolutionary movement has its own characteristics shaped by forces such as Marinetti's artistic expansionism that tried to colonize other modernist manifestations. There are distinctions between Marinetti's assertions and other avant-garde writers. Wassily Kandinsky tried to create a

synthetic and spiritualized art by synthesizing music, dance, poetry and painting into one monumental work. However, Futurists saw humanity as becoming machines, abandoning weaknesses and sentimentalities, and their theories centered on the industrial age. Machines, electricity, urbanization and revolutions in transportation and communication were the core of their subject. Simultaneity was very important for them because it could reflect different times, places and sounds both real and imagined. They preferred brevity and concentration in their plays, and achieved this by using acts that were often only a few seconds long. These moments, or *attimi*, were created for immediate and dynamic contact with the audience and for getting a quick response. Futurists brought their movement to public attention and reached many people. They thought of their performances as a way of communicating with the public and provoked the audience partly for the sake of being aggressive. Futurists that understood the polemical importance of theatrical work are thought to represent the birth of twentieth century avant-garde. Dada, influenced by Futurist synthetic theatre, was founded in 1916 by artists in Zurich. The word “Dada” is a nonsense word and indicates a nature that is anarchic, violently antitraditional and anti-bourgeois in its rhetoric. Dadaism can be seen as a reaction against a society that caused the horrific First World War. Dadaists did not escape from current events through imagination; but preferred to present the chaos to people. They represented the timeless and universal aspects of art. Marcel Duchamp went against the traditional concept of the subject matter of art and used any mass-produced object in his pieces. Any utilitarian object could become subject matter because the most paramount thing was the art rather than product. Dadaists tried to keep art out of bourgeois markets and were against the concept that art objects acquire social, financial and spiritual value. Through this, this movement fulfilled the basic element of avant-garde: to attack the foundations of artistic institutions (Waltz, 2002).

Over the last several hundred years, the avant-garde mentality has denoted a change from old to modern and new. The signs of real modern revolution began in the seventeenth century with the debates of the Ancients and Moderns. While the ideas were philosophical, mathematical and scientific discoveries; the intellectuals were not apprised of how radical their thoughts were. In the eighteenth century, a great change took place with some thinkers who opposed Orthodox Christianity, indicating a static correlation between human beings and God. The roots of nineteenth century changes are in the French Enlightenment which viewed human life as a process in time. They believed that understanding of human nature could be found in the past and in the future but understanding of all things could be found outside of time. Avant-garde thinkers looked not forward; but to the side, or even backward, to search for human nature as opposed to the meaning of the word

itself. In the Enlightenment, art was thought of as an instrument to seek human nature. As they sought this state, they defined it and created a utopia of anticipation and stability.

In avant-garde, the complication of meaning versus meaninglessness is connected with language. Followers of avant-garde exploited various imaginative ways for putting words in conjunction. Antonin Artaud and Gertrude Stein utilized collocations and onomatopoeic sounds to return to the voice of original primitive nature. Tzara treated words as objects, trying to move them away from their literal meanings. Dadaists used the stage to experiment with language and believed that language had lost its artistic feature thus, they used language as a means of political propaganda. Coherence was not important in dadaism as works produced in this period juxtaposed words to create fragments of universes by producing a resemblance to eternity. Andre Breton, the writer of the Surrealist manifesto, opposed all processes that aimed to destroy this eternity. In his creation of eternity, Breton insisted on using dialogues to reveal the juxtaposition of two monologues. Overall, he used language to create puzzles or games and gave just a glimpse of meaning and sense up to a certain point. His eternity was like a labyrinth that the mind could not escape. As such works do not offer any reality other than their own, they can be referred to as anti-realistic.

Realism and Naturalism believed that material and positivistic reality could only be perceived by the systematic application of scientific method to objective phenomena. Symbolists sought reality in abstractions such as mystery, beauty and the ideal. They placed reality outside of human knowledge. In the same way, avant-garde dramatists rejected conventional ways of representing reality and considered their plays as experimental dramas that reflected new approaches of seeing people and the world. World War I struck in Europe and led to the flourishing of a variety of divergent movements. Futurists saw that the war destroyed stability and all things considered normal. The Russian Oberiuty, the last wave of post-revolutionary modernist writers, presented reality with unreality, and showed how such elements could collide in a shocking way. Post-World War I was an era that was revolutionary in only an artistic sense; and was completed upon the start of the psychological revolution. Psychological and socio-political ideas provided form and substance to avant-garde theatre. Expressionism and Surrealism united the subjective and societal, dreams and revolutions, and transformed and transcended reality by freeing the subconscious. Expressionist drama became closer to the dream-state because of its extremity and distortedness and its aspirations to conceal the symbolic and subliminal side of human dreams. The structure of expressionist plays resembles the pattern or movement of the human mind in dream. Thus, both

Expressionism and Surrealism rejected the traditional well-made play and ideal, objective representation of existence on which realistic theatre had been based (Pritchard, 2010).

3. Manifestations of Avant-Garde

Freudian psychoanalysis disintegrated the conventions of society and the internal walls of the self. Even the walls of realistic theatre (i.e., between the stage and the audience, the actor and the audience, and the author and the play) were demolished. It was suggested that realism was not objective or unchanging, neither absolute nor unified; but rather fragmented. The psychoanalysts asserted that the human mind was fragmented and not an integrated whole. Avant-garde writers focused on demonstrating this shattered reality and visualized the illusion of reality. Various movements emphasized multiple images of personality through the exploration of subconscious and through the subconscious, the subjective and objective worlds were brought together. In conjunction with these developments in psychology, Albert Einstein formulated his theory of relativity and started a revolution in physics. His theory sought to incorporate spatial and temporal dimensions and affected literature and art. Through the relativity theory, the possibility of a firm and absolute truth partially vanished. Even Kant submits that pure reason cannot be determined, that it is simply on the subjective level. The ramification of the change in the concept of time and space became evident on the surface of artistic forms. Cubism reflected an attempt to deal with time and space at the same time. In drama, playwrights did not follow a linear play structure; but revolved their plays around a certain motif connected with disjointed incidents. Drama was also affected by the new tempo, rhythm and speed and presented abrupt images and movements to the audience (Mackenzie, 2012).

With the arrival of World War II and Fascism, an entire generation of artists were silenced, exiled or executed. Avant-garde practice was thought of as formalist and degenerate and deteriorated to serve only the official government policy. It could have flourished under liberal political regimes that were intolerant to expressions against society and the state. Avant-garde dramatists were affected adversely by the scientific and technological developments of the machine age. World War II created such a crisis that traditional values and morals seemed incapable of coping with such dilemmas (Mackenzie, 2012). As the values, morals and essential truths became less evident, individuals began to ask fundamental questions about the universe and the humanity's existence in this universe. Post-war Existentialism became an overriding perspective, with Albert Camus and Jean-Paul-Sartre becoming its leading figures. The philosophical movement

sought to answer the question “What does it mean to be or to exist?” Existentialists demanded the freedom of individuals from external authority or the weight of the past and made individuals free in decision-making. The characters in existential plays were not expository as in traditional plays because they were not victims of the past (Waters, 2020). These plays were also disparate from other avant-garde plays as they were logically constructed and had discursive thoughts, consistent characters and manifested irrational content in a rational form (Waters, 2020).

Unlike other dramatists of the Absurd Theatre like Samuel Beckett and Eugene Ionesco, Arthur Adamov did not utilize traditional play constructs such as the cause-and-effect relationship, climax, turning point, and denouement, and his plays do not by and large have a linear structure. The structure of the play is a circular one that fixates on exploring a static situation and in which any complications or dilemmas may not be resolved (Waters, 2020). Characters are archetypal or typical rather than individual and are generally located in a symbolic place, cut off from the real, concrete world. In these plays, language is also downgraded, and the characters indulge in word-games that ridicule the use of language and make it seem mechanical. The comic frequently takes tragic tones by the end of the play. The deviation between such drama and earlier non-realistic plays is not the technique that they handle; but their perception of the world, and vision towards it. Whilst Absurdist’s attempted to imitate Futurists, Symbolists, Dadaists and Surrealists, their subject was divergent and they portrayed personality entrapped in an irrational and indifferent universe where the search for truth was futile (Tihanov, 2007).

4. Conclusion

Theatre of the Avant-Garde does not go beyond the 1950s; but there are some pieces that were written after 1950 which can be categorized as avant-garde. The late 1960s signaled the beginning of a new era: post-modernism. The post-modern dramatists mixed contrary styles from atypical time periods. The ideologies and techniques of avant-garde theatre were still apparent; but post-modernists do not write with these techniques because they did not want to belong to any single movement. Mass culture assimilated the avant-garde styles, lessening the gap between them. Today avant-garde can express its ideals with disappointment, but popular culture aims to be different, daring and inventive. Another development in the post-modern time was to cease the advance of avant-garde and post-modern performance (Hoeper, 2020). Boundaries between styles and periods, dramatic forms and artistic styles, and between the arts themselves were broken down and the text was not as important as the performance itself. Artists of post-modern drama moved the

drama outside the traditional text-based conventions and placed emphasis on the move from passive observation to active participation. A text was not seen as necessary for the performance. Anything that could be performed was called art. Performance arts ideas were first introduced by Futurists, Dadaists and Surrealists, who created permissive, open-ended plays that borrowed many things from music, dance, literature, cinema, poetry, and drama. While there were playful, serious, and even childlike events, avant-gardists embodied aesthetic shams that were figurative practical jokes and mystifications and they had some perspective of what they are doing (Hoepfer, 2020). Overall, their work had an aesthetic motif that embodied the relativity, subjectivism, and chaos of their age.

5. References

- Cai, S. (2014). Meng Jinghui and his contemporary avant-garde drama. *New Zealand Journal of Asian Studies* 16 (1), 75-92.
- Cardullo, R. (2014). Experimental theatre in the twentieth century: Avant-gardism, the absurd, and the postmodern. *Neohelicon* 42 (1), 341-358.
- Connor, S. (2004). *The Cambridge companion to postmodernism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Esslin, M. (2001). *The theatre of the absurd*. Vintage.
- Hoepfer, J. D. (2000). Theatre of chaos: Beyond absurdism, into orderly disorder by William W. Demastes (review). *Comparative Drama* 34 (3), 359-363.
- MacKenzie, G. (2012). Theatre's new threshold: A review of reassessing the theatre of the absurd: Camus, beckett, ionesco, genet and pinter. *Journal of Modern Literature* 36 (1), 174-176.
- Miles, T. (2011). 'Playing cricket shots in my mind': Cricket and the drama of harold pinter. *Studies in Theatre and Performance* 31 (1), 17-31.
- Pritchard, D. (2010). Absurdity, angst, and the meaning of life. *Monist* 93 (1), 3-16.
- Rafa, S. R. (2020). *Existentialism and absurdism in contemporary British theatre: An analysis of Kane's selected plays*. (Bachelor thesis). Brac University, Department of English and Humanities.
- Sartre, J. (1956). *Being and nothingness*, trans. Barnes, H. E., Washington Square Press.

- Shklovsky, V. (1965). "Art as Technique." In: *Russian Formalist Criticism: Four Essays* (3-24). Second Edition, trans. Lemon, L. T. & Reis, M. J., Nebraska: University of Nebraska Press.
- Tihanov, G. (2007). Gustav Shpet's literary and theatre theory. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 9 (4), <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1300>
- Waltz, G. (2002). Theater of the avant-garde 1890-1950: A critical anthology (review). *Johns Hopkins University Press* 54 (4), 662-664. Doi: 10.1353/tj.2002.0145
- Waters, B. (1950). Existentialism in contemporary literature. *Prairie Schooner* 24 (1), 87-94.
- Weber, M. (2020). Review of *in-yer-face theatre: British drama today*, by Aleks Sierz. *The Georgia Review*, 863-65.
- Zarhy-Levo, Y. (2011). Dramatists under a label: Mart'in Esslin's the theatre of the absurd and Aleks Sierz' *in-yer-face theatre*. *Studies in Theatre and Performance* 31 (3), 315-326.

Contemporary Trends in Humanities and Social Sciences

CHAPTER 14

**Havalimanlarında Yabancı Madde Hasarı (FOD) ve
Yönetimi
(Serdar Kızılcın)**

Havalimanlarında Yabancı Madde Hasarı (FOD) ve Yönetimi

Serdar Kızılcan

*Uşak Üniversitesi, Sivil Havacılık Meslek Yüksek Okulu
E-mail: serdar.kizilcan@usak.edu.tr*

1. Giriş

FOD (Yabancı madde hasarı), uzun zamandan beri havacılık sektörü için önemli bir risk olup evrensel bir endişe kaynağıdır. FOD'lar sadece uçağa zarar vermekle kalmayıp insanların hayatını da tehlikeye atabilir. Nitekim FOD vakalarının neden olduğu bazı kazalar ölümle sonuçlanmıştır. Ayrıca FOD'lar havayolu şirketleri ve havalimanları için ciddi operasyonel sorunlara yol açıp büyük ekonomik kayıplara neden olmaktadır.

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'nin (IATA) kendisine üye olan 23 havayolu şirketinin 1996-1999 yılları arasındaki FOD olaylarını incelemesi sonucu elde edilen veriler, her bir havayolu şirketi için yıllık ortalama FOD kaybının 7,4 milyon dolar olduğunu göstermektedir. Tüm üye havayolu şirketlerinin yıllık ortalama kaybı ise 170 milyon ABD dolarıdır. Uçuşların gecikmesinden, kesintiye uğramasından ve pistin kapanmasından kaynaklanan kayıplarla birleştiğinde, bu kayıplar astronomik boyutlara ulaşmaktadır (Yuan vd, 2020).

Bu nedenle FOD ile mücadele etmek ve FOD önleme kültürünü geliştirmek için havayolu şirketleri dahil tüm kuruluşlar tarafından gereken tedbirler alınmalıdır. Çalışanların bu konuda bilinçli ve sürekli uyanık olmaları, FOD tespiti için alt yapının yeterliliği ve çalışma ortamının kazaya neden olabilecek etkenlerden arındırılması FOD ile mücadele açısından son derece önemlidir. FOD yönetim programının uygulanması ve FOD tespit ekipmanının etkin şekilde kullanılması FOD tehlikelerinin azaltılması açısından gereklidir. Programa başta havayolu şirketleri, yer hizmetleri şirketleri ve yakıt ikmali yapan şirketler olmak üzere tüm kurum ve kuruluşlar dahil olmalıdır.

Bu araştırmanın temel amacı, FOD sorunlarını ele alarak bu sorunların havacılık sektörü üzerindeki etkilerine dikkat çekmektir. Çalışmada ilk olarak havalimanı ve havalimanı bölümleri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra FOD kavramı açıklanmış ve FOD'a neden olan unsurlar ele alınmıştır. Son olarak FOD'u önleme çalışmalarından ve FOD ile mücadelede kullanılan teknik altyapıdan bahsedilmiştir.

2. Havalimanı Kavramı

Havalimanı terimi, 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu'nda "Hava aracının kara ve su üzerinde kalkış ve iniş yapabilmesi için özel olarak tasarlanmış, hava aracının bakım ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına, yolcu ve yük alımına, boşaltılmasına elverişli tesisleri bulunan alanlardır." şeklinde tanımlanır. Daha önce Devlet Hava Meydanları İşletmesi tarafından işletilen, iç ve dış hat trafiğine açık olan meydanlar "havalimanı"; iç hat ve tarifersiz dış hat ile sadece iç hat seferlerine açık meydanlar ise "havaalanı" olarak tanımlanıyordu. 2012 yılında, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Yönetim Kurulu tarafından alınan kararla ülkemizdeki tüm meydanların adı "havalimanı" olarak değiştirildi (Auzef, 2017).

Havalimanı, yolcu ve yük taşımacılığının hava aracıyla yapılabilmesi için bir ya da birden fazla pistten oluşan, yer hizmetlerinin verilebilmesi için ihtiyaç duyulan tesislerin yer aldığı ve teknik desteğin sağlandığı meydanlardır (Doganis, 2006).

Kompleks bir yapı olan havalimanlarının çok sayıda hizmetin birlikte sunulmasıyla ortaya çıkan bir faaliyetler bütünü olduğu söylenebilir. Havalimanı, yalnızca hava araçlarının iniş ve kalkış yaptığı alan değildir. Havalimanı, dışarıdan bakıldığında belirli alana kurulmuş bir tesis gibi görünse de bünyesindeki işleyiş adeta şehir yönetimine benzer. Havalimanları devamlı olarak plan, proje ve program yapılarak organizasyon sürecinin aralıksız sürmesini sağlamaya yönelik tedbirlerin alındığı karmaşık bir yapıdır (Ateş, 2008:15).

Havalimanları, zamanla değişime uğrayarak hem havalimanı kavramı hem de havalimanı işlevi yıllar içinde gelişim göstermiştir. Havacılık tarihinin ilk yıllarındaki uçuşlar, sadece uçakların iniş ve kalkış yapabilmesi için yeterli alana sahip hava arazilerinde gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte uçak tasarımında ve teknolojisinde yaşanan gelişmeler havalimanlarının inşa edilmesi açısından itici güç olmuştur (Gümüşboğa, 2021: 3).

3. Havalimanı Bölümleri

Havalimanları, farklı hizmetlerin bir arada yürütüldüğü büyük ve karmaşık yapılardır. Havalimanlarında verilen hizmetler, kara tarafı ve hava tarafı olmak üzere iki bölümde verilir ve bu hizmetler birbirinden bağımsızdır. Kara tarafı, havalimanına gitmek için kullanılan karayolu ile başlar ve hava aracına bininceye kadar mevcut olan tesislerin tamamını kapsar. Hava tarafı da PAT sahası adı verilen pist, apron ve taksi yolunu içeren ve hava aracıyla ulaşılabilen tüm alanları kapsar. Hava tarafına sadece

yetkili personel ve güvenlik kontrolünden geçen yolcular girebilir (Ateş, 2013).

3.1. Kara Tarafı

Doğrudan uçuş faaliyetlerini kapsamayan ve terminal binaları dahil tüm yapıları, kullanılan veya boş sahaları içine alan, ana giriş kontrol noktasından itibaren hava tarafı dışında olan havalimanı bölümüne kara tarafı adı verilir. Kara tarafının öncelikli amacı yolcuların ve bagajların uçağa geçişini sağlamaktır. (Dhmi Havacılık Terimleri Sözlüğü, 2011: 79).

3.2. Hava Tarafı

Uçakların iniş, kalkış ve yerdeki hareketlerini yapmak için kullandıkları alanlardır. Pistleri, apronları, taksi yollarını ve belli durumlarda doğrudan uçuş faaliyeti amacıyla kullanılan binaları kapsayan ve bütün bunlara girişin kontrollü olduğu yerlerdir (Dhmi Havacılık Terimleri Sözlüğü, 2011: 54).

4. FOD Kavramı

FOD (Foreign Object Damage) yabancı madde hasarı anlamına gelir. Havalimanında FOD denildiği zaman birçok maddeyi ya da cismi sıralamak mümkündür. Bunlar pet şişeleri, ambalaj, içecek kutuları, kağıtlar, kartonlar, bez, kauçuk, kumaş parçalar, gazete ve dergi parçaları, poşetler, metal parçalar, bakım araç ve gereçleri, bakım artıkları ya da atıkları, mekanik aletler, kırılmış kaplama parçaları, ekipman parçaları, uygunsuz konumlandırılmış takozlar/dubalar, havayolu ikram malzemeleri, taş, kum, çamur, toprak, ot, canlı ya da cansız hayvanlar, yağ döküntüleri, mucur, moloz, enkaz, lastik parçaları, vida, civata, somun, kalem, çakıl, tel, asfalt parçaları, branda, palet, çadır, personel rozeti, bagajlardan düşen parçalar, yolcu bagaj etiketi, kargo kaplamaları gibi geniş bir kavramı kapsar. Belirtilen bu FOD'lar, havalimanı başına, uçaklara yıllık ortalama 20 milyon dolar tutarında zarar vermektedir. Öte yandan uçuş faaliyetlerindeki gecikmeler, program değişiklikleri gibi maliyetler ile birlikte FOD'dan kaynaklanan maddi kayıplar 10 katına kadar çıkabilmektedir (Heaş, 2014).

FOD, hava aracına, hava aracının motorlarına, lastiklerine ve hava aracı parçalarına yabancı madde birikintisinin neden olduğu hasar olarak ifade edilir. Yıldırım ya da dolu gibi doğal sebeplerden kaynaklanan hasarlar FOD olarak ele alınmaz

(Shgm, 2021).

FOD, üretim veya servis sonrasında uçak içinde bırakılan aletlerin neden olduğu ciddi bir tehlike şeklinde olabilir. Aletler, kontrol kablolarına dolanabilir, hareketli parçalar sıkışabilir, elektrik bağlantılarında kısa devreye

neden olabilir veya güvenli uçuşu başka şekilde tehlikeye sokabilir. Teknik ekip, uçağın bakımı tamamlandıktan sonra tüm aletlerin uçaktan çıkarıldığından emin olmak zorundadır. Bu amaçla sıkı kontrol prosedürleri uygulanmaktadır. Üretim sırasında kullanılan araçlar da kolayca izlenebilmeleri için bir seri numarası ile etiketlenir (Boeing, 2021).

Mürettebat aracının, yakıt kamyonunun ya da bakım aracının lastiğinde çamur, taş, vida, pul, cıvata ve diğer birçok küçük madde sıkışabilir. Bu FOD türlerinin, havalimanına girdikten sonra izlenmesi ve yönetilmesi çok zordur. Jet motorunun çekim alanında bulunan yabancı madde, emilerek motora zarar verebilir ve motorun patlamasına neden olabilir. Yolcu bagajından düşen metal parça da uçağın tekerleklerine zarar verebilir. Buna benzer yaşanmış birçok kaza mevcuttur. Uçak gelmeden önce yapılan ilk iş park yerinde FOD kontrolü yapmaktır. Bu kontrol aprondaki tüm personelin sorumluluğundadır (Shgm, 2021).

5. FOD Kaynakları

- İlgili alanın yeteri kadar temizlenmemesi, herhangi bir bakım esnasında kullanılan cıvatalar, somunlar, kağıt, plastik, teneke kutular, döşeme kırıkları, bez parçaları, bagajlardan düşen parçalar, ikram servisi ekipmanları vb. materyaller,

- Yetersiz bakım ve temizlik,
- Kötü hava koşullarından sonra yapılan temizlik faaliyetleri,
- Aletlerin ve parçaların sayısını kontrol etmemek,
- Bakımı yapılmayan yer hizmetleri ekipmanından düşen ya da kopan parçalar,
- Devam eden apron işleri/inşaat şantiyeleri (Shgm, 2021).

Tablo 1: FOD Tipleri ve Kaynakları

FOD Tipi	Kaynağı
Personel	Kötü çalışma davranışı
Havalimanı altyapıları	İşaretler, kaldırımlar ve ışıklar
Çevre	Yaban hayatı, kar ve buz
Havalimanı ekipmanı	Operasyon araçları, bakım ekipmanı, yakıt aracı ve inşaat malzemeleri
Uçak ve motor bağlantı elemanları	Somunlar, cıvatalar ve pullar
Uçak parçaları	Yakıt kapağı, yağ çubuğu ve lastik parçaları
Uçuş öğeleri	Personel rozetleri, bagaj etiketleri, içecek kutuları vb.

Kaynak: FAA 2010 Airport Foreign Object Debris (FOD) Management (U.S Department of Transport)

6. FOD Yüzünden Meydana Gelen İki Örnek Olay

6.1. Air France 4590 Sefer Sayılı Uçuş

25 Temmuz 2000 tarihinde, Air France havayollarına ait Concorde tipi yolcu uçağı Paris Charles de Gaulle Havalimanı'ndan kalkış yaptı. Uçak, kalkıştan 2 dakika 13 saniye sonra Gonesse Kasabası'ndaki Hotelissimo otelinin üzerine alev topu gibi düşerek infilak etti. 100 yolcu, 3 kokpit ekibi ve 6 kabin görevlisinin dışında otelin etrafındaki 4 kişi olmak üzere toplam 113 kişi hayatını kaybetti. Kazanın soruşturması 18 ay sürdü. Kokpit ile kule arasındaki konuşmalar, pistlerde yer alan kameralar, yanan uçağın amatör çekim görüntüleri titizlikle incelendi. Diğer bir Concorde uçağı teker teker söküldü. Uzmanlar ve mühendisler, hatanın ya da arızanın bulunabilmesi için titizlikle çalıştılar. Yapılan incelemeler sonucunda, Concorde uçağının kalkışından önce pistten havalanan Continental Havayolları'na ait DC-10 uçağının tekerlek aksamından düşen 20 santimlik bir metalin Concorde uçağının lastiğini patlattığı ve lastikten kopan parçaların da alt bölümdeki yakıt deposuyla temas ederek deponun alev almasına yol açtığı anlaşıldı. Bu kazadan sonra Concorde uçaklarının uçuşları durduruldu (CnnTürk, 2020).

6.2. Us Airways 1549 Sefer Sayılı Uçuş

15 Ocak 2009 tarihinde, US Airways havayollarına ait Airbus A-320 model yolcu uçağının motorlarına saat 15:30 sıralarında kuş sürüsünün çarpması sonucu her iki motor da durdu. Kokpit ekibi yaşanan olayda uçağı Hudson Nehri'ne indirmeyi başardı. Kazada can kaybı yaşanmadı. Kazadan sonra uçağın sağ motoru çıkarılarak incelendi ve havalandırma bıçaklarının hasarlı olduğu tespit edildi. Motorun elektronik kontrol ünitesinin kayıp olduğu ve çok sayıda iç aksamın önemli ölçüde hasar gördüğü rapor edildi. Kanatların üzerine konumlandırılmış kontrol yüzeylerinden biri olan kanatçıktaki kuş tüyleri incelemeye gönderildi. Sol motor da uçağı yakın bir yerde bulundu ve incelemeye alındı. 12 Şubat 2009 tarihinde yapılan incelemeler sonucunda motorlardaki kuş kalıntılarının ve tüylerinin Kanada kazına ait olduğu doğrulandı (Erden, 2020).

7. FOD Önleme Çalışmaları

7.1. Farkındalık Yaratmak

Havalimanlarında çalışanlar tarafından düzenli olarak FOD farkındalık yürüyüşü yapılmaktadır. Airporthaber web sitesinin 14 Aralık 2021 tarihli haberine göre Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMI) tarafından işletilen havalimanlarında FOD farkındalık yürüyüşü gerçekleştirildi. FOD'a ve sebep olabileceği hadiselerle dair farkındalık yaratmak ve havalimanı çalışanlarını bilinçlendirmek amacıyla COVID-19 tedbirleri kapsamında 2021 yılı "FOD

Yürüyüşü” etkinliği yapıldı. Etkinlikte katılımcıların görüşleri, talepleri ve geri bildirimleri değerlendirilerek, karşılıklı etkileşim sağlandı.

7.2. Performans Standartları

En iyi önleme programlarına rağmen havalimanı operasyonlarında FOD’la karşılaşma ihtimali mümkündür. Bu nedenle yüzeylerin FOD içermediğinden kesinlikle emin olmak için operasyon alanlarında düzenli olarak devriye gezmeye yönelik prosedürlerin geliştirilmesi ve kaynakların ayrılması zorunludur. Bu görev, çoğu zaman hava tarafı bakım ekiplerine düşmektedir. Düzenli süpürmenin haricinde elle toplama da gerekli olabilir. Çöp bidonları doğru boyutta olacak şekilde kapakları kolayca kapatılır vaziyette olup uygun yerlere yerleştirilirler (Procaccio, 2008).

7.3. Eğitim

Havalimanındaki tüm çalışanlar, FOD’un önemi ve yaratabileceği tehlikeler konusunda eğitilmelidir. Oryantasyon kursları, videolarla desteklenmeli ve yaşanmış örnek olaylar çalışanlara izletilmelidir. Eğitimlerde, personel ve yolcu güvenliği, ekipmana yönelik tehlikeler, ve uçuş gecikmeleri vurgulanmalıdır (Boeing, 2021).

7.4. Yer Destek ve Hava Sahası Bakım Ekipmanlarının Seçimi ve Bakımı

Havalimanı bakım ekipmanı, havalimanı kullanımına uygun olmalıdır. Satın almadan önce iyi araştırma yapılmalıdır. Her süpürücünün düzenli olarak bakımı yapılmalı ve işin doğru yapıldığından emin olmak için bazı performans ölçütleri oluşturulmalıdır (Procaccio, 2008).

7.5. Havalimanı İnşaat Çalışması

Havalimanlarında kapasiteyi artırmak amacıyla pist uzatma, terminal genişletme gibi çalışmalar yapılabilir. Bu tür inşaat çalışmalarının bir FOD sorunu yaratması muhtemeldir. Sözleşmeler, bir çalışma koşulu olarak FOD kontrolünü içermeli ve bu yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak için bir izleme programı oluşturulmalıdır. Yüklenici firma pistlere, taksi yollarına, apronlara ve uçak manevra alanlarına enkaz veya inşaat pisliği bırakmamalıdır. Yerdeki tüm kum, toprak ve diğer malzemeler, pist ve taksi yolu alanlarına sürüklenmemeleri için ıslak, örtülü veya kapalı tutulmalıdır. Buna uyulmaması halinde havalimanı otoritesinin işi diğer yüklenicilere yaptırma yetkisi vardır (Boeing, 2021).

8. FOD ile Mücadelede Teknolojik Altyapı

FOD'ların birçok şekilde ve boyutta ortaya çıkması, havalimanlarında bunlarla mücadele etmek için geliştirilen yöntemlerin çeşitli olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yöntemlerden biri radar ve video kameralardır. Vancouver Havalimanı, gündüz ve gece çekim yapabilen yüksek çözünürlüklü radar ve video kameralarla sorunu çözen dünyanın ilk ticari havalimanı olmuştur. Geliştirilen sistemle, havalimanının kuzey ve güney paralel pistlerine yerleştirilmiş kulelerdeki radar, pist yüzeylerinin %100'ünde, 7/24 tüm hava koşullarında FOD gözetimi yapmaktadır. Radar, FOD tespit ettiğinde operasyon merkezinde bir alarm çalar ve olayın kaydı başlatılır. Şüpheli cisim ve koordinatları, havalimanının genel haritasında görüntülenir ve kameralar, şüpheli FOD'un canlı görüntüsünü yakınlştırırlar. Sistem operatörleri cismi olası bir tehdit olarak görürse, onu almak için derhal bir ekip gönderilir (Airport Improvement, 2010).

Bir diğeri de yüzey algılama ünitelerinin yükseltilmiş pist/taksi yolu kenar ışıklarına entegre edildiği veya bunların bağımsız üniteler olarak kullanıldığı bir sistemdir. Sistemde havalimanı yüzeylerindeki FOD'u algılamak ve araçlar hakkında durumsal farkındalık sağlamak amacıyla milimetre dalga radarı ve yakın kızılötesi aydınlatmalı optik sensörler kullanılmaktadır. Havalimanı aydınlatması için halihazırda mevcut olan güç ve veri altyapısı sayesinde kurulum maliyetleri de azalmaktadır (Weller, 2014).

FOD kaynaklı kazaların önüne geçmek amacıyla Tübitak-Bilgem ve Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) ortaklığıyla Türkiye'de geliştirilen ilk FOD tespit radarı Antalya Havalimanı'na kurulmuştur. Bu sistem, kalıntıların pist üzerindeki konumunun ve kamera görüntüsünün gerçek zamanlı gösterimini yapan bir mm-dalga radar sistemidir. Bu sistemin temel özellikleri arasında mm-dalga radar ağı ile sürekli gözetleme, tespitlere dair istatistiksel bilgi çıkarımı ve paylaşımı, FOD'un tespiti halinde sesli ve/veya görsel ikaz ve gerçek zamanlı gösterim yer almaktadır (Tübitak-Bilgem, 2021).

9. Sonuç ve Öneriler

Başarılı bir FOD yönetim programının uygulanmasında ilk adım, çalışanların programın varlığından haberdar olmasını sağlamaktır. FOD güvenliği, tüm havalimanı personelinin potansiyel FOD tehlikelerini belirlemesiyle, gözlemlenen FOD'u ortadan kaldırmak için harekete geçmesiyle ve çözüm önermeye aktif olarak teşvik edilmesiyle en verimli şekilde gerçekleşecektir. Özellikle hava aracı operasyonlarının yapıldığı alanlar, FOD'a neden olabilecek çöplerden veya atıklardan temizlenmiş olmalıdır. Bunun için denetimlerin sıkı bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Personelin taşıdığı kalem, madeni para, kimlik kartı, şapka, evrak ve diğer malzemeler uygunsuz bir yere bırakılırsa FOD haline gelebilir.

FOD'un azaltılmasında etkili olabilecek yöntemlerden biri de iyi bir tanıtım ve farkındalık programının yapılmasıdır. Kritik çalışma alanlarında ve çalışanların toplanacağı yerlerde sergilenen temalı afişler, tabelalar ve diğer görsel yardımcıları farkındalık yaratma açısından faydalı olabilir. "FOD Yürüyüşü" gibi etkinlik programlarına sadece havalimanı personeli değil; aynı zamanda havayolu şirketi çalışanları ve diğer birim çalışanları da dahil olmalıdır. Böylece daha fazla farkındalık yaratılmış olacaktır. Ayrıca bu tür faaliyetler, üst yönetimin katılımıyla bu konuya duyarlılıklarını göstermeleri açısından özel bir fırsat sağlar. Üst yönetim tarafından FOD'u önlemeye katkıda bulunan personel için takdir ya da ödül programı geliştirilebilir.

Havalimanında devam eden inşaat daha sık denetim gerektirir. İnşaat faaliyetleri sırasında sürekli olarak FOD'u denetlemek için özel personel görevlendirilebilir. Uçuş ekipleri, pistlerde ve taksi yollarında gözlemedikleri herhangi bir FOD'u vakit kaybetmeden hava trafik kontrol yetkililerine bildirmelidir. Diğer yandan büyük ve uluslararası havalimanlarında FOD ile karşılaşma riski daha fazladır. Bu nedenle bu tür havalimanlarında FOD'u önlemek için kullanılan altyapının yeterli olması gerekir ve bu da teknolojinin sürekli takip edilmesiyle mümkündür.

FOD hakkında havacılık dergilerinde ya da web sitelerinde bilgi elde etmek mümkündür. Ancak havacılık alanında araştırma yapan akademisyenler de bu konu hakkında bilimsel çalışmalar yaparak FOD'un önemini daha geniş kitlelere aktarabilirler.

10. Referanslar

- Airporthaber. (2021). 21 Aralık 2021 tarihinde [https://www. airporthaber. com/dhmi-haberleri/havalimanlarinda-fod-yuruyusu.html](https://www.airporthaber.com/dhmi-haberleri/havalimanlarinda-fod-yuruyusu.html) adresinden erişildi.
- Airport Improvement. (2010). 27 Aralık 2021 tarihinde [https:// airportimprovement.com/article/fod-fighters](https://airportimprovement.com/article/fod-fighters) adresinden erişildi.
- Ateş, S. S. (2008). Havaalanı Master Planlama Yaklaşımları ve Farklı Uygulamalar ile İlgili Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ateş, S. S. (2013). Havacılık İşletmelerinin Operasyon Sürecinde Gecikmeleri Azaltmaya Yönelik Karar Destek Sistemi Model Önerisi ve Atatürk Havalimanında Uygulama. (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Auzef. (2017). 19 Kasım 2021 tarihinde http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/sivilhava_ao/havalimaniyonetimi.pdf adresinden erişildi.
- Bayar, S. (2013). ICAO Uçak Kategorilerine Göre Tek Pist Sistemi İçin Kapasite Hesaplamalarında Kullanılacak Analitik Bir Model. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Boeing. (2021). 11 Aralık 2021 tarihinde https://www.boeing.com/commercial/aeromagazine/aero_01/textonly/s01txt.html adresinden erişildi.
- CnnTürk. (2020). 27 Kasım 2021 tarihinde <https://www.cnntrk.com/yazarlar/guncel/reha-erus/200-gramlik-titanyum-faciiasi> adresinden erişildi.
- Dhmi Havacılık Terimleri Sözlüğü. (2011). 14 Kasım 2021 tarihinde https://www.dhmi.gov.tr/Documents/Havacilik_Terimleri_Sozlugu/DHMi-Havacilik-Terimleri-Sozlugu.pdf?csf=1&e=NZP5QB adresinden erişildi.
- Doganis, R. (2006). *The Airline Business*. London: Routledge. ISBN 9780415346153
- Erden, N. S. (2020). Ekip Kaynak Yönetimi (EKY) Yetkinlikleri Çerçevesinde Sully Filmi İncelemesi: Kaptan Sullenberger Doğru Kararı Nasıl Verdi? *The Journal of International Scientific Researches*, 5 (2), 99-110.
- Gümüşboğa, C.G. (2021). Havalimanı İşletmeciliğinde Stratejik Büyüme: Tav Havalimanları Örnek Olayı. (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı, Havacılık Yönetimi Bilim Dalı, Kocaeli.
- Heaş, (2014). 16 Aralık 2021 tarihinde <https://www.sgairport.com/Media/Default/Docs/Pdf/Announcements/ASB-2014-03.pdf> adresinden erişildi.
- Procaccio, F. A. (2008). *Effectiveness of Fod Control Measures*. (Master of Aeronautical Science). Embry-Riddle Aeronautical University Worldwide Campus.
- Shgm. (2021). 29 Kasım 2021 tarihinde https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/yayinlar/havalaniyer_hizmetleri.pdf adresinden erişildi.
- Tübitak-Bilgem. (2021). 29 Aralık 2021 tarihinde <https://bilgem.tubitak.gov.tr/tr/urunler/fodrad-fod-tespit-sistemi> adresinden erişildi.

Weller.J. R., (2014). Evaluation, Performance Assessment and Regulatory Guidance, Wildlife and Foreign Object Debris (FOD) Workshop, Cairo, Egypt. 21 Aralık 2021 tarihinde <https://www.icao.int/MID/Documents/2014/Wildlife%20and%20FOD%20Workshop/Assessing%20Risk%20FAA.pdf> adresinden erişildi.

Yuan, Z., Li J., Qiu Z. and Zhang Y. (2020). Research on FOD Detection System of Airport Runway Based on Artificial Intelligence. Journal of Physics: Conference Series. doi:10.1088/1742-6596/1635/1/012065

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 15

**Rus Edebiyatının Türk Toplumuna Etkisi
(Serkan Yorgancılar)**

Rus Edebiyatının Türk Toplumuna Etkisi*

Dr. Serkan Yorgancılar

E-mail: serkanyorgancilar@gmail.com

**16 Aralık 2019 tarihinde Moskova'da Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde 'Rus-Türk İlişkilerinde Ortak Noktalar: Tarihi-Kültürel Bağlamda Türkiye ve Rusya II'' adlı uluslararası konferansta sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.*

1. Giriş

Osmanlı modernleşmesinde ve Türk modernleşmesinde yabancı dillerden Türkçeye önemli eserler çevrilmiştir. Ve bu çeviri faaliyetleri Türk aydınlarını/düşünürlerini etkilediği gibi geniş halk kitlelerini de büyük oranda etkilemiştir. Tercüme ve çeviri faaliyetlerinin toplumsal değişimi gerçekleştirmede önemini bir çok düşünür ve fikir adamı kabul etmiş ve tercüme faaliyetleri hem geniş aydın kesimlerince hem de devlet tarafından desteklenmiştir. Bu bağlamda yapılan çeviri faaliyetlerinde Osmanlı Devletinin resmi olarak desteklediği çeviri odaları kurulmuş, çevirmenler bizzat devlet tarafından istihdam edilerek maaşları ödenmiştir. Aynı şekilde genç Cumhuriyet'te dünya edebiyatı başta olmak üzere tıp, askeri, teknik ve mühendislik bilimleri de dahil olmak üzere birçok farklı alanda yeni çalışmaları Türkçemize kazandırmıştır.

Zaman içerisinde Türkçemize kazandırılan eserlerin çeşitliliği artmıştır. Sadece askeri ve teknik konularda çeviri yapılmamış edebi eserlerde çeviri faaliyetleri içerisinde Türkçeleştirilmiştir. Çeviri faaliyetleri ilk dönemlerde devlet eliyle ve devlet desteğiyle yapılmıştır. Geçen zaman içerisinde ise devlet desteği yerine daha bağımsız yazar ve yayın evleri çeviri faaliyetlerine girmişlerdir. Yabancı dillerden dilimize kazandırılan eserlerin çok çeşitli faydaları olmuştur. Toplumsal değişimi de etkileyen bu eserler günümüzde de hız kesmeden çeviri faaliyetleri ile dilimize kazandırılmaktadır.

Türk edebiyatı çok köklü bir geçmişe sahiptir. İçerisinde çok farklı devlet geleneklerinden süzülmuş gelen tarihsel bir birikimi barındırır. Kendine has bir dokusu ve tınısı vardır. Türk toplum yapısının bütün izlerini Türk edebiyatı içerisinde bulmak mümkündür. Bununla birlikte Rus edebiyatı da aynı Türk edebiyatı gibi hem köklü bir geçmiş hem de güçlü bir damarı vardır. Her iki edebiyatta birbirlerini zaman içerisinde etkilemiştir. Her iki dilden de önemli eserler birbirlerine çevirilmiştir. Ancak, Türkçe eserlerin Rusçaya çevirilmesi Rusça eserlerin Türkçeye çevirilmesinden çok daha geç dönemlerde olduğu gibi eser sayısına baktığımızda çok daha azdır. Bu bağlamda, Rus edebiyatından Türkçeye çevirilen eser sayısı daha fazladır.

Her iki ülke edebiyatında karşılıklı etkileşim zaman içerisinde çeşitlenerek sürdürülmeye devam etmektedir.

2. Tercüme ve Çevirilere Yaklaşımlar

Osmanlı modernleşme çabaları içerisinde değişimin en hızlı ve çabuk olduğu alan askeri alandı. Teknik ve medeniyet alanında Batı'dan herhangi bir yeniliğin alınmasına ve devlet için kullanılmasına karşı varolan direnç zaman içerisinde kırılarak sonlanma aşamasına gelmiştir. Ancak edebi ve kültürel alanda ise Batı'dan gelecek her türlü yeniliğe karşı ciddi bir direnç varlığını sürdürmeye devam ediyordu. Mesela, Tanzimat dönemine kadar Türkiye'de edebiyat klasik divan tarzında kalmıştır (Okay. 1969:19). Çünkü edebiyat alanında yapılacak yenileşme çabaları Batıdan türemiş ve yayılmış roman ve tragedya gibi türler üzerinde yenilikler getiriyordu ki bunu yapacak olanlar Batılılaşma yanlısı olarak görülüyordu (Belge. 2009:96). Bu olumsuz algı zaman içerisinde, kökenleri hiç te yakın zamanlarda olmayan, doğu-batı çatışması bağlamında kültürel bir savaş alanı olarak görülüyordu. Doğu-batı çatışmasının sadece Türkiye ile sınırlı kaldığını düşünmek, Batı toplumlarında Doğu'ya karşı herhangi bir yargının oluşmadığını söylemek sanırım fazla kötümser bir yorum olacaktır.

Türk düşünce dünyasında gerek doğu gerekse batıdan yapılan çeviri faaliyetlerinin önemini ve gerekliliğini kabul edenlerde vardır. Bunlardan biri, bu gerçeği kabul ederek konu üzerinde de ciddi bir eser veren Hilmi Ziya Ülken'dir. Ülken, düşünce tarihimiz için ufuk açıcı olan eserinde özetle tercüme ve çeviri faaliyetlerinin hem gerekli hem de faydalı olduğunun altını çizmektedir. Ona göre, medeniyetler insanların ortak ürünleridir. İnsanlık, farklı kültürlerin birleşimi ile daha büyük şeyler ortaya koyar. Bu bağlamda medeniyet insanlığın sürekli bir yürüyüşü olup uyanış devirlerinde yaratıcılık kudretini veren tercümelere dir. (Ülken. 2016:42)

Hilmi Ziya Ülken medeniyet hareketini bir paragrafta özetlemektedir: "Filhakika, medeniyetin sürekli açılış yolu üzerindeki bütün esaslı uyanış hareketleri bu suretle, her şeyden önce, birer büyük tercüme devri ile başlamışlardır. Eski Yunan uyanışı Anadolu, Fenike, Mısır tercümeleleriyle; Türk Uygur uyanışı Hint, İran, Nasturi tercümeleleriyle, İslam uyanışı Yunan (Nasturi, Yakubi), Hint tercümeleleriyle, yeni Garb uyanışı İslam (Türk, Arap, Acem), Yahudi, Yunan tercümeleleriyle mümkün olmuştur. 18. Asırda başlayan Cermen uyanışı, büyük eski kaynaklara, Latin, Anglo-Sakson dünyasının yeni mahsullerini de katmış ve aydınlanma ile hazırlanan bu zengin tercüme faaliyeti, Fırtına ve Giriş ile yaratıcı Alman kültürünü doğurmuştur." (Ülken. Age. 24)

Dolayısıyla gerek kültürler arası gerekse medeniyetler arası etkileşimde tecüme faaliyetlerinin önemi yadsınamaz. Dün olduğu gibi bugünde farklı disiplinlerde yabancı kaynaklarda yapılmış olan çalışmalar, bilimsel bilgi niteliği taşıyan akademik üretim çeviri ve tercüme yoluyla evrenselleşmektedir. Dünyanın herhangi bir yerinde yeni bir bilgi üretimi olduğunda kısa bir süre içerisinde o bilgi üretimi dünyanın başka bölgelerine ulaşabilmektedir. İnsanlık tarihi boyunca tercüme faaliyetlerinin insanlığın ortak müktesebatına yapmış olduğu katkı ortadadır.

Güngör "Türkiye'de de fikir hayatını zenginleştirecek en mühim vasıtalarından biri Batı kültürünün yarattığı eserlerin münevverler tarafından tanınması olacaktı. Bu da geniş bir tercüme faaliyeti ile mümkün olabilir." diyerek o da tercüme faaliyetlerine destek vermektedir (Güngör. 1996:130)

3. Rus Edebiyatından İlk Çeviriler

Tanzimat ve Meşrutiyet hareketleri ile hız kazanan modernleşme çabalarımızda ilk tercüme faaliyetleri Fransa, İngiltere ve Almanya'dan yapılmıştır. Bu ülkelerden yapılan tercüme faaliyetlerine baktığımızda edebi eserler teknik eserlere göre daha az yapılmaktadır. Özellikle askeri ve tıbbi alanlarda yapılan tercüme. Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu çeviri hareketleri artarak devam etmiş hatta devlet eliyle bizzat bu tercüme yaptırılarak eserlerin geniş kitlelere ulaşabilmesi için dağıtımını sağlanmıştır. Milli Eğitim Klasikleri adı altında 1940 ila 1966 yılları arasında 20 farklı dilden 866 eser 1105 cilt olarak dilimize kazandırılmıştır. Bu klasikler Hasan Ali Yücel serisi olarakta bilinmektedir. Birinci Türk Neşriyat kongresi sonrasında alınan kararlar doğrultusunda tercüme bürosu kurulmuş ve bu büroya öncülük etmesi amacıyla da tercüme heyeti oluşturulmuştur. Adnan Adıvar, Nurullah Ataç, Saffet Pala, Sabahattin Ali, Sabahattin Eyüboğlu gibi önemli isimler bu heyette farklı pozisyonlarda görev almışlardır. Bu çalışmalar sonunda Rus klasiklerinden toplam 75 eser çevrilmiştir. Fransız klasiklerinden 225 eser, Alman klasiklerinden 102 eser ve İngiliz klasiklerinden ise 54 eser çevrilmiştir (Erzurum. 2018:33-39)

Edebiyat kelimesini bugünkü anlamda ilk kullanan Tanzimat dönemi edebiyatçısı Şinasi'dir. Şinasi, edebiyatın toplumu kalkındırmak ve yüceltmek amacı taşıyan edeb kavramından türediğini ifade etmiştir (Kabaklı.1971:9). Şinasi, Türk edebiyatına katkıları büyük olan yazarlarımızdan biri olmakla birlikte Fransız edebiyatından Türkçe'ya yapılan tercümelemlerde de önemli katkıları olan bir isimdir. 1859'da Fransızcadan tercüme ettiği bazı eserleri toplu halde yayımlayan Şinasi'nin ardından Münif Paşa'da felsefi diyaloglardan oluşan bir eseri Türkçe'ye kazandırmıştır. Fenelon'un Telemaque adlı eseri ise Yusuf Kamil Paşa tarafından çevrilen ilk roman

olma özelliği taşımaktadır. Victor Hugo'nun Sefilleri “Hikâye-i Mağdûrin” olarak tercüme edilir (Gariper. 1999:106)

İngiliz edebiyatından yapılan çevirilerin başında ise Shakespeare'in Othello'su gelir. Çevirilerin genel özelliğine baktığımızda genelde tiyatro eserlerinin öncelikli çevirildiği görülmektedir. Bu özelliğe İngiliz ve Alman edebiyat çevirilerinde rastlanıldığı gibi Rus edebiyatında ki ilk çevirilerinde genelde tiyatro eserlerine yönelik olduğu görülebilir.

Türk okuyucularının Rus klasikleri ile tanışması diğer Batı klasikleri ile tanışmasından biraz daha geç olmuştur. Rusçadan dilimize, Rus klasikleri olarak bilinen edebi eserlerden çok daha önce tarih kitaplarının çevirileri yapılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti özellikle son dönemlerde daha fazla savaşılmaya başladığı, kendisine güç ve toprak kaybettiren komşusu Rusyayı dah geç dönemlerde tanımaya başlamıştı. Batı dillerinden tarih alanında yapılan ilk çevirilerin ise Şuvalov'un Rus Memleketi Tarihi (1857) ile Rus Muharebesi Tarihi (1858) adlı kitaplar olduğu, dolayısıyla Türkçeye çevrilere önce Rusya tarihiyle başladığı belirtilir. Rus tarihi adıyla belirtilen bu kitapları gerçekte, Kont Şuvalov değil, Vaoltaire tarafından yazıldığı (Aykut. 2006:2) kabul edilmektedir. Bununla birlikte Rus edebiyatından dilimize çevrilen ilk edebi eserin Mizancı Mehmed Murad'ın 1884 tarihinde Akıldan Bela adlı oyunu çevirmesiyle başlamıştır (Behramoğlu. 2012:261). Mizancı Mehmed Murad ilk eğitimini St. Petersburg'ta aldıktan sonra yirmili yaşlarında Türkiye'ye göç etmiştir. Dolayısıyla Rusça diline hakim ve Rusça'dan Türkçe'ye çeviri yapabilecek nitelikte birisidir. Onun Türkçe'ye çevirdiği eserin yazarı Griboyedov, iyi bir Rus oyun yazarı, besteci, şair ve diplomat kimliği taşımaktadır. 34 yaşında, Tahran'da Rus büyükelçiliği görevini yürütürken öldürülmüştür. Akıldan Bela, 19. Yüzyıl Rus soylusunun alışkanlıkları, yaşam biçimi, Rus köylüsü ile olan ilişkisi ve kendi aralarında geçen ilişkileri eleştirel bir şekilde işleyen bir eserdir.

Griboyedov'un oyununun yayınlanmasından kısa bir süre sonra Rus edebiyatından Lermontov'un bir şiiri de gene Mehmed Murad tarafından çevirilerek Mizan gazetesinde yayınlanır (Gariper. A.g.m.:111-112). Lermontov gerçek anlamda en büyük romantik Rus şairi olarak kabul edilmektedir. (Bonamour. 2006:35). Bu dönemde Rus klasiklerine ek olarak Rus şiirlerinin de çevirildiğini görmekteyiz. 1887-1900 yılları arasında Rusça'dan 27 şiirin dilimize kazandırıldığı Ali İhsan Kolcu ve Cafer Gariper tarafından ortaya konuşmuştur (Aykut. A.g.m.:3). Rus şiirinin dilimize kazandırılma çabaları da aynı edebi eserlerin dilimize kazandırılma çabaları kadar önemlidir. Çevirilen şiirler okuyucu kitlesi tarafından görece ilgi görmüştür diyebiliriz çünkü çok yoğun bir ilgi görmüş olsaydı çeviri yapunluğu çok daha fazla olabilirdi. Belirtilen tarih aralığındaki çevirilerin sayısına baktığımızda yılda yaklaşık iki şiirin çevirildiğini görmekteyiz. Türk

okuyucusu belirtilen tarihler aralığında hangi yabancı şairleri daha fazla ilgiyle takip ettiğini tahmin etmekte zorlansak ta o dönemin edebi çalışmaları incelendiğinde en çok çevirinin hangi şairden veya hangi ülkeden yapıldığını ortaya koyduğumuzda sorunun cevabını rahatlıkla alabiliriz.

Rus edebiyatından Türkçeye çeviri konusunda üzerinde durulması gereken iki önemli isimden birisi Ahmed Midhat Efendi diğeri ise Gülnar Hanım'dır. Türk edebiyatının en üretken yazarları arasında yer alan Ahmed Midhat Efendi'nin annesi 1829'da Rusların Kafkasya'yı işgal etmeleri üzerine göç etmek zorunda kalmıştır. Vidin'de başladığı eğitimini Tophane'de bitirmiştir. Mithat Paşa'nın destek ve gayretleriyle başta Fransızca olmak üzere farklı yabancı dillerde eğitim almıştır. Tercümân-ı Hakikat gazetesini çıkaran Ahmed Midhat, Batı hayranlığı konusunda çağdaşlarından son derece farklı görüşlere sahip olmasıyla ayrılmaktadır (Okay.TDV.Erişim:29.12. 2019). Bir diğer isim ise asıl adı Olga de Lebedef olan ancak Osmanlı coğrafyasında Madam Gülnar olarak bilinen 1854 Kazan doğumlu bir yazardır. Gülnar ismini kendi seçen yazarımız, bu ismin doğup büyüdüğü Kazan Tatarları arasında kadınlarda yaygın olarak kullanılan biri isim olduğundanır. Sultan Abdülhamit tarafından kendisine Şefkat nişanı verilen Gülnar Hanım, başta Cevdet Paşa ve onun kızı Fatma Aliye Hanımla yakın ilişkisi olan bir isimdir. Tercümân-ı Hakikat gazetesinde yazıları yayınlanan Gülnar Hanım, Ahmed Midhat Efendi ile tanışarak ondan Türkiye hakkında bilgilerde almıştır (Akün. 1996:243-248) 1890 yılında Stockholm'da düzenlenen 8. Uluslararası Doğu Bilimcileri Kongresi'nde 2.5 ay Osmanlı gözüyle Batı medeniyetini gözlemleyen(Esen. 2012:26) Gülnar Hanım, önce Puşkin ve Lermentof arından ise Tolstoy çalışmalarına başlar.

Rus edebiyatının ve dünya klasiklerinin en önemli yazarlarından birisi olan Tolstoy'la Türk okurunun tanışması da bu dönemlere rastlar. Öncelikle Gülnar Hanım bazı gazete yazılarında Tolstoy ile ilgili bir kısım bilgiler verdiği gibi ona atıflarda yapmıştı. Bununla birlikte Tolstoy'un ilk çevirisini Fransızcadan Haydar Rifat yapmıştır. Marx'ın Kapital'inin bir kısmının da çeviricisi olan Haydar Rifat Tolstoy'un Diriliş romanını Türkçe'ye kazandırmıştır. Tolstoy'dan yapılan çeviriler Anna Karenina ile devam etmiştir. 1912 yılında Yusuf Rıza tarafından Tolstoy'un bir diğer eseri Hacı Murat çevrilmiştir. Bu çevirilerin doğrudan Rusça'dan değil Fransızcadan yapılmış olması unutulmamalıdır.

Dostoyevski'nin eserleri ise Tolstoy'a nispeten daha geç tercüme edilmeye başlamıştır. Eseleri henüz müstakil olarak çevrilmeden önce Ahmet Ağaoğlu, Yakup Kadri gibi edebiyatımızın önemli isimleri Dostoyevski'nin eserlerinden bazı kısımları dergilerde yayınlamaya başlamışarsa da eserlerini tam olarak tercüme etmemişlerdir. Dostoyevski'nin Krotkaya'sı 1931 yılında

M. Vasıf tarafından dilimize çevrilmiştir. Ardından 2 yıl sonra ise Beyaz Geceler Ruşen Eşref tarafından tercüme edilmilmiştir. Gene Dostoyevski'nin ölümsüz eseri Şehir Tiyatrolarında sahnelenmek için Reşat Nuri Güntekin tarafından Cürüm ve Ceza adıyla çevrilmiştir (Aykut. Agm.15-16)

4. Tolstoy ve Dostoyevski'ye Edebiyatçıların Yaklaşımları

Tolstoy eserlerinde kullandığı güçlü anlatım teknikleri, sıradan insanları dahi etkileyebilecek büyümlü anlatım dili, en güçlü duyguları basit ve sıradan anlatabilme becerisi gösterebilen bir edebiyatçıdır. Tolstoy'u en iyi anlatan pasaj şu olsa gerktir: “Bu adamın kendi hayatının örneğiyle, sosyal varlığının her hareketiyle insanlara yol göstermek istediğinden söz ediliyordu: Kont olduğu halde ayrıcalıklarından vazgeçmek istiyor, zengin olduğu halde malını mülkünü terk etmek istiyor ve bu dünyanın büyükleri arasında en büyüğü o olduğu halde, alçakgönüllülükle, her türlü ayrımı bir yana iterek, beden gücü ile çalışan halk topluluğu içerisinde yer almak istiyor: Yeter ki, şiddete dayanan çarlığın yerine, sevginin tanrısal krallığı sonunda bu dünyaya egemen olabilsin”(Zweig. 2011:333).

Dostoyevski ve Tolstoy arasında kimin tercih edileceği birçok düşünür tarafından tartışılmıştır. Bu tartışmalarda, kimi Dostoyevski'yi daha büyük ve edebi bir deha olarak görmüş kimi ise Tolstoy'u görmüştür. Mesela Andre Gide Dostoyevski'nin Tolstoy'dan daha önemli ve büyük olduğunun altını çizer. On sekiz yaşında Sibirya'ya gönderilmeyi beklerken kapatıldığı kalede şöyle bağırdığı riyaset edilir: bende öyle bir hayat kaynağı var ki, bunu tüketmek olanaksız (Gide. 1965:24). Gide gibi düşünen birçok yazar ve şair vardır. Çünkü Tolstoy'u kendi döneminde yaşayanlarda dahil olmak üzere, savundukları fikirler ile aristokrat yaşam biçimini eleştirenler olmuştur. Köyde yaşamasına rağmen, Tolstoy köylü olmak bir yana soyluydu, Dostoyevski ise içinde yaşadığı koşulların etkisini yansıtan bir köylüydü (Özdemir. 1980:39). Bundan olsa gerek Moskova'da Lenin Kütüphanesi önünde yapılmış olan Dostoyevski heykeli hüznü, yaşlı, birkin ve omuzları çökmüş bir adam olarak yapılmıştır.

Dünya edebiyatı başta olmak üzere Rus Edebiyatı da hem Tolstoy'dan hem de Dostoyevski'den etkilenmiştir. Yazım teknikleri, anlatım biçimleri, içerik ve tasvir yetenekleri dünya edebiyatında her zaman bir biçimde taklit edilmeye çalışılmıştır. Her iki yazar arasında sürekli karşılaştırmalar yapılmıştır. Bunlardan birisini de Nabokov yapmıştır. Ona göre “Tolstoy, düzyazıda Rusların en büyük yazarıdır. Öncülleri Puşkin ve Lermontov'u bir yana bırakırsak Rus düzyazısının en büyük sanatçıları şöyle sıralayabiliriz; bir, Tolstoy; iki Gogol; üç, Çehov; dört, Turgenyev. Bu biraz öğrencilere not vermek gibi bir şey; herhalde Dostoyevski ile Saltikov da, aldıkları kötü notları konuşmak için kapımda bekliyorlar” demiştir (Nabkov. 1988:75).

Türk edebiyatında da hem Tolstoy'un hem de Dostoyevski'nin derin izlerini görmek mümkündür. Her iki yazarın eserleri de klasikler arasında yer almakta olup, orta öğretim yıllarında gençlerimiz Tolstoy ve Dostoyevski ile tanışmaktadırlar. Her ikisi de gerek edebiyat derslerinde gerekse genel kültür alanında en sık başvuru alan yazarlardır. Ders kitapları bu iki yazarımızın özlü sözlerinden seçme aforizmalarla doludur. Bununla birlikte, günümüzde daha sıklıkla Dostoyevski'nin eserleri muhtasar halinde bazı yayınevleri tarafından çocuk kitaplıklarına da eklenmiştir. Bu bağlamda düşündüğümüzde Türk okuru çok genç yaşlarında Rus klasiklerinden haberdar olmakta, eserlerini okumakta, eserleri hakkında yorum yapabilmektedir. Gene yüksek öğretim kurumlarımızda, daha sıklıklı edebiyat fakültelerimizde olmak üzere, her iki yazarımızın eserleri ders kitabı olarak dahi okutulmaktadır. Yükseköğretim gençliğimizin de en çok tercih ettiği yazarlar arasında hem Tolstoy hem de Dostoyevski bulunmaktadır.

Ülkemizde de kimi yazarlar bu iki büyük ustadan birisini diğerine göre daha büyük bir usta olarak görmektedir. Tolstoy ve Dostoyevski'nin Türk edebiyatına ve Türk toplumuna etkisini görmemiz bakımından bu sorulara verilen cevapların son derece aydınlatıcı olduğu kanaatindeyim. Popüler bir e-kültür sitesi ünlü edebiyatçılara Tolstoy mu Dostoyevski mi sorusunu sormuş, bazı cevaplar şöyledir: Ataol Behramoğlu: "Lev Tolstoy her zaman tercihimdir. Romanlarında gereksiz uzatmalar olmadığı için. Daha az didaktik olduğu için. Hem mülk sahibi çevreleri hem de köylüyü aynı başarıyla betimleyebildiği için. Dostoyevski'de hiç bulunmayan olağanüstü doğa betimleri için. Yer yer bilinç akımına yaklaşan anlatım özellikleri için" demiştir. Gündüz Vassaf: Klasik bir soru vardır ya, "İssız adaya gitsen, hangi kitabı götürürsün?" diye. İssız adaya gitsem yanımda mutlaka Tolstoy'u götürürüm. Ama evde tek başımayken gece yarısı kitabım da Dostoyevski olur". Selim İleri ise: "Benim yazarım muhakkak ki Dostoyevski'dir, ama Tolstoy da elbette Rus edebiyatının en büyük yazarlarından birisi. Dostoyevski benim yaradılışıma her zaman daha yakın geldi. Kendi iç fırtınaları da bana çok etkileyici gelmiştir" demiştir (onedio.com/erişim tarihi. 31.12.2019) her üç yazarımızda Rus klasikleri bağlamında Tolstoy ve Dostoyevski hakkında son derece objektif yargılarda bulunmuşlardır. Edebi eserlerin doğası gereği, herhangi bir sanatsal eserden etkilenmemiz duygularımızdan bağımsız olamaz. Dolayısıyla edebi eserleri ve büyük ustaları değerlendirirken subjektif beğeni kalıplarına göre değerlendirmekte herhangi bir sakınca görünmemektedir. Çünkü burada sorulan soru ya da araştırılma konusu yazarların kullandıkları dil, üslup, edebi kurgu, anlatım teknikleri gibi daha somut ölçüler dahilinde değerlendirilebilecek şeyler değildir.

Başka edebiyatçılara baktığımızda, Türk edebiyatına önemli eserlerle silinmez izler bırakmış olan Ahmet Hamdi Tanpınar'da iki yazarımız arasında Dostoyevski'yi kendisine daha yakın bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına iki gün kaladan başlayan, Mümtaz ve İhsan arasındaki ilişkilerle toplumsal yapımızı analiz eden Huzur'un başkahramanı Suç ve Ceza ile Yeraltından Notlar'dan etkilenmiştir. Tanpınar'da Dostoyevski'nin bu kadar derin izler bırakmış olmasının edebi açıdan anlaşılabilir yanları vardır. Çünkü Tanpınar'ın genel yaklaşımında Dostoyevski eserlerinde kahramanlarını sürekli konuşturmaktadır. Bu da okuyucuda derin etkiler bırakır. Roman bittiğinde dahi okuyucu da bu etki devam eder, roman kahramanı okuyucunun hafızasında konuşmaya devam eder: "Dostoyevski'de konuşma, Stendhal'den daha çok, daha esaslı yer alır. Raskolnikof'un macerası bir konuşmayı istemeyerek dinlemesiyle başlar ve konuşa konuşa inkişaf eder. Her kahraman kendi hakikatine konuşarak erişir. Hastalar, Budala, Karamazov'lar hep kendi kendileriyle veya birbirleriyle konuşarak yürürler, Ortanca Karamazov, konuşarak çıldırır. Alyoşa konuşa konuşa hakikate erer. Dostoyevski'de bütün başlar kendi içine eğilir. Herkes bir terkinin bozulan ahengini kendisi ile konuşarak yakalamaya gayret eder, onun sıkıntısını çeker, sonra birdenbire set kırılır ve biriyle konuşmaya başlarlar. Dostoyevski bitmez tükenmez bir muhaveredir. Roman bitince bu kahramanlar gene susmazlar. Bu sefer sizin içinizde konuşurlar." (Kaplan. T24: 31.12.2019)

Tanpınar'ın aksine Cahit Zarifoğlu kendisini Tosltoy'a daha yakın bulur. Onun eserlerinin tamamında Tosltoy etkisi bulunmaktadır demek çok fazla zorlayıcı ve genelleyici bir ifade olur. Zarifoğlu kendi dil, üslup ve tekniğini yaratmış, işlediği konular bakımından da kendisine Türk Edebiyatında önemli bir yer açmış değerli bir isimdir. O, daha çok Tolstoy'un dindarlığına ve dini konular hakkında söylemiş olduğu sözlere atıf yapar. Bu bağlamda düşünüldüğünde Zarifoğlu için Tolstoy "babil kulesine çıkıp insanlara vaaz eden bir vaizdir". Son derece ince ve ironik bir eleştiri barındıran bu cümlede Tolstoy'un insanlara Babil kulesinden konuşmasına vurgu yapması dikkat çekici noktadır. Çünkü Zarifoğlu'da Tolstoy'un kont olması ve ekonomik zenginliği içerisinde fakirlik edebiyatı yapmasına eleştirel yaklaşmaktadır. Zarifoğlu'na göre Tolstoy şöyledir: "Tolstoy; babil kulesine çıkıp insanlığa vaaz eden bir vaizdir benim gözümde. İvan İlyiç'in Ölümü'nde maddeye düşkün ve tek gayesi bir üst makam olan insanların, kazandıklarıyla mutlu olmadıklarını, aksine daha da mutsuzlaştıklarını gözümüzün içine sokuyor. Ayrıca küçük bir dolap mandalının İlyiç'i ölüme götüren hastalığa sebep olması, koca hükümdarlıkları bir sineğin yıktığı menkıbeleri anımsatmıyor değil". Küçük bir dolap mandalının İlyiç'i ölüme götürmesi ile Türk toplumu menkıbeleri içerisinde değerlendirilebilecek olan Firavun'un ölümüne bir sineğin ölümünün neden olması arasında benzerlikler kurar.

2019 yılında kaybettiğimiz Nuri Pakdil’de Dostoyevski yanlısıdır. Kendine özgü varoluşsal kaygıları olan, şiirinde duygu yoğunluğu ve söylemsel gücü yüksek teknikler kullanan Pakdil, Dostoyevski okumakla dünya vatandaşı olmak arasında bir bağ kurar. Ona göre Dostoyevski okumayan birisi dünya vatandaşı olamaz. Hatta bir insanın ömründe Dostoyevski’yi bir kez okuması da yeterli değildir. Orta bir dünya vatandaşı onu iki kez okuması gerekirken orta bir yazar olabilmek için ise en az beş kere Dostoyevski okumanın zorunlu olduğunu ifade eder. bu bağlamda değerlendirdiğimizde, Pakdil Dostoyevski’ye birden fazla anlam yükler. Hem insani ve ahlaki söylemlerinin güçlü olmasından dolayı tüm insanlık onu okumalı, ancak bir yazar veya düşünür olunacaksa onu en az beş kez okunması gerektiğini inanır. Anna Grigoriyevna Dostoyevski’nin Günlüklerinin çevirisini de bizzat kendisi yaparak Edebiyat Dergisi yayınlarından çıkarmıştır.

Dostoyevski dostları arasında bulunan bir diğer önemli yazarımız Oğuz Atay’dır. Özellikle gençler tarafından yazarlarımıza en sık sorulan soru “kimi okumalı” sorusudur. Oğuz Atay’da yaşamı boyunca sık sık bu sorunun muhatabı olmuştur. Onun bu soruya cevabı ise her zaman net olmuştur: “Önce Dostoyevski’yi oku. Bitir. Sonra gel”. Atay ayrıca, Türk okuyucusu tarafından yıllardır en çok okunan kitaplar listesinden inmeyen Tutunamayanlar’da çok sık olarak Dostoyevski’ye atıflar yapar (Atay.2017:52)

Bir diğer Dostoyevski hayranı düşünürümüz Cemil Meriç’tir. Meriç, doğrudan Dostoyevski ile ilgili yazdığı değerlendirmesinde, kendi güçlü üslubu ile şunları söyler:

“Rus toprağında boy atan bir ağaç nihilizm. Köklerini, Rus ruhuna dayıyor. Dar manasıyla 1860’larda gelişen bir ideoloji. Geniş manada, geçen asrın sosyal akımlarını damgalayan bir duyuş, düşünüş ve davranış tarzı. Dostoyevski, “Biz hepimiz nihilistiz” demiyor muydu? Ortodoksluğun doğurdu ruhlarda yuvalar şer kaynaşan dünyanın inkârı. Bütün çabalar, ferdin dünyadaki kurtuluşuna, çalışan halkın kurtuluşuna, daha mutlu bir yaşayışın gerçekleştirilmesine, batıl inançların, önyargıların, insanı köleleştiren ve mutsuzluğuna mani olan beylik kuralların ve yüce düşüncelerin yok edilmesine harcanmalıdır.

Suç ve Ceza baştan sonuna kadar okuduğum, büyük bir kısmını çevirdiğimi sandığım ilk yabancı kitap. Bu bir keşifti. Kristof Kolomb’un önüne Amerika’yı çıkaran keder, benim karşıma da Dosto’yu çıkarmıştı. Dosto’yu yani sonsuzu. Bu girdaplar ve zirveler dünyasında, tek başıma dolaşacak yaşta değildim. Kıyıda seyrettim ummanı. Aylarca Raskolnikof’u yaşadım. Sonya’yı sayıkladım aylarca (...) Kitapta havsalamın almadığı tek

taraf, kahramanların, daha doğrusu kahramanın Hıristiyanca nedameti olmuştu” (Meriç. 2010:462).

Orhan Pamuk’un Dostoyevski’si insan ilişkilerini ve o devrin Rus toplumunu iyi çözümleyen usta bir romancıdan ibarettir. Nobel Ödüllü Prhan Pamuk’un “Benim Adım Kırmızı” adlı romanı ilk kez 2002 yılında Rusça’ya çevrilmiştir (Dalkılıç. 2014:361). İlber Ortaylı, “Tolstoy yazdığı her diyalogda insanların ve cennetin profilini verir. Dostoyevski’nin ise insan karakterleri çok zengindir. Shakespeare gibi karakter sıralaması da yoktur. Her karakterinin köklerinin uzandığı derin bağlılıkları vardır. Tiyatrocusu Çehov ve Gogol olan Rus edebiyatının, Avrupa edebiyatının üstünde olduğunu söyleyebiliriz. Rus edebiyatının iyi çevirilerine İngilizce ve Almancada rastlanır. Farsçadaki çevirileri de çok iyidir. Farslılar da derin döşek insanlardır, onlarla da ayrıca çok yakından ilgilenmek gerekir” demektedir. Ortaylı’nın Dostoyevski’yi Gogol v Çehov gibi isimlerle birlikte Shakespeare ile karşılaştırması dikkate değer bir konudur. O da, Dostoyevski’nin eserlerinde ki kahramanların varoluşlarının derinliklerine vurgu yaparak yazarı değerlendirmiştir.

Cemal Süreyya bir röportajında Karamazor Kardeşler’i okuduktan sonra üzerinde bıraktığı etkiyi şöyle anlatır: Aslında ikinci bir doğum tarihim var benim: 1943. Dostoyevski’yi okudum, ondan sonra hiç huzur kalmadı bende. Beni edebiyata, şiire iten şeylerde tuhaf bir şekilde en çok bir romancının, Dostoyevski’nin etkisini buluyorum demiştir. Başka bir röportajında da Cemal Süreyya, Karamazov Kardeşleri beş kez, Savaş ve Barış’ı iki kez okuduğunu belirtmiştir.

Ulus Baker’de Dostoyevski’den yana tavır alanlardan olmuştur. O da şöyle der: “Bugün Dostoyevski ile başınızı ağrıttıyor, gözlerinizi yoruyorum ama bence buna değer: bu adamın toplumsal tipler yaratmakta Simmel’den bile daha başarılı olduğunu düşünüyorum artık. Ayrıca toplumsal tipler hem sosyolojik-psikolojik realiteler, hem de estetik-analitik kategoriler olduğu ölçüde benim epeydir uğraştığım Spinoza’nın esas antitezi olarak da ortaya çıkıyor. Ve bu antiteze gerçekten ihtiyaç duyuyorum. Heidegger “hala bir Tanrıya gücümüz yeter mi?” diye sormuştu. Spinoza felsefesi antidotsuz alınmaması gereken bir şey. Hiçbir özgürlük alanı bırakmıyor gibi görünüyor, ama salt felsefe yapmakta alabildiğine özgür. Oysa Dostoyevski’de bulacağımız hiçbir iddiayı önce Spinoza’da bulamaz değilsiniz. Dostoyevski (sonra belki de Simmel) –insan olarak sonluluğumuzdan kurtulamayacağımız konusunda ısrar ediyorlar; oysa Spinoza eğer felsefe yapacaksa her şeye Tanrının gözüyle bakmamız gerektiğini söyleyecek kadar umutluydu. Spinoza güç derecelerinin toplamını görmek istiyordu (bu Tanrıdır). Dostoyevski ve “modernlik” ise Tanrı

yokken güç derecelerinin ne menem bir şey olabileceğini tartışıyor –ve bunu tartışmanın en iyi yolu edebiyattır artık, felsefe değil”(Baker. 2011:113-116)

Bütün bunlarla birlikte Dostoyevski'nin Türk toplumuna olan etkisini anlatması bakımından haber ajanslarına düşüne iki örnek olayında çok önemli olduğunu düşünmekteyim. Aslında bu iki haber Dostoyevski'ye olan Türk okurunun ilgisini, sevgisini ve değerini göstermesi açısından son derece ilgi çekicidir. Birinci haberimizde Türkiye'de özellikle üniversite gençliği tarafından çok okunan ve biline bir online edebiyat dergisi “Dostoyevski'nin Ölüm Yılı Dönümünde Helva Dağıtacağız” başlığı atmış. Haberin devamında : “İzdiham olarak büyük usta Dostoyevski'yi ölümünün 138. yılında anıyoruz. 9 Şubat 2019 tarihinde saat 14.15'te Üsküdar İskelesinde gerçekleşecek olan anma programında İzdiham tüm davetlilere helva dağıtacak. Raskalnikov'un baltası da Üsküdar İskelesindeki helva dağıtım esnasında hazır olacak. Tüm İstanbulluları ve edebiyatseverleri bekleriz” (www.izdiham.com. Erişim Tarihi: 31.12.2019). Türk gelenek ve göreneklerine göre, aile büyüklerinden ya da saygı duyulan birinin vefatının ardından bir müddet geçtikten sonra, onu daha güzel hatırlamak ve ona dua etmek amacıyla helva dağıtılır. Bu bağlamda düşündüğümüzde, bu faaliyete imza atanlar, belki medyatik bir yön arayışı içerisinde böyle bir şey düşünmüş olabilirler. Ancak, Dostoyevski'nin yeniden gündeme getirilmesi, geniş halk kitlelerince okunmasını sağlamaya dönük bir faaliyet olarak dikkate değer bir olaydır.

İkinci haberde ise Almanya'da yaşayan bir Türk okursever, çocukluk hayalini gerçekleştirmek için araç ulaşımının olmadığı köylere giderek, köylere eşek sırtında Dostoyevski eserleri taşıyarak, bunları çocuklara dağıtmıştır. (AA. Erişim Tarihi: 31.12.2019). Anadolu Haber Ajansı tarafından görselleştirilerek haberleştirilen bu faaliyette de Avrupa'da uzun yıllar işçi olarak çalışmış olan bir Türk vatandaşımızın, köyde yaşayan ve bazı eserlere ulaşım zorluğu içerisinde bulunan çocuklara Dostoyevski eserlerini hediye etmesi son derece manidar bir davranıştır. Her iki olayda, Dostoyevski ve Tolstoy karşısında sıradan insanların onlara verdiği anlam ve değeri göstermesi açısından dikkade değerdir.

5. Türk Sineması ve Rus Klasikleri

Klasik eserlerin sahne sanatlarıyla tiyatrodan oynanması ve sinemaya aktarılması sıkça rastlanan bir durumdur. Klasik eserler hem seyirci tarafından ilgiyle karşılanmıştır hem de sanat eleştirmenleri tarafından hemen değerlendirmeye alınmıştır. Özellikle roman tekniğiyle, güçlü betimlemeler ve ağdalı bir üslupla yazılan eserlerin sinemaya aktarılmasında bazen büyük zorluklar yaşanır. Ancak, yönetmen ve senaristleri güçlü eserlerde bu durum diğerlerine göre daha kolay aşılabilmektedir.

Dünya edebiyatından büyük eserlerden çoğu sinemaya aktarılmıştır. Bunlara örnekle vermek gerekirse Charles Dickens tarafından yazılan ve 1861 yılında yayınlanan *The Great Expectations* (Büyük Umutlar) romanı aynı adla 2013 yılında sinemaya aktarılmıştır.

1928 yılında yayınlanan, Virginia Woolf'un en çok sevilen kitapları arasında yer alan *Orlando*, 1992 yılında yine aynı isimle sinemaya aktarılmıştır. Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı romanı da 2012 yılında Tom Hooper yönetmenliğinde sinemaya aktarılmıştır. 1813 yılında Jane Austen tarafından yazılan *Aşk ve Gurur* 2005 yılında, Umberto Eco'nun *Gülün* adı 1986 yılında, Tolstoy'un *Anna Karenina'sı* 2012 yılında, Dostoyevski'nin *Yeraltından Notları* 2012 yılında, Steinbeck'in *Fareler ve İnsanlar'ı* 1992 yılında daha sayısız eser sinemaya aktarılmıştır. Türk sinemasında da edebiyat eserlerinden sinemaya aktarılanlara örnek olarak Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Otel'i* Ömer Kavur imzasıyla 1986 yılında, Necati Cumalı'nın *Susuz Yaz'ı* Metin Erksan yönetmenliğinde 1963 yılında, Halide Edip Adıvar'ın *Vurun Kahpeye* isimli eseri Ömer Lütfi Akad tarafından 1949 yılında, Cengiz Aytmatov'un *Selvi Boylum Al Yazmalım* eseri Atif Yılmaz yönetmenliğinde 1977 yılında, Rifat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* Ertem Eğilmez yönetmenliğinde 1975 yılında sinemaya uyarlanmıştır.

Rus yaşantısının ve düşünce dünyasının Türk sinemasındaki izleridir; özellikle son dönem Türk yönetmenleri arasında yer alan Zeki Demirkubuz'un ve Nuri Bilge Ceylan'ın filmlerindeki yansımalarıdır. Sözü edilen yönetmenlerin neredeyse bütün filmlerinde bu yazarların etkilerini görmek mümkündür. Yönetmenlerinin Dostoyevski'den ve Çehov'dan esinlenerek yaptıkları birçok filmi vardır. Demirkubuz'un *C Blok* (1994), *Masumiyet* (1997), *Üçüncü Sayfa* (1999), *İtiraf* (2001), *Yazgı* (2001), *Bekleme Odası* (2003), *Kader* (2006), *Kıskanmak* (2009), *Bulantı* (2015), *Kor* (2016) gibi filmlerinin Dostoyevski'den, Ceylan'ın *Koza* (1995), *Kasaba* (1997), *Mayıs Sıkıntısı* (1999), *Uzak* (2002), *İklimler* (2006), *Üç Maymun* (2008), *Bir Zamanlar Anadolu'da* (2011) ve *Ahlat Ağacı* (2018) gibi filmlerinin ise Çehov'dan izler taşıdığı görülmektedir.

Demirkubuz'un Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar'ından* doğrudan etkilenerek sinemaya yansıttığı eseri *Yeraltı'dır*. *Yeraltından Notlar'ın* insanlığın sözlüğü olduğunu (Demirkubuz. E.T.31.12.2019) düşünerek bu filmi çektiğini söyleyen Demirkubuz, filmin ana kahramanı Muharrem üzerinden göndermelerde bulunur. *Yeraltı* filminin ana kahramanı Muharrem, mutsuz, etrafıyla kavgalı, çatışmalar yaşayan biridir. Engin Günaydın tarafından canlandırılan Muharrem karakteri kimilerine göre Dostoyevski'nin ana kahramanlarının yaşadığı buhranlardan çok uzaktır. Demirkubuz bu eleştirilere farklı bir cevap vermekle birlikte kendi sanat eserlerinde kendi gerçeğini aradığının da altını ısrarla çizmektedir. Bu bağlamda onun

uyarlaması ile ilgili en güzel yorum büyük Rus yazarının karanlık dünyasından Demirkubuz melodramına bir tünel açılıyor (Dorsay. 14.04. 2012) olmuştur.

Sonuç olarak Demirkubuz, Sinop'ta öğrencilerle yapmış olduğu bir söyleşide büyük zorluklar içerisinde sıyrılarak nasıl sanatçı olduğundan bahsetmiştir. Konuşmanın en can alıcı cümlesini ise “Dostoyevski olmasaydı, edebiyat olmasaydı sinemacı olmazdım” diyerek sürdürmüştür. Onun Dostoyevski'ye yaklaşımını, kendi sanat eserleri üzerinde Dostoyevski'nin etkisini bu cümleden daha net ortaya koyacak başka bir cümleye ihtiyaç yoktur.

Sonuç

Tolstoy ve Dostoyevski'nin Türkçeye çevrilme süreci sonrasında çok geniş halk kitlelerince okunması ve benimsenmesiyle birlikte Türk düşünce dünyasında etkileri hala güçlenerek devam eden yazarlardır. Her iki yazarımız hakkında da olumlu yorumlar olduğu gibi olumsuz yorumlarda bulunmaktadır. Ancak olumsuz değerlendirmeler olumlu yorumların yanında yok denecek kadar azdır. Toplumun üst katmanlarında yer alan akademisyenler, yazarlar, düşünürler, entelektüeller ve eleştirmenler Tolstoy ve Dostoyevski'den etkilendiği gibi toplumun her kademesinden insanda etkilenmiştir. Her seviyede insan kendisi için edebi bir lezzeti Rus klasiklerinde bulmuştur.

Kuşaklar arasında birçok sosyo-kültürel değişim geçiren Türkiye'de bu yazarların topluma hala aynı biçimde dokunuyor olabilmeleri, eserlerinde yaratmış oldukları güçlü edebi anlatımla doğrudan orantılıdır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından günümüze geldiğimizde Rus klasiklerine olan ilginin çeşitlenerek arttığını görmekteyiz. Rus klasikleri hala en çok okunan ve okunması tavsiye edilen eserler listesinde en ön sıralarda yer almaktadır. Rus klasiklerinin geniş halk kesimlerince bu kadar çok ilgiye maruz kalmasının nedenine baktığımızda eserlerin güçlü dili ve anlatım teknikleriyle birlikte Türk okurunun bir biçimde eserlerde kendi yaşadığı sorunları görmesi, kendi yaşadıklarından izler görmesi, roman kahramanları sanki bizim çevremizdeki insanlarla aynı olması ve daha birçok neden bunu sağlamaktadır.

Son olarak, bilim dünyasında da Tolstoy ve Dostoyevski'ye olan ilginin devam ettiğini göstermesi açısından yakın dönem yapılan çalışmalara baktığımızda görece bir artışın olduğunu görmekteyiz. 2000 yılından günümüze Tolstoy'la ilgili 2 doktora 16 yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Tezlerde en çok çalışılan konu Tolstoy'un din anlayışı, dine yaklaşımları ve Savaş ve Barış eseri üzerine olmuştur. 2000 yılından günümüze Dostoyevski için ise 2 doktora 24 yüksek lisan tezi hazırlanmıştır. Bu tezlerden 8 tanesi felsefe grubu bölüm öğrencileri tarafından hazırlanmıştır. Bu da göstermektedir

ki Dostoyevski sadece edebi kimliği ve eserleri ile değil otantiklik, insan problemi, kötülük problemi, tanrı ve din, varoluşçuluk ve nihilizm gibi felsefi sorunlar üzerinden incelenmiştir.

Anton Çehov ise hem Tolstoy hem de Dostoyevski'den daha çok çalışılmıştır. Çehov üzerine hiç doktora tezi olmamakla birlikte 2000 yılından günümüze kadar 36 tane yüksek lisans tezi çalışılmıştır. Güzel sanatlar ve sahne sanatları bölümlerinde oyunları ve karakterleri üzerinde çalışılmış. En çok Martı eseri ardından da Üç Kız Kardeş ve Vanya Dayı eserlerinin çalışıldığı görülmektedir. Puşkin üzerine 2 doktora tezi 10 yüksek lisans tezi üretilmiştir. Gogol üzerine 1 doktora 11 yüksek lisans tezi hazırlanmış. Ölü Canlar, Bir Delinin Hatıra Defteri hala devlet tiyatrolarında kapalı gişe oynayan ve Türk seyircisi tarafından en çok tercih edilen tiyatro eserleri arasında yer almaktadır.

6. Kaynakça

- Akün, Ö. (1996) "Gülнар Hanım", TDV İslâm Ansiklopedisi. Cilt:14 . Sayfa: 243-248
- Atay, O. (2012) Tutunamayanlar. İstanbul. İletişim Yayınları. 87. Baskı.
- Baker, U. (2011) Beyin Ekran. Derleyen: Ege Berensel. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Behramoğlu, A. (2012). Rus Edebiyatı Yazıları. İstanbul. Tekin Yayınevi.
- Belge, M. (2009). Sanat ve Edebiyat Yazıları. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Bonamour, J. (2006) Rus Edebiyatı. Çeviren: İsmail Yerguz. Ankara. Dost Yayınları.
- Dalkılıç, L. (2014) *Türkçe'den Rusça'ya Çeviri Sorunları: Orhan Pamuk'un Benim Adım Kırmızı ve Kar Adlı Eserleri*. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi. Yıl:18. S:1 Sayfa: 359-370
- Dorsay, A. (2012) Demirkubuz Dostoyevski Buluşması. Sabah Gazetesi. 14.04.2012
- Erzurum, K. (2018) *Dünya Edebiyatından Tercüme*. Türk Kütüphaneciliği Dergisi. Sayı:32 Sayfa: 33-39
- Esen, N. (2012) Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar. İstanbul. İletişim Yayınları.

Gariper, C. (1999). *Rusça'dan Türkçe'ye Yapılan Edebi Tercümelere Üzerinde Bir Araştırma: Manzum Tercümelere*. İlmî Araştırmalar Dergisi. İstanbul. Sayı:7 Sayfa:105-134

Gide, A. (1965) Dostoyevski. Çeviren: Bertan Onaran. De Yayınevi.

Güngör, E. (1996) Sosyal Meseleler ve Aydınlar. İstanbul. Ötüken Yayınları.

Kabaklı, A. (1971) Türk Edebiyatı. Cilt:1 İstanbul. Bizim Ofset.

Meriç, C. (2010) Kırk Ambar. Cilt:2 İstanbul. İletişim Yayınları. 10. Baskı

Nabokov, V. (1988) Edebiyat Dersleri. Çeviren: Nihal Akbulut-Fatih Özgüven. Ada Yayınları

Okay, O. (1965). Beşir Fuad İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti. İstanbul. Hareket Yayınları.

Okay, O. "Ahmed Midhat Efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-midhat-efendi> (29.12.2019).

Özdemir, E. (1980). Türk ve Dünya Edebiyatı. Ankara. AÜSBF Yayınları.

Ülken, H. (2016) Uyanış Dönemlerin Tercümenin Rolü. İstanbul. Türkiye İş Bankası Yayınları. 4. Baskı.

Zweig, S. (2011) Kendi Hayatının Şiirini Yazarlar: Casanova, Stendhal, Tolstoy. Çev: Ayda Yörükkan. İstanbul. Doğu Batı Yayınları.

E-Kaynaklar

<https://onedio.com/haber/ruhun-kahini-dostoyevski> Erişim Tarihi: 31.12.2019

Kaplan, S. (2019) Yolu Dostoyevski'ye Düşen Yazarlar. <https://t24.com.tr/k24/yazi/yolu-dostoyevskiye-dusen-yazarlar,1590> Erişim Tarihi: 31.12.2019

<https://www.izdiham.com/dostoyevskinin-olum-yil-donumunde-helva-dagitacagiz/> Erişim Tarihi:31.12.2019

<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/dostoyevskinin-kitaplarini-koylere-karakacan-ile-goturdu/1553623>

Işıl, M.-Erdine, S. Sinema Dergisi. Şahsiyetli Adam'ın Hikâyesi.
<http://zekidemirkubuz.com/Content.aspx?ContentID=152> Erişim
Tarihi: 31.12.2019

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 16

**Aksaray Kazası Kırsalındaki Zaviyeler (18-19. Yüzyıl)
(Eşref Temel)**

Aksaray Kazası Kırsalındaki Zaviyeler (18-19. Yüzyıl)

Eşref Temel

*Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin / Türkiye,
E-mail: sıftml@artvin.edu.tr,
www.orcid.org/0000-0001-7411-4922.*

1. Giriş

13. yüzyıl başlarından itibaren, Anadolu Selçukluları ve diğer Türk devletlerinin onayı ve teşvikiyle, Anadolu'ya farklı eğilimdeki tarikatlara bağlı şeyhler ve dervişler gelmeye başlamıştır. Şeyhler, müridleriyle birlikte Bizans'a karşı yapılan gazalara katılmıştır. Fethedilen Anadolu topraklarında zaviyeler açarak oralarının Türkleşmesine ve İslâmlaşmasına katkı sağlamışlardır. Ardından bu topluluklar 14. yüzyılda Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda da etkili olmuştur. Tarikatların kurdukları zaviyelerle faaliyet alanları Rumeli'ye kadar genişlemiştir. Bunların arazileri genellikle kendilerine dinî meşruiyet sağlamaya çalışan devletler tarafından güzel ahlâk sahibi, fakih, şeyh, derviş gibi unvanlar taşıyan kişilere bağışlanmıştır. Onlar da dervişlerinin ve halkın desteği ile kurulan vakıflar sayesinde buralara zaviyeler inşa ederek buldukları yerleri şenlendirmeye başlamışlardır (Barkan, 1942: 279-304; Ocak, 1991: 113-114).

Zaviyeler, bulunduğu yere göre “tekke, hankah, dergâh, ribat, asitane, buk'a, imaret, düveyre, savmaa, mihrap, tevhidhane, harabat, türbe” gibi farklı isimlerle anılsa da benzer işlevler görmüştür. Bu kurumlar öncelikle İslâm dininin özelde de bir tasavvuf tarikatının öğretim, uygulama ve yayma merkezi olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı döneminde medreselerin ulaşamadığı köylerin ve göçebe toplulukların dinî ve toplumsal hayatını şekillendirmiştir. Buralarda medreselerde müderrislerin, fakihlerin öğrettiği ilmî konular yerine halkın anlayacağı şeyh ve dervişlerin yazdığı keramet hikâyeleriyle dolu ahlâk ve din alanındaki manzum eserler okunmuş ve onları heyecanlandırarak başka mistik meseleler üzerinde durulmuştur. Zaviyeler sahip oldukları vakfın gücü nispetinde yolculara bedavadan yeme, içme ve konaklama hizmeti vererek bu yolu kullanan seyyah, hacı veya tüccarların daha güvenli ve konforlu bir yolculuk yapmalarına katkı sağlamıştır. Kısacası tekke ve zaviyeler yüzyıllar boyunca Türk halkının dinî, ahlakî, toplumsal ve fikrî hayatının gelişmesinde önemli bir katkı sağlamıştır (Ocak, 1978: 268; Kara, 2011: 368-369). Zaviyeler kapılarını kadın, erkek, zengin, fakir ayırt etmeksizin herkese açmıştır. Bazı kayıtlarda zaviyelerin banisi olarak

kadınlardan bahsedilmiştir. Kadınlar medreselerde eğitim göremeseler de tekke ve zaviyelerde tedarik imkânı bulmuştur (Bayram, 2008: 220).

Aksaray on bin yılı aşkın bir tarihe sahip olarak bulunduğu coğrafyanın sağladığı avantajla Anadolu'nun önemli yerleşim alanlarından biri olmuştur. Bu şehir Melendiz dağlarından toplanan suların oluşturduğu Melendiz çayının Tuz gölünün güneyindeki bataklık alanda kaybolan ovaya çıktığı yerde kurulmuştur. Özellikle II. İzzeddin Kılıçarslan zamanında (1155-1192) dinî, ticari ve sosyal tesislerle ihya edilmiştir (Şahin, 1989: 291) Şehrin bu yapısından hareketle Cahen, Aksaray'ın örnek bir Müslüman şehri olduğuna işaret etmiştir (2012: 151-165, 328-333). Bunda Aksaray ve çevresinde yetişen Yunus Emre, Cemaleddin Aksarayî, Somuncu Baba ve Yusuf Hakîkî Baba gibi şahsiyetlerin, farklı dönemlerde ortaya çıkarak, medreselerde ilimle ve zaviyelerde de hikmetle halka rehberlik etmesi etkili olmuştur.

Aksaray Türk-İslâm devletlerinden Anadolu Selçuklu, Danişmentli, İlhanlı, Karamanoğulları idaresinde kalmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in şehri almasıyla Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlı Devleti Rumeli ve Anadolu eyaletinden sonra, 1468-1512 tarihleri arasında Karaman Eyaleti'ni oluşturmuştur (İnalçık, 2003: 110). Aksaray da Karaman Eyaleti'nin sancaklarından birini teşkil etmiştir. 15.-19. yüzyıllar arasında bölgede zaman zaman belirli amaçlara yönelik sayımlar yapılmış ve bu bilgiler bazı defter serilerinde kayıt altına alınmıştır. Bunlar incelendiğinde Aksaray'a bağlı nahiyelerin; Aksaray, Hasandağı/Cebel-i Hasan, Bekir/Bekâr/Bektaşlı, Eyyübili, Sahra, Dağüstü, Suüstü, Ekecik, Hacı Ahmedli, Saları, Kurutlu, Çöl, Ovacık ve Şerefli şeklinde çok değişkenlik gösterdiği görülmüştür (Yörük, 2019: 48-54; Aygün, 2016: 208; Bay, 2013: 47; Konya Vilayet Salnamesi, H. 1314: 304).

Bu çalışmada 18. ve 19. yüzyılda Aksaray kazasının merkezi dışında kırsalda faaliyet gösteren zaviyeler incelenmiştir. Bununla tespit edilen kurumların ne tür bir faaliyet içinde oldukları belirlenmek istenmiştir. Ayrıca zaviyelerin bir tarikatla bağlantısının olup olmadığı araştırılmıştır. Aksaray kırsaldaki zaviyelerle merkezde bulunan kurumlar karşılaştırılmıştır. Bunlar arasındaki farklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece bir bütün şeklinde Aksaray kazasındaki zaviyelerin tarikatlara dağılımı konusuna açıklık getirilmek istenmiştir. Çalışmanın ana kaynağını, Aksaray'a ait Hurufat defterleri teşkil etmiştir. İlaveten Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki bazı vesikalardan ve telif eserlerden de faydalanılmıştır.

Aksaray merkezde 13. yüzyıldan 16. yüzyılın sonuna kadar 19 adet tekke, zaviye, hankah, kalenderhane ve mevlevihane inşa edilmiştir (Yörük, 2019: 266). 17. yüzyıl ile ilgili derli toplu arşiv kaydı olmakla birlikte Evliya

Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde tarikat yapısından söz edilmiştir (Evliya Çelebi, 1314: 194-195; Evliya Çelebi, 1999: 118; Gül ve Kuşsan, 2016). 18. ve 19. yüzyıllarda ise, dokuzu önceden kalma, toplam 15 zaviye olduğu ortaya koyulmuştur (Küçükdağ ve Temel, 2021). Buna göre süreç içerisinde Aksaray merkezde toplam 25 tarikat yapısı faaliyet yürütmüştür. Bunlardan da sadece altısı günümüze kadar ulaşabilmiştir (Erdal, 2014; Gül ve Kuşsan, 2016). Tahrir defterlerinin kaydı sırasında zaviyelerin hangi tarikata bağlı oldukları genelde belirtilmemiştir (Faroqhi, 2003: 41). 17.-19. yüzyıllara yönelik kaynaklar daha çoktur (Maden, 2013; Değerli vd., 2015). Bu çerçevede Aksaray merkezde bir tarikatla ilişkili yedi zaviye var idi. Bu kurumlardan birisi Mevlevî (Tanrıkorur, 1996: 468-475), ikisi Bayramî (Azamat, 1996: 442), birisi Sühreverdî (Öngören, 2010: 42-45) birisi Celvetî (Yılmaz, 1993: 273-275) ve birisi de Kümeyleli (Öz, 2002: 550) tarikatına bağlıydı. Bu tarikatların hepsi de Sünnî anlayışa sahipti. Ancak burada ilginç bir şekilde önceden Bayramî tarikatına ait olan bir zaviye 18. yüzyılda Sünnî olmayan bir meşrepten gelen Bektaşîlerin kontrolüne geçmiştir (Küçükdağ ve Temel, 2021).

Aksaray merkezde önceden Bayramî olan bir zaviyenin Bektaşîlerin eline geçmesi birçok soruyu beraberinde getirmiştir. Aksaray kazası geneli hakkında sağlıklı bir değerlendirmede bulunabilmek için bu problemlere Aksaray kırsalındaki zaviyelerin durumu anlatıldıktan sonra değinmek daha isabetli olacaktır. Fakat konuya giriş bağlamında Anadolu'da Sünnî olan veya olmayan inanışlar ile Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşîlik üzerinde kısaca durmak gerekir.

Türkler 10. yüzyıldan itibaren kademe kademe Müslümanlığı kabul etmiştir. Bunda Mâverâünnehir'deki Sünnî İslâm çevrelerinin, özelde de Hanefî mezhebine mensup olanları, önemli bir katkısı olmuştur. Türk zümreleri bu kişilerden etkilenecek başta Hanefilik olmak üzere Sünnî mezheplerini benimsemiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Türkistan'dan Anadolu'ya gelen Türk topluluklarının çoğu da Sünnî inanışa sahip olmuştur. Bilhassa şehirler ve kasabalar Sünnîliğin en hâkim olduğu yerlerin başında gelmiştir. Sünnîlik dışında gelişen mezhepler ve bunu inanışı benimseyen tarikatlar ise bilhassa 13. yüzyıldaki göçlerle Anadolu'ya yerleşen göçebe Türkmenler arasında yayılma zemini bulmuştur. Dolayısıyla tarikatlar, Anadolu'da Sünnî ve gayri Sünnî eğilimli olmak üzere iki ana grupta toplanmıştır. Kökleri ilmî faaliyetlerin yoğun olduğu Mâverâünnehir, Hârizm, Irak gibi bölgelere dayanan tarikatlar Sünnî eğilimli idiler. Bunlara bağlı şeyhler ve dervişler Ahlat, Erzurum, Bayburt, Sivas, Tokat, Amasya, Kırşehir, Kayseri ve Konya gibi devrin önemli merkezlerinde ve yörelerinde faaliyet göstermiştir. Buna karşılık, Horasan, Azerbaycan veya şehirlerden uzak yerlerde eski Türk inançlarının hâkim bulunduğu sahalardan gelen

zümrelerin benimsediği tarikatlar da daha çok gayri Sünnî bir inanışa sahiplerdi. Bunlara intisaplı şeyhler ve dervişler de daha çok Anadolu kırsalına yerleşen göçebe Türkmen aşiretlerinin bulunduğu yerlerde faaliyette bulunmuşlardır (Ocak, 1991: 110-116).

Bektaşilik Tarikatı'na ismini veren Hacı Bektaş-ı Veli büyük bir olasılıkla Yesevîlik ile Kalenderîliğin karışımından meydana gelen Haydarîlik tarikatının bir mensubu olarak 13. yüzyılda Anadolu'ya gelmiştir. Daha sonra Baba İlyas'ın çevresine katılarak Vefâîlik tarikatına intisap etmiştir. Ancak adını taşımasına rağmen Bektaşîliği kendisi kurmamıştır (Ocak, 1996: 457). Bektaşîlik tarikat olarak bundan sonra Anadolu'da Kalenderîlik içinde teşekkül etmeye başlamıştır. 15. yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş-ı Veli an'aneleri etrafında toplanmıştır. Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda oynadığı siyasî rol sayesinde nüfuzunu korumuş ve 16. yüzyıldan itibaren Sünnî olmayan bir tarikat olarak resmen tanınmıştır (Ocak, 1992b: 373). Bunda Balım Sultan'ın 16. yüzyılda Bektaşîliği yeniden düzenleyerek Nevşehir Hacıbektaş'taki Pir Evi de denilen merkez asitanenin diğer tekkeler üzerindeki kontrolünü artırması etkili olmuştur. Bu süreçte Balım Sultan tarikatı köylere kadar uzanan teşkilâtli bir yapı haline getirmiştir (Ocak, 1992a: 17).

2. Aksaray Kazası Kırsalındaki Zaviyeler

2.1. Ana Sultan nam-ı diğer Obruk Zaviyesi Vakfı

Ana Sultan diğer adıyla Obruk Zaviyesi 14. yüzyılın başlarında Hasandağı nahiyesinde inşa edilmiştir. Kiliseden çevrilen mescidi ve türbesi kısmen sağlam iken zaviyesi tamamen yıkılmıştır (Erdal, 2014: 231). Oğulca oğlu Kaya Paşa 706/1307 senesinde zaviyeye Hasandağı Düşehisari'na bağlı Ane Obruğu Mezraası'nın gelirlerini, buraya gelenlerin doyurulması ve barındırılması koşuluyla, vakfetmiştir (Konyalı, 1974b: 1425-1432). 15. yüzyılın sonunda bu mezraanın gelirleri, Eyübili nahiyesindeki Borucu karyesinde bulunan Hamza Fakih Zaviyesi'ne tahsis edilmiştir (Konyalı, 1974b: 1851; Yörük, 2019: 250).

Ana Sultan Zaviyesi'nin 1103/1692'de zaviyenin şeyhi olan Şeyh Seyyid Mehmet'in beratı yenilenmiştir (VGMA, HRF.d. 1134: 4). Buna bakılırsa kurumun 17. yüzyılın sonunda faal olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Kaya Paşa'nın kurduğu vakfın mütevellisi olmadığı için kuruma yeni bir görevli atanmıştır (VGMA, HRF.d. 1134: 4). Ana Sultan Zaviyesi'ne mütevellî, şeyh ve nazır olanlar bu görevleri evladiyet üzere üstlenmiştir (VGMA, HRF.d. 1067: 65b). Bu yüzden vakfın yönetiminde kız çocukları da yer almıştır (VGMA, HRF.d. 1143: 56). Bir ara zaviye mütevellisiz kalmıştır (VGMA, HRF.d. 1059: 189). Birçok vakıf kurumunda rutin olarak karşılaşılan,

görevlerin haksız olarak bir başkasının eline geçmesi durumuna bu zaviyede de rastlanmıştır (VGMA, HRF.d. 1137: 56). Örneğin 1241/1826'da zaviyenin tevliyetine ve şeyhliğine haksız olarak başkaları el koymuştur (VGMA, HRF.d. 535: 120). Ana Sultan Zaviyesi Vakfı'nın 1258/1843 - 1270/1854 yılları arasındaki gelir-giderlerini gösteren muhasebe kaydı vardır (BOA, EV.d. 9580: 180b). Ayrıca vakfın 1278/1862 tarihli tevliyet kaydı da bulunmaktadır (BOA, EV.d. 17608: 1). Buradan da vakfın 19. yüzyılın ortalarında hâlâ ayakta olduğu söylenebilir. Ancak Ana Sultan Zaviyesi'nin hangi tarikatla bağlantılı ve ne tür faaliyet içerisinde olduğu tespit edilememiştir.

2.2. Baydı Hatun Zaviyesi ve Türbesi Vakfı

Hasandağı nahiyesindeki Baydı Hatun Zaviyesi ile ilgili 15. ve 16. yüzyıl vakıf tahrirlerinde herhangi bir kayıt yoktur. Ancak bu tahrirlerde bu nahiyeye bağlı Ihlara'da Baydı Hatun Türbesi'nin, köye girerken yolun solunda köye ve Ihlara deresine hakim bir yerde olduğundan bahsedilmektedir (Yörük, 2019: s. 254). Tarihî kayıtlarda bunu desteklemektedir (VGMA, HRF.d. 1134: 4). Erdal türbenin Karamanoğlu İbrahim Bey zamanında (1426-1464) inşa edilmiş olabileceğini ve günümüze kadar geldiğini belirtmiştir (2014: 304-305).

Baydı Hatun Zaviyesi ile ilgili 1104/1693 tarihli bir kayıta vakfın mütevellisinin olmadığı zikredilmiştir (VGMA, HRF.d. 1134: 4). Bu da vakfın 17. yüzyılın sonunda atıl kaldığı düşüncesini akla getirmektedir. Ancak 1115/1703'te mütevellinin beratının yenilendiği ve kurum çalışır duruma getirildiği anlaşılmaktadır (VGMA, HRF.d. 1134: 8). Kayıtlarda vakfın bünyesinde faaliyet gösteren bir cami bulunmaktadır. Zira 1123/1712'de Baydı Hatun Camii'ne bir imam atanmıştır. Aynı kayıta caminin bir hatibinin olduğu ve onun ücretinin de zaviyenin gelirlerinden karşılandığı belirtilmiştir (VGMA, HRF.d. 1067: 60a, 62a). Ayrıca vakfa ait bir de eczahane tespit edilmiştir (VGMA, HRF.d. 1067: 65b). Vakfın bünyesinde bir caminin olması ve burada cüz okunması yerleşim yerindeki nüfusun yoğunluğuna işaret etmektedir. Burada yaşayan halkın da dinî eğitim ihtiyaçlarının olacağı muhakkaktır. Bu gereksinimin uzun yıllar boyunca Şeyh Mustafa Mısrî tarafından, ders vermek üzere, zaviyenin tevliyeti karşılığında giderildiği anlaşılmaktadır (BOA, C.EV. 501/25343). Burada ilginç bir durum vardır. Zira Şeyh Mustafa Mısrî, Aksaray merkezdeki; Yılanlı, Beramunî, Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa ve Zinciriye medreseleri, Cami-i Kebir, Feriştah Hatun Mescidi ve Hüsameddin Zaviyesi'nde görevleri bulunmaktadır (Temel, 2020: 34). Muhtemelen bu kişi genelde Aksaray merkezde ikâmet ederken haftanın belirli günlerinde Ihlara'ya gelmiş ve halka ders vermiş olmalıdır. Mustafa Mısrî'nin görev yaptığı yerler göz

önünde bulundurulduğunda verdiği eğitimin medresede verilen türden olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu zaviyenin hangi tarikatla bağlantılı olduğu ortaya çıkarılamamıştır. Bundan sonra vakfa dair bir kayda rastlanmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu zaviye ve türbenin vakfı 19. yüzyılda ortadan kaybolmuştur.

2.3. Bezirci Halil Ağa Zaviyesi Vakfı

Bezirci Halil Ağa Zaviyesi Aksaray'a bağlı Geleguriye mezraasında idi (VGMA, HRF.d. 1140: 50). Ancak burasının konumu tespit edilememiştir. Vakıf tahrirlerinde zikredilmediğine bakılırsa 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edildiği söylenebilir. Zira 1109/1698'de Mehmet dört hissedenden oluşan mezraanın bir hissesine sahip iken yeğeni Seyyid Hoca, amcam öldü diyerek bu hisseyi kendi tasarrufuna almıştır (VGMA, HRF.d. 1140: 50). Ancak bu haksızlık 1700'de Mehmet'in şikâyeti üzerine giderilmiştir (VGMA, HRF.d. 1134: 5). Başka bir kayda rastlanmadığına bakılırsa bu kurum 18. yüzyılın ortalarında ortadan kaybolmuş olmalıdır. İlaveten Bezirci Halil Ağa Zaviyesi'nin hangi faaliyetleri yürüttüğü ve tarikata bağlı olduğu saptanamamıştır.

2.4. Böğet Zaviyesi Vakfı

Böğet Zaviyesi Aksaray'a bağlı Böğet karyesinde idi. Kurumla ilgili il yazıcı defterlerinde bir kayıt yoktur. 1109/1698'de zaviyeye mutasarrıf olan Halil Dede'nin öldüğü onun yerine Hacı Selim Dede'nin getirildiğinden bahsedilmiştir (VGMA, HRF.d. 1140, s.50). Bu kaydın tarihine bakılırsa zaviye, 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra bina edilmiş olmalıdır. Vakıf ile ilgili başka bir kayda tesadüf edilmediğine göre bu kurumun 18. yüzyılın ortalarında faaliyetine son verdiği söylenebilir. Öte yandan bu zaviyenin ne tür hizmetler verdiği ve hangi tarikatla iltisaklı olduğu belirlenememiştir.

Böğet Zaviyesi'nin “dede” denilen kişiler tarafından idare edilmesi kurumun belirli bir tarikatla bağlantılı olabileceğini akla getirmektedir. Dolayısıyla “baba”, “dede” gibi tabirleri ve bunları sıklıkla kullanan tarikatları açıklamak gerekir. Türkler arasında halka rehberlik eden tecrübeli ve bilge kişilere önceden beri “ata” ve “baba” denilmiştir. Bu iki unvan ilk olarak Yesevî dervişleri hakkında kullanılmıştır. Daha sonra “dede” unvanı da ata ve baba gibi bir saygı ifadesi olmuştur. Örneğin Korkut Ata'ya aynı zamanda Dede Korkut da denilmiştir (Uludağ, 1994: 76). Baba kelimesi Şii ve Sünnî tasavvuf çevrelerinde ortaklaşa kullanılmıştır. Şii meşrepli Kalenderîlik, Haydarîlik ve Bektaşîlikte olduğu gibi Çiştîyye, Kübrevîyye ve Nakşibendiyye gibi Sünnî tarikatlara mensup şeyhlerle onların halife ve dervişlerine de baba denilmiştir. Bu yüzden bir mutasavvıfa baba denilmesi onun Sünnî veya Şii olduğunu göstermez (Uludağ, 1991: 365). Dede unvanı

da Sünnî ve Alevî meşrepli tarikatlar tarafından tercih edilmiştir. Ancak bu kelimeyi kullanan tarikatların sayısı baba tabirini benimseyenler kadar geniş çaplı değildir. Zira dede unvanı sadece Mevlevîlik ve Bektaşîlikte yer bulmuştur (Uludağ, 1994: 76; Beldiceanu Steinherr, 2010: 150-151).

2.5. Devlet ve İzzet Hatun nam-ı diğer Merkeblü Baba Zaviyesi Vakfı

Devlet ve İzzet Hatun nam-ı diğer Merkeblü Baba Zaviyesi Hasandağı nahiyesinin Danişmendlü karyesinde idi. Ancak bu yapı günümüze kadar gelememiştir. II. Bayezid (1481-1512) döneminden 16. yüzyılın sonuna kadar yapılan vakıf tahrirlerinde Devlet Paşa Hatun nam-ı diğer Merkeblü Baba Zaviyesi şeklinde belirtilen bir kurum daha mevcuttur (Yörük, 2019: 249). Tahrirlerde bu zaviyenin yeri tam olarak belirtilmese de Konyalı bu kurumun Aksaray merkezde olduğunu zikretmiştir (1974a: 1392). Öte yandan Küçükdağ ve Temel de Eşekli Baba Zaviyesi'nin Aksaray merkezde olduğuna işaret etmiştir (2021: 114-115). Öyle görünüyor ki Aksaray merkezde olduğu iddia edilen Devlet Paşa Hatun diğer adıyla Merkeblü Baba Zaviyesi ile Aksaray merkezdeki Eşekli Baba Zaviyesi aynı değildir. Bu durumda 18. ve 19. yüzyılda Hasandağı'nda ve Aksaray merkezde Merkeblü/Himarlı/Eşekli Baba isminde iki ayrı zaviye olduğu; bunlardan ilkinin 15. yüzyılda Hasandağı'nda, diğerinin de 17. yüzyılda Aksaray merkezde inşa edildiği anlaşılmaktadır (Evliya Çelebi, 1314: 194-195; Küçükdağ ve Temel, 2021: 114-115).

Devlet Hatun Zaviyesi ile ilgili 1218/1803 tarihli kayıta kurumun uzun zamandan beri atıl ve sahipsiz olduğu için mütevellî ve zaviyedar ataması yapılmadığı belirtilmiştir. Ayrıca vâkıf şartları doğrultusunda gelen ve geçenlere yemek vermek şartıyla anılan görevlerin Seyyid el-Hac Abdullah Baba'ya verildiği zikredilmiştir (VGMA, HRF.d. 532, s. 148). Daha sonraki yıllarda ise sırasıyla Mürsel Dede bin Lütfullah (VGMA, HRF.d. 532, s. 149), es-Seyyid İbrahim bin Seyyid Hasan (VGMA, HRF.d. 532, s. 150) ve 1235/1820 tarihli kayıta da Seyyid Şeyh Hüseyin bin Seyyid Hasan bu görevi yerine getirmiştir (VGMA, HRF.d. 534, s. 167). Burada yapılan görevlendirmeler Hacı Bektaş Veli Asitanesi'nde seccadenişin olan Seyyid Şeyh Abdüllatif ve ondan sonra şeyh olan Seyyid Şeyh Feyzullah'ın arzıyla gerçekleştirilmiştir.

2.6. Eflah Seydi / Seyyid Ahmet Zaviyesi Vakfı

Eflah Seydi veya Seyyid Ahmet Zaviyesi Hasandağı'nda Eksinoz/Kayacık karyesinde idi. 15. ve 16. yüzyıldaki vakıf tahrirlerinde Şeyh Mehmed b. Eflah Seydi Zaviyesi yer almaktadır (Konyalı, 1974a: 535; Yörük, 2019: 252-253, 260). Daha başka 1037/1627 tarihli başka bir kayıta “Eskinus'da vaki merhum Eflah Seydi Zaviyesi ...” tabiri kullanılmıştır

(Özdil vd., 2014: 206). 1124/1712 tarihli başka bir belgede de “ ... Kayacak karyesinde Seydi Ahmed Zaviyesi ...” ifadesi yer almıştır (VGMA, HRF.d. 1067: 61a). Buna göre 15. ve 16. yüzyıl vakıf tahrirlerinde Şeyh Mehmed b. Eflah Seydi Zaviyesi olarak zikredilen kurumun sonradan Eflah Seydi Zaviyesi ve Seyyid Ahmet Zaviyesi diye anılmaya başlandığı söylenebilir. Bu kurum ile ilgili tesadüf edilen 1109/1697 tarihli bir kayıtta mütevelliliğin evlada meşruta olduğundan söz edilmiştir (VGMA, HRF.d. 1140: 50). İlaveten mütevellilikle birlikte zaviyedarlık da aynı kişi tarafından yürütülmüştür (VGMA, HRF.d. 1144: 53). Genelde vakıflarda karşılaşılan bir durum olarak, tevliyet ve meşihatın başka birinin eline geçmesi sorununa bu vakıfta da rastlanmıştır (VGMA, HRF.d. 1073: 42).

Seyyid Ahmed Zaviyesi Vakfı'nın 1258/1843 – 1261/1846 yılları arasındaki gelir-giderlerini gösteren muhasebe kaydı mevcuttur (BOA, EV.d. 9580: 173a). Ayrıca 1278/1862'de vakfın tevliyetinin kimin üzerinde olduğu da bellidir (BOA, EV.d. 17608: 2). Buradan da vakfın 19. yüzyılın ortalarında hâlâ faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Ancak günümüze kadar gelemeyen zaviyenin hangi tarikatla ilintili ve ne gibi faaliyetler yürüttüğü belirlenememiştir.

2.7. Hacı Gaybi Zaviyesi Vakfı

Hacı Gaybi Zaviyesi Hasandağı nahiyesinde Helvadere yakınlarındaki önceleri Hacı Gaybi sonrasında Deveciyan diye bilinen köyde idi (VGMA, HRF.d. 1134: 8). Hacı Gaybi'nin türbesi de buradadır (VGMA, HRF.d. 1134: 6). Erdal, Hacı Gaybi'nin türbesinin 14.-15. yüzyılda yapılmış olabileceğini ve ayakta olduğunu, zaviyesinin ise günümüze kadar ulaşmadığını ifade etmiştir (2014: 291). Kurum 15. yüzyılda II. Mehmet (1451-1481) döneminde, evlatlık vakıf olarak kaydedilmiş sonradan zaviyeye dönüştürülmüştür (Yörük, 2019: s. 250, 259-260). Hacı Gaybi Anadolu Selçuklularının son dönemi ile Karamanoğulları zamanında yaşamış bir kişidir (Erdal, 2014: 291). Hacı Gaybi'ye “Gazi” denildiği bilinmektedir (VGMA, HRF.d. 1134: 6). Hatta onun Devlet Hatun'un evladlarından olduğu belirtilmiştir (VGMA, HRF.d. 1140: 50). Bu zaviye ile ilgili 1102/1691 tarihli bir vesikada mütevelliliğin kız veya erkek evladın hakkı olduğundan söz edilmiştir (VGMA, HRF.d. 1134: 4; VGMA, HRF.d. 1060: 135). 1113/1701 tarihli bir kayıttan kurumun hemen hemen 17. yüzyıl boyunca işler vaziyette olduğu anlaşılmıştır (VGMA, HRF.d. 1134: 6). Vakfın mütevellî ve zaviyedarlarının beratları birkaç kez yenilenmiştir (VGMA, HRF.d. 1134: 8). Bu vakıfta da diğerlerinde sıkça karşılaşılan görevlerin haksız şekilde başkaları tarafından alınması problemi yaşanmıştır (VGMA, HRF.d. 1134: 5).

Hacı Gaybi Zaviyesi'nin 19. yüzyılda faal olduğunu gösteren belgeler mevcuttur. Örneğin 1221/1806 tarihli bir kayıta görevin haksızlıkla bir başkasının eline geçtiği ve bu durumun düzeltildiği belirtilmiştir (BOA, C.EV. 523/26414). Ayrıca vakfın 1261/1845 – 1266/1850 yılları arasındaki gelir-giderlerini gösteren muhasebe kaydı bulunmaktadır (BOA, EV.d. 9580: 181a). İlâveten mütevellinin 1278/1862 tarihli tevliyet kaydı da bulunmaktadır (BOA, EV.d. 17608: 2). Buradan da vakfın 19. yüzyılın ortalarında bile işler olduğu söylenebilir. Ancak zaviyenin hangi tarikatın bünyesinde olduğu ve ne gibi hizmetler verdiği bilgisine ulaşılamamıştır.

2.8. Kara Abdal Zaviyesi Vakfı

Kara Abdal Zaviyesi Bekâr nahiyesinde Hacib karyesinde. Karamanoğulları zamanında yaptırılmıştır (Yörük, 2019: s. 251). Hacib diye bilinen köy günümüzde Gülpınar olarak ifade edilmektedir. Kurumun zaviyesi yıkılmış olup harap haldeki türbesi köydeki Büyük Kabristan'ın içindedir (Konyalı, 1974a: 1398-1400). Ancak son zamanlarda köylüler tarafından türbe tamir edilmiştir (Erdal, 2014: 481). Kara Abdal Zaviyesi, aslında Şeyh Turhasan tarafından inşa edilmiş ve daha sonra onun halifesi olan Kara Abdal ve evladına buranın zaviyedarlığını vakf etmiştir (VGMA, HRF.d. 1067: 61b; VGMA, HRF.d. 1073: 45). Kurum ile ilgili 1104/1693 tarihli bir kayıta Hacib karyesindeki tekkenin tekkenişinine Karamanoğlu İbrahim Bey'in adı belirtilmeyen bir mezranın ve değirmenin 1/12 hissesini vakf ettiği zikredilmiştir (VGMA, HRF.d. 1140: 48). Ayrıca Hacib'in yarım hisse malikânesinin Kara Abdal Zaviyesi'ne ait olduğundan bahsedilmiştir (VGMA, HRF.d. 1134: 5). İlâveten zaviyedar olanların malikâne hissesini tasarruf edebilmeleri için burada ders verme şartı getirilmiştir (VGMA, HRF.d. 1134: 6). Malikâne hissesi ve zaviyedarlıklar ise genelde evladiyet üzere tasarruf edilmiştir (VGMA, HRF.d. 1067: 59b). Yine burada da görevler hak etmeyen başkaları tarafından zorla alınmıştır (VGMA, HRF.d. 1067: 60b).

Kara Abdal Zaviyesi Vakfı'nın 1256/1840 – 1257/1841 yılları arasındaki gelir-giderlerini gösteren muhasebe kayıtları tutulmuştur (BOA, EV.d. 11855: 6a). Ayrıca vakfın mütevellisinin 1278/1862 tarihli tevliyet kaydı da bulunmaktadır. Buradan da vakfın 19. yüzyılın ortalarında hizmet verdiği söylenebilir. Ancak zaviyenin hangi tarikatla bağlantılı olduğu tespit edilememiştir.

2.9. Şeyh Hasan Dede Zaviyesi Vakfı

Şeyh Hasan Dede Zaviyesi Aksaray'a bağlı Acıpınar karyesinde. Konyalı'ya göre bu köy Sümrü yaylasındadır. Burası Aksaraylıların mesire alanıdır (1974a: 1173-1183). 15. yüzyılın sonu veya 16. yüzyılın ilk

çeyreğinde inşa edilen zaviye günümüzde harap durumdadır (Erdal, 2014: 258-259). Kurum ile ilgili vakıf tahrirlerinde bir kayda rastlanmamıştır. Ancak Konyalı 931/1524 tarihli bir hüccetten bahsetmiştir. Buna göre Hasan Dede bu tarihte sağdır. I. Süleyman'ın (1520-1566) hasekisi Hürrem Sultan'ın vakıf gelirlerinden onun zaviyesine senelik bir tahsis yapılmıştır. Ayrıca bu hüccette zaviyenin vakıf mezraasına bölgede yaşayan Boynueğri cemaati tarafından el konulduğundan bahsedilmiştir. Mahkemeye taşınan bu olayda Hasan Dede'nin haklı olduğu anlaşılabilir olarak tecavüzün men'i hakkında karar verilmiştir (1974a: 1181).

Şeyh Hasan Dede Zaviyesi'ni Konyalı, "Tur Hasan Dede Külliyesi" şeklinde adlandırmıştır (1974a: 1173-1183). Buna istinaden bazı araştırmacılar da burayı "Turasan Zaviyesi", "Şeyh Turasan Cami, Zaviyesi ve Türbesi" olarak kabul etmişlerdir (Erdal, 2014: 258-259). Kurumun adı da literatüre anılan şekilde geçmiştir. Oysa ki Şeyh Hasan Dede Zaviyesi ile Şeyh Turasan Zaviyesi ayrı yerlerde ve farklı kişilerin inşa ettiği iki kurumdur. Bu husus aşağıda Şeyh Turasan Zaviyesi Vakfı başlığında açıklanmıştır.

Şeyh Hasan Dede Zaviyesi ile ilgili 1042/1633 tarihli bir vesikada şeyh ve zaviyedar olan Hızır'ın vefat ettiği onun yerine de Abdurrahman'ın atandığından bahsedilmiştir (BOA, TS.MA.e. 821/30). 1229/1814'te zaviyenin şeyhi vefat etmiş yerine oğulları geçmiştir. Bu kayıta Haseki Hürrem Sultan'ın vakfından zaviyeye günde 12 akçe gönderildiği ve bu meblağın yarısı zaviyenin şeyhine kalan yarısının da zaviyeye uğrayanların ve zaviyede bulunanların yemekleri için ayrıldığı belirtilmiştir (BOA, C.EV. 164/8168). 1235/1819'da zaviyeye şeyh ataması yapılmıştır (BOA, TS.MA.e. 817/3). Vakfın 1256/1840 – 1257/1841 yılları arasındaki gelir-giderlerini gösteren muhasebe kayıtları tutulmuştur (BOA, EV.d. 11855: 2b). 1265/1849 tarihli berat kaydında da zaviyenin Evkaf-ı Hümayun tarafından zabtedildiği belirtilmiştir (BOA, EV.BRT. 91/20). Buradan da vakfın 19. yüzyılın ortalarında hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Ancak zaviyenin hangi tarikata iltisaklı olduğu saptanamamıştır.

2.10. Şeyh Turasan Dede Zaviyesi Vakfı

Şeyh Turasan Dede'nin zaviyesi ve türbesi Bektaşlı nahiyesinde Finase mezraasındadır. Vakıf tahrirlerinde bu kurumdan söz edilmiştir (Yörük, 2019: s. 253). Ancak Şeyh Turasan'a ait olduğu iddia edilen birden fazla zaviye ve türbe bulunmaktadır. Konyalı'ya göre Finase, Hacib ile Bekâr Sultan Türbesi arasında bir yerde bulunuyordu (1974a: 1406-1408; 1974b: 1902). Yukarıda belirtildiği gibi Acıpınar'da da Şeyh Hasan Dede Zaviyesi bulunuyordu. Konyalı'nın verdiği kaynaklar incelendiğinde Şeyh Hasan Dede Zaviyesi ile Şeyh Turhasan Zaviyesi adındaki iki ayrı kuruma ait

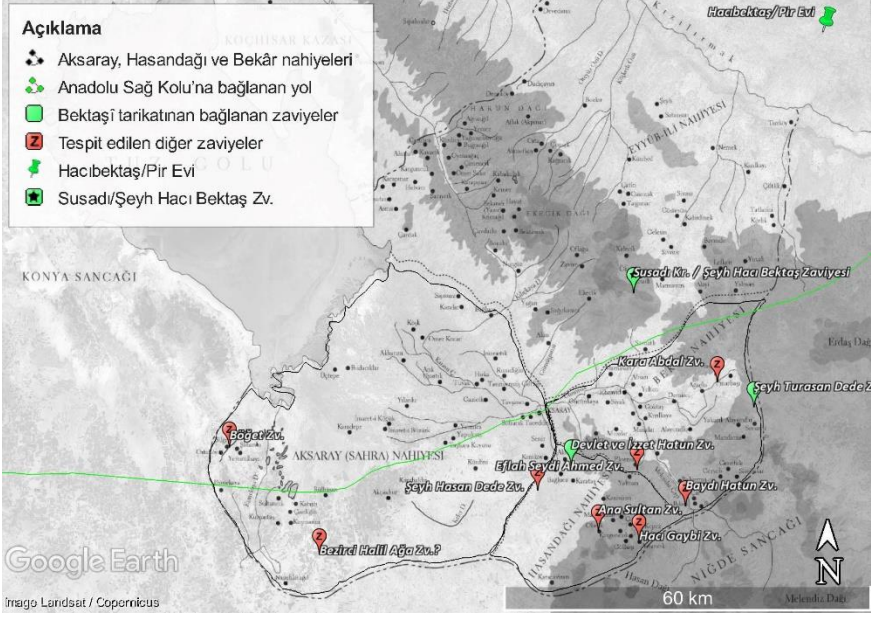
belgelerin karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Buna da 963/1556 tarihli bir arşiv belgesinin Konyalı tarafından yanlış yorumlanması sebep olmuştur (BOA, A.DVNSMHM.d. 2: hn. 281). Bu çerçevede literatürdeki bilgi yanlışını düzeltmek gerekir.

Şeyh Turasan Dede Zaviyesi'nin yeri konusunda Bekâr Sultan Türbesi kritik öneme sahiptir. Zira bu türbe Konyalı'ya göre Turasan köyünde ve Turasan Dede'ye aittir (1974b: 1446-1451). Erdal bu türbenin Bekâr ile Ağaçı arasında bir yerde bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca araştırmacı burasının yapım tarihini, tuğla ve çini bezemelerinden hareketle, 12. yüzyılın sonu veya 13. yüzyılın başı olarak tahmin etmiştir (2014: 270). Türbe hakkında tahrir kayıtlarında hiçbir bilgi yoktur. Bu husus göz önünde bulundurulduğunda türbenin aslında Danişmend Gazi'nin amcası Hasan Bey oğlu Turasan Bey adına yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak ilerleyen yıllarda Şeyh Turasan bu türbeyi bir şekilde sahiplenmiştir (Konyalı, 1974b: 1446-1451). Öyle anlaşılıyor ki incelemeye esas Şeyh Turasan'ın zaviyesi günümüzde Bekâr Sultan Türbesi olarak bilinen yapının yakınında, mezarı da bu türbenin ya içinde veya çevresinde bir yerde bulunmaktadır.

Şeyh Turasan Dede Zaviyesi'nde görevli zaviyedarın beratı 1111/1699'da yenilenmiştir (VGMA, HRF.d. 1140: 52). 1154/1741'de Şeyh Turasan Baba'nın Hacı Bektaş-ı Veli'nin halifesi olduğu, mütevellilik ve zaviyedarlık atamalarının da Asitanen'in izniyle yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca bu görevler geleni geçeni bedavadan doyurmak şartına bağlanmıştır (Değerli vd., 2015: 125-126; Küçükdağ vd., 2015: 128-129). 1168/1755'te kuruma zaviyedar ataması yapılmıştır (VGMA, HRF.d. 1056: 70a). 1178/1764'te zaviyenin bulunduğu yerleşim yeri Eyübili nahiyesine bağlanmıştır (BOA, AE.SMST.III. 303/24248). Bu tarihten sonraki kayıtlarda zaviyenin Bektaşî tarikâtı ile iltisaklı olduğu vurgulanmıştır (Faroqhi, 2003: 206). Öyle anlaşılıyor ki 18. yüzyılın ortasından sonra zaviyenin bulunduğu bölge önce Eyübili nahiyesine bağlanmış, daha sonra bu nahiye kaza yapılmıştır. Bu durumda Şeyh Turasan Dede Zaviyesi ile alakalı kayıtlar Eyübili kazası Hurufat defterlerinde de bulunduğu söylenebilir. Diğer taraftan 1182/1769'dan itibaren zaviyeye yapılan atamalar Hacı Bektaş Veli Asitanesi'nin şeyhi olan Abdüllatif'in arzıyla gerçekleştirilmiştir (BOA, C.EV. 138/6851, 82/4070, 128/6379, 334/16963). Vakfın 1258/1843 - 1267/1851 yılları arasına ait gelir-giderlerini gösteren muhasebe kaydı vardır (BOA, EV.d. 9580: 179b). Ayrıca mütevellinin 1278/1862 tarihli tevliyet kaydı da bulunmaktadır (BOA, EV.d. 17608: 2). Buradan da vakfın 19. yüzyılın ortalarında hâlâ ayakta olduğu anlaşılmaktadır.

3. Değerlendirme

Aksaray kırsalında 18. ve 19. yüzyılda faal olduğu bilinen 10 zaviyeden; üçünün Aksaray merkez kırsalında, beşinin Hasandağı’nda ikisinin de Bekâr’da olduğu tespit edilmiştir (bkz. Harita 1).

Harita 1. 18.-19. yüzyılda Aksaray kırsalındaki zaviyeler

Kaynak: Bu harita Google Earth programı üzerine (Yörük, 2019: 336)'daki harita eklenerek oluşturulmuştur.

Bir zaviyenin en önemli işlevlerinin başında gelene, geçene, fakirlere bedavadan yemek vermek ve yolculara barınma hizmeti sağlamak olduğu bilinmektedir. Aksaray kırsalında 18. ve 19. yüzyılda faaliyet gösteren 10 zaviyeden dördünde, Ana Sultan, Devlet Hatun, Şeyh Hasan Dede ve Şeyh Turasan Dede zaviyeleri, bu hizmet verilmiştir. Bu da zaviyelerin bulunduğu yerlerin yolcuların, hacıların ya da tüccarların uğrak yeri olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Zira Harita 1 incelendiğinde bu zaviyelerin bulunduğu konumlar, seyahat edenlerin güvenli olduğu için sık kullandığı Anadolu'nun Sağ Kolu'na (Çetin, 2007) bağlanan Ilgın-Aksaray-Nevşehir yoluna çok yakındır. Ancak Aksaray merkezdeki zaviyelerde bu hizmetin verilmediği (Küçükdağ ve Temel, 2021) anlaşılmaktadır. Muhtemelen Aksaray merkezde fakirlerin ya da yolcuların karnını doyurabileceği başka kurumlar olmalıdır. Bu yüzden de zaviyelerin aslî görevlerinden biri olan “âyende ve revendeye it'âm-ı ta'âm” işi merkezdeki zaviyelerde görülmemiştir.

Zaviyelerin bir diğeri görevi de halka dinî eğitim vermektir. Aksaray kırsalındaki Baydı Hatun ve Kara Abdal zaviyelerinde bu görev yerine getirilmiştir. O günün şartlarında merkezden uzak yerlerdeki zaviyelerde köylü halka ders verilmesi oldukça kıymetli bir hizmet olmalıdır. Hatta Aksaray'dan gelen bir eğitimiçi, Baydı Hatun Zaviyesi'nde medrese usulünde üst seviye bir eğitim vermiştir. Buna karşılık Aksaray merkezdeki kurumlardan sadece Nakkaşiyye Zaviyesi'nde haftada dört gün ders verilmiştir (VGMA, HRF.d. 1134: 6). Bu derslerin sıklığı göz önünde bulundurulursa bu zaviyedeki asıl hedef kitlenin halktan daha ziyade örgün eğitim alan talebeler olduğu iddia edilebilir. O halde merkezde halkın eğitimi ne şekilde sağlanmıştır? sorusuna yanıt vermek gerekir. Bilindiği üzere Aksaray merkezde muallimhane, darülcürre ve medrese gibi talebelere örgün eğitimin verildiği kurumlar vardı. Bununla birlikte belirli günlerde bütün halkın istifade edebileceği dinî eğitimin verildiği birçok cami vardı (Temel, 2020). İşte bu yüzden de merkezdeki zaviyelerde halka yönelik temel düzeyde dersler verilmemiştir. Bunun yerine bu zaviyeler belirli bir tarikata ait ayinlerin, sohbetlerin ve ritüellerin yapıldığı yerler olmuştur.

Şimdi de Aksaray kazası genelindeki zaviyelerin 18. ve 19. yüzyıldaki tarikat bağlantılarına değinmek icap etmektedir. Aksaray kazasındaki toplam 25 zaviyenin 15'i şehir, 10'u ise kırsaldadır. Şehir merkezindeki 15 zaviyeden yedisinin hangi tarikata bağlı olduğu bilinir iken kırsaldaki 10 zaviyeden yalnızca ikisinin tarikatı tespit edilebilmiştir. Daha önceden Aksaray merkezdeki zaviyelerin tarikat bağlantılarından bahsedilmiştir (Küçükdağ ve Temel, 2021). Kırsalda ise 18. yüzyılın ortasında Şeyh Turasan Dede Zaviyesi ve 19. yüzyılın başında da Devlet Hatun Zaviyesi'nin Bektaşî tarikatına sonradan ilhak edilmiştir (bkz. Tablo 1).

Kuru m No	Kurumun adı	Kurumların 13-16. yüzyıllardaki durumu		Kurumların 17-19. yüzyıllardaki durumu		Kurumların günümüzdeki durumu
		Var olup olmadığı	Bağlı olduğu tarikat	Var olup olmadığı	Bağlı olduğu tarikat	Var olup olmadığı
1	Ana Sultan Zaviyesi	var	?	var	?	yok
2	Baydı Hatun Zaviyesi	yok		var	?	var
3	Bezirci Halil Ağa Zaviyesi	yok		var	?	yok
4	Böğet Zaviyesi	yok		var	?	yok
5	Devlet Hatun/Merkeblü Baba Zaviyesi	var	?	var	Bektaşî	yok
6	Eflah Seydi/Seyyid Ahmet Zaviyesi	var	?	var	?	yok
7	Hacı Gaybi Zaviyesi	var	?	var	?	yok
8	Kara Abdal Zaviyesi	var	?	var	?	yok
9	Şeyh Hasan Dede Zaviyesi	var	?	var	?	var
10	Şeyh Turasan Dede Zaviyesi	var	?	var	Bektaşî	var

Tablo 1: Aksaray kırsalındaki zaviyelerin genel durumu

O halde 18. yüzyılın ortalarından itibaren ne oldu da Bektaşîlik, genel anlamda memleket çapında özelde de Aksaray çevresinde yayılma imkânı bulmuştur. Bilindiği gibi 16. yüzyıl başlarında II. Beyazid, Safevililiğin bir diğer deyişle Kızılbaşlığın yayılmasını önlemek için Balım Sultan eliyle Bektaşîliği Osmanlı siyaset anlayışına göre yeniden biçimlendirmek istemiştir. Bundan dolayı da devlet, yer yer tarikatla sorunlar yaşasa da memleketin tamamında Bektaşî tekke ve zaviyelerinin kurulmasını teşvik etmiştir. Hatta daha sonra özellikle tarikat silsileleri Hz. Ali'ye dayanan bazı tarikatların zaviyeleri zikredilen etkilerden uzak tutmak için Bektaşîlere bağlanmıştır. Dolayısıyla Bektaşî tekke ve zaviyeleri inşa ve ilhak yoluyla iki yönlü bir artış göstermiştir. Bu süreçte eskiden Bektaşîlikle ilgisi olmayan, daha sonra Bektaşîlerin eline geçen tekkelerin vakıf gelirleri bu tarikatın yaygın bir şekilde uyguladığı gelip geçenlere yemek çıkarma usulüne uydurulmuştur. Böylece Bektaşî tekkeleri bulunduğu yerin sosyoekonomik yapısına canlanma getirmiştir. Bu da yeni durumun halk tarafından kolayca kabullenilmesini sağlamıştır. Sonuçta Osmanlı Devleti'nde Bektaşî tekkelerinin sayısı her geçen gün artarak 18. yüzyılda 200'ü, 19. yüzyılda da 500-600'ü bulmuştur (Küçükdağ vd., 2015: 149-152).

İşte Aksaray kazasındaki Bektaşî tekkelerinin sayısı ilhak yoluyla artmıştır. Aksaray merkezdeki daha önce Bayramî tarikatına iltisaklı Ali Gaznevî Zaviyesi 18. yüzyılın sonunda idare ile sorun yaşadığı iddiasıyla

Bektaşî tarikatına ilhak edilmiştir. Aksaray kırsalında ise ilk olarak 18. yüzyılın ortasında görevlisinin olmadığı iddiasıyla Şeyh Turasan Dede Zaviyesi Bektaşî tekkesine bağlanmıştır. Ardından 19. yüzyılın başında boş ve harap olduğu gerekçesiyle de Devlet Hatun Zaviyesi aynı işleme tabi tutulmuştur. Ancak Aksaray merkezdeki zaviyeden farklı olarak kırsaldaki zaviyelerin önceden hangi tarikata bağlı olduğu tespit edilememiştir. Öyle anlaşılıyor ki Pir Evi Osmanlı idaresini arkasına almıştır. Bu da o dönemde Asitane ve Osmanlı arasında ne denli güçlü bağlantılar tesis edildiğinin bir göstergesi sayılabilir.

Burada bu zaviyeler neden tercih edildi? bu tercihte zaviyelere devam eden halkın sosyolojik yapısındaki değişiklik mi etkili oldu? gibi sorular akla gelebilir. Bu soruların net bir cevabı yoktur. Ancak yukarıdaki anlatılan hususlar göz önünde bulundurulduğunda bu tercihte halkın dinî veya bir tarikata bağlılık temâyüllerinin değişmesinden daha ziyade devletin bazı kaygılarının etkili olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi Ali Gaznevî Zaviyesi'nin mütevellisi ve zaviyedarı olan Mustafa, levendat eşkiyasıyla iş birliği yapmış, devlet güçleriyle girdiği çatışmada öldürülmüştür (Küçükdağ ve Temel, 2021). Şehrin merkezinde böyle durumun yaşanması hele bir de işin başında, bu tür girişimlerde bulunması akla en son gelebilecek bir kişinin, bir zaviye sorumlusunun olması devletin reayasının can ve mal güvenliğini sağlama refleksini harekete geçirdiği açıktır. Devlet halkın menfaatleri doğrultusunda sorunlu olan bir zaviyeyi istememiştir. Bu zaviyeyi memlekete fayda sağlayacağını düşündüğü Bektaşî tarikatının kontrolüne vermiştir. Burada idarenin Bayramî Tarikatı'nı hedef aldığı ve faaliyetlerine son vermek istediği gibi bir yargıya da varılmamalıdır. Zira bu tarikata bağlı Eşekli Baba Zaviyesi (Küçükdağ ve Temel, 2021) faaliyetlerini sürdürmüştür. Diğer taraftan Aksaray kırsalındaki Şeyh Turasan Dede Zaviyesi ile ilgili durum biraz farklıdır. Zira burada Bektaşîliğin sosyolojik bir alt yapısının olduğu iddia edilebilir. Şöyle ki Harita 1 incelendiğinde bu zaviyenin, Eyübili kazasında Susadı karyesinde Bektaşlu kabilesinin yaşadığı yerlerde faaliyet yürüten Bektaşî tarikatına doğrudan bağlı Şeyh Hacı Bektaş Zaviyesi'ne yakın olduğu görülür. Yine Bektaşî Ocağı'nın merkezi olan Pir Evi de Şeyh Turasan Dede Zaviyesi'ne uzak değildir (Beldiceanu Steinherr, 2010: 136; Yörük, 2019: s. 252). İlaveten Şeyh Turasan'ın dede unvanıyla anılması bu zaviyenin daha önceden de Bektaşîlikle ilintili olabileceği izlenimi vermektedir. Ancak bu zaviyeye yapılan atamalarda mütevellilik ve zaviyedarlık gibi görevlere gelmek, geleni geçeni bedavadan doyurmak şartına bağlanmıştır. Yine kırsaldaki atıl ve sahipsiz Devlet Hatun Zaviyesi de gelen ve geçenlere yemek vermek şartıyla Bektaşî tarikatına ilhak edilmiştir. Burada idare her iki zaviyeye de aynı yaklaşımı göstermiştir. Kırsalda birbiriyle belirli aralıklarda konumlanmış ve her ikisinde de günlük yemek çıkartılması istenen zaviyelerin olması, devletin bölgede yeniden bir

yapılanma içinde olduğu düşüncesini doğurmaktadır. O zaman kırsaldaki zaviyelerin Bektaşî tarikatına ilhakında, bölgedeki sosyolojik yapıdan ziyade buradan gelip geçen hacıların, tüccarların velhasıl bütün yolcuların doyurulması gibi daha pragmatik bir yaklaşımın etkili olduğu sonucuna varılabilir.

Aksaray kazası genelinde zaviyelerde müteveli ya da zaviyedarın kim olacağı hususunda zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Şeyhin neslinden olmayanlar kendilerini zaviyedar olarak tayin ettirmeye çalışmışlardır. İlaveten evlada meşruta vakıflarda zaviyelerin tevliyetine kız çocuklarının da ortak olabildikleri görülmüştür. Öyle anlaşılıyor ki bu zaviyelerin geneli bir rant kapısı haline gelmiştir. Bu durum da kurumdaki hakkını korumak ve buradan pay almak isteyenlerin birbirleriyle mücadelesine neden olmuştur.

Aksaray kırsalında bulunan zaviyelerin Aksaray merkezdeki tarikat yapılarından ayrışan özelliklerini de ortaya koymak gerekir. İlk olarak Şeyh Turasan Dede ve onun halifesi Kara Abdal'a ait zaviyeler Karamanoğulları zamanında yaptırılmıştır. Bu zaviyeler Hasandağı'na oranla daha az nüfuslu Bekâr'daki mezraalara inşa edilmiştir. Muhtemelen bu bölge tenha, ıssız, ücra, yol ve yolcu güvenliğine muhtaç bir yer idi. Karamanoğlu İbrahim Bey muhtemelen burayı güvenli hale getirmek istemiş olacak ki Şeyh Turasan Zaviyesi'ne kendi işlettiği değirmenin gelirinden bir pay vakfettiştir. Böylece vakfın ekonomik anlamda dara düşmeden ayakta kalmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bazı nedenlerle yönetimin şenlendirmek istediği bir yerde yine idarenin yardım, teşvik ve yönlendirmesiyle zaviyeler kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu sayede anılan zaviyelerin kurulduğu yerler önceden kimsenin olmadığı bir mezraa iken daha sonra birçok insanın yaşadığı karyeye dönüşmüştür. İkinci olarak da Aksaray kırsalında 18. ve 19. yüzyılda faaliyet gösteren 10 zaviyeden üçü, Ana Sultan, Baydı Hatun ve Devlet Hatun, ya kadınlar tarafından ya da onlar adına kurulmuştur. Zaviye işletmeciliğinin ekonomik olarak külfetli bir iş olduğu düşünülürse bu vakfi kuran kadınların varlıklı olduğu iddia edilebilir. Ayrıca bu vakıfların tamamının Karamanoğulları zamanında kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu da anılan kadınların dönemin hanedan ailelerine mensup kişiler olabileceğini akla getirmektedir.

4. Sonuç

Aksaray kırsalındaki zaviyelerin işlev bakımından bir zaviyede olması gereken geleni, geçeni, fakirleri doyurma, gerektiğinde yolcuları barındırma ve halka dinî eğitim verme gibi hizmetleri genel anlamda 18. ve 19. yüzyılda da sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Aksaray merkezdeki zaviyelerin ise anılan faaliyetler yerine Sünnî eğilimli belirli tarikatlara angaje biçimde her

tarikatin kendi usul ve kaidelerinin öğretildiği yerler olduğu ifade edilebilir. İlaveten devletin kırsaldaki işlevi olmayan bazı zaviyeleri Bektaşî tarikatına ilhak ederek bu kurumları daha etkin hâle getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu da devletin bölgedeki ticari önemi olan yolları güvenli bir yapıya sokmak istediğinin işareti sayılabilir. Ancak bunu test etmek için bölgedeki yerleşim yerleri hakkında başka çalışmalar yapılması gerekmektedir. Öyle görünüyor ki Aksaray kazası bağlamında kurumun bulunduğu yerin durumuna göre hemen hemen bütün zaviyeler, 18. ve 19 yüzyılda halk, tarikat ve devlet işbirliğiyle fonksiyonel şekilde işletilmiştir.

5. Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Sultan Mustafa III (AE.SMST.III.) no: 303/24248.

Bab-ı Asafî Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.), no: 2.

Cevdet Evkaf (C.EV.) no: 82/4070, 128/6379, 138/6851, 164/8168, 334/16963, 501/25343, 523/26414.

Evkaf Defterleri (EV.d.) no: 9580, 11855, 17608.

Evkaf Berat Evrakları (EV.BRT.) no: 91/20.

Topkapı Sarayı Evrakı (TS.MA.e.) no: 817/3, 821/30.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurûfat Defterleri (HRF.d.) no: 531, 532, 534, 535, 1055, 1056, 1057, 1059, 1060, 1064, 1065, 1067, 1073, 1134, 1137, 1140, 1143, 1144.

1.3. Şeriye Sicilleri ve Salnameler

Özgül, O., Gül, M. F. ve Azap, E. Y. (2014). Aksaray'ın Tek Şer'iyye Sicili. Aksaray: Türkiye Barolar Birliği ve Aksaray Barosu Yayınları.

H. 1314 Tarihli Konya Vilayeti Salnamesi, (Düz.) Ali Galip Bey, 27. Defa, Yusufâğa Kitaplığı, Kitap No. 10629, Konya.

2. Kitaplar, Tezler, Ansiklopedi Maddeleri, Makaleler ve Bildiriler

- Aygün, N. (2016). Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845) 1. Cilt. Ankara: T. C. Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Azamat, N. (1996). Hacı Bayrâm-ı Velî. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 442-447.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. Vakıflar Dergisi. S. 2. 279-304.
- Bay, M. (2013). Salnamelerde Aksaray. Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Bayram, F. (2008). Zâviye-Khankâhs And Religious Orders in the Province of Karaman: The Seljukid, Karamanoğlu and the Ottoman Periods, 1200-1512. (Phd. Disertation). Ankara: Department of History Bilkent University.
- Beldiceanu Steinherr, I. (2010). Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (XV.- XVI. Yüzyıllar). (Çev.) İzzet Çıvgın. Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi. C.3. 130-187.
- Cahen, C. (2012). Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler. (Çev.) Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çetin, C. (2007). İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII.-XVIII.Yüzyıllar). Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S 21. 295-344.
- Değerli, A., E. Temel, B. Şahin. (2015). Vesâik-i Bektaşîyan. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Erdal, Z. (2014). Aksaray'da Türk Devri Mimarisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Evliya Çelebi Mehmet Zillî ibn Dervîş, (1314). Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Cild. (Yay.) Ahmet Cevdet. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Evliyâ Çelebi b. Dervîş Mehemmed Zillî. (1999). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi III. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini. (haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Faroqhi, S. (2003). Anadolu'da Bektaşilik. (Çev.) Nasuh Barın. İstanbul: Simurg Kitapçılık.
- Gül, M. F. ve A. Kuşsan. (2016). Aksaray'da Kabir Ziyaretleri Medfun Ecdâd'a Meftun Ahfâd. Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). (Çev.) Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kara, M. (2011). Tekke. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 40. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 368-370.
- Konyalı, İ. H. (1974a). Âbideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi 1. Cild. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Konyalı, İ. H. (1974b). Âbideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi 2. Cild. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Küçükdağ, Y. ve E. Temel. (2021). Osmanlı Aksaray'ında Tekke ve Zaviyeler (XVIII-XIX. Yüzyıllar). Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi. S.7. Konya: 109-127.
- Küçükdağ, Y., A. Değerli ve B. Şahin. (2015). Vesâik-i Bektaşiyân'a Göre Osmanlı Devleti'nde Bektaşî Tekkeleri. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Maden, F. (2013). Seyyah ve Sufi Evliya Çelebinin Seyahatnâmesinde Bektaşiler. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1978). Zaviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme). Vakıflar Dergisi. S. 12. Ankara: 247-269.
- Ocak, A. Y. (1991). Anadolu: 2. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 3. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 110-116.
- Ocak, A. Yaşar. (1992a). Balım Sultan. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 17-18.
- Ocak, A. Y. (1992b). Bektaşilik. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 373-379.
- Ocak, A. Y. (1996). Hacı Bektâş-ı Velî. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 455-458.

- Öngören, R. (2010). Sühreverdiyye. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 38. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 42-45.
- Öz, M. (2002). Kümeyl b. Ziyâd. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Andiklopedisi, C. 26. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 550.
- Şahin, İ. (1989). Aksaray. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 291-292.
- Tanrıkorur, Ş. B. (2004). Mevleviyye. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 29. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 291-292.
- Temel, E. (2020). Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII-XIX. Yüzyıllar Arası). Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). Baba. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 365-366.
- Uludağ, S. (1994). Dede. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 76.
- Yılmaz, H. K. (1993). Celvetiyye. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 273-275.
- Yörük, D. (2019). XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584). Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 17

**Üniversite Hazırlık Sınıfları Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim
Sürecine Dair Metaforik Algıları: Trakya Üniversitesi
Yabancı Diller Yüksekokulu Örneği
(Güleser Korkmazer)**

Üniversite Hazırlık Sınıfları Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Sürecine Dair Metaforik Alguları: Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Örneği

Gülezer Korkmazer

*Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu
E-mail: gkorkmazer@hotmail.com*

1. Giriş

Covid-19 salgınının tüm dünyayı etkilemesiyle birlikte, 2019-2020 akademik yılının bahar döneminde ülkemizde de Yüksek Öğretim Kurulu kararı¹ ile derslerin %100 çevrimiçi olarak işlendiği uzaktan eğitim modeline geçilmiştir. Dijital materyallerin uygun platformlar aracılığıyla eğitim ve öğretim hayatına dâhil edildiği bu süreçte teknik sorunlar başta olmak üzere, öğrencilerin derslerde yaşadığı, fakat dile getiremediği bazı sorunların var olduğu görülmüştür. Zira öğrenciler arasındaki bireysel farklılıklar ve öğrencilerin sahip olduğu teknolojik imkânlar mücbir sebepler nedeniyle dikkate alınmamıştır. Yine de durumsal olarak değerlendirildiğinde sadece sosyal hayatta değil, aynı zamanda eğitim hayatında da kısa sürede çok fazla yenilik yaşanmıştır. Bu yeniliklerin başında uzaktan eğitim modeli yer almıştır. Zira uzaktan eğitim sürecinde eğitimci ile öğrenci etkileşimi olmadığı için karşılıklı güven eksikliği yaşanmıştır. Bu nedenle, öğrencilerin uzaktan eğitim sürecine dair, gerekçesi ile birlikte metaforik algılarını tespit etmek amacıyla ilgili çalışmanın yapılması planlanmıştır. Zira öğrencilerin ancak *metaforlar* aracılığı ile uzaktan eğitim modeline dair görüş ve düşüncelerini çekinmeden dile getirecekleri düşünülmüştür. Bu çerçevede; 2020-2021 eğitim öğretim yılının bahar döneminde uzaktan eğitim modelinin uygulandığı, Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu hazırlık sınıflarında B2 düzeyinde zorunlu Almanca, Bulgarca ve İngilizce eğitimi alan öğrencilerin internet üzerinden gönüllü katılımıyla mevcut çalışma vücut bulmuştur.

Bu çalışmanın planlanması aşamasında %100 uzaktan eğitim sürecine dair yabancı dil eğitimi verilen üniversite hazırlık sınıfları kapsamında herhangi bir araştırmanın olmadığı, lâkin aşağıda kısaca değinilen farklı alanlarda metaforik algıya dair çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Bu bağlamda, Demirbilek ve Atıla'nın (2021, s. 415-430) Bingöl Üniversitesi

¹ YÖK Kararı, 20 Eylül 2021 tarihinde <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx> adresinden erişildi.

Fen Edebiyat fakültesi öğrencilerinin bilim kavramına ilişkin metaforik algılarını araştıran çalışmaya farklı programlardan 513 öğrenci katılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; katılımcılar 255 metafor üretmişlerdir ve bu metaforların benzerlik durumları dikkate alınarak 39 kategori elde edilmiştir ve bu kategoriler dokuz farklı tema altında toplanmıştır.

Demirbilek (2021, s.1-15) farklı bir araştırmasında da üniversite öğrencilerinin uzaktan öğretime ilişkin metaforik algılarını analiz etmiştir. Bu araştırmaya Muş Alparslan Üniversitesi'nden 508, Bingöl Üniversitesi'nden 941 olmak üzere toplam 1449 öğrenci katılmıştır. Söz konusu araştırmadan elde edilen bulgulara göre; 854 farklı metafor üretilmiştir ve benzerlik durumları baz alınarak 59 kod ve iki ayrı kategori oluşturulmuştur.

Koç'un (2020, s. 11-20) Amasya Üniversitesi öğrencileri ile yapmış olduğu araştırmasında ise Demirbilek'in çalışmalarına kıyasla daha az sayıda öğrencinin katıldığı görülmektedir. Beden eğitimi kavramına ilişkin metaforik algının araştırıldığı bu çalışmada 50 katılımcı, 25'i farklı olmak üzere toplam 50 metafor geliştirmişlerdir ve gerekçelerine göre bu metaforlar üç kategori başlığı altında yer almıştır.

2. Metafor Kavramı

Türk Dil Kurumu² (TDK) sözlüğüne göre; “**metafor**” Fransızca ‘*métaphore*’ sözcüğünden dilimize adapte edilmiştir ve *edebiyat* alanında *eğreltilime* olarak da kullanılmaktadır. Draaisma'ya (2014) göre de Yunancada ‘*metapherein*’ olarak karşımıza çıkan metafor sözcüğü, *aktarmak* ve *taşımak* anlamlarına da gelmektedir (Akt. Aksu, 2019, s. 21). *Metaforik* ise yine metafor sözcüğünden türetilmiş bir sıfattır (Wendt, 1993, s. 821). Günlük yaşantıda metaforun kullanım şekli ise Oxford'a (1998) göre; “bir olgu kavram veya olayın başka bir olgu, kavram veya olaya benzetilerek açıklanmasıdır” (Akt. Demirbilek ve Atilla, 2020, s. 417). Başka bir ifade ile metafor; soyut kavramların dinleyiciler tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için *mecazi* anlamda *benzetme* yapılarak somutlaştırılmasıdır.

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, 2020-2021 eğitim öğretim yılında Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu hazırlık sınıflarında B2 düzeyinde zorunlu Almanca, Bulgarca ve İngilizce eğitimini %100 çevrimiçi alan öğrencilerin, uzaktan eğitim sürecine dair gerekçesi ile birlikte metaforik

² Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 20 Eylül 2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

algılarını tespit etmektir. Bu çerçevede aşağıdaki üç soru ile anketin amacı oluşturulmuştur:

1.Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu hazırlık sınıflarında B2 düzeyinde zorunlu Almanca, Bulgarca ve İngilizce eğitimi alan öğrencilerin, pandemi döneminde cinsiyet ve eğitim gördüğü alan gibi çeşitli değişkenler bazında %100 uzaktan eğitim sürecine dair ürettikleri metaforlar nelerdir?

2. Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu hazırlık sınıflarında B2 düzeyinde zorunlu Almanca, Bulgarca ve İngilizce eğitimi alan öğrencilerin, pandemi döneminde %100 uzaktan eğitim sürecine dair ürettikleri metaforların tema ve kategorilere göre dağılımı nasıldır?

3. Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu hazırlık sınıflarında B2 düzeyinde zorunlu Almanca, Bulgarca ve İngilizce eğitimi alan öğrencilerin, pandemi döneminde %100 uzaktan eğitim sürecine dair ürettikleri metaforlar arasında cinsiyet ve birim bazında görüş birliği var mıdır?

4. Araştırmanın Yöntemi

Katılımcıların bir yıldır %100 çevrimiçi şekilde yabancı dil eğitimi aldıkları uzaktan eğitim sürecine dair görüş ve düşüncelerini rahatça ifade edebilmeleri için bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiştir. Zira fenomenolojinin bir grup bireyin ortak deneyimlerini vurgulayan (Tekinal ve Arsu, 2020, s.155), insanın iç dünyasını anlamaya çalışan ve bilinç yapısını araştıran bir desen olduğu düşünülmektedir (Mayring, Gümüş ve Durgun, 2011; Cüceloğlu, 1993, s. 32). Bununla birlikte metaforik algı araştırmalarında; durum tespitine yönelik ya da belirli bir kavrama dair katılımcılar tarafından olumlu veya olumsuz çok çeşitli metaforlar üretilebilmektedir. Fenomenolojik yaklaşım işte bu metaforların incelenmesi esnasında araştırmacılara, elde edilen bulguları zengin bir söylemle yorumlama (Demirbilek, 2021, s. 4) fırsatı da vermektedir. Bu bilgiler ışığında durum tespitine yönelik mevcut araştırmanın, üniversite hazırlık sınıfı öğrencilerinin uzaktan eğitime dair algılarının ve bu algıların nedenlerinin belirlenmesi hususunda önemli bir çalışma olduğu düşünülmektedir.

5. Çalışma Grubu

Araştırmamızın çalışma grubunu, 2020-2021 akademik yılın bahar döneminde, Edirne Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu hazırlık sınıflarında B2 düzeyinde zorunlu Almanca, Bulgarca ve İngilizce eğitimi alan Eğitim Fakültesi öğrencilerinden ve Edebiyat Fakültesi Mütercim

Tercümanlık Bölümleri öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcılara dair cinsiyet ve eğitim gördükleri hazırlık birimleri gibi değişkenler aşağıdaki tabloda detaylıca yansıtılmıştır.

Tablo 1: Öğrencilerin Oluşturduğu Katılımcı Grubu

Değişkenler	Kategori	N	%
Cinsiyeti	Kadın	31	70,45
	Erkek	13	29,54
Hazırlık Sınıfı	Almanca	27	61,36
	Bulgarca	3	6,81
	İngilizce	14	31,81
Toplam katılımcı sayısı		44	

Hazırlık Almanca sınıflarından 27, Bulgarca sınıfından üç ve hazırlık İngilizce sınıflarından 14 olmak üzere, toplam 44 öğrenci bu araştırmaya gönüllü olarak katılmıştır. Bu katılımcıların 31’i kadın 13’ü ise erkek öğrencidir. Katılımcıların belirlenmesinde iki ölçüt göz önünde bulundurulmuştur. Bunlardan ilki katılımcıların; %100 çevrimiçi uzaktan eğitime aktif katılmış üniversite hazırlık eğitimi öğrencisi olmalarıdır, diğer ölçüt ise katılımcıların amaç örnekleme yöntemlerinden biri olarak kabul edilen kolay ulaşılabilir durum örneklemesine uygun oluşudur. Zira bu örneklem Baltacı’nın (2018, s. 259) da dile getirdiği gibi tamamen mevcut olan ve ulaşılması hem kolay, hem de hızlı olan öğelere dayanmaktadır. İnternet ve WhatsApp gibi araçlar kullanıldığı için ilgili çalışmada da verilerin toplanması hızlı ve kolay olmuştur.

6. Verilerin Toplanması

Her katılımcı sadece bir cevap gönderecek şekilde araştırmacı tarafından internet üzerinden Forms’da hazırlanan anketin bağlantısı sınıf temsilcileri aracılığı ile WhatsApp uygulaması üzerinden katılımcılarla paylaşılmıştır. Katılımcılardan, kişisel bilgiler ile birlikte “*Bana göre uzaktan eğitim süreci... benzemektedir/gibidir. Çünkü ...*” cümlelerindeki boşlukları deneyimleri çerçevesinde doldurmaları istenmiştir. Araştırmacı tarafından WhatsApp uygulaması üzerinden metafor hakkında katılımcılara bir örnek eşliğinde açıklama yapılmıştır. Kişisel veriler ile birlikte cevaplama yaklaşık 15 dakika süren anketin son cümlesine “anketten elde edilecek verilerin bilimsel çalışma için kullanılmasını onaylıyorum” butonu eklenmiştir. Böylece katılımcıların onayı alınmıştır. Toplamda 44 gönüllü katılımcı araştırma anketine katılmıştır. Fenomenolojik yaklaşımda katılımcı sayısı Dukes’e, (1984) göre bir kişiden, Polkinghorne’ye (1989) göre de yüzlerce kişiden de oluşabilmektedir (Akt. Tekindal ve Arsu, 2020, s.168). Morse (2000, s. 4-5) ise bu hususta Polkinghorne’nin aksine bir düşünce

sergilemektedir. Morse (2000) göre nitel araştırmalarda çalışma konusu; açık, net ise ve bilgi görüşmelerde kolayca elde edilebiliyorsa, daha az sayıda katılımcı ile de araştırma yapılabilir (Akt. Tekindal ve Arsu, 2020, s.167). Dolayısıyla ilgili çalışmadaki katılımcı sayısı, elde edilen verilerin analiz edilmesinde bir engel teşkil etmemektedir.

Mevcut alışma ile ilgili **Etik Kurul Onayı**: Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun **24 Mart 2021** tarihli toplantısında **03/17 numaralı karar** ile onay alınmıştır.

7. Verilerin Analizi

Mevcut araştırma verilerinin çözümlenmesinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Zira içerik analizi Yıldırım ve şimşek'in (2008:227) de vurguladığı gibi; birbirine benzeyen verileri, belirli kavramlar çerçevesinde bir araya getirerek yorumlamaktır (Akt. Karaman, 2019, s. 503). Kleiman (2004), Saban (2008), Yüksel & Yıldırım (2015) ve Creswell'e (2016), göre de içerik analizlerinde araştırmacılar, belirli bir sıralama kullanmalıdır ve bu sıralama; verilerin hazırlanması, kodlanması, temalara ayrılması, şekiller veya tablolar eşliğinde sunulması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İlgili çalışmada elde edilen verilerin analiz aşamasında bu sıralama dikkate alınmıştır.

Katılımcıların, uzaktan eğitim süreci fenomenine dair ürettikleri 44 metaforun 19 adedi hiç metafor kullanılmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. Metafor içeren diğer 25 adet katılımcı yanıtı ise araştırmacı tarafından itina ile incelenmiş ve söz konusu fenomene ilişkin yanlış oluşturulan 3 metafor elenmiştir. Örneğin: *“Bana göre uzaktan eğitim süreci video izleyerek öğrenmek gibi ama canlı ders olması daha iyidir.”* *“Bana göre uzaktan eğitim süreci, yüz yüze eğitime kıyasla biraz daha zor, odaklanma açısından ve zaman zaman yaşanan bağlantı problemleri yüzünden... youtube'tan ders videosu izlemek gibi”*. *“Uzaktan eğitim sürecini tam bir niversite eğitimi alıyormuş gibi değil de daha çok bir kurs eğitimine benzetiyorum.”* Elenen bu metaforlarda kaynak var, ancak gerekçe eksik ya da kaynak ve gerekçe arasında yorumlanabilecek bir bağ kurulamamıştır. Kodlama ve ayıklama aşamalarının akabinde, benzer özellikler dikkate alınarak ilgili metaforlar kavramsal kategorilere ve temalara ayrılmıştır. Metaforların gruplandırma çalışması uzman bir araştırmacı tarafından da kontrol edilmiştir ve çok az bir fark saptanmıştır. İlgili araştırmanın güvenirliğini sağlamak amacıyla elde edilen bu iki farklı sonuç araştırmacı tarafından karşılaştırılarak, görüş birliği ve görüş ayrılığı frekansları belirlenmiştir. Bu karşılaştırma sonucunda *“yeni bir hobi”* metaforu uzman tarafından aynı tema altında, farklı bir kategoride gösterilmiştir. Bu fark araştırmacı tarafından dikkate alınarak ilgili çalışmanın güvenirlik

hesaplaması aşamasına geçilmiştir. Araştırmanın güvenilirliği, Miles ve Huberman'ın (1994) formülü doğrultusunda “güvenirlilik = görüş birliği/görüş birliği + görüş ayrılığı x 100” şeklinde hesaplanmıştır. Bu formüle göre; uzman ve araştırmacının yapmış olduğu değerlendirmeler arasındaki uyum %90 ve üzerinde olmalıdır (Saban, 2008). Buradan hareketle, uzaktan eğitim sürecine dair metaforik algı çalışmasının güvenilirlik oranı %95 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla mevcut çalışmanın güvenilirlik oranının yüksek olduğu düşünülmektedir.

8. Araştırma Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmacının amacını oluşturan soruların cevaplarına yer verilecektir. Katılımcıların uzaktan eğitim sürecine dair ürettikleri cinsiyet ve birimlere göre metaforlar; bu metaforların kategorileri, temaları, frekansları ve oranı aşağıdaki tabloda yansıtılmaya çalışılmıştır.

Tablo 2: Metaforların “Anlık Değişimlere Açık Olması” Temasında Çeşitli Değişkenlere Göre Dağılımları

Kategori	Metaforlar	(f=)	%	Cinsiyeti	Birimi
Keşif	-Kutupta tatlı su bulma	1		K	Almanca
	-Deneme ve ısınma süreci	1		K	Almanca
	-Yapboz	1		K	Almanca
Sürekli arayış	-Kömür madeni	1		E	Almanca
	-Leyleğin göç yolculuğu	1		E	Bulgarca
	-Yeni bir hobi	1	45,45	K	İngilizce
Düzenli çalışma	-Müzik aleti öğrenmek	1		K	İngilizce
	-Taze sert kabuklu bir simit	1		K	Almanca
	-Tatsız tuzsuz bir yemek	1		E	İngilizce
Umut besleme	-Kurak toprağa tohum atmak	1		K	İngilizce

Üç farklı birim öğrencisi olan katılımcılardan yedisi kadın, üçü erkek olmak üzere on katılımcının ürettiği metaforlar Tablo 2’de *anlık değişimlere açık olma* teması başlığı altında *keşif*, *sürekli arayış*, *düzenli çalışma* ve *umut besleme* gibi dört kategoriye ayrılmıştır. Bu dağılıma göre; *keşif* kategorisi: *kutupta tatlı su bulma*, *deneme ve ısınma süreci* metaforlarından oluşmaktadır. Söz konusu bu kategoride, Almanca birimi öğrencilerinden üç kadın katılımcının ürettiği metaforlar yer almıştır. *Sürekli arayış* kategorisinde ise: *yapboz*, *kömür madeni*, *leyleğin göç yolculuğu*, *yeni bir hobi* metaforları göze çarpmaktadır. Bu kategoride Almanca ve Bulgarca birimlerinden birer erkek ve İngilizce biriminden bir kadın katılımcının ürettiği metaforları görmek mümkündür.

İngilizce biriminden bir erkek ve bir kadın katılımcı ile birlikte Almanca biriminden de bir kadın katılımcı olmak üzere toplamda üç katılımcı *düzenli çalışma* kategorisinde: *müzik aleti öğrenmek, taze sert kabuklu bir simit, tatsız tuzsuz bir yemek* şeklinde ürettikleri metaforlar aracılığı ile uzaktan eğitim sürecine dair duygu ve düşüncelerini aktarmışlardır. İngilizce biriminden bir kadın katılımcı ise umut besleme kategorisinde *kurak toprağa tohum atmak* şeklinde metafor üretmiştir. Her metaforun kullanılma sıklığı (f=1) olarak belirlenmiştir. Üretilen bu metaforların toplam metafora oranı ise %45.45 şeklinde hesaplanmıştır.

Tablo 2’de yansıtılan metaforlar tema bazında incelendiğinde Almanca birimi öğrencileri çoğunluğu oluşturmaktadır ve ders esnasında yaşanabilecek elektrik kesintisi, internet bağlantısının kopması, dijital ders materyali, ders için kullanılan program, ya da uygulama kaynaklı sorunlar gibi teknik aksaklıklar nedeniyle bir takım sorunların yaşandığını dile getirmeye çalışmışlardır. Böyle teknik sorunlar çıktığında ilgili dersler ya uzatılmış ya da daha sonraki günlerde mutlaka telafisi yapılmıştır. Bu nedenle katılımcılar *yapboz, deneme ve ısınma süreci* gibi metaforlar üretmek suretiyle düşüncelerini aktarmışlardır.

Tablo 3: Metaforların “Beklentileri Kısmen Karşılıyor Olması” Temasında Çeşitli Değişkenlere Göre Dağılımları

Kategori	Metaforlar	(f=)	%	Cinsiyeti	Birimi
Etkileşim eksikliği	-Platonik aşk	1		K	İngilizce
	-Sanal ortamda yapılan işlemler	1		K	Almanca
	-Mayalanmaya bırakılmış hamur	1		E	Almanca
	-Tekerlekli sandalyede yürümek	1	36.35	K	İngilizce
Kısıtlayıcı	-On parçaya bölünmüş pasta	1		E	İngilizce
	-İstanbul’daki trafik yoğunluğu	1		K	İngilizce
	-Kafeslenmiş bir yabani kuş	1		K	Almanca
	-Fast food	1		K	İngilizce

İki kadın ve bir erkek katılımcı Almanca biriminden, bir erkek ve dört kadın katılımcı da İngilizce biriminden olmak üzere toplamda sekiz katılımcı beklentileri kısmen karşılıyor olması teması başlığı altında sekiz farklı metafor üretmişlerdir. *Etkileşim eksikliği* kategorisinde İngilizce biriminden bir katılımcı uzaktan eğitim sürecini *platonik aşka* benzetirken, Almanca

biriminden iki katılımcı ise *sanal ortamda yapılan işlemler ve mayalanmaya bırakılmış hamur* şeklinde metafor kullanmışlardır. Bu kategoride öğrenciler metaforlar aracılığı ile etkileşimin dil öğrenme sürecinde gerekli olduğunu vurgulamaya çalışmışlardır.

Kısıtlayıcı kategorisinde İngilizce biriminden bir erkek ve üç kadın, Almanca biriminden de bir kadın katılımcı olmak üzere toplamda beş öğrenci metafor üretmişlerdir. Söz konusu metaforlar; *tekerlekli sandalyede yürümek, on parçaya bölünmüş pasta, İstanbul'daki trafik yoğunluğu, kafeslenmiş bir yabani kuş, fast food* şeklinde olup, %100 uzaktan eğitim sürecinde öğrenciler kendilerini kısıtlanmış olarak hissettiklerini ve kapasitelerini tam olarak kullanamadıklarını dile getirmeye çalışmışlardır. Zira katılımcılar; pandemi döneminde teknik olanaklar elverdiği sürece, farklı cihazlar kullanarak çevrimiçi dersleri takip etmeye, derse aktif katılmaya ya da derslerin kayıt altına alınan videolarını izlemek suretiyle yabancı dil öğrenmek mecburiyetinde kalmışlardır. Almanca birimine kıyasla, İngilizce birimi öğrencileri *kısıtlayıcı* kategorisinde çoğunluğu oluşturmaktadır. Her metaforun kullanılma sıklığı ($f=1$) olarak yansımaktadır. Üretilen bu metaforların toplam metafor sayısına oranı da %36.35 şeklinde belirlenmiştir.

Tablo 4: Metaforların “Beklentileri Karşılamiyor Olması” Temasında Çeşitli Değişkenlere Göre Dağılımları

Kategori	Metaforlar	(f=)	%	Cinsiyeti	Birimi
Hayal kırıklığı	-Dengesiz beslenme	1	18,18	K	Almanca
	-Siyah beyaz televizyon	1		K	Almanca
	-Oyuncağı alınmış çocuk	1		K	İngilizce
	-Oruçlu birinin acıkınca	1		K	Almanca
	beynini kandırmak için yemek videoları izlemesi				

Üçü Almanca, biri de İngilizce biriminden olmak üzere toplamda dört kadın katılımcı *beklentileri karşılamiyor olması* teması başlığı altında dört metafor üretmişlerdir. *Hayal kırıklığı* kategorisi kapsamında yer verilen bu metaforlar; *dengesiz beslenme, siyah beyaz televizyon, oyuncağı alınmış çocuk, oruçlu birinin acıkınca beynini kandırmak için yemek videoları izlemesi* şeklinde oluşturulmuştur. Bu kategoride Almanca birimi öğrencileri çoğunluktadır. Burada da üretilen metaforların kullanılma sıklığı ($f=1$) olarak görülmekle beraber bu metaforların toplam metafor sayısına oranı ise %18.18 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Almanca biriminden dokuzu kadın ve ikisi erkek katılımcı olmak üzere toplamda 11 öğrencinin ürettiği metaforlar, İngilizce biriminden sekizi kadın ve ikisi erkek katılımcı olmak üzere 10 öğrencinin ürettiği metaforlar ile karşılaştırıldığında Almanca birimi öğrencileri *anlık değişime açık olma* ve

beklentileri karşılamıyor olma temaları başlığı altında, İngilizce birimi öğrencileri de *beklentileri kısmen karşılıyor olma* teması başlığı altında en fazla katılıma sahiptirler. Mevcut araştırmaya üç öğrenci ile destek veren Bulgarca biriminden sadece bir erkek öğrencinin ürettiği metafor değerlendirmeye uygun görülmüş olduğundan, söz konusu katılımcının ürettiği metafor *anlık değişime açık olma* teması altında kategorize edilmiştir. Her üç birimden toplam beş erkek öğrenci *anlık değişime açık olma* ve *beklentileri kısmen karşılıyor olma* temaları kapsamında metafor üretmişlerse de baskın cinsiyet olma özelliğine sahip değildirdiler, kadın öğrenciler ise *anlık değişime açık olma* ve *beklentileri kısmen karşılıyor olma* temalarında baskın cinsiyet olarak karşımıza çıkarken, *beklentileri karşılamıyor olma* temasında ise tek cinsiyet olarak yer almaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda; kadın katılımcıların çoğunluğu oluşturduğu %100 uzaktan eğitim sürecine dair görüş ve düşüncelerin metaforlar aracılığıyla inceleyen mevcut çalışmada tüm katılımcılar olumsuz görüş bildirmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %100 uzaktan eğitim sürecine dair ürettikleri metaforlar ve bu metaforların gerekçeleri aşağıdaki tabloda da detaylıca sunulmuştur.

Tablo 5: Uzaktan Eğitim Modeline Dair Metaforlar ve Gerekçeleri

Kategori	Metaforlar ve Gerekçeleri
Keşif	-Bana göre uzaktan eğitim süreci, kutupta tatlı su bulmaya benzemektedir. Çünkü her yerde su var fakat donmuş halde. Uzaktan eğitimde de aslında eğitim var fakat uzakta.
	-Bana göre uzaktan eğitim süreci, bir deneme ve ısınma süreci gibidir. Çünkü her ne kadar çabalasak da, yüz yüze eğitim şeklinde verim alamayacağımızı düşünüyorum.
Sürekli arayış	-Bana göre uzaktan eğitim süreci, parçaları verilmiş fakat ne yapacağı bilinmeyen bir yapboza benzemektedir, çünkü parçalar var, fakat neyi nereye koyacağımı bilmiyorum, bilgiler geliyor fakat kendimi çok karmaşada hissediyorum.
	-Bana göre uzaktan eğitim süreci, kömür madenine benzemektedir. Çünkü yüzeyde hiçbir belirti yokken derine inme zahmetinde bulunan her öğrenci kendi gücü kadar bilgi ile yüzeye çıkıyor.
	-Bana göre uzaktan eğitim süreci, bir leyleğin göç yolculuğu gibidir, çünkü bu leylek hiç dinlenmeden, tek başına göç etmek zorundadır ve kimsesi yoktur yanında.
	-Bana göre uzaktan eğitim süreci, yeni bir hobi edinmeye benzemektedir. Çünkü alıştırsak ve zevk alırsak yararlı olabilir, aksi halde başarısız bir sene olur.

Kategori	Metaforlar ve Gerekçeleri
Düzenli çalışma	<p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci, Müzik aleti öğrenmeye benzemektedir. Çünkü düzenli çalışmak gerekiyor.</p> <p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci, taze sert kabuklu bir simit gibidir. Çünkü ısırdığınızda zorlanırsınız fakat oldukça lezzetlidir. Sabırlı olmak gerekiyor.</p> <p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci, tatsız tuzsuz bir yemek gibidir. Çünkü teknoloji ile pek aram yok ve derslere telefon ya da bilgisayar ile girmek zorundayım ve teknolojik sorun çıkıyor.</p>
Umut besleme	<p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci, kurak toprağa yapılan ekime benzemektedir, çünkü verim olur belki diye çok çaba gösteriliyor.</p> <p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci, platonik aşk yaşamaya benzemektedir. Çünkü uzak da olsa ilişkimiz devam ediyor ama yakınında olmak kadar da verimli olmuyor.</p>
Etkileşim eksikliği	<p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci sanal ortamda yapılan işlemlere benzemektedir. Çünkü tarafların tepkileri, jest ve mimikleri anlaşılıyor ve bu yüzden derslerde iletişim eksikliği oluyor.</p> <p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci, mayalanmaya bırakılmış hamur gibidir. Çünkü dersler mayadır ve bizim onları un ve suyla birlikte yoğurmamız lazım ki, hamur mayalansın ve kabarsın. Böylece ekmeğimiz beklenen tadı versin.</p> <p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci, tekerlekli sandalyede yürümeye benzemektedir. Çünkü dersler ne kadar verimli olsa da, yüz yüze eğitimin verim düzeyine ulaşamıyor.</p> <p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci 10 parçaya bölünmüş pasta gibidir ve pastadan pay almak için çok çabalamak gerekir, çünkü pasta ulaşılmazdır ve imkânlar kısıtlıdır, ama başka seçeneğin de yoktur.</p> <p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci İstanbul'daki trafik yoğunluğuna benzemektedir, çünkü zorunlu olarak evde kalmanın verdiği can sıkıntısı bazen derslere yansıyor ve derse motive olamıyorum.</p> <p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci kafeslenmiş bir yabani kuş gibidir. Çünkü bu kuşun kapasitesini kullanmasına izin verilmemektedir. Ben de kendimi bu kuş gibi hapsolmüş ve kapasitemi kullanamaz halde hissediyorum.</p> <p>-Bana göre uzaktan eğitim süreci, fast food yemeye benzemektedir. Çünkü fast food bizi bir şekilde doyurur, fakat sağlıklı değildir. Dersler uzaktan eğitimle işlenebilir elbette, fakat etkili olmaz.</p>
Kısıtlayıcı	

Kategori	Metaforlar ve Gerekçeleri
Hayal kırıklığı	-Bana göre uzaktan eğitim süreci, dengesiz beslenmeye benzemektedir. Çünkü dersin veya sınavın ortasında elektrik ya da internet kesilebiliyor.
	-Bana göre uzaktan eğitim süreci, siyah beyaz televizyon gibidir, çünkü renklerine asla ulaşamıyorum. Bu sebeple öğreneceklerim sınırlıymış gibi geliyor.
	-Bana göre uzaktan eğitim süreci elinden oyuncağı alınmış çocuğa benzemektedir, çünkü tam üniversiteyi kazanmışım, kazandığım sene okulun yüzünü göremek beni oyuncağını bulmuşken kaybetmiş çocuk gibi hissettiriyor.
	-Bana göre uzaktan eğitim süreci oruçlu birinin acıkınca beynini kandırmak için yemek yapma videoları izlemesi gibidir. Çünkü ilk önce her şey yolunda gibi geliyor ama sonra fark ediyorsun ki aslında hala başladığın yerdesin ve buna yol açan şeyler tamamen kontrolünün dışında geliyor.

9. Sonuç

Üniversite hazırlık sınıfları öğrencilerinin pandemi koşullarında 2020-2021 akademik yılında deneyimledikleri %100 uzaktan eğitim sürecine yönelik düşünce ve görüşlerinin yansıtıldığı mevcut çalışmada, üretilen metaforlar gerekçeleri dikkate alınarak kategorilere ayrıldıktan sonra, her kategori içinde ortak bir tema belirlenmiştir. Bu bağlamda Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4’de yorumlanan 22 metafor; *keşif, sürekli arayış, düzenli çalışma, umut besleme, etkileşim eksikliği, kısıtlayıcı ve hayal kırıklığı* şeklinde yedi kategori altında ve bu yedi kategori de *anlık değişime açık olması, beklentileri kısmen karşılıyor olması ve beklentileri karşılamıyor olması* şeklinde üç tema başlığı altında gruplandırılmıştır.

Uzaktan Eğitim sürecine dair olumsuz görüşler: Öğrenciler ürettikleri metaforlar aracılığı ile uzaktan eğitim sürecine dair olumsuz görüşlerini de bildirmişlerdir. Bu görüşler arasında teknik aksaklıklar, derslerin hızlı işlenmesi, öğrenilen konular üzerinde yeterince pekiştirme çalışmalarının yapılamaması, öğrencilerin kendilerini yalnız ve kısıtlanmış hissetmeleri gibi nedenlerin ilk sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir.

Uzaktan Eğitim sürecine dair olumlu görüşler: Pandemi koşullarında uygulanan uzaktan eğitim modelinde teknik nedenlerden dolayı bir takım aksaklıklar yaşanmış olsa da, zamanla bu sorunların aşılacağı görülmüştür. Zira 2021-2022 akademik yılından başlamak suretiyle tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de hibrit eğitim modeline geçilmiştir. Dolayısıyla ilgili kurumlar tarafından geliştirilecek yeni projelere, yayınlara

ve hizmet içi eğitim seminerlerine ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Böylece eğitimcilerin sadece dijital uygulamaları ve platformları kullanma becerilerini değil, aynı zamanda dijital ders materyallerini hazırlama ve geliştirme becerilerini de kazanacakları düşünülmektedir. Ayrıca uzaktan eğitim sürecinde materyal ve uygulama kaynaklı sorunların da bu şekilde çözülebileceği öngörülmektedir.

10. Kaynakça

- Aksu, S. (2019). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Yükseköğretimde Kaliteye İlişkin Metaforik Algıları (Sakarya Üniversitesi Örneği), *Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yükseköğretim Araştırmaları Bilim Dalı, Sakarya*. 30 Kasım 2021 tarihinde <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/74533> adresinden erişildi.
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, Haziran, ss.231-274. 20 Ekim 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/38061/399955> adresinden erişildi.
- Creswell, J. W. (2016). Nitel araştırma yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma Ve Araştırma Deseni. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev. Ed.), Siyasal Kitapevi: Ankara.
- Cüceloğlu, D. (1993). İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları, Remzi Kitabevi: İstanbul. 15 Ekim 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/563780> adresinden erişildi.
- Demirbilek, N. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Öğretime İlişkin Metaforik Algıları. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 12, Sayı 1, 2021, ss. 1-15, DOI: 10.19160/ijer.786303. 11 Ekim 2021 tarihinde http://www.e-ijer.com/en/download/article-file/1260003_adresinden erişildi.
- Demirbilek, N. & Atila, F. (2021). Fen Edebiyat Fakültesi Öğrencilerinin Bilim Kavramına İlişkin Metaforik Algıları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 415-430. Doi:10.33418/ataunikkefd.835347. 02 Ocak 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/63299/835347> adresinden erişildi.
- Dukes, S. (1984). Phenomenological Methodology in The Human Sciences. *Journal of Religion And Health*, 23(3), 197-203. 12 Ekim 2021 tarihinde <https://link.springer.com/article/10.1007/BF00990785> adresinden erişildi.

- Karaman, F. (2019). Almanca Öğretmen Adaylarının Almanca Dinleme ve Konuşma Becerilerine İlişkin Metaforik Algıları, *Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14, s.500-523.
- Kleiman, S. (2004). Phenomenology: To Wonder and Search for Meanings. *Nurse Researcher*, 11(4), 7-19. 10 Ekim 2021 tarihinde <https://doi.org/10.7748/nr2004.07.11.4.7.c6211> adresinden erişildi.
- Koç, U. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Beden Eğitimi Kavramına İlişkinin Metaforik Algıları. *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 11-20. 20 Aralık 2021 tarihinde <https://besyodergi.bozok.edu.tr/upload/pdf/tam-metin-w6uf.pdf> adresinden erişildi.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mayring, P., Gümüş, A. & Durgun, S. M. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş: nitel düşünce için bir rehber*. Bilgesu Yayıncılık.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*,14(3), 459-496. 10 Ekim 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10342/126702> adresinden erişildi.
- Tekindal, M.& Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı Ve Sürecine Yönelik Bir Derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), Syf: 153-182. 15 Ekim 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1355632> adresinden erişildi.
- Wendt, H. F. (1993).Türkçe-Almanca ve Almanca-Türkçe Sözlük, Langenscheidt KG, Berlin& München: Deutschland.
- Yüksel, P. & Yıldırım, S. (2015). Theoretical Frameworks, Methods, and Procedures for Conducting Phenomenological Studies in Educational Settings. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 6(1), 1-20. 25 Eylül 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojqi/issue/21406/229420> adresinden erişildi.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 18

**Duyu ve Algı Gelişiminde Aile ve Çevrenin Etkisi
(Rukiye Arslan, Mehmet Sağlam)**

Duyu ve Algı Gelişiminde Aile ve Çevrenin Etkisi

Dr. Rukiye Arslan¹, Doç. Dr. Mehmet Sağlam²

¹Batman Üniversitesi Kozluk Meslek Yüksekokulu Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü Çocuk Gelişimi Programı,

E-mail: rkyarlan@gmail.com

²İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü,

E-mail: pdgsaglam@gmail.com

1. Giriş

Dokuz ay boyunca merakla doğacak yavrularını bekleyen her anne baba hem fiziksel hem zihinsel hem de ruhsal açıdan sağlıklı bir bebek ister. Doğan yavruları gözünü dünyaya açtığında tam bir fiziksel iyi oluş haline sahip gibi görünse de bazen az görebileceği gibi, bazen de çok iyi gördüğü halde gördüklerini beyne iletme süresi uzun olabilir. Çocuk bazen etrafındaki seslere çok tepkisiz olabileceği gibi bazen de en kısık bir sese bile aşırı tepki verebilir ve içinde yer aldığı dünyada kendini yer çekimine karşı bir boşluktaymiş gibi hissediyor olabilir. Ayrıca bazen vücudunu dengeleyemediği gibi bazen de derinlik algısı olmadığı veya yetersiz geliştiği için tabiri caizse elini kolunu nereye koyacağını bilemeyebilir. Sıcağa dokunduğunda eli yansa bile hissedemediği gibi, bazen de en düşük bir ısıya bile aşırı tepki verebilir. Ona her şeyi giydirmenize izin vermeyeceği gibi, banyo yapmayı sevmeyebilir, saçlarını tıraş etmekten hoşlanmayabilir ve aynı zamanda bazı besin maddelerini yemeği de reddedebilir. Yaşlılarıyla ya daha az oynar ya da hiç oynamayabilir. Bir işi başarma gücünü kendinde bulamayan çocuk, kendi potansiyelinden şüphe duyar ve türlü bahaneler gösterip kendisine verilen işi veya sorumluluğu yarım bırakabilir ya da hiç yapmayabilir. Okul çağında akademik anlamda başarısızlıklara sebep olabilecek ince motorların sınırlı ya da hiç gelişmemesinden dolayı kalemi tutmakta sıkıntı çeken çocuk aynı zamanda şayet dikkat sorununa da sahip ise derslere dikkatini veremeyebilir. İşte bu noktada duyusal bütünlemeden haberdar olmak, size çocuğunuzla sağlıklı bir iletişimin anahtarını sunacak ve zihninizdeki “bunu neden böyle yapıyor veya yapamıyor” un cevabını sunacaktır.

1.1. Çocuk, Aile ve Çevre İlişkisi

1.1.1. Aile Nedir?

Anne, baba ve çocuklardan meydana gelen aile, örgütlenmiş en küçük toplumsal yapıyı ifade eder (Kırık, 2014; Ünal, 2015). Sosyolojik anlamda ise aile, anne, baba ve çocuklardan oluşan ve toplumun en küçük birimi

olarak kabul edilen kurum olarak tanımlanır (Seven, 2013). Türk Dil Kurumu (2018) güncel sözlüğüne göre ise aile, “Erkeğin ve kadının çocuklarıyla oluşturdukları, iş bölümüne dayalı, küçük (çekirdek) ve büyük ya da dar ve geniş aile gibi tipleri olan toplumsal ve ekonomik temel birlik.” olarak tanımlanmaktadır. Sadece anne, baba ve çocukların bir arada yaşadığı ve çocukların gelişimleri için en uygun görülen aile tipine çekirdek aile denilirken; geniş aile ise, anne, baba ve çocuk dışında, anne ve babanın annesi ve babasının, amca, hala, dayı ve teyze gibi diğer kan bağı olan akrabalarında bir arada yaşadığı aile tipi olarak tanımlanmaktadır (Trawick-Smith, 2017).

1.1.2. Ailenin Çocuğun Gelişimindeki Yeri ve Önemi

Aile, çocuğun fiziksel, bilişsel, dil, duygusal ve sosyal gelişimini desteklemesinde çok önemli role sahip olan ve çocuğun ilk sosyal yaşantıları edindiği yerdir (Çağdaş ve Seçer, 2011). Çocuk doğduğu ilk andan itibaren onun ihtiyaçlarını karşılayan yapı ailedir. Bu nedenle çocuğun kişiliği, hayatta yer edinirken oluşturduğu amaçlar ve beklentileri mensubu olduğu ailenin yapısından etkilenmektedir (Seven, 2013).

Çocuk için doğumdan sonraki ilk üç yıl onun gelişiminde bir sapma ya da gecikmenin olup olmadığını anlamak için çok önemlidir ve bu gecikmenin farkına varacak insanlar şüphesiz ki çocuk ile yakın ilişki içerisinde olan aile bireyleridir (Balıkçı, 2014). Çocuğun gelişimi, ailede yaşayan fertlerin birbirleriyle kurdukları iletişimden tutunda, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, anne-babanın çocuklara karşı takındıkları tutumlar, aile yapısının çekirdek veya geniş aile oluşu, aile içinde birlikte yaşanan diğer akrabalarla olan iletişim, ailenin sahip olduğu evin koşullarına kadar pek çok faktörden etkilenmektedir (Doğru vd. 2012). Ayrıca anne babaların çocuklarına karşı göstermiş oldukları sevginin bir koşula bağlı olup olmaması, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çocuklarına yansıtıp yansıtmadıkları, onları bir taraf seçmeye zorlayıp zorlamadıkları ve çocuklarına karşı sıcak tavırlar sergileyip sergilemedikleri; onlara sevgi, şefkat göstermeleri, onların maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarını karşılamaları da çocuğun gelişimini etkileyen unsurlardandır (Ankay, 2013; Bee and Boyd, 2009).

Ailenin çocuğun yaşamındaki en önemli görevlerinin başında şüphesiz ki, çocukta var olan yaratıcılık potansiyelini ortaya çıkararak çocuğun kişiliğinin şekillenmesinde ona iyi bir rol model olmaktır. Özgüvene sahip bir çocuk yetiştirerek sonraki yaşamında çocuğun karşılaştığı sorunları kendi başına güçlük çekmeden çözüm yolları geliştirebilecek bir olgunluğa kavuşturacaktır. Ayrıca toplumun değerleri doğrultusunda çocuğu yetiştirerek, çocuğun ahlaki değerlerle yetişmesini sağlamak, böylece toplum tarafından benimsenen tavır ve tutumların çocukta da gelişimini sağlamaktır.

Aynı zamanda ailenin çevrelerindeki insanlarla kurdukları iyi ilişkilerle çocuklarına diğer insanlarla nasıl iyi ilişkiler kurulduğunu göstermesi konusunda model olması gibi bir sorumlulukları da vardır. Ayrıca çocuğun toplumda bir yer edinmesine yardımcı olarak, çocuğun iş ve sosyal hayatta başarılı olmak için gereken unsurlar konusunda çocuğa rehberlik etmelidir (Kırık, 2014).

Çocuk yetiştirirken ailelerin sosyal desteğe dolayısıyla sosyal desteğin kendi içinde barındırdığı duygusal ve araçsal desteğe ihtiyaçları vardır. Ailelere çocuk yetiştirirken sağlanan maddi destek araçsal desteklerdendir. Ayrıca duygusal destek ise ailedeki diğer fertlerin ya da ailenin yakın çevresindeki insanların çocuğu büyütürken anne babaya yardımcı olması, onların sıkıntılarını paylaşması ve yalnız olmadıkları hissini aileye verilmesi gibi durumları içermektedir (Ersoy ve Çürük, 2009). Ve böylesi desteklere sahip olan anne babalar çocuk yetiştirirken daha ılımlı ve daha sabırlı tavırlar sergilemektedirler. Bu anne babalar, ailenin temel işlevinin çocuklarına insani duygular kazandırmak olduğunun bilincine daha çabuk varmaktadırlar. Bundan dolayı çocuklarının ilk duyum ve algılarının aile çevresinde oluşmasına yardımcı olarak, onlara ilk alışkanlıkları, duygu ve yaşantıları yaşamaları için fırsatlar oluşturmaktadırlar. Bunun içinde aileler çocuklarına sağlıklı bir çevre oluşturmak çabasında olmalıdırlar (Çağdaş ve Seçer, 2011).

Şahin ve Kalburan (2009) tarafından yapılan bir araştırmada çocuğun eğitiminde ailenin önemine vurgu yapılmış, okulda verilen eğitimin evde de desteklenmesi için aileye düşen sorumlulukların olmasından dolayı yurt dışında verilen aile eğitimi programları incenmiş ve çalışmanın sonunda ailelerin sosyo ekonomik düzeyi ne olursa olsun birbirlerinden farklı konularda eğitime ihtiyaçlarının olduğu ve aile eğitimi uygulamalarından sonra anne babaların çocuklarına karşı pozitif yönde farklılık gösterdiği, anne babalık sorumluluğunun oluşturduğu strese azalma görüldüğü ve bu anne babaların öz yeterlilik düzeyinde artış görüldüğü ortaya çıkmıştır.

Dam (2008) tarafından yapılan bir diğer araştırmada ise, ailenin çocuğun okul başarısındaki rolü araştırılmış. Bu amaçla ailevi sorunlar yaşayan ve çok dikkate alınacak düzeyde ailevi sorunlar yaşamayan çocukların akademik başarı düzeyleri karşılaştırılmış. Araştırmanın sonunda ailenin okul başarısında çok büyük bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ailevi sorunlar yaşayan çocukların okul başarı düzeyleri, ailevi sorunlar yaşamayanlara göre çok daha fazla düşük çıkmıştır.

1.2.3. Çevre Nedir?

Çevre, doğumdan ölüme kadar tüm canlıların içinde ilişkiler kurdukları ve bu ilişkileri sürdürdükleri dış mekân olarak tanımlanabilir (Başal, 2002).

Türk Dil Kurumuna göre çevre, “bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferi” olarak, toplum bilim açısından ise, “hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü” şeklinde tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>.) Einstein ise çevreyi “Ben olmayan her şey çevredir.” şeklinde ifade etmiştir (Geçmiş ve Salı, 2014). Bir başka tanıma göre ise çevre, canlıların yaşamsal fonksiyonlarını yerine getirmeleri için elzem olan biyolojik, ekonomik, toplumsal ve kültürel birlikteliklerini sürdürdükleri ortamlardır (Başal, 2002). Kısacası çevre, tüm canlıların bir arada yaşadığı ortam olarak tanımlanabilir (Kaşot, 2017).

1.2.4. Çevrenin Çocuğun Gelişimindeki Yeri ve Önemi

Çocuğun yaşamındaki en zor dönemlerden biri, dünyaya geldiği andan itibaren içinde yer aldığı ve insanlar tarafından, kendilerinin ihtiyaçlarını karşılamaları için değiştirilmiş olan yapay çevreye uyum sürecidir (Sağlam, 2015). Bu süreçte çevrenin davranışlar üzerindeki etkisini daha da arttıran belli başlı unsurlar vardır. Bu unsurlar; ortamın kalabalık ve karışık oluşu, çok sıcak veya çok soğuk oluşu, çocuğun yakın çevresindeki insanların yani anne, baba, kardeş, bakıcı gibi insanlarla olan ilişkileri ayrıca ev ve okul, ev ve iş ya da iş ve toplumsal faaliyetler arasındaki uyum, medya araçları, okul ortamı ve mensubu olduğu toplumun değer yargıları, kültürel yapısı ve dini unsurlardır (Kulaksızoğlu, 2003; Bayhan ve Artan, 2005).

Çocuğun içinde yer aldığı çevrenin onun kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir rolü olduğu göz önünde bulundurularak, çocuğun çevreyle uyumlu olması için ona düzenli bir çevre oluşturulmalıdır. Bu düzenden kastedilen sadece dış çevresine yönelik bir titizlik değildir, aynı zamanda onun iç dünyasında huzuru bulmasına yardımcı olacak yapıdaki bir çevredir (Wilbrandt, 2008; Balıkcı ve İlbaş, 2016).

Doğum öncesinden başlayarak hayat boyu insanın duyularını etkileyen üç farklı çevreden söz etmek mümkündür. Bunlar; kimyasal, sosyal/duygusal ve duyuşal çevredir. Bu çevreler, insanın hayatını bazen pozitif etkilerken, bazen de negatif yönden etkilemektedir. Kimyasal çevre, çevresel bazı toksinlerden (hava kirliliği, zararlı bazı virüsler gibi) ve beslenmeden kaynaklanan zararları ifade etmektedir. Sosyal/duygusal çevre, insanların etrafında var olanları görmesi, işitmesi, koklaması, tatması ve dokunması ile ilgili olup, tüm duyuları (görme, işitme, tatma, koklama, dokunma) harekete geçirdiği için bu yönüyle hem duyuşal çevreyi etkilemekte hem de duyuşal çevreye benzemektedir (Çelik, 2016; Kasım, 2010). Ayrıca duyuşal çevre, işitilen seslerin, dokunulan nesnelere alınan duyumların, hareketlerin, kokuların ve görmenin tecrübe edilmesini sağladığı gibi bundan dolayı oluşabilecek durumlara katlanmayı da içermektedir (Pekçetin, 2015).

Doğası gereği her çocuk merak yetisi ile dünyaya gelmektedir. Merak, çocukta öğrenmeyi başlatan unsurların başında gelmektedir (Ceylan ve Ülker, 2014). Çocuklar merak ettikleri birçok sorunun cevabını, zengin uyarıcıları içinde barındıran doğayı yani çevrelerini keşfederek elde edebilirler (Taşkın ve Şahin, 2008). Özellikle doğumdan sonraki ilk beş yıl çocuğun beyin ve sinir sisteminde çok ciddi gelişmeler olduğundan bu dönemde çocuk için oluşturulacak zengin uyarıcılarla donatılmış bir çevre çocuğu bilişsel gelişimini destekleyerek ve onun öğrenme potansiyelini arttıracaktır (Çağdaş ve Seçer, 2011). Ayrıca çocuğun ilgi alanlarına göre düzenlenmiş bir çevre onun nelere ilgisinin olduğunu ortaya koymasına yardımcı olacak ve yine zihinsel anlamda da onu destekleyecektir (Wilbrandt, 2008). Çevrede oynanan açık hava oyunları ile çocuk, sosyal, duygusal, fiziksel, motor ve dil gelişimi açısından da pozitif anlamda etkilenecektir. Çocuk bir ağaca tırmanırken büyük kas gelişimini destekleyen bir faaliyet bulunmuş olacaktır. Ayrıca doğadan bulup topladığı taş, ağaç dalı, yaprak gibi malzemeleri kullanarak yapacağı bir sanat etkinliği ise çocuğun küçük kas gelişimini desteklemiş olacaktır. Çevrelerinde gördükleri taş, toprak, dere, deniz vb. unsurlar hakkında konuşurlarken dil gelişimleri desteklenmiş olacak aynı zamanda sosyal duygusal anlamda da etrafındakiler ile bir bağ kurmuş olacaklardır (Ceylan ve Ülker, 2014).

Sadık (2014) tarafından çocukların algıladıkları çevre sorunlarına dair düşüncelerini paylaştıkları bir çalışmada, çocukların çevre sorunlarının nedeni olarak insanları gördükleri ve sorunların birbiriyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca çocukların çevre sorunlarının ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı hakkındaki fikirlerinin yaşadıkları çevrelere göre de farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Taşkın ve Şahin (2008) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, altı yaşındaki okul öncesi dönemdeki çocuklara çevre kavramını ne olduğu sorulmuş. Ayrıca bu çocuklara nasıl bir çevrede yaşamak istedikleri, çevrelerinde neler gördükleri ve sonrasında da bunların resimlerinin çizilmesi istenmiş. Sonuç olarak, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan ailelerde büyüyen çocuklarda çevre algısı yüksek düzeyde çıkarken, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan çocuklarda çevre algısı daha düşük çıkmıştır.

1.2. Duyu Bütünleme Nedir?

Duyu bütünlemenin ne olduğunu anlayabilmemiz için öncelikle duyularımız hakkında bilgi sahibi olmalıyız (Kasım, 2010). Çünkü insan beyni, insanların çevrelerine uyum sağlayabilmesi için birbirinden farklı çok sayıda özellikle donatılmıştır (Gebuis et al. 2016). Bu nedenle çocuklar dünyaya geldikleri andan itibaren çevrelerini tanıma ve anlamak için duyularını kullanırlar (Öncü, 2016). Çocuğun ev, okul ve toplum dâhil olmak

üzere günlük ortamlarda aldıkları duyumlar onları etkiler ve normal işleyen bir duyu sisteminde vücut acıyı, ağrıyı, sıcak ve soğuğu, basınç ve dokunmayı hisseder (Bodison and Mailloux, 2006; Pekçetin, 2015). Örneğin bir çocuğun çalan araba kornasında irkilmesi, adı söylediğinde dönüp bakması, farklı renkteki objelerin onun dikkatini çekmesi, güzel ve kötü kokuyu koklarken hissettiklerini ifade etmesi gibi davranışlar çocukta çeşitli duyumlar oluşturur ve bunlar duyuusal davranışlardır. Çocuk bu tarz davranışlarla bir yandan kendini ifade ederken, öte yandan da örtük bir öğrenme gerçekleştirir (Lang et al. 2012). Çünkü öğrenme, hareket ve çevreden duyu alma ve işleme yeteneğine bağlıdır ve çocuk aldığı duyumları davranışlarını planlamak ve organize etmek için kullanır (Roley et al. 2007).

İlk kez 1963 yılında Dr. Anna Jean Ayres tarafından dile getirilen duyu bütünleme teorisi; insanın vücudundan ve çevresinden (fiziksel, sosyal, duygusal vb.) gelen duyumların doğru etkileşimi sonucunda, içinde yer alınan çevreyle uyumlu bir şekilde vücudunu kullanmayı sağlayan nörolojik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Çelik, 2016; Doğru ve Çetingöz, 2017; Pekçetin, 2015). Ayrıca duyu bütünleme, vücuttan ve çevreden gelen duyumların kavranması, bütünleştirilmesi ve yorumlanması neticesinde edinilen bilgilerin zaman ve mekân yönünden kullanılmasını sağlayan ve edinilen bilgilerin bir dizi motor hareketin oluşturulması ve planlanması anlamına da gelmektedir (Aydın, 2015). Duyu bütünleme, merkezi sinir sisteminin başarılı uyarlayıcı yanıtlar vermesi için vücuttan ve çevreden duyuusal geri bildirim düzenleme yeteneğini içeren normal gelişimsel bir süreçtir ve sosyal, fiziksel öğrenme ve günlük yaşamsal görevler sırasında etkinliklere katılımı için duyuusal bilgi birikimi ve katılımının algılanmasını, otomatik olarak ayarlamasını ve bütünleştirilmesini içerir (Steven and Shaw, 2002; Schaaf et al, 2014). Duyu bütünleme, gelişimi sürekli olan ve değişmeyen bir dizi işlemden ibarettir (Fazlıoğlu, 2004). Yani kısacası duyu bütünleme, vücudun kendisinden ve içinde yaşadığı çevreden edindiği duyuusal bilgilerin birbirleriyle uyum içinde çalışmasını sağlayan nörolojik süreçtir (Balıkcı, 2013). Bu nörolojik süreç, merkezi sinir sisteminde gerçekleşir (Aydın, 2015). Beyin kişinin çevresinden gelen uyarıları, vücutta yer alan birbirinden farklı duyu reseptörleri (duyu alıcıları) aracılığıyla alır, onları belli bir düzen içinde sıralayıp, organize eder ve daha sonra önem sırasına koyarak uygun davranışlar veya cevaplar oluşturur (Özbal, 2010).

Duyu bütünleme sürecini bir örnek ile açıklayacak olursak, yeni doğan bir bebek, dünyaya geldiği andan itibaren duyumlarını harekete geçirecek çok zengin bir çevre içinde bulur kendisini. Doğumdan sonraki ilk dakikalarda genellikle bebeklerin “kan şekeri” düşmektedir. Kan şekeri düşen bebek açlık hissi yaşayacaktır. Açlık hissi yaşayan bebek vücut duyumları aracılığı ile beyine aç olduğu duyumunu iletacaktır. Otonom olan bu duyumların çoğu

merkezi sinir sistemi temelli olduğu için beyin bebeğin aç olduğu duyu bilgisi ile hemen harekete geçecektir. Daha sonraki aşamada ise bebek şayet annenin vücuduna yakın bir şekilde tutulursa, bebeğin vücudunda ve annenin memesinde bir sıcaklık belirecektir. Annenin bebeği desteklemesi ve bebeğin vücut tarafından edindiği duyumlarla bebek, meme başına ulaşacak ve emme refleksi faaliyete geçecektir. Böylece bebek emmeye başlamış olacaktır (Berksun ve Sayar, 2013).

Nefes almak nasıl kendiliğinden olan bir durum ise duyu bütünlemede öylece gerçekleşen bir beyin sürecidir. İnsan bir şeyi gördüğünde, duyduğunda, kokladığında veya bir şeye dokunduğunda, onu tattığında veyahut hareket ettiğinde insanın bu durumlarla ilgili olan bütün duyuları ve beden ve yerçekimi duyuları tarafından algılanan bilgiler düzenlenir (Aydın, 2015). Şayet insan beyni, duyu alıcıları tarafından alınan duyuları etkin bir biçimde birleştiremese bu durumda da duyu bütünleme bozukluğu ortaya çıkmaktadır (Akfidan, 2016).

Duyu bütünleme bozukluğu, beyine giren duyumlarla beyin gereken cevabı oluşturmakta zorluk çektiğinde ortaya çıkar. Yani beyin bazen gelen duyumlara aşırı duyarlılık gösterirken (Örneğin, çok kısık bir ses tonuyla seslenildiğinde bile, çok yüksek tonda seslenilmiş gibi irkilmesi.), bazen de gelen duyumlara aşırı duyarsız olabilmektedir (Örneğin, elinin üstüne dökülen sıcak suya tepki vermemesi). Duyu bütünleme, nörolojik bir olaydır ve bazen beyin duyularla alınan girdileri iyi organize edememektedir. Çünkü beyin bağlantılarında bozukluk meydana geldiğinden beyin alınan duyu girdilerine uygun cevabı oluşturamamaktadır (Kışoğlu, 2007).

Duyu bütünleme bozukluğu olan çocuklar bir öğrenme ortamının taleplerini yeterince yanıt vermekte sınırlılıklar yaşayan çocuklardır ve Ayres, duysal bozuklukların çocuktan çocuğa göre farklılık gösterdiğini söylemiştir (Chuang and Kuo, 2016; Ayres and Tickle, 1980). Duyu bütünleme, sosyal durumlara uyum sağlayamayan ve başka türlü sağlıklı olmayan çocukların davranışlarını anlamlandırma için iyi bir modeldir. Ayrıca bu tür çocuklar ya duysal uyarımlarla aşırı uyarılmış ya da az uyarıcı olarak sunulmuş ve aşırı karışıklık, beceriksizlik, direnç, tekrar eden uyarım arayışları ya da düzensiz ve kafa karıştırıcı kalıplardan kaçınma ve diğer davranışlar ile davranmıştır. Ayres, tüm bu davranışların çocuğun görsel, işitsel, koku alma, tat, dokunsal, vestibüler ve propriyoseptif duyularla elde edilen çok yönlü duysal girdileri işlemede yetersiz kalmasıyla açıklamaktadır. Duyu bütünleme bebeklikten itibaren ilk duysal girdinin alınmasıyla başlar ve çocukluk döneminde duysal-motor beceriler, algısal motor yetenekler ve akademik yetenekler aracılığıyla ilerler. Yalnız bu durum gelişimsel anlamda sağlıklı olan çocuklar için geçerlidir çünkü duyu

bütünleme bozukluğu olan çocuklar bu düzenli gelişimsel öğrenmeyi elde etmeyi başaramamışlardır (Byrne, 2009).

Duyusal bütünleme sorunlarına sahip çocuklar için Ayres tarafından bir müdahale programı geliştirilmiştir. Duyu bütünleme olarak adlandırılan bu özel müdahale yöntemi yaşanılan coğrafi bölgelere ve uygulama ortamlarına göre farklılıklar göstermekle beraber çocukların gelen duyu girdilerini beyne alıp, onları organize edip, geçmiş yaşantılarla karşılaştırıp bir cevap oluşturması için etkili bir modeldir (Parham et al. 2011). Aynı zaman da bu müdahale programıyla, çocukların gelişimsel özellikleri ve düzeylerine uygun bir sağaltım programı hazırlanarak, kısa ve uzun vade de neler yapılabileceğine dair hedefler belirlenmektedir (Tezer, 2012).

Duyusal bütünleme teorisinin ana fikri, çocuğun bu tepkileri bütünleştiren uyum tepkilerini kendiliğinden oluşturduğu bir şekilde duysal girdiyi sağlamak ve kontrol etmektir. Duyu bütünleme terapisindeki çoğu aktivitenin, çocuğun bunları yapmada bir amacı olduğu için amaca yönelik olduğu söylenilebilir. Bu tür faaliyetler yapmak, beynin çalışır durumdayken ortaya çıkan sorunları iyileştirmesi için insan işleyişini iyileştirmenin en iyi yoludur (Kopacz, 2010).

1.2.1. Duyusal Sistemin Sınıflandırılması

Çocuklar geliştiğinde, duysal girdinin bütünleştirilmesi günlük rutinlerin işlevi için önemlidir. Kişinin beynine ve vücuduna girdi sağlayan yedi duyum çeşidi vardır. Bunlar: dokunma (taktil), görsel, işitsel, tatma, koku alma, vestibüler ve propriyoseptif. (Toyama, 2013). Duyu bütünleme için asıl önemli olan duylar; vestibüler (Denge) duyu, taktil (dokunma) duysusu ve propriyoseptif (derin duyu) duyudur. Ancak tat alma, koku alma, duyma ve görme gibi duylarda duyu bütünlemenin bir parçasıdır çünkü diğer duylar bu duylarla birlikte çalışır ve bize vücudumuzda ve çevremizde olup biten ile ilgili bilgi verir (Özbakır, 2010).

1.2.1.1. Vestibüler duyu (Denge ve hareket duysusu)

Bu duyu, insanın hareket ve dengesi ile ilgili olan ve iç kulakta yer alan bir duyu olup, yer çekiminin etkisi altında olan vücudun içinde olduğu alanın neresinde olduğunu, hareket edip etmediğini, hareket ediyorsa şayet yönünü, hız durumunu algılamayı sağladığı gibi ayrıca bu durum ile ilgili bilgi de veren bir duyudur (Kasım, 2010; Sidar, 2012). Bu duyunun kendini organize etmesinde, baş ve vücut pozisyonundaki değişimler, koşma ve dönme hareketleriyle oluşan uyarılar ve titreyen bir şeye dokunmak önemlidir (Çöpkes, 2013). Kısacası bu duyu, hareketlilik veya hareketsizlik, denge, yer çekimi etkisi ve tehlikeli durumlarda algıladığı duyumları beyne ileten

duyudur (Kişioğlu, 2007). Bu duyuda meydana gelebilecek bir yetersizlik veya bozukluk durumunda çocukta denge, koordinasyon ve motor planlamada güçlükler ortaya çıkabilir. Böylesi bir durumla karşılaşan çocuklar ise beceriksiz ya da koordinasyondan eksik olarak tanımlanabilirler (Bilbay, 2015).

Vestibüler sisteminde yetersizlik olan ve bu sistem ile ilgili herhangi bir problem yaşayan çocuk, emeklemeden yürümeyi öğrenebilir ya da geç yürümeye başlayabileceği gibi sonrasında da sakarlıklar ve koordinasyonsuzluklar yaşayabilir. Bu çocuklar, ip atlama, futbol oynama, bisiklete binme, salıncakta sallanma gibi akranlarının severek yaptığı aktivitelerden kaçınırlar. Bazen de bu sistem ile ilgili girdilerin bazılarını sevip (hamakta sallanmak), bazılarını sevmeyebilirler (kaydırdaktan kaymak veya kaykaya binmek) (Özbakır, 2010).

Çocuğun vestibüler sistem ile ilgili yaşadığı yetersizliklerini veya problemleri gidermek için çocuğunuzla yapabileceğiniz çeşitli etkinlik örnekleri ve bu sistemi nasıl etkileyebileceğine dair fikirler aşağıda verilmiştir.

- Futbol oynama
- Tırmanma barına tırmanma
- Top havuzunda oynama
- Kaydırdaktan kayma
- Salıncakta sallanma
- Trambolinde zıplama
- Denge yürüme
- Tırmanma

Ayrıca çocuğun kaykaya binmesi, hamakta sallanması ve denge tahtasında yürümesi de çocuğun vestibüler duyusunda olan problemleri gidermeye yönelik etkinliklerdendir.

Vestibüler duyu yetersizlikleri yaşayan çocuklar genellikle gevşek kaslara sahip çocuklardır. Bu çocuklar merdiven inip çıkarken zorlanabildikleri gibi aynı zamanda çok da çabuk yorulurlar. Bu nedenle bu çocukların özellikle büyük kas gelişimlerinin desteklenmesi için trambolinde zıplama, futbol oynama, merdiven inip çıkma, tırmanma barına tırmanma, kaydırdaktan kayma gibi etkinlikler yapılmalıdır. Ayrıca vestibüler sisteminde problem olan çocuklar yer çekimi güvensizliği yaşayan çocuklardır. Bu çocuklar en ufak bir hareketlerinde düşebileceklerini düşündükleri için endişe yaşarlar.

Yukarıdaki etkinlik örneklerinden (örneğin trampolinde zıplama, salıncakta sallanma gibi) yapıldığı takdirde çocuklarda yer çekimine karşı olan güvensizlik duygusunda azalma ve zamanla tamamen yok olma görülecektir (Özbakır, 2010). Ayrıca çocuklardaki denge sorunlarını gidermek için çocukların denge tahtasında yürütülebilir.

1.2.1.2. Proprioseptif duyu (Derin duyu, vücut farkındalığı)

Bu duyu, hareket, kas ve eklemler üzerindeki mevcut kuvvet hakkında algılanan bilgileri içeren ve insanın kaslarında ve eklemlerinde yer alan duyudur (Kasım, 2010; Sidar, 2012). Ayrıca vücudun nerede olduğunu, nasıl hareket ettiğini, pozisyonun ne olduğu ve vücut bölümlerinin farkındalığı hakkında bilgi veren sistemdir (Fazlıoğlu, 2004; Kışioğlu, 2007). Bu duyu, derin duyu veya vücut farkındalığı olarak da bilinmektedir.

Derin duyu sistemi ile ilgili problemleri olan çocuklar hem okulda hem de evde sorunlar yaşayabilmektedirler (Bilbay, 2015). Çünkü bu duyu, küçük ve büyük kas gelişiminde önem taşımaktadır. Bu duyuda meydana gelebilecek herhangi bir yetersizlik çocuğun motor planlama yeteneğini olumsuz şekilde etkileyecektir (Özbal, 2010). Bu nedenle bu çocuklar, kalemi uygun şekilde tutamayacağı gibi, sırada uygun pozisyonda da oturamayacaktır (Bilbay, 2015). Kaşık ve çatalı olması gerektiği gibi tutmada sorun yaşayabilecekleri gibi, birine uygun şekilde yani sıkmadan veya çok gevşek tutmadan sarılamayabilirler (Özbakır, 2010). Ayrıca bu duyusunda sorun olan çocuklar nesnelere üzerine uyguladıkları basınçtan bihaber olduklarından dolayı genellikle bir nesneyi veya herhangi bir şeyi ya çok gevşek tutabilecekleri gibi bazen de çok sıkı tutup, yüksek düzeyde basınç uygulayabilmektedirler (Bilbay, 2015). Aynı zamanda bu duyu, oturmayı, yürümeyi öğrenmeyi, baş aşağı durmayı, hızlı koşmayı, merdiven inip-çıkmayı, bir şeyleri çiğnemeyi, kavanoz kapaklarını veya kapı-pencereleri açıp kapatmayı, sandalyede uygun pozisyonda oturmayı ve araçları kullanarak oyun oynamayı, bavul taşımayı destekleyen bir sistemdir (Bilbay, 2015; Özbakır, 2010; Fazlıoğlu, 2004). Aşağıda derin duyunun geliştirilmesi için yapılabilecek bazı örnekler ve çocuğun derin duyunun gelişimine olan katkıları verilmiştir.

- Araçları kullanarak oyun oynama
- Baş aşağı durma
- Sandalyede oturma
- Birbirine uygun şekilde sarılma

Derin duyu sistemi, vestibüler ve taktil duyu sistemi ile yakın ilişki içerisinde olan bir sistem olduğu için bu duyulardaki herhangi bir problem proprioseptif (derin) duyu da etkilemektedir (Fazlıoğlu, 2004). Bu neden

yukarıda verilen örneklerden yola çıkarak çocuğunuzun derin duyusunun pozitif gelişimini etkileyecek bazı etkinlikler düzenlemeniz onların diğer duyularını da etkileyerek sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlayacaktır. Etkinlikleri hazırlarken verilen örneklerden yararlanarak çocuğun kendi vücut farkındalığının gelişimine katkıda bulunabileceğiniz gibi ayrıca onun kas ve eklemlerini de aktifleştirerek var olan problemlerin düzeltilmesi için çocuğunuzu desteklemiş olacaksınız.

1.2.1.3. Taktil duyu (Dokunma Duyusu)

Bu duyu, deri üzerinde var olan duyu alıcıları aracılığıyla dokunma bilgisini merkezi sinir sistemi ve beyine iletmektedir (Kişioğlu, 2007). Dokunma algısı sağlıklı bir şekilde gelişen çocuk, kendini bulunduğu çevrede daha rahat hissedecektir ve dokunulmaktan kaçınmayacak, kucaklanmaktan hoşlanacak ve giyeceği kıyafetlerde belli kumaşlarda ısrarcı olmayacaktır (Kasım, 2010; Özbakır, 2010). Ayrıca bu duyuda bir sorunun olması beraberinde bazı farklı faaliyetlerden de kaçınmayı geliştirecektir. Örneğin, çocuk bir şeye dokunmak istemediği için ellerini sürekli yumruk halinde tutacaktır. Bu da çocukta ince motorların gelişimine engel olacağından çocuk çatal, kaşık, kalem makas, boya kalemi gibi günlük yaşam içerisinde kullanması gereken araçları kullanmaktan kaçınacaktır (Akfidan, 2016). Böylece ince motor yetenekleri ile dokunma duyusu arasında algısal problemler oluşacaktır (Bayraktaroğlu, 2012). Ayrıca bu çocuklar acıya karşı ya çok duyarsız ya da çok duyarlı olabilmektedirler. Giydikleri bir kıyafetteki etiketin ince dokunuşundan, anne, baba veya kardeşlerinin sevgi dolu sarılmasından rahatsız olup acı hissedebilecekleri gibi bazen de kaynar kaynar suya temas sonucu oluşan acıyı hissetmeyebilirler (Bilbay, 2015). Aşağıda dokunma duyusunun geliştirilmesi için yapılabilecek bazı örnekler ve çocuğun dokunma duyusunun gelişimine olan katkıları verilmiştir.

- Hayvanlara dokunma
- Farklı türden zeminlere dokunma

Çocuklarınıza hayvanlara dokunması ve farklı zeminlerle teması için fırsatlar tanıyın. Çünkü çocuklar hayvanlara dokunarak onların sıcaklıklarını hissedecek, tüylerinin yumuşaklığı veya sertliği ve onların vücutlarındaki titreşimler hissederek duysal algılarını geliştireceklerdir. Ayrıca yine birbirinden farklı zeminlere dokunmakta çocuklarda dokunma duyusunu geliştirebilecek etkinliklerdendir. Pelüş bir halı, çakıl bir zemin veya çim ve çiçeklerle örtülü bir zemin çocuğa birbirinden farklı zengin dokunsal deneyimler sağlayacaktır.

Arslan (2015) çocuklarda dokunma duyusunun geliştirilmesi için çocukların top havuzunda oynamalarına, büyük yastıklar veya ağır

yorganların içine çocuğu sararak rulo yapmayı, içinde fasulye, nohut, mercimek gibi bakliyatların olduğu tabaklarda çalışma ve farklı nesnelere olduğu ortamlarda çalışmasına izin verilmesi gerektiğini söylemektedir. Yine tıraş köpüğü, diş macunu gibi malzemelere de çocuğun dokunmasına izin verilerek farklı dokunsal deneyimler edinmesi sağlanmalıdır.

1.2.1.4. Tat duyusu

Tat duyusu doğumdan hemen sonra var olan ve dilin üstündeki kimyasal alıcılar aracılığıyla tatlı, tuzlu, ekşi ve acı gibi birbirinden farklı olan tatların algılanmasını sağlamaktadır (Balki, 2001; Sidar, 2012).

- Birbirinden farklı meyvelerin olduğu bir tabak hazırlama
- Farklı içecek ve yiyecekleri tattırma

Çocuğun tat duyusunu geliştirmek için günlük hayatta yediği, içtiği şeylerin farkına varılması sağlanmalıdır (Wilbrandt, 2008). Örneğin, farklı tabakların içine tuz, un, şeker, karabiber, tarçın, pul biber ve limon tozu gibi şeyler konularak çocuğun bunları tatması sağlanmalıdır. Ayrıca yine birkaç farklı bardağa farklı tatlardaki içecekler konularak çocuğun bunu tatması sağlanmalıdır. Birbirinden farklı meyvelerin bulunduğu bir meyve tabağı da hazırlanabilir. Böylece çocuk birbirinden farklı tatları ayırt etmeyi öğrenmiş olacaktır.

1.2.1.5. Koku duyusu

Bu duyu da tat duyusu gibi doğumdan hemen sonra var olan bir duyudur (Balki, 2001). Burnun içinde var olan kimyasal alıcılar aracılığıyla çevrede var olan kokular algılanır (Sidar, 2012).

- Farklı kokular koklama

Bu duyuyu geliştirmek için çocukların gözleri kapatılarak farklı tabakların içine konulmuş baharatlar (tarçın, nane, vanilya, kekik gibi) koklatılıp ne olduğunu tahmin etmeleri istenilebilir. Yine birbirinden farklı meyveler gözleri kapalıyken koklatılıp hangi meyve olduğu tahmin ettirilebilir. Çocuklarla doğa yürüyüşleri yapılarak farklı çiçekler koklatılabilir. Toprak kokusu, çim kokusu, birbirinden farklı ağaçların kokuları koklatılarak koku duyularının gelişimi desteklenebilir.

1.2.1.6. Görme duyusu

Görme duyusu, görme organının retinasında yer alan ve ışık ile işlevselleşen bir duyudur (Sidar, 2012). Bu duyu, göz kaslarının etkili bir biçimde kullanılması ve hareket esnasında gözün kontrolünden ibarettir. Bu

duyu kullanılarak yapılan işlevsel hareketler gözün görme yeterliliğiyle ilişkilidir (Arslan, 2015).

Bu duyu, çevremizdeki insan, hayvan, bitki gibi canlı varlıkları, taş, toprak, ev, araba gibi cansız varlıkları ve bunların arasındaki farklılık ve benzerlikleri, renkleri ve uzamsal sınırları tanımayı sağlar (Sidar, 2012).

Görme duyusunda problem olan çocuklar, insanlarla göz göze gelmekten kaçınırlar. Güneş ışığının veya diğer parlak ışıkların olduğu ortamlardan kaçınırlar. Genellikle gözlerini ovuştururlar ve bakacakları objeleri gözlerine çok yakın tutarak bakarlar (Bilbay, 2015).

Karanlık bir ortamda çocuğa fener ışığını takip ettirmek, nokta birleştirme etkinlikleri yaptırmak, yap-bozlarla oynamasını sağlamak, farklı renk ve büyüklükteki küplerle oynamasını sağlamak, saklanan bir oyuncak bulması için çocuğu teşvik etmek, farklı uzunluk ve kısalıktaki buçukları dizmesini istemek gibi etkinliklerin hepsi çocuğun görme duyusunu geliştirecek etkinliklere örnek olarak verilebilir (Kasım, 2010; Wilbrandt, 2008).

1.2.1.7. İşitme duyusu

Doğum öncesi dönemde gelişmeye başlayan işitme duyusu, dış kulağa gelen havadaki ses dalgalarının iç kulaktaki duyu alıcıları aracılığıyla beyine iletilmesi ile gerçekleşmekte ve bunu da kulak aracılığıyla yapmaktadır. Ancak kulak sadece sesleri duymaya yarayan bir organ değildir, aynı zamanda denge unsurunda, esneklikte, koordinasyonda, hatta nefes alıp vermede, konuşmada, görmeye ve akademik başarının gelişmesini sağlayan akademik öğrenmede de son derece önemli bir organdır (Akfidan, 2016; Sidar, 2012).

İşitme duyusunun gerektiği gibi çalışması çevreyle iletişimde etkili olduğu gibi aynı zamanda da işlevsel hareketlere yön vermede de önemli bir role sahiptir (Arslan, 2015).

Çocuklarda işitme duyusunu geliştirmek için onlara çocuk şarkıları, hayvan sesleri, akan bir nehrin sesi, farklı sesleri içeren müzik kayıtlar dinletilebilir. Ayrıca sesli oyuncaklar, müzik aletlerinden çıkan sesler de dinletilebilir (Çöpkes, 2013).

2. Sonuç

Aile çocuğun hayatında büyük bir öneme sahip olup aynı zamanda onun ilk sosyal çevresidir. Bu nedenle çocuğun gelişimindeki farklılıkları ilk fark edecek bireylerde şüphesiz ki çocuğun ebeveynleri ve yakın çevresidir. Ayrıca gelişimsel alanda sınırlılıklar ya da yetersizlikler yaşayan çocukların desteklenmesinde de aile kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle çocuktaki

duyu gelişiminden haberdar olmak önemlidir. Çocukların yaşadıkları duysal farklılıkların altındaki nedenleri bilmek için öncelikle duyu bütünlemeden haberdar olmak gerekmektedir.

3. Referanslar

- Akfidan, A. (2016). Otizm'de Görülen Duyusal Bozuklukların Gelişim Basamaklarına Olan Etkisi. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 426660).
- Ankay, A. (2013). Ruh sağlığı ve savranış bozuklukları. İstanbul: Nobel Tıp Yayınları.
- Arslan, C. (2015). Serebral palsili olgularda duyu bütünleme ağırlıklı fizyoterapi programının fonksiyonellik, spastisite ve motor seviye üzerine etkisi . (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 406711).
- Aydın, M.Ş. (2015). Adolesan/Yetişkin Duyu Profili Anketi Türkçe Uyarlamasının Geçerlilik Güvenilirlik Çalışması. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 396440).
- Ayres AJ, Tickle LS. (1980). Hyper-Responsivity To Touch And Vestibular Stimuli As A Predictor Of Positive Response To Sensory Integration Procedures By Autistic Children. Am J Occup Ther. Vol. 34 No.6, (Jun, 1980) pp:375-381.
- Balıkçı, A. F.A. (2014). Bebekler İçin Duyusal Fonksiyonlar Testinin Uyarlanması. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 372314).
- Balıkçı, A. (2013). Duyu Bütünleme Terapisinde Çevresel Düzenleme ve Materyalin Önemi. Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi. dergipark.gov.tr/download/article-file/388596
- Balıkçı, A ve İlbay, G. (2016). Wistar Sıçanlarda Erken Dönem Deneyimlerinin Duyusal Motor Yanıtlar Üzerine Etkileri. Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi, Cilt:4 (3), 157-166
- Balki, S.2001. Miadında Ve Normal Doğum Ağırlığında Doğan Çocuklarla Prematüre Çocukların Güney Kaliforniya Duyu Entegrasyonu Testleriyle Değerlendirilmesi. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 103283).
- Başal, H. A. (2002). Çocuklar için uygulamalı çevre eğitimi. İstanbul: Morpa Yayınları.

- Bayhan, P. S ve Artan, İ. (2005). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Bayraktaroğlu, F. (2012). Mental Motor Retardasyonlu Çocuklarda Duyu Bütünleme Tedavisi İle Nörogelişimsel Tedavi Yöntemlerinin Karşılaştırılması. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 303131).
- Bee, H and Body, D. (2009). Çocuk Gelişim Psikolojisi. İstanbul: Kaktüs Yayıncılık.
- Berksun, O. E ve Sayar, G. H. (2013). Duyusal Gelişim Kuramı ve Bir Olgu Örneği. Journal of Mood Disorders. 3(2):82-85
- Bilbay, A.(2015).Özel Gereksinimli Bebeklerde ve Çocuklarda Duyu Gelişimi. Bıçakçı, M. Y. (Ed.), Bebeklik ve İlk Çocukluk Döneminde (0-36 Ay) Gelişim Duyuların Gelişimi ve Desteklenesi. (ss. 249-279). Ankara: Eğiten Kitap.
- Bodison, S and Mailloux, Z. (2006). The Sensory Integration and Praxis Tests Illuminating Struggles and Strengths in Participation at School. 11(17).<https://pdfs.semanticscholar.org/e37f/20863a468db699e19f26209c80ed9fac1e09.pdf> Erişim tarihi: 26.03.2018
- Byren, M.W. (2009). Sensory Processing Disorder: Any Of A Nurse Practitioner's Business? Journal of the American Academy of Nurse Practitioners 21, 314-321
- Ceylan, Ş. Y ve Ülker, P. (2014).Okul Öncesi Dönem Çocuklarda Çevre Eğitimi Neden Önemlidir?. Ogelman, H. G. (Ed.), Çocuk ve Çevre Küçük Çocuklar ve Çevre Eğitimi El Kitabı. (ss. 37-58). Ankara: Eğiten Kitap.
- Chuang, T. Y and Kuo, M. S. (2016). A Motion-Sensing Game-Based Therapy to Foster the Learning of Children with Sensory Integration Dysfunction. Educational Technology & Society. Vol.19, No.1, pp4-16.
- Çağdaş, A. ve Seçer, Z. Ş. (2011). Anne Baba Eğitimi. Ankara: Eğiten Kitap.
- Çelik, H. İ. (2016). Preterm Bebeklerde Duyusal İşleme İle Motor Gelişim Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 445479).

- Çöpkes, Ü. (2013). Otistik Çocuklarda Vestibüler Rehabilitasyonun Etkisi. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 454973).
- Dam, H. (2008). Öğrencinin Okul Başarısında Aile Faktörü. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: 7(14), 75-99.
- Doğru, S. Y ve Çetingöz, D. (2017). Duyu Eğitiminin Otistik Çocukların Alıcı Dil Gelişimine Etkileri. Kastamonu Eğitim Dergisi. Cilt:25 (5), ss:1819-1834.
- Doğru, S.S.Y., Saltalı, N.D., Er, R.K. (2012). Aile Refahı ve Koruma. Ankara: Eğiten Kitap.
- Ersoy, Ö. ve Çürük, N. (2009). Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerde Sosyal Desteğin Önemi. Aile ve Toplum Dergisi. Cilt:5 (17), 104-110.
- Fazlıoğlu, Y. Ö. (2004). Duyusal Entegrasyon Programının Otizmlı Çocukların Duyusal ve Davranışsal Problemleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi. (Yayınlanmış doktora tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 149790).
- Gebuis, T., Cohen Kadosh, R., Gevers, W. (2016). Sensory-integration system rather than approximate number system underlies numerosity processing: A critical review. Acta Psychologica. [171](#), pp 17-35
- Geçmiş, H. H ve Salı, G. (2014). Çevre Eğitimi Neden Önemlidir?. Ogelman, H. G. (Ed.), Çocuk ve Çevre Küçük Çocuklar ve Çevre Eğitimi El Kitabı İçinde. (ss. 7-32). Ankara: Eğiten Kitap.
- Kasım, D. (2010). Duyusal İşleme Ölçeği-Sınıf Formu'nun Türk Çocuklarına Uyarlanması. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 279874).
- Kaşot, N. (2017). Çevre Eğitimi. Ankara: Eğiten Kitap.
- Kişioğlu, Ş. (2007). Gelişimsel Dil Bozukluğu Olan Çocuklarda Duyu Bütünlüğü Ve İnce Motor Becerinin Değerlendirilmesi. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 195957).
- Kırık, A. M. (2014). Aile ve Çocuk İlişkisinde İnternetin Yeri: Nitel Bir Araştırma. Eğitim ve Öğretim Araştırma Dergisi. Cilt:3 (1), 337-347.

- Kopacz, K.A. (2010). Effects of Sensory Integration On Behavior Maintained by Automatic Reinforcement. For the degree of **Master** of Science In the field of Applied Behavior Analysis Northeastern University Boston, Massachusetts.
- Kulaksızoğlu, A. (2003). Farklı Gelişen Çocuklar. 2. Baskı, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Lang, R., O'Reilly M., Healy, O., Rispoli, M., Lydon, H., Streusand, W., Davis, T., Kang, S., Sigafos, J., Lancioni, G., Didden, R., Giesbers, S. (2012). Sensory integration therapy for autism spectrum disorders: A systematic review. Vol.6, No. 3, pp 1004-1018
- Özbakır, M. (2010). Duyusal İşleme Ölçeği- Ev Formu'nun Türkiye Koşullarına Uyarlanması. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no:264149).
- Öncü, E. Ç. (2016). Bebek ve Okul Öncesi Çocuklar İçin Duyu Oyunları. Ankara:Hedef Yayıncılık.
- Özbal, M. (2010). İç Kulak Anomalisi Olan Pediatrik Koklear İmplant Kullanıcılarında Duyusal İşlemenin Değerlendirilmesi. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 266779).
- Pekçetin, S. (2015). Prematüre Bebeklerde Duyu Bütünleme Müdahale Programının Duyusal İşleme, Emosyonel ve Adaptif Cevaplar Üzerine Etkisi. (Yayınlanmış Doktora tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 390288).
- Parham LD, Roley SS, May-Benson TA, Koomar J, Brett-Green B, Burke JP, Cohn ES, Mailloux Z, Miller LJ, Schaaf RC. (2011). Development Of A Fidelity Measure For Research On The Effectiveness Of The Ayres Sensory Integration İntervention. Am J Occup Ther. 65(2), Pages: 133-42.
- Sadık, F. (2014). Çocuk ve Çevre Sorunları: Çocukların Algıladıkları Çevre Sorunlarıyla İlgili Görüşlerinin İncelenmesi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2 (8), 114-133
- Sağlam, M. (2015). Bebeklik Dönemi Gelişiminde İşitme Algısı. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. Cilt: 4 (1), 26-31.
- Schaaf, RC., Burke, J.P., Cohn, E., May-Benson, TA· Schoen, SA., Roley, S.S., Lane, S.J., Parham, L.D., Mailloux , Z. (2014). State of Measurement in Occupational Therapy Using Sensory Integration. The American Journal of Occupational Therapy. Vol.68, No.5, pp 149-153

- Seven, S. (2013). Çocuk Ruh Sağlığı. 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademia.
- Shaw, S.R. (2002). A School Psychologist Investigates Sensory Integration Therapies: Promise, Possibility, And The Art Of Placebo. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.490.2518&rep=rep1&type=pdf> Erişim tarihi: 26.03.2018
- Sidar, E.A.(2012).Duyu Bütünleme Terapisi Nedir?. https://www.tavsiyedyorum.com/makale_9026.htm. Erişim tarihi: 02.04.2018.
- Smith Roley, S., Mailloux, Z., Miller-Kuhaneck, H. & Glennon, T. (2007). Understanding Ayres' Sensory Integration. Occupational Therapy Faculty Publications 12(7). Pages:CE1-CE8
- Ünal, F. (2015). Aile Eğitimi. Aksoy, A. B. (Ed.), Aile Eğitimi ve Katılımı İçinde. (ss.11-42). Ankara: Hedef Yayıncılık.
- Şahin, F. T ve Kalburan, N. C. (2009). Aile Eğitim Programları ve Etkililiği: Dünyada Neler Uygulanıyor?. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt: 1(25), 1-12
- Taşkın, Ö. ve Şahin, B. (2008). “Çevre” Kavramı ve Altı Yaş Okul Öncesi Çocuklar. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt: 1 (23), 1-12.
- Tezer, S. (2012). Engelleri Aşarken “Duyu Bütünleme Terapisi”. 22. Ulusal Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Kongresi, Abant. Özet Kitabı. Sayfa, 20.
- Trawick-Smith, J. (2017). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim (Çok Kültürlü Bir Bakış Açısı). (Çeviri Ed. Akman, B.), 5. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2018). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=6973. Erişim tarihi: 21.03.2018
- Toyama, Z.L. (2013). Determining Sensory-Based Interventions. For The Dergree Of The Master Of The Science İn Occupational Therapy From The University Of Puget Sound.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=%C3%87EVRE Erişim tarihi:22.03.2018
- Wilbrandt, E. Ç. (2008). Okul Öncesi Dönem Montessori Yöntemi İle Kaynaştırma Uygulamaları Öğretmen El Kitabı. Ankara: Poyraz Ofset.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 19

**Toplumsal İlişkilerde Adalet Karşılıklılık Yoluyla
Tanımlanabilir mi? Alışveriş Kuramı Perspektifinden
Kavramsal Bir Tartışma
(Zeynep Türkkan)**

Toplumsal İlişkilerde Adalet Karşılıklılık Yoluyla Tanımlanabilir mi? Alışveriş Kuramı Perspektifinden Kavramsal Bir Tartışma

Arş. Gör. Dr. Zeynep Türkkan

*Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı,
E-mail: zeynepturkkan@sdu.edu.tr*

1. Giriş

Sosyoloji biliminin ana konularından biri toplumsal ilişkilerdir. Bilindiği gibi, bireyler, toplum içinde ilişkisiz yığınlar halinde bulunmazlar, daha ziyade birbirlerine yönelik anlamlı eylemlerde bulunur ve yine birbirleriyle anlamlı ilişkiler kurarlar. Toplumsal hayatı oluşturan temel unsurlardan biri olduğu için bireylerin başkalarına yönelik eylemleri ve onlarla kurdukları ilişkiler toplumu anlamak isteyen araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda “toplumsal eylem” üzerinde en fazla duran sosyolog Max Weber olmuştur. Weber (1922/2012) sosyolojiyi toplumsal eylemin bilimi olarak tanımlamış ve bu doğrultuda toplumsal ilişki kavramını da incelemiştir. Çünkü toplumsal eylem, insanların bir anlam çerçevesinde birbirlerine yönelttikleri davranışlar şeklinde gerçekleşebilir veya bu tür davranışlardan etkilenir. Diğer bir ifadeyle, toplumsal eylem, çoğunlukla toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak gerçekleşmez. Daha ziyade, toplumsal eylem, toplumsal ilişkileri etkiler ve onlardan etkilenir.

Sosyolojide toplumsal ilişkilerin açıklanması noktasında perspektif sağlayabilecek birçok kuram bulunmaktadır. Yapısal-işevselci kuramlar, çatışmacı kuramlar, sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji vb. hemen hepsi toplumsal ilişkilerin nasıl analiz edileceğine dair bir bakış açısı sunmaktadır. Bu çalışma, konusu gereği toplumsal alışveriş kuramcılarının toplumsal ilişkileri açıklama biçimleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Alışveriş kuramlarında toplumsal eylem, temel olarak, ödüllerin peşinden gitme ve ceza ve diğer maliyetlerden kaçınma açısından ele alınır. Bu yaklaşıma göre, bireyler, başkalarıyla kendi ihtiyaçlarını karşılamak için etkileşimde bulunurlar (Cook 2000:2670). Dolayısıyla bu teoride, toplumsal ilişkilerin temelde alışveriş ilişkilerine dayalı olduğu kabul edilir.

Alışveriş kuramlarında güç ve adalet konularına özel bir önem atfedilir. Güç konusuna verilen önem, bir toplumda güç ve otoritenin alışveriş ilişkileri yoluyla var olduğu ve sürdürüldüğü fikrinden kaynaklanır. Ayrıca güç, insanlar arasındaki ödül dağılımını ve adalete ilişkin toplumsal algıları etkilemek suretiyle bir toplumdaki alışveriş ilişkilerini dolaylı yoldan etkiler.

Adalet konusunun önemi ise insanların, herhangi bir alışveriş ilişkisinden katkılarıyla uyumlu olarak karşılık almayı, diğer bir ifadeyle, dahil oldukları alışverişlerden adil bir sonuç elde etmeyi beledikleri varsayımından kaynaklanır. Alışverişlerin hakkaniyete uygun bir şekilde gerçekleşmesi beklentisi kişilerin toplumsal ilişkilerini etkiler. Örneğin, bireyler dahil oldukları alışverişlerden katkılarına uygun olarak karşılık alamadıklarını düşünürlerse haksızlık algısı ortaya çıkar. Bu algı onları rahatsız ettiği için bireyler haksızlığı gidermek ve hakkaniyeti yeniden tesis etmek için çeşitli yollara başvururlar.

Alışveriş kuramlarında sıklıkla karşılaşılan kavramlardan biri de karşılıklıdır. Alışveriş kavramının tanımında zımni olarak bulunduğu için karşılıklı kavramı alışveriş kuramlarında sorgusuzca benimsenip kullanılmıştır. Şimdiye kadar detaylı bir tanımla yapılmayan karşılıklı kavramının alışveriş teorilerinde genellikle alışverişle aynı anlamda kullanıldığı görülür. Bu yüzden kavramın anlamı net değildir ve kavram, hakkında yapılabilecek tamamen farklı ve hatta zıt istikametteki yorumlara açık durumdadır. Nitekim bazı sosyologlar onu bir toplumdaki denge ve adaletle ilişkilendirirken, bazıları da güç ilişkilerinin yaratılması ve sürdürülmesi ile ilişkilendirmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, karşılıklı kavramının anlamındaki belirsizliğe dikkat çekerek, kavramın güç ve adaletten hangisine yakın durduğunu tespit etmek ve kavramın nasıl tanımlanabileceğine ilişkin bir öneri getirmektir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle, toplumsal ilişkilerin, karşılıklı, adalet ve güç kavramları yoluyla anlaşılma çabasının izleri sürülmüş, daha sonra karşılıklı kavramının güç kavramına mı yoksa adalet kavramına mı daha yakın durduğu araştırılmış ve son olarak da Molm vd.'nin karşılıklı hakkındaki tanımları incelenerek, kavramın nasıl tanımlanabileceği üzerinde durulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Toplumsal ilişkilerde adalet

Herkesin hak ettiğini alması gerektiği fikrine dayanan adalet, toplumsal hayatta temel bir ahlaki standarttır (Cohen, 1986:1). Dolayısıyla toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde insanların adaletle dair düşünceleri önemli bir rol oynar (Lerner ve Whitehead, 1980:242). Bu, hem bölüştürülmesi gereken ortak iş ve kaynaklar söz konusu olduğunda hem de toplumsal hayattaki ikili ilişkilerde böyledir. Bu nedenle adalet konusu sosyoloji de dahil olmak üzere birçok sosyal bilim alanı için önemli olmuştur.

Metafizik spekülasyonlardan arınarak olgulara dayalı bilim olma çabasındaki sosyolojide adalet kavramı üzerinde genellikle açık bir şekilde

durulmamıştır (Rytina, 1986:117). O, daha ziyade sosyologların kuramsal yaklaşımlarında zımnî olarak bulunur. Bunun tek istisnası ise alışveriş teorisisidir. Alışveriş teorisi sosyolojide adalet kavramının açık bir şekilde ele alındığı tek kuramdır denilebilir.

Alışveriş kuramının öncülerinden Homans ve Blau'ya göre, adalet, toplumsal alışveriş düzenleyen ortak norm veya standartlardan birisidir (Rytina, 1986:132). Homans'ın (1961:75) *dağıtıcı adalet* olarak isimlendirdiği bu kurala göre; “başka biriyle alışveriş ilişkisi içindeki bir kişi, herkesin ödülleri maliyetleriyle orantılı olmasını –daha büyük maliyet daha büyük ödül demektir- ve herkesin net ödül veya kârlarının yatırımlarıyla orantılı olmasını- daha büyük yatırım daha büyük kâr demektir- bekler. Blau'nun (1964:156) “adil alışveriş” kavramı da Homans'ın dağıtıcı adalet kuralına benzerdir. Tek fark, Homans kuralını insan doğasına dayandırırken Blau onu toplumsal normlara dayandırır.

Homans (1961:74) ve Blau (1964:165) her ikisi için de alışveriş ilişkisi içindeki insanların ödülleri memnun olup olmamaları nihai olarak onların “beklentilerine” dayanır. Beklentiler, elde edilen bir sonucun memnuniyet veren bir başarı veya sinir bozucu bir başarısızlık olarak algılanmasında belirleyici olabilir. Beklentileri belirleyen ise insanların neyi hak edip neyi hak etmediklerine ilişkin yargıdır. Bu yargıların genel olarak kişilerin geçmiş yaşantılarına ve ortak toplumsal kurallara dayandığı söylenebilir. Ayrıca bireylerin kendilerini elde ettikleri ödüller açısından başkalarıyla (özellikle de kendileriyle benzer durumda olanlarla) “karşılaştırmaları” da onların dahil oldukları alışverişten beklentilerini etkiler. Bu nedenle, aynı ödül, farklı grup üyeleri arasında farklı memnuniyet düzeylerine yol açar (Blau 1964:158). Örneğin, lise ve üniversite mezunu kişilerin aynı maaşı aldığı bir işyerinde, yatırımlarının lise mezunu kişilerden daha fazla olduğunu düşünen üniversite mezunu kişiler lise mezunlarıyla aynı maaşı almaktan memnuniyetsiz olacaklardır.

Hakkaniyet teorilerinde genellikle yatırımların niteliğiyle ilgilenilmez. Yani yatırımlar cinsiyet ve etnik köken gibi doğuştan gelen özellikler olabileceği gibi, beceri, çaba, eğitim, alıştırma, tecrübe gibi sonradan kazanılan özellikler de olabilir. Ayrıca onlar gençlik ve güzellik gibi kişilerin fizyolojik alana ait özellikleriyle ilgili olabileceği gibi, sadakat ve nezaket gibi davranışsal alana ait özellikleriyle ilgili de olabilir (Adams, 1965:272; Walster, Walster ve Berscheid 1978:12).

Hakkaniyet teorilerine göre, insanlar adaletsiz ilişkiler içinde olduklarını fark ettiklerinde öfke, kahr, gerilim gibi duygular hissederler. Adaletsizlik ne kadar büyükse ve ne kadar büyük zarara yol açıyorsa kişilerin hissedecekleri öfke ve kahr da o kadar büyük olur. Adaletsizliğe maruz kalan kişide oluşan

bu duygular onu hakkaniyetsizliği gidermesi için motive eder. Motivasyonun gücü, oluşan gerilimle orantılıdır (Homans, 1961:75-76; Adams, 1965:283; Walster vd., 1978:2).

Hakkaniyet teorilerine göre, adaletsizlikten rahatsız olan ve onu gidermeye çalışan taraf sadece adaletsizlik yüzünden zarara uğrayan kişiler değildir. Var olan adaletsizlikten istifade eden kişiler de adaletsizlikten rahatsız olur ve onu gidermek isterler. Homans'a göre (1961:75-76) mevcut adaletsizlikten avantaj sağlayan kişiler suçluluk bildiren davranışlar göstermeye meyillidirler. Adams'a göre (1961:283-295) adaletsizliğin hem avantajlıları hem de dezavantajlıları onu gidermek için çeşitli yollara başvurabilirler. Walster vd.'ne göre (1978:15) bir grupta adil davrananlar ödüllendirilip adaletsiz davrananlar cezalandırılacağından dolayı grup üyeleri adalete uygun davranmanın kendi çıkarları açısından en kârlı yol olduğunu öğrenirler. Böylece üyeler, bireysel çıkarları için grupta adaleti iyileştirmeye çalışırlar.

Yapılan deneysel araştırmalarda, hakkaniyet teorilerinin, adaletsizlikten istifade edenlerin de tıpkı ondan zarar görenler gibi adaletsizliği gidermeye çalışacağı şeklindeki önermesi doğrulanmamıştır. Araştırmalar bunun yerine adaletsizliği giderme ve adaleti iyileştirmeye çalışanların ondan istifade edenlerden ziyade zarar görenler olduğunu saptamıştır (Molm, Quist ve Wiseley 1993:26). Ayrıca, daha sonra da değinileceği gibi, güçlü pozisyondaki kişiler, kendilerini diğerlerinden daha büyük ödüller almaya layık olduklarına inandırabilmektedirler. Bu yüzden de, güçlü pozisyonda bulunanların adaletsizliğin varlığını kabul etme ve bunu değiştirmek için girişimde bulunma ihtimali, gücün olumsuz etkilerine maruz kalanların böyle bir girişimde bulunma ihtimalinden daha düşüktür.

Literatürde hakkaniyetin genellikle “bölüştürme” açısından ele alındığı görülmektedir. Yani hakkaniyet teorilerinin çoğu aslında “dağıtıcı adalet”i konu alırlar. Dağıtıcı adalet, hakkaniyet konusunu doğrudan ve karşılıklı ilişkilerden ziyade ödüllerin üçüncü bir taraf tarafından taksim edildiği “dağıtım” ve “bölüştürme” açısından ele alır. Hakkaniyetin bu boyutu önemli olmakla beraber toplumsal hayatta hakkaniyetle ilişkili tek konu bu değildir. İnsanların birbirleriyle olan doğrudan ve karşılıklı ilişkilerinde de adalet meselesi önemli bir yer tutar (Molm vd. 1993: 20). İnsanlar karşılıklı ilişkilerinde alışverişlerinin ne kadar adil olduğunu değerlendirir ve bu prensibe dayalı bazı davranışlar geliştirirler. Örneğin bir kişi geçmişte yardım ettiği komşusundan kendisi ihtiyaç duyduğunda yardım alamazsa, diğer bir ifadeyle yaptığı iyilik komşusu tarafından kendisine geri ödenmezse bu kişinin aynı komşuya ileride tekrar yardım etme ihtimali düşüktür. Zira insanlar genellikle karşılığı ödenmeyen iyilikleri sürdürmezler.

Özetleyecek olursak, herkesin hak ettiğini alması anlamına gelen adalet, toplumsal yaşamı yönlendiren temel olgulardan biridir. Nitekim insanlar genellikle herkesin katkılarıyla orantılı olarak ödül alması gerektiğine inanırlar. İnsanların kimin neyi hak ettiğine dair yargıları ise daha çok geçmiş yaşantılar, kültürel ortam, kendini benzer durumdaki başkalarıyla kıyaslama vb. tarafından şekillendirilir. İnsanlar ödüllerin katılımcıların katkılarıyla orantılı olarak dağıtılmadığını düşünürlerse haksızlık problemi ortaya çıkar. Haksızlık düşüncesi, adaletsizliğin dezavantajlı olan insanlarda öfke ve kahr gibi duygulara sebep olurken, adaletsizliğin avantajlı olan insanlarda suçluluk duygusuna yol açar. İnsanlar bu olumsuz duyguları azaltmak için adaleti yeniden iyileştirmeye çalışırlar. Hakkaniyet teorilerine göre haksızlığı gidermek için onun avantajlıları da dezavantajlıları kadar istekli olacaktır.

Hakkaniyet teorilerinin varsayımları çeşitli açılardan sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Örneğin, insanların her zaman haksızlığı gidermek için harekete geçmediğini, haksızlık içerisinde yaşamayı kabullenebildiklerini (Kidd ve Utne, 1978: 305) veya herhangi bir haksızlık durumunda avantajlı kişilerin söz konusu haksızlığı gidermek için dezavantajlılar kadar istekli olmadığını (Molm vd., 1993:26) savunanlar olmuştur. Diğer taraftan, adaletin daima dağıtımsal ilişkiler açısından çalışılması da eleştirilmiştir. Çünkü adaletin önemli olduğu tek ilişki biçimi ücret karşılığı çalışma veya bir şeyler satın alma şeklindeki sözleşmeli ve uzak ilişkiler değildir. O, bu tür ilişkiler açısından önemli olduğu gibi eş, dost, akraba, arkadaş vb. ile yaşanan, sözleşmesiz ve yakın ilişkiler açısından da önemlidir. Bu nedenle adalet sadece dağıtımsal ilişkiler açısından değil bütün toplumsal ilişkiler açısından çalışılmalıdır.

2.2. Toplumsal ilişkilerde karşılıklılık

Toplumsal ilişkiler açısından önemi birçok sosyal bilimci tarafından vurgulansa da karşılıklılık kavramının şimdiye kadar açık ve ayrıntılı bir tanımlanmamıştır. O yüzden zihinlerde birtakım çağrışımlar yapmakla beraber kavramın ne anlama geldiği net değildir. Bu bağlamda, bazı bilimcilerin kavramı tanımlamaktan özellikle kaçındığı da görülmektedir. Örneğin, insan türünü “*homo reciprocus*” olarak tanımlayan ve kitabının başlığını *Karşılıklılık İçindeki İnsan* olarak belirleyen Howard S. Becker (1956:1), karşılıklılık kavramı için herhangi bir tanım önermediğini, onun hakkında tanım yapanlar olursa bunun onların kendi başarısı olacağını belirtmiştir.

Bilimcilerin kavramı tanımlamaktan kaçınmalarının yanı sıra kavramın kullanımındaki farklılık ve tutarsızlıklar da söz konusu belirsizliğin nedenlerindedir (Kurczewski, 1976:5). Uluslararası ilişkiler, sosyal psikoloji, antropoloji, sosyoloji gibi farklı bilim dallarında farklı kullanımlara

sahip olan kavram, farklı sosyal bilimciler tarafından her biri kendi bağlamında anlamlı olan farklı yorumlarla birlikte kullanılmıştır.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, karşılıklılık kavramına genellikle toplumsal alışveriş kuramcılarının çalışmalarında yer verildiği görülür. Fakat alışveriş teorisyenleri haricinde de bu kavramdan söz eden ve onun önemini vurgulayan sosyologlar olmuştur. Örneğin George Simmel toplumsal ilişkilerde karşılıklılığın önemine ilk dikkat çeken sosyologlardan biridir. Simmel toplumsal denge ve uyumun “faydaların karşılıklılığı” olmaksızın var olmayacağını söyler. Ona göre, “insanlar arasındaki bütün temaslar, verme ve buna eş değerde olanı geri alma esasına dayanır” (Simmel, 1950:387).

Bir diğer sosyolog Leonard T. Hobhouse (1906:16) karşılıklılığın insan davranışının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğunu, insanların, başkaları için bir şeyler yaparken onların kendileri için yaptıkları şeyleri düşündüklerini ve başkalarına onların kendilerine yaptığı şeyi yapmaktan memnun olacaklarını belirtir. Kavram üzerinde çokça durup açık bir tanım vermese de Hobhouse (1906:12) karşılıklılığı “toplumun temel prensibi” olarak nitelendirir ve onu toplumsal istikrarı sağlayan ortak kuralların oluşumuna imkân vermesi açısından önemli görür.

Alvin W. Gouldner (1960) muğlaklığından yakınsa da yine de karşılıklılık kavramının terk edilemeyecek kadar önemli olduğunu düşünür. Karşılıklılığı “ahlaki bir norm” olarak ele alan Gouldner, insanların geçmişte kendilerine yardım eden kişilere yardım edeceğini, bunun onlar için bir tür ahlaki yükümlülük olduğunu öne sürer. Ayrıca o, evrenselliğine vurgu yaptığı karşılıklılık normunun toplumsal sistemlerin istikrarına katkı sağlamak gibi bir işlevi olduğunu da savunur.

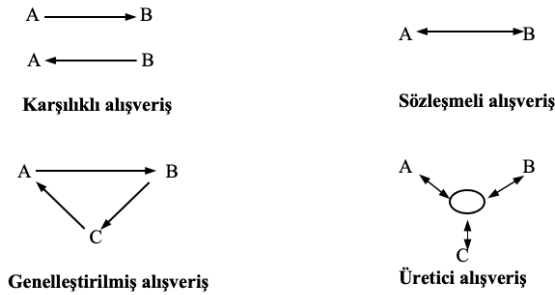
Alışveriş teorisyenlerine gelindiğinde, onların, karşılıklılık ilkesini tartışmasız olarak doğru kabul etme eğiliminde oldukları görülür (Molm, 2010:119). Aslında bu durum, karşılıklılığın alışveriş kavramının tanımında zımni olarak bulunmasıyla alakalıdır. Örneğin, Richard M. Emerson’a göre (1976:359), “alışveriş teorisinin kapsamı, bir kaynağın yalnızca değerli bir geri dönüş ihtimali olduğunda akmaya devam edeceği varsayımıyla tanımlanır”. Dolayısıyla insan ilişkilerinin karşılıklı olduğu varsayımı alışveriş teorisinin içeriğinde zaten bulunur.

Alışveriş teorisi kuramcılarında Peter Blau, karşılıklılığı toplumsal alışveriş kavramıyla birlikte ve onunla aynı anlamda kullanır. Blau (1964:88), alışverişin, arkadaşlık, komşuluk, sevgi-aşk vb. hemen her sosyal ilişkide gözlemlenebileceğini belirtir. Örneğin, komşular iyiliklerin, çocuklar oyuncakların, iş arkadaşları yardımın, dostlar nezaketin, konuşmacılar fikirlerin, ev hanımları yemek tariflerinin vb. alışverişini yaparlar. Blau’ya göre (1964:97) bu alışveriş ilişkilerinde yazılı bir sözleşme olmasa da

toplumsal ilişkilerin yolunda gitmesi açısından karşılıklılık ilkesine bağlı kalmak gerekir. Bu ilkeye bağlı kalınmadığı takdirde, yani başkasından alınan bir şeyin karşılığının ödenmemesi durumunda, toplumda kınanma, iyi bir insan olarak bilinmeme, güvenilmeme ve başkalarının ona iyilik yapma konusunda gönülsüz olması gibi toplumsal cezalar söz konusu olur. Dolayısıyla bütün bu cezalara maruz kalmamak için insanlar, ekonomik alışverişlerde olduğu gibi bağlayıcı bir sözleşme olmamasına rağmen karşılıklılık normunun gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirmeye çalışırlar.

Toplumsal alışveriş teorisine önemli katkıları bulunan B. Malinowski (1922), M. Mauss (1967), C. Levi-Strauss (1969) gibi antropologlar, inceledikleri toplumlarda hediye ve hizmet alışverişlerinin yaygınlığını gözlemlemişlerdir. Bu antropologlardan Mauss (1967:1) hediye alışverişlerindeki karşılıklılığın aslında bir tür mecburiyet içerdiğine dikkat çekmiştir: “Teoride gönüllü, önemsiz ve spontane olan hediyeler gerçekte zorunlu ve önemlidir”. Mauss’a göre, hediyeler bir toplumda güç ve önceliğin tayini ile bağlantılıdır çünkü hediye alanlar, eşit bir şekilde mukabelede bulunup bu mecburiyetten kurtulamadıkları takdirde vericiye karşı üstünlüklerini kaybetmiş durumda kalırlar (Wallace ve Wolf 1980/2004: 350). Bu nedenle karşılıklılığın bir kural olarak uygulandığı böyle toplumlarda insanlar statü kaybına uğramamak için bu kurala bağlı kalırlar.

Karşılıklılık sonraki araştırmacılar tarafından toplumsal alışveriş biçimlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Toplumsal alışverişin dört formu, karşılıklı, sözleşmeli, genelleştirilmiş ve üretici olarak sınıflandırılmıştır.

Şekil 1. Toplumsal alışverişin dört farklı türünü gösteren şema (Molm 2010:121; Lawler 2008:525).

Sözleşmeli alışveriş -adından da anlaşılacağı gibi- alışverişin bir sözleşmeye bağlı olarak gerçekleşmesini içerir. Bu alışveriş türünde tarafların

koşullar üzerinde pazarlık yapması ve birbirlerine fayda sağlayan bir sözleşme geliştirmeleri söz konusudur. Sözleşme yoluyla tarafların alışverişten elde edeceği faydalar açık bir şekilde belirlenir. Şartları açıkça belirlenmiş sözleşme taraflar için ortak sonuçlar üreteceğinden bu alışveriş türünde tarafların sorumluluk duygusu yüksektir. Yükümlülüklerini yerine getirmeleri için tarafları bağlayan bir sözleşme bulunduğundan dolayı bu alışveriş türünde faydaların akışı çift yönlüdür. Örneğin, bir kişinin çalışması karşılığında maaş alması veya ürünlerin belli bir fiyata satılması böyledir.

Karşılıklı alışveriş, sözleşmeli alışverişten farklı olarak, yükümlülüklerini yerine getirmeleri noktasında tarafları bağlayan bir sözleşme içermez. Burada alışveriş tek yönlüdür zira ortada tarafları bağlayan bir sözleşme bulunmadığından dolayı sağlanan faydanın geri dönüp dönmeyeceği belirsizdir. Karşılıklı alışverişte aktörlerin kendilerine yapılan iyiliği geri ödeyip ödememe konusunda tercih payı vardır. Her ne kadar toplumsal kural ve yükümlülükler aktörlere elde ettikleri faydanın karşılığını ödeme noktasında baskı yapabilse de nihayetinde bu onlar için sözleşmeli alışverişteki gibi bir zorunluluk içermez. Karşılıklı alışverişte sağlanan faydanın geri dönmeme riski olduğundan dolayı burada aktörlerin birbirine güven duyması önem arz eder. Karşılıklı alışverişe örnek olarak, iş arkadaşına yardım etmek, misafire ikramda bulunmak, komşuya yardım etmek veya ikramda bulunmak, arkadaşının doğum gününü kutlamak, arkadaşına hediye almak vb. verilebilir. Bu örneklerde de görüldüğü gibi bu tür alışverişlerde sağlanan faydanın geri döneceğine ilişkin belki içsel bir beklenti ve toplumsal bir yükümlülük olsa da bağlayıcı bir sözleşme yoktur. Dolayısıyla bu alışveriş türünde elde edilen faydanın geri ödenmesi noktasında aktörlerin hissedeceği sorumluluk duygusunun sözleşmeli alışverişten daha düşük olması beklenir.

Alışverişler yukarıda söz edildiği gibi tek yönlü ve çift yönlü olması açısından farklılaşmasının yanı sıra doğrudan veya dolaylı olması açısından da farklılaşır. Alışveriş doğrudan olduğunda karşılık, fayda sağlanan aktörden elde edilirken, dolaylı olduğunda, üçüncü şahıslardan veya gruptan elde edilir. Doğrudan alışveriş karşılıklı ve sözleşmeli alışverişler, dolaylı alışveriş de genelleşmiş ve üretici alışverişler örnekleridir.

Genelleşmiş alışveriş bir aktörün diğerine fayda sağladığı fakat karşılığını başka bir aktörden aldığı tek yönlü bir alışveriş türüdür. Burada örneğin A'nın B'ye sağladığı faydanın karşılığı A'ya (karşılıklı ve sözleşmeli alışverişte olduğu gibi) B tarafından değil, fakat daha ziyade C diye adlandırılabilir üçüncü bir aktör tarafından verilir. A, B ve C (şekil 1'deki gibi) genelleşmiş bir alışveriş zinciri oluşturabilirler veya onlar daha geniş daha yaygın bir ağı parçası olabilirler. Dolaylı karşılıklılık yapısında her aktör (alışverişin doğrudan formlarında olduğu gibi) tekil bir ötekine değil

fakat kolektif bir sistemin devam etmesine katkı yapan bütün aktörlere bağımlıdır (Molm, 2010:122).

Üretici alışverişte ise insanların gruba tek yönlü olarak fayda sağlayıp ondan fayda elde ettiği ortaklaşa bir üretim söz konusudur. Burada karşılıklı bağımlılık yüksekse de kolektif faydaları bölüştürmek ve ortak kazanç elde etmek için çözülmesi gereken koordinasyon problemleri vardır. Bir iş ortaklığı veya araştırmacıların ortak bir çalışma üretmesi bu alışveriş türüne örnek olabilir. Her durumda birey failer tek başına kazanamayacakları önemli faydalar elde etmek için iş birliğinde bulunurlar. Aktörler bireysel katkılar yaparlar fakat bu katkılar eylemlerinin ortaklaşa sonucunda birbirine karışmıştır (Lawler, 2008:525).

Kendilerine has özellikler içeren bu farklı alışveriş türleri, bireysel ve toplumsal açıdan farklı süreç ve sonuçlara yol açar. Örneğin bu konuda yapılan deneysel araştırmalarda karşılıklı alışveriş ilişkisinde bulunan aktörlerin partnerlerine sözleşmeli alışverişlerden daha çok güvendikleri, onlarla daha çok duygusal ilişki yaşadıkları ve onlara daha fazla adanmış hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda onların, ilişkilerini, rakiplerden ziyade partnerler arasındaki ilişkiler olarak daha bütünleşmiş ve uyumlu olarak algıladıkları tespit edilmiştir (Molm, 2010:123).

Diğer taraftan, bireyler arasında sözleşmeli alışverişe göre daha duygusal bir bağ bulunan karşılıklı alışverişte bu duygusallığa paralel bir zorluk ve gerilim söz konusudur. Karşılıklı alışverişte faydaların tek yönlü akışı alışveriş riskli ve belirsiz yapar. Birbirlerine karşılıklılığın hiçbir teminatını vermediğinde aktörler potansiyel kaybetme riskini alır. Birbirine daha fazla güvenmeyi gerektirdiği için risk faktörü bireyler arasındaki bütünleştirici bağları güçlendirir. Güvene dayalı gönüllü ilişkiler içeren karşılıklı alışverişte kişilerin davranışları alışveriş yapılan şeylerin araçsal faydalarının üstünde ve ötesinde anlamlar taşır (Molm, 2010:124). Bu nedenle karşılıklı alışveriş, toplumsal bütünleşme ve dayanışmaya sözleşmeli alışverişten daha fazla katkı yapar.

Doğrudan alışveriş için geçerli olan bu durum dolaylı alışveriş için de geçerlidir. Hatta dolaylı alışverişte risk daha da büyük olduğundan karşılıklılık davranışları daha fazla anlamlı değer iletir çünkü onlar vericinin doğrudan borçlu olmadığı birisine fayda sağlarlar ve aynı zamanda bir bütün olarak fayda sağlayan kolektif bir girişimin devam etmesi için ilişkiye katkı yaparlar (Molm, 2010:124).

Molm'e göre toplumsal bütünleşme ve dayanışmayı daha çok karşılıklı alışveriş ilişkileri güçlendirirken, Lawler'a göre (2001) onu daha çok alışveriş ilişkilerinin yarattığı olumlu duygular güçlendirir. Toplumsal alışverişin duygusal teorisini geliştiren Lawler, alışveriş şekillerinin ortaya

çıkardığı duygular ve bu duyguların bireyle grup arasında oluşturduğu bağlar üzerinde durmuştur. Ona göre (2001:321), toplumsal alışveriş, bireyleri içsel olarak ödüllendiren veya cezalandıran pozitif veya negatif genel hisler üretir ve bu hisler (olumlu veya olumsuz olmasına göre) bireyin grupla olan bağını güçlendirir veya zayıflatır.

Özetleyecek olursak, karşılıklılığın toplumsal ilişkilerin temel özelliklerinden biri olduğu birçok sosyal bilimci tarafından kabul edilen bir husustur. Bu nedenle karşılıklılık toplumsal ilişkilerin incelenmesinde başvurulabilecek anahtar terimlerden biri olabilir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda karşılıklılığın önemine vurgu yapılsa da onun açık bir tanımı yapılmamıştır. Alışveriş teorisyenleri onu alışverişle hemen hemen aynı anlamda kullanmış, bu da kavramın anlamını daha da muğlak hale getirmiştir. Bu nedenle toplumsal ilişkilerde karşılıklılığın ne anlama geldiği, toplumsal ilişkiler açısından etki ve sonuçlarının neler olduğu hakkında daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında kavramın anlamı üzerinde biraz daha detaylı durulacak ve kavram üzerindeki belirsizliğin giderilmesi için bazı önerilerde bulunulacaktır.

2.3. Toplumsal ilişkilerde güç

Weber'in tanımıyla güç "sosyal bir ilişki içerisindeki bir aktörün, olasılığın dayandığı temele bakılmaksızın, direnişe karşı kendi iradesini uygulama olasılığıdır" (Weber, 1922/2012:163). Başka bir anlatımla güç, aksi durumda yapmayacağı bir şeyi yapmasını sağlayarak bir kişinin direncinin üstesinden gelmeyi ifade eder. (Zelditch, 2000:1456). Güç sahibi olmak, başkalarına istenilen şeyi yaptırmayı ve eylem ve kararları etkilemeyi sağlar. Bu yüzden o, basitçe, "sonuçları etkileme kapasitesi" olarak da tanımlanmıştır (Mintzberg, 1983:4).

Güç, bazen -Weber'in tanımında olduğu gibi- bir değişime yol açma "kapasitesini" anlatırken bazen de bu kapasitenin "aktüel kullanımını" anlatır. Gücün potansiyel olarak çalışılması, onun toplumsal sistemdeki yapısal boyutunun, aktüel kullanım olarak çalışılması ise onun birey davranışları veya kişiler arası ilişkilerdeki etkileşimsel boyutunun incelenmesidir. Bu bağlamda, geniş örgütsel çevreyi konu alan makro araştırmalar gücün temelleri ve kaynaklarına odaklanırken, birey davranışını konu alan mikro araştırmalar pazarlık teknikleri ile politik taktiklere odaklanır (Brass, 1993:441-442).

Güç tanımının kapasite ve kullanma açısından farkını öne çıkaran araştırmacılar olduğu gibi bu iki bileşenin ayrılamayacağını vurgulayan araştırmacılar da vardır. İkinci kısımdaki araştırmacılar güç elde etmede kişisel özellik ve stratejilerin önemli etkilere sahip olduğunu kabul etmekle

beraber yapının birey üzerindeki kısıtlamalarını da göz ardı etmezler. Bu yaklaşımı savunanlara göre, aktörler mevcut yapının sınırlılıkları içerisinde kazançlarını arttırmak için stratejik eylemlerde bulunabilir fakat yapının kendisini değiştiremezler (Molm, 1997:38; Brass, 1993:442).

Güç kavramı, uygulanma biçimine göre ödül gücü ve zorlayıcı güç olarak sınıflandırılır. Ödül gücü, ödüller veya pozitif çıktılar sağlama veya bunları kısıtlama kapasitesinden kaynaklanır. Zorlayıcı güç ise ceza verme ve olumsuz sonuçlara yol açma kapasitesine ek olarak, zararın büyüklüğünü, özgürlüğün kısıtlanmasını ve tehdidin kullanımını içerir. Siyaset teorisyenleri, zorlayıcı gücü şiddetli yoksun bırakmanın potansiyel kullanımı, fiziksel şiddet, hayat kaybı tehdidi vb. ile sınırlandırır. Devlet veya ordu gücü bu zorlayıcı güç yaklaşımı için en genel modeldir ve silahlar gücü uygulamak için en genel araçlardır (Molm, 1997: 49).

Alışveriş teorisyenleri zorlayıcı güçten ziyade ödüllendirici güç üzerinde dururlar. Çünkü onlar, genel olarak, gücün, sahip olunan kaynaklar ve başkalarına sunulan değerli hizmetler yoluyla elde edildiği fikrini benimserler. Örneğin Homans (1961:286-287) otoritenin itibar yoluyla kazanıldığını, itibarın ise başkalarına nadir ve değerli hizmetler sağlama yoluyla kazanıldığını söyler. Ona göre, başkalarına değerli hizmetler sağlayan kişi, diğerleri tarafından toplumsal olarak onaylanır ve bu onaylanma ona diğerlerinin gözünde itibar kazandırır. Daha fazla kişi tarafından ve daha sıklıkla onaylanan kişi, diğerleri üzerinde daha fazla otorite elde eder.

Blau da (1964:118) Homans gibi gücün başkalarına değerli ödüller sağlamakla elde edildiğini savunur. Blau'ya göre, bir kişi talep edilen şeyleri diğerlerine temin ederek onlar üzerinde güç oluşturur. Bir kişi diğerlerine onların başka bir yerden rahatlıkla temin edemeyecekleri hizmetleri düzenli olarak sağlarsa ve diğerleri bu kişiye kıymet açısından benzer faydalar sağlayamazlarsa –eğer sağlayabilselerdi bu durumda bağımlılık karşılıklı olurdu- diğerleri ona bu hizmetler için bağımlı ve mecbur olur. Bu tek yönlü bağımlılık, ihtiyaçlarını karşılamayı sürdürsün diye onları söz konusu kişinin taleplerini yerine getirmeye zorlar. Diğerlerinin kolayca vazgeçemeyeceği faydaları temin etmek, güç elde etmenin en yaygın yöntemi olmakla beraber tek yöntemi değildir. Zira güç, diğerlerini itaat etmemeleri durumunda halihazırda elde ettikleri faydalardan mahrum etmekle tehdit ederek de elde edilebilir. Fakat Blau'ya göre, geri çekilebilme ihtimali olan önemli ödüller gücün temeli olan bağımlılığı doğrudan yaratırken ceza tehdidi onu ancak dolaylı olarak yaratır.

Toplumsal alışverişin ekonomik alışverişten farklı olduğunu savunan Blau'ya göre (1964:93) toplumsal alışverişin onu ekonomik alışverişten

ayırır başlıca özelliği, bağlayıcı bir sözleşme olmadan yalnızca tarafların karşılıklı beklentilerine dayalı olarak gerçekleşmesidir. Nitekim ticaret terimleri üzerine belirli müzakerelere dayanan ekonomik alışverişin aksine toplumsal alışveriş, belirlenmemiş yükümlülükleri ve iyiliklerin karşılıklı geri dönüşünü içerir. Ayrıca insanların toplumsal alışverişte elde ettikleri faydalar fiyat terimleriyle nicelleştirilmeye konu değildir (Cook ve Rice 2001:702). Çünkü sosyal alışverişlerde alışverişi yapılan kaynaklar parayla ölçülebilir değildir. Toplumsal alışverişlerde aktörler birbirleri için özel ve eşsiz olduğundan dolayı burada ilişki ekonomik alışverişin aksine duygusal ve manevi bir içerik taşır. Dolayısıyla toplumsal alışverişte aktörlerin sahip oldukları kaynaklar maddi değerın ötesinde manevi bir değer taşır. Ölçülmesi zor veya imkânsız olan bu değerler alışveriş ilişkilerinde eşitsizliklere yol açabilir zira bazı aktörler sosyal olarak diğerlerinden daha değerli kaynaklara sahiptir. Bu da bazı aktörlerin en etkili bir şekilde itaat yoluyla ödenebilen toplumsal borçlar yüklenmesine sebep olabilir. Böylece itaat ve tahakküm ilişkileri ve onların kendi kendine varlığını sürdüren karakteri ortaya çıkmış olur.

Blau gibi Emerson da güç kavramı üzerinde durmuş ve onun daha sonraki çalışmalarda (özellikle empirik araştırmalarda) sıkça başvurulan kullanışlı bir tanımını yapmıştır. Gücü aktörler arasındaki bağımlılık ilişkisinden yola çıkarak tanımlayan Emerson'a göre (1962:33) "A'nın B üzerindeki gücü, B'nin A'ya bağımlılığına dayanır ve bu bağımlılığa eşittir". Emerson bunu aşağıdaki gibi formüleştirmiştir (G: Güç, B: Bağımlılık):

$$G_{ab}=B_{ba}$$

$$G_{ba}=B_{ab}$$

Emerson (1962:32) bağımlılığı aktörlerin amaçlarına ulaşmak için başkalarına duydukları ihtiyaç açısından ele alır. Bu bağlamda, bir aktörün (A) diğer aktör (B) üzerindeki bağımlılığı, (1) A'nın B tarafından aracılık edilen amaçlarındaki motivasyonel yatırımıyla doğru orantılıdır ve (2) A için bu amaçların A-B ilişkisi dışında ulaşılabilirliği ile ters orantılıdır. Diğer bir ifade ile, A aktörü, gerçekleştirmek için B aktörünün aracılığına ihtiyaç duyduğu amaçlarına ne kadar çok güdüsel yatırım yaparsa B'ye bağımlılığı o kadar artacak, fakat bu amaçlara B olmadan ulaşabilme imkânı ne kadar fazlaysa B'ye bağımlılığı o kadar azalacaktır.

Emerson'un yaklaşımının önemli bir özelliği, onun, güce, sahip olunan bir mülk olarak değil sosyal ilişkinin bir özelliği olarak davranmış olmasıdır (Cook ve Rice, 2001:703). Hatırlanacağı gibi Blau gücün ortaya çıkışını aktörlerin sahip olduğu sosyal kaynakların değerinden yola çıkarak açıklamıştı. Emerson ise gücü maddi-manevi sahip olunan şeyler üzerinden değil, kişiler arası ilişkiler üzerinden ele almıştır. İlişkisel açıdan ortaya

konulan bu güç tanımı, alışveriş ve güç üzerine yapılan sonraki çalışmalar ile tabiatları gereği ilişkisel olan sosyal ağ çalışmalarının çoğunda başvuru temel bir tanım olmuştur.

Emerson'un teorisinin anahtar kavramlarından biri, alışveriş ilişkilerinin dengeli veya dengesiz olabileceği fikridir. Bu bağlamda, bir güç eşitsizliği, iki veya daha fazla aktör arasındaki güç ilişkilerindeki bir dengesizlikten kaynaklanır. Bir alışverişte taraflar birbirlerine alışveriş (veya değerli kaynaklar) için eşit bir şekilde bağımlıysalar o alışveriş dengelidir ve onlar eşit güce sahiptirler. Aksi durumda ise taraflar arasında güç eşitsizliği söz konusudur. Fakat Emerson'a göre, güç eşitsizliği kalıcı bir durum olmayıp ilişkiler güç açısından dengelenmeye meyillidir. Bu bağlamda o, alışveriş ilişkilerinde güç dengesizliğini azaltabilecek dört alternatif dengeleme işlemi önermiştir. Eğer A aktörünün B aktörüne y ürünü için bağımlılığı B'nin A'ya başka bir ürün olan x için bağımlılığından daha büyükse ($B_{AB} > B_{BA}$) şu dört işlem mümkündür: (i) A için y ürününün değerinde bir düşüş olabilir. (ii) B için x 'in değerinde bir artış olabilir. (iii) A'nın y ürününü elde edebileceği alternatiflerin sayısında artış olabilir. (iv) B'nin sahip olduğu alternatiflerde bir azalma olabilir (Cook ve Rice, 2001:705-706).

Molm'e göre (1997:37-38) Emerson'un dengesiz ilişkilerin istikrarsız olduğu ve denge yönünde değişmeye meyilli olduğu şeklindeki görüşü tartışmaya açıktır. Çünkü Emerson'un önerdiği bu dört işlemde ilki (elde edilemeyen şeyden vazgeçilmesi) dışındakiler eşitsizliğin varlığı yoluyla otomatik olarak gerçekleşmez ve en gerekli kaynaklar ve eylemler aktörler için ulaşılabilir olmayabilir. Örneğin, daha güçlü aktör için alışverişin değerini arttırmak daha az güçlü aktörün yeni kaynaklar elde etmesi gerektiği anlamına gelir; daha az güçlü aktör için ulaşılabilir alternatifleri arttırmak, onun, yeni alışveriş partnerleri bulması gerektiği anlamına gelir. Diğer taraftan, dezavantajlı aktörler yapının değişmesi için motive olmuşken avantajlı aktörler değişime direnmek için motive olmuşlardır ve onların mevcut güç avantajları güç mücadelesinde onlara üstünlük sağlar.

Özetle, güç, genel olarak, bir ilişkide taraflardan birinin diğerlerinin direncine rağmen kendi iradesini uygulama ve böylece sonuçları etkileme kapasitesi olarak tanımlanabilir. Güç yalnızca potansiyel olarak var olabileceği gibi aktüel olarak da tecrübe edilebilir. Güç ödüllendirme veya cezalandırma kabiliyeti açısından ele alınabilir. Bu bağlamda toplumsal alışveriş teorisyenlerinin güç konusunu genellikle ödül temelinde ele aldıkları görülür. Homans ve Blau'ya göre güç, başkalarına ihtiyaç duydukları değerli ödüllerini sağlama yoluyla elde edilir. Onlara göre, ödül gücü ceza gücünden daha etkili ve kalıcıdır. Bir diğer alışveriş teorisyeni olan Emerson'un gücü tanımlama biçimi bu iki teorisyenden farklılaşır. Nitekim gücü, başkalarını ödüllendirme kabiliyeti, dolayısıyla da sahip olunan kaynaklar açısından

tanımlayan Homans ve Blau'nun aksine Emerson onu kişiler arası ilişkiler açısından tanımlar. Bu bağlamda, Emerson'a göre güç, bir ilişkide bir tarafın diğerine bağımlılığı ile orantılıdır. Yani, A'nın B üzerindeki gücü, B'nin A'ya olan bağımlılığı kadardır. Emerson'a göre, bir ilişkide denge bireylerin birbirlerine eşit bir şekilde bağımlı olmasıyla sağlanır. Bireylerin birbirine eşit bir şekilde bağımlı olmadığı, bir tarafından diğerinden daha az veya fazla bağımlı olduğu ilişkiler dengesizdir. İlişkilerdeki dengesizlikler ise kalıcı olmayıp dengelenme yönünde değişmeye meyillidir.

3. Toplumsal İlişkilerde Adalet Karşılıklılık Yoluyla Tanımlanabilir mi?

Buraya kadar toplumsal ilişkilerin temel belirleyicilerinden olan adalet, karşılıklılık ve güç kavramlarına dair literatürde yer alan belli başlı tanım ve yaklaşımlar incelendi. Bu kısımda ise toplumsal ilişkilerde adalet olgusunun karşılıklılık yoluyla tanımlanıp tanımlanamayacağı tartışılacaktır. Bu bağlamda, ilk önce karşılıklılığın güçle mi yoksa adaletle mi ilgili olduğu araştırılacak, daha sonra karşılıklılık ile alışveriş kavramları arasındaki farklara değinilecek ve son olarak da Molm vd.'nin karşılıklılık hakkındaki tanımları incelenerek, kavramın nasıl tanımlanabileceği üzerinde durulacaktır.

3.1. Karşılıklılık güçle mi yoksa adaletle mi ilişkili?

Karşılıklılık kavramının kullanımlarına bakıldığında onun genellikle toplumsal ilişkilerdeki denge, istikrar ve uyum ile ilişkilendirildiği görülür. Nitekim Simmel'in (1950:387) karşılıklılığı "toplumsal denge ve uyumun temeli", Gouldner'ın (1960:161) "toplumsal sistemlerin istikrarına katkı sağlayan ahlaki bir norm", Hobhouse'un ise (1906:12) "toplumun temel prensibi" olarak nitelendirdiği daha önce belirtilmişti. Bu genel anlayışa muhalif bir yaklaşım ise Peter Blau'dan (1964:97) gelmiştir. Blau'ya göre, karşılıklılık, insan ilişkilerinde dengeleyici bir kuvvet olduğu gibi güç dengesizliğini yaratan bir unsur olarak da işlev görür:

"Karşılıklılık dengeleyici bir kuvvettir, varsayım şu ki her toplumsal eylem bazı uygun karşı eylemlerle dengelenir. Başkalarından ihtiyaç duydukları faydaları alan bireyler, faydaların arkası kesilmesin diye bazı şekillerde (minnettarlık, onaylama, maddi ödüller, hizmetler veya itaat yoluyla) karşılık vermeye mecbur olurlar. Bununla beraber, *karşılıklılık bir düzeyde diğerleri üzerinde dengesizliğe yol açar*. Şayet kişiler kendilerine başka türlü karşılığını ödeyemeyecekleri önemli hizmetler verdiğinden dolayı birisinin isteklerine boyun eğmeye mecbur kalırlarsa onların itaati elde ettikleri tek yönlü hizmetlere karşılık gelir ve bu anlamda denge tamir edilir, fakat *o, aynı zamanda gücün bir dengesizliğini yaratır*" (Blau, 1964:336).

Hatırlanacağı gibi, Emerson, güç ilişkilerindeki eşitsizliğin güç ilişkilerindeki dengesizlikten kaynaklandığını fakat bu dengesizliklerin kalıcı olmayıp denge yönünde değişmeye meyilli olduğunu öne sürmüştü. Ona göre, dört işlem vasıtasıyla (bu işlemleri daha önce belirtmiştik) güç dengesizliği azaltılabilir ve eşitlik daha iyi duruma getirilebilirdi. Blau ise – Emerson’un aksine- dengeleme mekanizmalarını aktörler arasında eşitliği sağlayabilecek unsurlar olarak değil, bir aktörün başka bir aktör üzerindeki gücünü sürdürdüğü veya artırdığı araçlar olarak görür (Zelditch, 2000:1461).

Daha yeni araştırmalarda karşılıklılık, güçten ziyade adalete yakın bir kavram olarak göze çarpar. Örneğin, Molm ve meslektaşları yaptıkları deneysel araştırmalarda katılımcıların karşılıklı (kısasa kısas) ilişkileri karşılıksız ilişkilerden daha adil olarak değerlendirdiklerini bulgulamışlardır (Molm vd., 1993: 38).

Karşılıklılığın güçle ilişkilendirilememesinin bir diğer sebebi, güç olgusunun karşılıklılığı engelleyici bazı özelliklere sahip olmasıdır. Güç, (i) insanlar arasındaki ödül dağılımını etkilediği, (ii) insanların adalete dair düşünce ve beklentilerini etkilediği, (iii) alışveriş partneri için maliyeti yüksek yaptırımlar içerdiği için karşılıklılığı engeller. Şimdi gücün karşılıklılığı engelleyen bu işlevlerini biraz açalım.

Karşılıklılığı engelleyen başlıca faktörlerden birisi, insanların farklı miktar ve değerde kaynaklara sahip olmasıdır. Hatırlanacağı gibi, Homans (1961) ve Blau’ya (1964) göre, güç ve otorite, bazı insanların diğerlerinden daha değerli kaynaklara sahip olup onlara kolayca vazgeçemeyecekleri hizmetler sunmalarından kaynaklanır. Homans (1961:284-286) bu bağlamda, birinin diğerine bir eylem tavsiyesinde bulunarak onu etkilemesi ve böylece ondan toplumsal onaylama gibi nadir bulunan değerli bir karşılık elde etmesi örneğini verir. Homans’a göre birisi bu yolla daha fazla sayıda kişiyi etkileyerek daha fazla toplumsal onaylama elde edebilir. Elde ettiği bu toplumsal onaylama söz konusu kişiye diğerlerinin gözünde itibar kazandırır ve kazandığı bu itibar da ona diğerleri üzerinde otorite sağlar.

Blau da (1964:169) benzer şekilde düşünür. Ona göre, ihtiyaç duyulan fakat başka iyiliklerle karşılığı ödenemeyen değerli kaynaklar (örneğin, değerli tavsiye, koruma, iş sağlama, mesleki hizmetler vb.) insan ilişkilerinde güç sorununu ortaya çıkarır. Örneğin, işiyle ilgili sorunlar hakkındaki değerli bir tavsiyeyi başka iyiliklerle ödeyemeyen bir kişi, onu saygı ve itaatle ödemek zorunda kalabilir. Ayrıca gerekli korumayı vatandaşlarına temin eden devlet, işçilerine ihtiyaç duydukları işi sağlayan işveren ve topluma gerekli hizmetleri sunan iş kolları/meslekler, diğerlerini kendilerine bağımlı kılar ve onları potansiyel olarak güçlerine tebaa/kul yapar (Blau, 1964:118).

Görüldüğü gibi, Homans ve Blau'ya göre, toplumsal alışverişlerde güç ve otorite, başkalarından elde edilen faydaların benzer faydalarla ödenemeyip "itaat" ile ödenmesinden kaynaklanır. O halde denilebilir ki şayet insanlar başkalarından elde ettikleri faydaları eşdeğer karşılıklarla ödeyebilselerdi onu itaat yoluyla ödemek zorunda kalmayacaklardı. İnsanların eşdeğer kaynaklara sahip olması (ya da en azından sahip olunan kaynaklar açısından insanlar arasındaki farkın az olması) içinse kaynakların insanlar arasında adil bir şekilde dağıtılmış olması gerekir. Fakat ödül dağılımının başlıca belirleyicisi olan güç, adil dağıtım ilkesini ihlal edebilir. Mikro analiz düzeyinde yapılmış olan bazı deneysel araştırmalarda da (örn. Cook ve Hegdvedt, 1986:20) bu fikri destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Bu araştırmalar, alışveriş ilişkilerinde bulunan güç dengesizliklerinin, kârın insanlar arasında eşit olmayan bir şekilde dağıtılmasıyla sonuçlandığını göstermiştir. Nitekim alışverişlerden elde edilen kârdan güç bakımından avantajlı pozisyondaki aktörlere güç bakımından dezavantajlı pozisyondaki aktörlerden daha fazla pay düşmektedir. Böylece güç, insanlar arasında ödül dağılımını etkilemek suretiyle insanların sahip oldukları kaynakları da etkilemiş olmakta, bu yolla bazı insanların diğerlerinden daha değerli veya daha fazla kaynağa sahip olmasına katkı yapmış olmaktadır.

Güç, insanlar arasındaki ödül dağılımını etkilediği gibi hak edilen ödüller ve meşru olan davranışlar hakkındaki beklentileri de etkiler. İnsanların adil ve hakkaniyetli bir dünyaya inanma ihtiyacı vardır ve güç insanlara böyle bir dünyanın nasıl mümkün olabileceğini öğretme ve onları ikna etme konusunda çeşitli imkanlara sahiptir. Bu suretle güçlüler, kendi katkılarının daha büyük ödül almaya layık olduğuna başkalarını ikna edebilirler. Güçlülerin adalet normlarını etkilemesi durumunda bu normların avantajlı kişilerin eylemlerini meşrulaştırma ihtimali dezavantajlı kişilerin eylemlerini destekleme ihtimalinden daha yüksektir. Böylece, güç yapılarıyla adalet normları birbirlerini dışlayıcı olmaktan ziyade birbirlerini kucaklayıcı olacaklardır (Molm, 1997:207).

Bir ilişkide nispeten daha az güçlü tarafın daha güçlü taraf karşısında kaybedeceği daha fazla şey olur. Yani güç alışveriş ilişkisinde partner üzerinde maliyeti yüksek yaptırımlar içerir. Zira güç uygulayan ile kendisine güç uygulananın birbirlerine verebilecekleri zarar eşit değildir. Güç açısından avantajlı kişiler, partnerlerine, partnerlerinin onlara karşılık olarak yükleyebileceğinden daha büyük maliyet yükleyebileceğinden dolayı farklı güç pozisyonundaki kişiler güç kullandıkları zaman birbirleri için farklı sonuçlar üretirler (Molm, 1997:258).

Güç ve otorite, sahip olunan değerli kaynaklar ve bu kaynakların ihtiyaç sahiplerine sunulmasıyla ilişkilendirildiği için alışveriş teorilerinde zorlayıcı (cezalandırıcı) güç konusu üzerinde yeterince durulmamıştır. Nitekim

Homans (1961:26-28) cezalandırılan kişide düşmanca duygular uyandırabileceğinden ve ortadan kalkmasıyla birlikte davranışlar kısa sürede eski haline geri döneceğinden dolayı ceza kullanımının insan davranışlarını değiştirme noktasında yetersiz olduğunu düşünür. Blau (1964:225-226) da bu konuda Homans gibi ceza kullanımının insan davranışlarını yönlendirmede pek etkili bir yöntem olmadığını savunur. Ona göre, ceza kullanımı, çocuklarda, uygunsuz davranışın bastırılması, saldırganlık eğilimleri, kaygı, zayıf üst benlik gibi problemlere yol açabilir ve bu problemler de başka uygunsuz davranışlara yol açar. Cezanın davranış üzerinde kalıcı bir etki yaratmasını pek muhtemel görmeyen Blau için (1964:118) ödüller bağımlılığı doğrudan yaratırken, ceza tehdidi onu ancak dolaylı olarak yaratır. Sonuç olarak, Homans gibi Blau için de insan davranışlarını değiştirmede ödül kullanımı ceza kullanımından hem daha etkili hem de daha uygun bir yöntemdir.

Zorlayıcı güç konusunun alışveriş teorisinden dışlandığını belirten Molm (1997:44-47), zorlamanın, alışveriş teorisyenlerinin iddia ettiği gibi tek seferlik olaylarla (Homans'ın haydut ve kurban örneğinde olduğu gibi) veya insanların fiziksel olarak kaçamadıkları ilişkilerle (örneğin hapisaneler, toplama kampları, askeri eğitim kampları, kölelik vb.) sınırlı olmadığını savunur. Ona göre, bütün toplumsal ilişkiler zaman zaman ödül ve cezaların bir karışımını içerir ve genellikle bir dereceye kadar olan zorlama insanları hemen ilişkileri bırakmaya götürmez. Olumsuz sonuçlarına rağmen insanların zorlayıcı ilişkileri sürdürmeleri, diğer seçeneklerin daha az istenir olmasından veya ilişkiyi terk etmenin mevcut sıkıntıyı azaltmaktan ziyade artırabileceğinden dolayı olabilir. Evlilik kurumu içerisinde kötü davranışlara maruz kalan kadınların yine de evliliklerini sürdürmeyi seçmeleri buna örnek olarak verilebilir. Böyle bir durumda kadınlar muhtemelen evliliği sonlandırmanın daha zor ve maliyetli olacağını düşündüklerinden onu sürdürmeyi tercih etmektedirler.

Sonuç olarak, gerek gücün karşılıklılık üzerindeki olumsuz etkileri gerekse deneysel çalışmalardan elde edilen bulgular dikkate alındığında güç ile karşılıklılık olgularının birbiriyle örtüşmekten ziyade birbiriyle çatıştığı görülmektedir. Karşılıklılık, çoğu sosyoloğun da işaret ettiği gibi, bir toplumdaki denge ve uyumla ilişkilidir. Dolayısıyla karşılıklılık güçten ziyade adalet kavramına yakın bir anlam içerir. Bir sonraki kısımda karşılıklılık kavramının adalet ile olan ilişkisine odaklanılacaktır. Burada kavramın alışverişle aynı anlamda kullanılmasının yol açtığı sorunlar ve bunların nasıl giderilebileceği tartışılacaktır.

3.2. Karşılıklılık kavramının alışverişten farkı ve adaletin karşılıklılık yoluyla tanımlanması

Anlam ve kullanım olarak adalete daha yakın olduğu halde karşılıklılığın güç ile ilişkilendirilebilmesi onun alışverişle aynı anlamda kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca alışveriş kuramlarında alışverişi yapılan şeylerin niteliğiyle ilgilenilmemesi (Bredemeier, 2010: 472-473) de bu kavramın anlamının muğlak kalmasına sebep olmuştur. Böylece anlamı belirsizleşen kavram, birbirinden farklı ve hatta zıt kullanımlar için müsait hale gelmiştir. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi karşılıklılık bazı araştırmacılar tarafından bir toplumdaki denge ve uyumla ilişkilendirilirken bazıları tarafından güç olgusuyla ilişkilendirilebilmiştir.

Blau (1964:26-27) verdiği bir örnekle karşılıklılığın bir ilişkide nasıl dengeden ziyade dengesizliğe yol açtığını açıklar. Bu örneğe göre, bir kızdan kızın kendisinden hoşlandığından daha fazla hoşlanan bir erkek, kıza daha çekici gelebilmek için onu mutlu edecek yollar (örneğin, kız için para harcamak, sevdiği şeyleri istediği zamanda yapmak vb.) arar. Diyelim ki erkeğin bu çabaları sonucunda kız da onunla ilişki kurma ve birlikte vakit geçirme hususunda onun kadar istekli olsun. Bu durumda aralarındaki çekim karşılıklıdır fakat bu karşılıklılık alışverişteki bir dengesizlik yoluyla kurulmuştur. İkisi de ilişkiden tatmin edici ödüller alsa da bu, onların ilişkiye dengeli bir biçimde katkı yaptıkları anlamına gelmez. Nitekim kızın erkeğe eşlik etmesi haddi zatında yeterli bir ödülken erkeğinki böyle değildir. Onun kızı mutlu etmek için ekstra bir çaba sarf etmesi gerekir. Bu da ilişki açısından kıza bir anlamda daha önemli veya üstün yapar. Blau yakın ilişkilerin çoğunda (evlilikler, kısa süreli veya uzun süreli arkadaşlıklar vb.) durumun böyle olduğunu, bu ilişkilerde taraflar arasındaki çekimin katkılardaki bazı dengesizliklerin sonucu olduğunu belirtir. Ona göre, bir ilişkide taraflar arasında mükemmel bir dengenin kendiliğinden gerçekleşmesi sık rastlanan bir şey değildir.

Blau tarafların dengesiz katkılar yaptığı bu ilişkiyi söz konusu dengesizliğe rağmen karşılıklı olarak nitelendirir. Halbuki böyle bir ilişkinin “karşılıklıktan” ziyade “alışveriş” olarak nitelendirilmesi daha uygundur. Çünkü alışveriş kavramı bireylerarası ilişkilerde her türlü alışverişleri kapsayabilecek kadar geniş bir anlam içerirken, karşılıklılık, yalnızca dengeli ilişkileri anlattığından dolayı alışverişten daha dar bir anlam içerir. Esasen karşılıklılık ile alışveriş kavramları arasında böyle bir ayırım yapılmadığında taraflar arasındaki dengesizliğin en ileri boyutta olduğu ilişkiler bile karşılıklı olarak görülebilir ki bu da kavramın içeriğinin boşaltılması veya çarpıtılması sonucunu doğurur. Örneğin karşılıklılıkla alışveriş aynı anlamda kullanıldığında bir köle ile efendisi arasındaki ilişkiyi bile karşılıklı olarak tanımlamamız gerekir zira böyle bir ilişkide bile bazı alışverişler söz

konusudur. (Köle efendisine birtakım hizmetler sağlarken, efendi de kölesine onun yiyecek, giyecek, barınma gibi ihtiyaçlarını temin eder). Fakat böyle bir ilişki karşılıklı olarak tanımlanamaz, tanımlandığında karşılıklılık kavramı “denge” ve “adalet”e dair içeriğinden ayrılmış ve artık başka bir şeyi ifade eden bir kavram haline gelmiş olur. Bu nedenle karşılıklılık ile alışveriş kavramları arasında net bir sınır çizilmelidir.

Molm ve meslektaşlarının açıklamalarına bakıldığında karşılıklılığı alışverişten kısmen de olsa farklı bir yerde konumlandıkları görülür. Onlar, karşılıklılığı adalet kavramıyla ilişkilendirmiş ve kavramın içeriğini kısmen de olsa netleştirmişlerdir. Molm, karşılıklılığı, “elde edilen faydalar karşılığında fayda sağlamak” olarak tanımlar (2010: 119) ve “karşılıklılık idealinin toplumsal alışverişin en adil şeklini tanımlayan bir temel olarak kullanışlı olduğunu” (Molm vd. 1993: 23) belirtir. Molm vd.’ne göre (1993:23) karşılıklılık şu üç ögeyi içerir:

- I. Bir aktörün davranışı diğeri üzerinde olumsuzdur.
- II. Davranışlar işlevsel olarak muadil davranışlarla geri ödenir (Örneğin, iyilik iyilikle, kötülük kötülükle geri ödenir).
- III. Her aktör tarafından kazançların değeri takriben eşit olarak alınır.

Onlara göre (1993:23) alışverişler, azami ölçüde olası, işlevsel olarak muadil ve kıymet olarak eşit olduğunda mükemmel bir şekilde karşılıklıdır. Alışverişlerin azami ölçüde olası olması demek alışverişteki olumsuzluğu, yani karşılıkların ödenip ödenmeyeceği konusundaki belirsizliği ifade eder. (Daha önce de belirtildiği gibi, karşılıklı alışveriş sözleşmeli alışverişten daha olumsal olması yönünden farklılaşmaktadır. Çünkü sözleşmeli alışveriş açıkça belirtilmiş şartlar içeren bir sözleşme çerçevesinde gerçekleştiğinden dolayı taraflar için bağlayıcılık taşırken ve bu nedenle daha belirli ve risksizken, karşılıklı alışveriş ortada herhangi bir sözleşme olmadığından dolayı daha belirsiz ve risklidir). Alışverişlerin işlevsel olarak muadil olması demek onların işlevsel açıdan benzer olması demektir. Örneğin, iyiliğin iyilikle, zararın zararla karşılık bulması. Kıymet olarak eşit olması da aktörler için alışveriş yapılan şeylerin değerinin eşit olması demektir.

Karşılıklılığın unsurları olarak zikredilen bu maddelerden ilkinde belirtilen husus bir farklılık yaratmazken ikinci ve üçüncü maddede belirtilen husus karşılıklılık ile alışveriş arasında bir farklılık ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ilk maddede belirtilen “bir aktörün davranışının diğeri üzerinde *olumsal* olması” yukarıda da açıklandığı gibi toplumsal ilişkilerde alışveriş partnerine yapılan iyiliğin geri dönüp dönmeyeceğine dair belirsizlik ve ihtimaliyet anlamına gelir. Karşılıklı ilişkiler için geçerli olan bu olumsuzluk durumu alışveriş ilişkileri için de geçerli olabilir. Yani bir alışveriş ilişkisinde

de verilenlerin geri dönüp dönmeyeceği belirsiz ve ihtimale dayalı olabilir. Dolayısıyla, olumsuzluk, “karşılıklı alışverişi” “sözleşmeli alışverişten” ayırma da “karşılıklılığı” “alışverişten” ayırmaz.

İkinci maddede belirtilen “davranışların *işlevsel olarak muadil* davranışlarla geri ödenmesi” karşılıklılığı alışverişten ayırır. Çünkü işlevsel olarak muadil olabilmesi için davranışların her iki tarafa benzer etkiyi yapması gerekir. Yani örneğin bir taraf diğerine fayda veren bir davranış ortaya koyarken diğer taraf ona zarar veren bir davranış değil, aynı şekilde fayda veren bir davranış sergilemelidir ki ilişkide karşılıklılıktan söz edilebilsin. Bir davranışın taraflara nasıl bir etki yaptığı ise davranışın niteliğini gündeme getirir. Dolayısıyla bir alışveriş ilişkisi davranışların aynı nitelikte olmasını gerektirmezken, farklı nitelikteki davranışlar da alışveriş kapsamına girebilirken, bir karşılıklılık ilişkisi davranışların nitelik olarak aynı olmasını ve taraflara aynı etkiyi yapmasını gerektirir. Örneğin, birbirleriyle doğrudan alışveriş ilişkisinde bulunan iki kişi düşünelim. Bunlardan biri diğerine işiyle ilgili değerli bir tavsiye sağlıyor olsun. Diğer de bu değerli tavsiye karşılığında ona toplumsal onaylama ve itibar sağlıyor olsun. Bu iki kişinin birbirlerine sağladıkları şeylerin “işlevsel olarak muadil” olduğunu söyleyebilir miyiz? Diğer bir ifadeyle bu kişilerin davranışları birbirine aynı etkiyi yapmakta mıdır? Davranışların aynı etkiyi yapabilmesi için nitelik olarak benzer olması gerekir fakat burada söz konusu davranışların nitelik olarak aynı veya benzer olduğunu söylemek mümkün değildir. Burada diğer tarafa yapılan katkılardan birisi bilgiye ilişkin bir katkı (tavsiyeyi değerli yapan tavsiye verenin konu hakkındaki fazla bilgisidir) iken diğer de duyguya ilişkin bir katkıdır (toplumsal onaylama ve itibar kişiyi duygusal olarak etkiler). Dolayısıyla burada tarafların birbirlerine yaptıkları katkılar farklı nitelikte olduğundan dolayı bunların işlevleri de farklı olup, bu alışveriş bu kişiler arasında bir karşılıklılık ilişkisi oluşturmaz. Yani burada bir alışveriş ilişkisi vardır fakat bir karşılıklılık ilişkisi yoktur.

Benzer bir örnek şöyle olabilir: Bir evlilik ilişkisinde eşlerden birinin diğerine “sadakât” sağlarken, diğerinin bunun yerine “para” sağladığını farz edelim. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bu ilişkide de tarafların ilişkiye olan katkıları birbirlerini aynı şekilde etkilemez. Bunun sebebi yine tarafların ilişkiye katkılarının nitelik olarak aynı olmamasıdır. Burada taraflardan biri ilişkiye maddi bir katkı olan “para”yı sağlarken, diğer de ona manevi bir katkı olan “sadakât”i sağlamaktadır. Nitelik olarak farklı olan bu katkıların eşler üzerindeki etkisinin aynı olması mümkün değildir zira ilişkiye para sağladığı için sadakat sağlama görevinden muaf sayılan taraf diğerine manevi olarak zarar verirken diğer taraf ona yalnızca maddi açıdan zarar verebilir. Dolayısıyla farklı katkıların farklı işlev ve etkileri vardır. Bu nedenle bir ilişkide katkılar nitelik olarak farklı olduğunda karşılıklılık mümkün değildir.

Üçüncü maddede belirtilen, “karşılıklı bir ilişkide her aktör tarafından kazançların değerinin takriben eşit olarak alınması” kuralı ikinci maddeyle bağlantılı olarak ele alınırsa karşılıklılığı alışverişten ayıran bir unsur olarak görülebilir. İkinci maddeden hatırlanacağı gibi davranışların işlevsel olarak muadil davranışlarla geri ödenebilmesi için tarafların ilişkiye yaptıkları katkıların nitelik olarak aynı olması gerekir. O halde üçüncü maddede belirtilen bu ifadeyle kastedilen, bir alışverişte takas edilen “aynı nitelikteki” şeylerin aktörler tarafından eşdeğer olarak görülmesidir. Çünkü takas edilen şeylerin niteliği farklı olduğunda ikinci maddede belirtilen koşul ihlal edilmiş olur ve karşılıklılık gerçekleşmez. Zaten mantıksal olarak bakıldığında da mükemmel bir karşılıklılık için takas edilen şeylerin aynı nitelikte olması yetmez, değer açısından eşit olmaları da gerekir. Aynı nitelikteki iki şeyin örneğin para ile kıyafetin takas edildiğini düşünelim. Burada tarafların takas ettikleri şeyler aynı nitelikte olsa da eşdeğer olmadıkları zaman yine adil bir alışveriş gerçekleşmiş olmaz. Bahsi geçen örnekte, kıyafet ederinden daha pahalıyla satılmışsa alıcı, daha ucuza satılmışsa satıcı sömürülmüş olur. Kıyafet tam değerinde satılmalıdır ki kimse sömürülmüş olmasın. O halde, denilebilir ki bir ilişkide karşılıklılıktan söz edilebilmesi için hem alışveriş yapılan şeylerin nitelik olarak aynı olması hem de aynı nitelikte olan bu şeylerin kıymet olarak eşit olması gerekir.

Molm vd.’nin (1993) mükemmel bir karşılıklılığın gerekleri olarak ileri sürdükleri şartların -ilki değilse de- son iki maddesi, karşılıklılığın alışverişten farklı olduğu anlamına gelmektedir. Karşılıklılık ile alışveriş kavramlarını birbirinden ayırma gibi bir girişimleri olmasa da ortaya koydukları fikirlerden bu kavramlar arasında ayırım yaptıkları sonucuna ulaşabilmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışmada karşılıklılık ile alışveriş kavramları arasındaki farklar aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

1. Karşılıklılık bir ilişkide denge ve adaleti çağrıştırırken, alışveriş kavramı böyle bir çağrışım yapmaz.
2. Karşılıklılık (denge ve adaleti çağrıştırdığından dolayı) bir “değer yargısı” içerirken alışveriş kavramı böyle bir içeriğe sahip değildir.
3. Karşılıklı bir ilişkide katılımcılar ilişkiden aynı şekilde etkilenir ve yaklaşık olarak eşit kazançlar elde ederler fakat bir alışveriş ilişkisinde bu zorunlu değildir. Bir alışveriş ilişkisi için katılımcıların birbirlerinden bir şeyler alıp vermesi yeterlidir. Dolayısıyla her karşılıklı ilişki aynı zamanda alışveriş ilişkisi olsa da her alışveriş ilişkisi aynı zamanda karşılıklı ilişki olmadığından alışveriş karşılıklılıktan daha kapsamlı bir terimdir.

4. Katılımcıların alışveriş ilişkisinden aynı şekilde etkilenmesi ve yaklaşık olarak aynı kazancı elde etmesi için alışveriş yapılan şeyler aynı nitelikte olmalı ve değer olarak da eşit veya denk olmalıdır. Alışveriş ilişkisinde ise alışveriş yapılan şeylerin niteliği ve değeri önemli değildir. Dolayısıyla bir alışveriş ilişkisinde nitelik ve değer açısından tamamen farklı şeyler takas edilebilir.

Bu çerçevede, karşılıklılık kavramı, niteliğine bakılmaksızın bir şeylerin takas edildiği ilişkileri değil, nitelik olarak aynı ve kıymet olarak eşit şeylerin takas edildiği ilişkileri tanımlar. Bu ilişkilerin aynı zamanda (bu çalışmada kastedildiği anlamıyla) adalete uygun olacağı ifade edilebilir. Çünkü adalet, dahil olunan ilişkiden katkıları oranında karşılık almak demektir. İlişkiye katkı ile ondan kazancın nitelik ve değeri farklı olduğunda katkı oranında karşılık alınmamış olur. Katkı ve kazançların nitelik ve değeri aynı olduğunda ise katılımcılar ilişkiden aynı şekilde etkilenir. Diğer bir ifadeyle, bir taraf ilişkiden yarar sağlarken diğer taraf zarar görmez ya da bir taraf diğerinden daha fazla kazanç elde etmez. Bu da kuşkusuz ilişkiyi adalet olgusuna yaklaştırır.

4. Sonuç

Bu çalışmada temel olarak adalet kavramının karşılıklılık yoluyla tanımlanıp tanımlanamayacağı araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, karşılıklılık kavramının adalet kavramıyla aynı doğrultuda, güç kavramıyla ise zıt istikamette olduğu tespit edilmiştir. Gerek deneysel çalışmalardan elden edilen bulgular gerekse güç olgusunun alışveriş ilişkilerinde karşılıklılığı engelleyici özellikleri göstermektedir ki karşılıklılık kavramı güç olgusuyla ilişkilendirilemez. O daha ziyade adalet olgusuna yakın bir kavramdır.

Karşılıklılık kavramının alışverişle aynı anlamda kullanılması ve açık bir tanımının yapılmaması kavram hakkında belirsizliğe yol açmıştır. Bu nedenle, bazı araştırmacılar tarafından toplumsal denge, adalet ve istikrarı sağlayan bir faktör anlamında kullanılan karşılıklılık kavramı, bazı araştırmacılar tarafından insanlar arasındaki güç dengesizliğini yaratan ve sürdüren bir araç anlamında kullanılmıştır. Bu çalışmada kavram hakkındaki bu belirsizlik giderilmeye çalışılmış, Molm ve diğerlerinin (1993) görüşlerinden faydalanılarak karşılıklılık kavramı hakkında bir tanım önerisi sunulmuştur. Bu tanıma göre, bir ilişkide karşılıklılık, ilişkiye dahil olan tarafların ilişkiden aynı şekilde etkilenmesi ve yaklaşık olarak aynı kazancı elde etmesi anlamına gelir. Bunun için de ilişkiye katılan tarafların takas ettikleri şeylerin nitelik ve değer olarak aynı veya benzer olması gerekir.

Bu çalışmada karşılıklılık ve alışveriş kavramları arasındaki farklar şöyle tespit edilmiştir: (i) İlki bir toplumdaki denge ve adaleti ifade etmesinden dolayı değer yüklü bir kavram iken, ikincisi nötr bir kavramdır. (ii) İlkinde ilişkide bulunan taraflar söz konusu ilişkiden aynı şekilde etkilenirken (bir taraf yarar görürse diğer taraf da yarar görür, bir taraf zarar görürse diğer taraf da zarar görür) diğerinde böyle olmak zorunda değildir. Nitekim bir alışveriş ilişkisi her türlü alışverişi kapsadığından taraflar ilişkiden aynı şekilde etkilenmeyebilir. Örneğin, bir kişi kendisine bahşedilen “değerli bir tavsiyeyi” benzer bir karşılıkla ödeyemeyip “itaatle” öderse bu kişiler arasında bir güç ilişkisi ortaya çıkar ve taraflar ilişkiden farklı şekilde etkilenir. (iii) Her karşılıklı ilişki aynı zamanda alışveriş ilişkisiyken, her alışveriş ilişkisi aynı zamanda karşılıklı ilişki değildir. (iv) İlkinde nitelik ve değer olarak aynı veya benzer şeyler takas edilirken ikincisinde niteliğine bakılmaksızın her şey takas edilebilir.

Karşılıklılık kavramı alışverişten ayrılarak yukarıda belirtildiği şekilde tanımlanırsa her şeyden önce kavram kargaşası sona ermiş ve kavramın anlamı netleşmiş olur. Ayrıca kavram, bazı araştırmacılar tarafından kullanılan “toplumda denge ve istikrarı sağlayan bir prensip”, “insan ilişkilerinde ulaşılması arzu edilen bir ideal”, “uyulması gereken bir kural veya yükümlülük” gibi anlamlarına daha uygun bir içeriğe sahip olmuş olur. Diğer taraftan, içeriği bu şekilde netleştirildiğinde karşılıklılık, toplumsal ilişkilerde adaleti tanımlayan bir kavram olabilir. Çünkü adalet, herhangi bir alışveriş ilişkisinden tarafların aynı şekilde etkilenip, aynı kazancı elde etmesini gerektirir. Bir ilişkide taraflardan biri yarar görürken diğeri zarar görüyorsa veya tarafların ilişkiden elde ettikleri kazançlar eşit değilse o ilişkide adaletsizlik söz konusu olur. Diğer bir anlatımla, tarafların ilişkiden elde ettikleri kazançlar arasındaki fark arttıkça adaletsizliğin boyutu da artarken, fark azaldıkça adaletsizliğin boyutu da azalır.

5. Kaynakça

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. Leonard Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (c. 2, ss. 267-299). New York; London: Academic Press.
- Becker, H. (1956). *Man in reciprocity*. New York: Prager.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: John Wiley & Sons.
- Brass, D. J. ve Burkhardt, M. E. (1993). Potential power and power use: An investigation of structure and behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 441-470.

- Bredemeier, H. C. (2010). Alışveriş kuramı. (A. Buğra, Çev.). T. Bottomore, R. Nisbet (Ed.) *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (2. bs.). M. Tunçay, A. Uğur, (Yay. haz.) içinde (ss. 463-500). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Cohen, R. L. (1986). Introduction. R. L. Cohen (Ed.) *Justice views from the social sciences* içinde (ss. 1-9). New York: Springer.
- Cook, K. S. (1975). Expectations, evaluations and equity. *American Sociological Review*, 40(3), 372-388.
- Cook, K. S. (2000). Social exchange theory. E. F. Borgatta ve R. J. V. Montgomery (Ed.), *Encyclopedia of Sociology* (2. bs.) içinde (c. 4, ss. 2669-2676). New York: Macmillan Reference USA.
- Cook, K. S. ve Emerson, R. M. (1978). Power, equity and commitment in exchange. *American Sociological Review*, 43(5), 721-739.
- Cook, K. S. ve Hegtvedt, K. A. (1986). Justice and power. H. W. Bierhoff, R. L. Cohen, J. Greenberg (Ed.), *Justice in social relations* içinde (ss. 19-41). New York: Plenum.
- Cook, K. S. ve Rice, E. R. W. (2001). Exchange and power. Jonathan Turner (Ed.), *Handbook of sociological theory* içinde (ss. 699-719). New York: Springer.
- Emerson, R. M. (1962). Power-dependence relations. *American Sociological Review*, 27(1), 31-41.
- Emerson, R. M. (1976). Social exchange theory. *Annual Review of Sociology*, 2, 335-362.
- Gouldner A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review*, 25(2), 161-178.
- Hobhouse, L. T. (1906). *Morals in evolution: A study in comparative ethics*. London, UK: Chapman and Hall.
- Homans, G. C. (1961). *Social behavior: It's elementary forms*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Kidd, R. F. ve Utne, M. K. (1978). Reactions to inequity: A prospective on the role of attributions. *Law and Human Behavior*, 2(4), 301-312.
- Kurczewski, J. (1976). Ambiguous reciprocity. *The Polish Sociological Bulletin*, 34, 5-16.

- Lawler, E. J. (2001). An affect theory of social exchange. *American Journal of Sociology*, 107(2), 321-352.
- Lawler, E. J., Thye, S. R. ve Yoon, J. (2008). Social exchange and micro social order. *American Sociological Review*, 73, 519-542.
- Lerner, M. J. ve Whitehead, L.A. (1980). Procedural justice viewed in the context of justice motive theory. G. Mikula (Ed.), *Justice and social interaction* içinde (ss. 219-256). New York: Springer-Verlag.
- Lévi-Strauss, C. (1969). *The elementary structures of kinship* (Revised ed.). Boston: Beacon.
- Malinowski, B. (1922). *Argonauts of the western pacific*. New York: E. P. Dutton.
- Mauss, M. (1967). *The gift*. New York: Norton.
- Mintzberg H. (1983). *Power in and around organizations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Molm, L. D. (1997). *Coercive power in social exchange*. New York: Cambridge University Press.
- Molm, L. D. (2010). The structure of reciprocity. *Social Psychology Quarterly*, 73(2), 119-131.
- Molm, L. D., Quist, T. M. ve Wiseley, P. A. (1993). Reciprocal justice and strategies of exchange. *Social Forces*, 72(1), 19-44.
- Rytina, S. (1986). Sociology and justice. R. L. Cohen (Ed.), *Justice views from the social sciences* içinde (ss. 117-151). New York: Springer.
- Simmel, G. (1950). *The sociology of Georg Simmel*. (Kurt Wolff, Ed. ve Çev.). Glencoe, Illinois: Free Press.
- Thibaut, J. W. ve Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. New York: John Wiley & Sons.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2004). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (L. Elburuz ve M. R. Ayas, Çev.). İzmir: Punto Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1980).
- Walster, E., Walster, G. W. ve Berscheid, E. (1978). *Equity: theory and research*. Boston: Allyn and Bacon.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum*. (L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Yarın Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1922).

Zelditch, J. M. (2000). Interpersonal power. E. F. Borgatta, R. J. V. Montgomery (Ed.), *Encyclopedia of Sociology* (2. bs.) içinde (c. 2, ss. 1456-1464). New York: Macmillan Reference USA.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 20

**Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Bütçe Açığı
İlişkisi Üzerine Teorik ve Uygulamalı Yaklaşım: Türkiye
Örneği
(Mustafa Torusdağ)**

Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Bütçe Açığı İlişkisi Üzerine Teorik ve Uygulamalı Yaklaşım: Türkiye Örneği

Mustafa Torusdağ

*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
E-mail: mustafatorusdag@yyu.edu.tr*

1. Giriş

Ulusal güvenliğin sağlanması için, ulusların varlıklarının devamlılığı, iç ve dış güvenliklerinin korunması amacıyla savunma harcaması yapılması önemlidir. Savunma harcamaları, ülkelerin bütçelerinde önemli paya sahiptir. Savunma harcamaları kavramı Benoit'in (1973, 1978) çalışmalarında, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemeye yönelik literatürde yer alan ilk çalışmadır ve çalışmada savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi de incelenmektedir. Benoit (1978)'in çalışmasının analiz bulguları doğrultusunda, savunma yükünün incelenen dönem için büyümenin pozitif olarak anlamlı bir belirleyicisi olduğu sonucuna varılmıştır. Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki bu pozitif ilişki literatürde “Benoit hipotezi” olarak tanımlanmaktadır. Benoit (1978)'e göre savunma harcamalarındaki artış, toplam talebin artmasına neden olarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir.

Yüksek düzeyde savunma harcamaları, ülkelerin ekonomileri ve bütçeleri üzerinde yük oluşturarak savunma harcamaları dışında transfer, eğitim, sağlık ve sosyal transfer harcamalarına daha az pay ayrılmasına da neden olmaktadır (Aksoğan ve Elveren, 2012: 266).

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonomik kalkınma literatüründeki ana konulardan birisidir. Bu çalışma 1990-2020 dönemi Türkiye için savunma harcamaları, ekonomik büyüme ve bütçe açığı ilişkisinin incelenmesi amacıyla yapılmaktadır.

2. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi kritik ve tartışılabilir bir konu olmuştur. Savunma harcamalarının büyümeye pozitif etkisi olduğunu ifade eden Benoit hipotezi ve savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki olduğunu ileri süren görüşe göre, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye neden olacağı ve ekonomik büyümenin de daha yüksek savunma harcamalarının yapılmasını

sağlayacağı dolayısıyla savunma harcamaları ve büyüme ilişkisinin birbirini tamamladığı ve bir döngü ile hareket ettiği ileri sürülmektedir (Kusi, 1994). Bir diğer görüşe göre ise, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı ifade edilen nötralite hipotezinin geçerliliğini ifade eden nedensellik ilişkisi mevcuttur (Anwar vd., 2012: 166). Habibullah vd. (2008), Khan (2004), Al-Yousif (2002), Aslam (2007), Galvin (2003), Yıldırım vd. (2005), Looney (1995)'in çalışmalarında da ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında nötralite hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Savunma harcamaları ve büyüme arasında negatif bir ilişkinin dışlama (crowding-out) etkisine dayandığı varsayımından hareketle savunma harcamalarının üretken ve verimsiz kamu harcamaları arasında dengeleyici bir mekanizma özelliğine sahip olduğu ifade edilmektedir. (Apanisile, 2014: 58).

3. Savunma Harcamaları ve Bütçe Açığı İlişkisi

Dışa açık bir ekonomiye sahip bir ülkede makroekonomik dengenin sağlanmasında bütçe açığı önemli bir role sahiptir ve ekonominin denge göstergesidir (Papadogonas ve Stournaras, 2006: 595). İç ekonomik denge özel kesimin tasarruf, yatırım ve bütçe dengesinden oluşmaktadır. Bütçe açığı sorunu ile hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler karşı karşıya kalmaktadır (Altunöz, 2018: 116).

Kamu harcaması içinde yer alan savunma harcamalarında meydana gelen artış ülkelerin vergi yükünü arttırmakta ve ülke ekonomilerinin bütçe açığı sorunu ile karşı karşıya kalmalarına, vergi artışına ve bütçe açığına yol açmaktadır (Chan, 1988).

Savunma harcamalarının iç ve dış borçlanma yoluyla finanse edilmesi olasılığının bulunması ve borçlanma yoluyla finanse edilen savunma harcamalarının ülkelerin ekonomileri üzerinde cari açık, ödemeler dengesi açığı ve bütçe açığı gibi olumsuz etkilerin meydana gelmesine neden olmaktadır (Sheikh vd., 2017: 492).

Bir ülkenin savunmaya ayrılan bütçesi yanısıra McKinlay (1989)'in çalışmasında ifade edildiği üzere bir ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) savunma harcamalarının en iyi belirleyicisi olduğu ifade etmektedir. Dış politika, silahlanma yarışları, dış saldırganlık vb. gibi diğer ekonomik olmayan değişkenlerin de savunma harcamalarının önemli belirleyicileri olduğu açıklanmaktadır (Ukwueze vd., 2018: 404).

Savunma harcamalarının devlet gelirlerini aşan kısmının bütçe açıklarına neden olması ve ülkelerin iç finansman kaynaklarının yetersiz kalması

durumunda oluşan bütçe açıkları dış borçlanma yoluna gidilerek karşılanmaktadır. Ayrıca savunma harcamaları yapan ülkelerin yüksek teknolojiyi ithal ara girdi yaparak yerli silah üretimi yapmaları da döviz talebinde artışa da neden olabilmektedir. (Smyth ve Narayan, 2009: 239; Dunne vd., 2004a: 181).

4. Literatür İncelemesi

Savunma harcamaları ve büyüme ilişkisine yönelik literatür incelemesi yapıldığında, Ateşoğlu (2009), Khan (2004), Sandler ve Hartley (1995), Yıldırım vd. (2005)'in çalışmalarının analiz bulguları da Benoit (1978)'in çalışmasını desteklemektedir ve Benoit Hipotezi'nin geçerliliğini doğrulamaktadır. Shahbaz vd. (2013), Dunne (2012), Hou ve Chen (2013), Dunne ve Tian (2015), d'Agostino vd. (2017) savunma harcamalarındaki artışın özellikle Dunne (2012)'nin de ifade ettiği üzere az gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerini bozduğu ileri sürülmektedir. Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu ifade edilmiştir (Arshad vd., 2017: 165). Mueller ve Ateşoğlu, (1993); Murdoch, Pi ve Sandler, (1997); Shieh, Lai ve Chang, (2002); Wijewerra ve Webb, (2011); Yıldırım, Sezgin ve Öcal, (2005)'in çalışmalarında da savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğine yöneliktir. Bu görüşün savunucularına göre, savunma harcamaları vergilerle veya borçlanmayla finanse edildiğinden dolayı, savunma harcamalarının özel yatırımları engelleyeceği ve dışlayacağı (crowding-out effects) ileri sürülmektedir. Ayrıca kaynakların eğitim ve sağlık hizmetleri gibi daha üretken devlet harcamalarından uzaklaşmasına neden olacağı da ifade edilmektedir (Wu vd., 2016: 286).

Savunma harcamaları ve büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar değerlendirildiğinde, Deger ve Smith (1983), Deger (1986), Faini, Annez ve Taylor (1984), Mintz ve Huang (1990, 1991), Ward ve Davis (1992), Deger ve Sen (1995), Ateşoğlu (2002), Klein (2004), Kentor ve Kick (2008), Shahbaz vd. (2011) savunma harcamalarının fırsat maliyeti nedeniyle ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği ileri sürülmektedir. Looney (1994), Cappelen, Geditsch ve Bjerkholt (1984) çalışmalarında negatif yönlü ilişki olduğu bulunmuştur.

Bütçe açığı ve savunma harcamaları ilişkisini incelemeye yönelik literatür incelemesi yapıldığında, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi yanısıra bütçe açıklarının ekonomik etkileri hususunda da henüz literatürde bir fikir birliği oluşmadığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Yine dataylı

literatür incelemesi savunma harcamaları ve bütçe açığı ilişkisini ele alan çalışmalar arasında daha çok dolaylı bir biçimde savunma harcamalarının iç ve dış borçlanma ile ilişkisi üzerinden ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre katkısı bir yönüyle de savunma harcamaları ve bütçe açığı ilişkisinin doğrudan ele incelenmiş olmasıdır.

Ekonomik büyüme ve bütçe açıklarını incelemeye yönelik literatür incelemesi yapılması sonucu genel bir literatür değerlendirilmesi yapıldığında, bütçe açıklarında meydana gelen artışın özel tasarruf artışı ile desteklenmemesi durumunda ulusal tasarrufların, yatırımların ve ulusal milli gelirin azalması ile sonuçlanabilmektedir.

Fischer (1993)'e göre, küçük bütçe açıklarının büyümede devamlılık sağlanması açısından yararı olmakta ve bütçe açıklarının artması durumunda büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Esterly ve Rebelo (1993) devlet bütçe fazlalarının büyüme ve özel yatırımları pozitif yönde etkilediğini ifade etmektedir. Oxley (1994) çalışmasında İngiltere için büyüme ve bütçe açıkları ilişkisini ele almış ve büyümeden bütçe açıklarına doğru nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır. Adak (2010) çalışmasında bütçe açıklarının büyümeye etkisini incelemiş ve bütçe açığının büyüme üzerinde 24% negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır. Hayırlı (2012)'nin çalışmasında da bütçe açıkları ve büyüme arasında negatif bir etki olduğu sonucuna varılmıştır (Ceyhan ve Koç, Yıldız, 2017: 23, 24).

5. Ekonometrik Uygulama

Bu çalışmada savunma harcamaları ekonomik büyüme ve bütçe açığı ilişkisi Türkiye için incelenmektedir. Çalışmada, Bütçe/GSYİH oranı %'lik değişimi, ekonomik büyüme %'lik değişimi ve savunma harcamaları/GSYİH oranı %'lik değişimi değişkenleriyle Eviews 10.0, Stata 12.0 ve Gauss 10.0 ekonometrik programları analizi yapılmıştır. Çalışmanın analiz bulguları doğrultusunda Türkiye'nin savunma harcamaları, büyüme ve bütçe açığı göstergeleri arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün incelenmesi ve yorumlanması yanısıra incelenen dönem aralığında Benoit Hipotezinin Türkiye için geçerli olup olmadığının yorumlanması da amaçlanmaktadır.

Bütçe değişkeni 'www.theglobaleconomy.com' veri tabanından, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri ise, 'data.worldbank.org' veri tabanından elde edilmiştir. 1990-2020 dönemi için Türkiye zaman serisi analizi yöntemlerinden ADF birim kök testi, Bayer-Hanck (2012) eşbütünleşme testi ve Hacker-Hatemi (2006) nedensellik testleri uygulanarak analizi yapılarak incelenmektedir.

Tablo 1. ADF (1981) Birim Kök Testi

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi Bulguları	
	Düzye I(0)	Birinci Fark I(1)
Bütçe Açığı	-3.316** (0.0230)	6.599** (0.000)
Büyüme	-5.682** (0.0001)	-9.396** (0.000)
Savunma Harcamaları	-1.136 (0.6877)	-5.935** (0.000)

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

ADF (1981) birim kök testi bulguları incelendiğinde, bütçe açığı (%5) ve büyüme (%5)'nin düzeyde durağan olduğu görülmekteyken savunma harcamaları değişkeninin ise (%5) anlamlılık düzeyinde düzeyde durağan olmadığı ancak birim kök testi uygulanarak serinin fark durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Gecikme Uzunluğu Seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-182.368	NA	312.811	14.259	14.404	14.300
1	-150.301	54.267*	53.436*	12.484*	13.065*	12.651*
2	-142.660	11.168	61.340	12.589	13.605	12.881
3	-135.727	8.532	78.237	12.748	14.199	13.166
4	-126.137	9.590	88.684	12.702	14.590	13.246
5	-120.141	4.612	153.438	12.933	15.256	13.602

* : Uygun gecikme uzunluğu.

Tablo 2'de eşbütünleşme analizine geçilmeden önce LR, FPE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterleri dikkate alınarak serilerin gecikme uzunluğunun LR, FPE, HQ bilgi kriterlerine bakılarak gecikme uzunluğunun 2 olduğu yönünde karar verilmektedir.

Table 3. Bayer-Hanck (2012) Eşbütünlük Testi

Model 1: Savunma Harcamaları = f(Bütçe, Büyüme)				
	Engle-Granger	Johansen	Banerjee	Boswijk
p-values	0.921	0.497	0.261	0.345
Test Statistics	-1.358	12.745	-1.630	7.966
Fisher Type Test Statistics, Bayer Hanck Test				
EG-J:	1.5584	10% critical value: 8.479		
EG-J-Ba-Bo:	6.373	10% critical value: 16.444		

Model 2: Bütçe = f(Savunma harcamaları, Büyüme)				
	Engle-Granger	Johansen	Banerjee	Boswijk
p-values	0.559	0.497	0.427	0.451
Test Statistics	-2.343	12.745	-2.230	6.126
Fisher Type Test Statistics, Bayer Hanck Test				
EG-J:	2.557	10% critical value: 8.479		
EG-J-Ba-Bo:	5.846	10% critical value: 16.444		

Model 3: Büyüme = f(Savunma Harcamaları, Bütçe)				
	Engle-Granger	Johansen	Banerjee	Boswijk
p-values	0.091	0.497	0.058	0.100
Test Statistics	-3.469	12.745	-3.427	12.236
Fisher Type Test Statistics, Bayer Hanck Test				
EG-J:	8.610	10% critical value: 8.479		
EG-J-Ba-Bo:	16.459	10% critical value: 16.444		

***, **, * değişkenlerin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 3'te ifade edilen, Bayer-Hanck (2012) eşbütünleşme testi analiz bulguları doğrultusunda, büyüme değişkeninin bağımlı değişken olarak alındığı model 3'te eşbütünleşme test istatistiğinin (EG-J ve EG-J-Ba-Bo) kritik değerden büyük olmasından dolayı seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını belirten temel hipotez reddedilmektedir ve değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ifade eden alternatif hipotezin geçerli olduğu kabul edilmektedir. Buradan büyümenin bağımlı değişken olarak alındığı model 3 dikkate alındığında, uzun dönemde sırasıyla savunma harcamaları ve bütçe açığının büyümeyle eşbütünleşik olduğu sonucuna varılmaktadır.

Table 4. Hacker-Hatemi (2006) Nedensellik Testi

Causality Direction	w-stat (MWald) stat.	Kritik Değerler		
		%1 (***)	%5 (**)	%10 (*)
Bütçe Açığı → Savunma Harcamaları	1.585	13.801	7.358	5.540
Savunma Harcamaları → Bütçe Açığı	5.193*	12.475	7.108	2.823
Bütçe Açığı → Ekonomik Büyüme	0.766	11.805	7.213	5.131
Ekonomik Büyüme → Bütçe Açığı	4.946*	11.341	6.908	4.735
Savunma Harcamaları → Ekonomik Büyüme	1.761	8.334	4.335	2.909
Ekonomik Büyüme → Savunma Harcamaları	4.264	11.597	6.860	5.159

Not: Bootstrap kritik değerlerine 10.000 döngüde ulaşılmıştır. ***, **, * değişkenlerin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

Hacker-Hatemi (2006) nedensellik testinin analiz bulgularının ifade edildiği tablo 4'te, savunma harcamalarından bütçe açığına doğru (%10) tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve ekonomik büyümeden de bütçe açığına doğru (%10) tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Savunma harcamaları ve büyüme arasında nedensellik ilişkisi olmadığından nötrallite hipotezinin geçerli olduğu ifade edilmektedir. Yine savunma harcamalarındaki artışın büyümeye neden olduğunu ifade eden Benoit hipotezinin de Türkiye için geçersiz olduğu sonucuna varılmıştır..

6. Sonuç

Benoit (1978), literatürde yer alan çalışmalar arasında savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru pozitif nedensellik ilişkisi

olduğunu ileri süren ilk görüşü temsil etmektedir. Benoit'e göre savunma harcamaları, toplam talebi artırarak daha yüksek bir ekonomik büyüme düzeyi sağlamaktadır. Bu bağlamda savunma harcamalarının, toplam talepteki artışın yatırım seviyesini yükselteceği ve daha fazla istihdam olanakları sağlayarak daha yüksek bir ekonomik büyüme düzeyi sağlayacağı yönüyle de izah bulmaktadır.

Savunma harcamaları yapılmasında ülkelerin jeopolitik konumlarının belirleyici olması yanısıra, ülkelerin refahının korunması için de savunma harcaması yapılmaktadır. Savunma harcamalarına ayrılan pay, savunma harcamalarının ekonomik etkisi yanısıra komşu ve rakip ülkelerin savunma harcamaları düzeyinde de etkili olmaktadır. Ülkelerin ekonomik olarak faaliyetlerinin sürdürülebilir olması öncelikle yerli ve uluslararası yatırımcılara istikrarlı ve güvenli bir ekonomik faaliyet ortamı sunabilmeleriyle de ilişkilidir. Ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çekebilmelerinde de savunma harcamalarının rolü önemlidir.

Savunma harcamaları genel olarak ekonominin özel olarak da savunma ekonomisinin bir alanıdır. Bir ülkenin savunma harcamalarının olası belirleyicileri arasında ülkelerin büyüme düzeyidir. Bu nedenle bu çalışmada 1990-2020 dönemi için savunma harcamaları, ekonomik büyüme ve bütçe açığı ilişkisi Bayer-Hanck (2012) eşbütünleşme testi ve Hacker-Hatemi (2006) nedensellik testi ile Türkiye için incelenmektedir. İncelenen dönemde Türkiye'de, Hacker-Hatemi (2006) nedensellik analiz bulguları doğrultusunda, savunma harcamalarından bütçe açığına ve ekonomik büyümeden de bütçe açığına doğru nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur. Ekonomik büyümeden bütçe açıklarına doğru nedensellik ilişkisi bulunması Oxley (1994)'in çalışmasının analiz bulguları ile örtüşmektedir. Ayrıca savunma harcamaları ve büyüme arasında nedensellik ilişkisinin bulunmaması sonucunda, Türkiye için Nötralite Hipotezinin geçerli olduğunu ifade eden analiz bulgusu Habibullah vd. (2008), Khan (2004), Al-Yousif (2002), Aslam (2007), Galvin (2003), Yıldırım vd. (2005), Looney (1995)'in çalışmalarının analiz bulgularıyla örtüşmektedir. Ayrıca savunma harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi arttırdığını ifade eden Benoit Hipotezi'nin geçersiz olduğu bulunmuştur.

7. Referanslar

- Adak, M. (2010). Kamu Açıkları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 159, 233-243.
- Aksoğan, G. & Elveren, A. (2012). Türkiye'de Savunma, Sağlık ve Eğitim Harcamaları ve Gelir Eşitsizliği (1970-2008): Ekonometrik Bir İnceleme. *Sosyoekonomi*, 17(17), 263-280.

- Al-Yousif (2002). Defense Spending and Economic Growth: Some empirical evidence from the Arab Gulf Region. *Defense and Peace Economics*, 13(3), 187-197.
- Altunöz, U. (2018). Cari açık bütçe açığı ve yatırım-tasarruf açığı bağlamında Türkiye'nin üçüz açık analizi. *Maliye Dergisi*, 175, 115-139.
- Anwar, M., A., Rafique, Z., & Joiya, S., A. (2012). Defense spending-economic growth nexus: A case study of Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 50(2), 163-182.
- Apanisile, Tolulope Olumuyiwa; Okunlola, Charles Olalekan (2014). Does military expenditure influence economic growth in Nigeria during 1989 - 2013? A bound testing approach. *Romanian Journal of Fiscal Policy (RJFP)*, ISSN 2069-0983, Editura ASE, Bucharest, 5(2), 56-71.
- Arshad, A., Syed, S. H., & Shabbir, G. (2017). Military expenditure and economic growth: a panel data analysis. *Forman Journal of Economic Studies*, 13, 161-175.
- Aslam, R. (2007). Measuring the peace dividend: Evidence from developing countries. *Defense and Peace Economics*, 18(1), 39-52.
- Atesoglu, H. S. (2002). Defense Spending Promotes Aggregate Output in the United States Evidence from Cointegration Analysis. *Defence and Peace Economics*, 13(1), 55-60.
- Ateşoğlu, H., S. (2009). Defense Spending And Aggregate Output In The United States. *Defence and Peace*, 21-26.
- Benoit E. (1973). *Defence and Economic Growth in Developing Countries*. Boston MA: Lexington Books.
- Benoit E. (1978). Growth and defence in LDCs. *Economic Development and Cultural Change*, 26(2), 271-280.
- Cappelen, A., Gleditsch, N. P., & Bjerkholt, O. (1984). Military spending and economic growth in the OECD countries. *Journal of peace Research*, 21(4), 361-373.
- Ceyhan, M. S. & Koç Yıldız, S. (2017). Bütçe Açıkları Belirleyicilerinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Uygulaması (2006-2015). *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1), 21-35.

- Chan, S. (1992), Military Burden, Economic Growth and Income Inequality: The Taiwan Exception, In Steve Chan and Alex (Eds). Defence, Welfare and Growth, New York, Routledge. Change, 26(2), 271-287.
- d'Agostino, G., Dunne, J. P., & Pieroni, L. (2017). Does military spending matter for long-run growth?. *Defence and Peace Economics*, 28(4), 429-436.
- Deger S. (1986), *Military Expenditure in Third World Countries: The Economic Effects*, London: Taylor and Francis.
- Deger S. and R. Smith (1983). *Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries*. *Journal of Conflict Resolution*, 27 (2), 335-353.
- Deger, S. ve S. Sen (1995). *Military Expenditure and Developing Countries*. *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley ve Todd Sandler), Elsevier Science B.V, Amsterdam.
- Dunne, J. P., S Perlo - Freeman and A. Soydan (2004a). *Military Expenditure and Debt in South America*. *Defence and Peace Economics* 15(2), 173-187.
- Dunne, J., P. (2012). *Military spending, growth, development and conflict*. *Defense and Peace Economics*, 23(6), 549-557.
- Easterly, William and Sergio Rebelo (1993). *Fiscal Policy and Economic Growth: An Empirical Investigation*. NBER Working Paper No. 4499.
- Faini, R., Annez, P. & Taylor, L. (1984). *Defense Spending, Economic Structure and Growth: Evidence among Countries and Over Time*. *Economic Development and Cultural Change*, 32, 487-498.
- Fischer, Stanley (1993). *The Role of Macroeconomic Factors in Growth*. NBER Working Paper No. 4565.
- Frederiksen P. C. Looney R. E. (1994). *Budgetary Consequences of Defence Expenditures in Pakistan: Short Run Impacts and Long Run Adjustments*, *Journal of Peace Research*, 31(1), 11-18.
- Galvin, H. (2003). *The impact of defense spending on the economic growth of developing countries: A cross section study*. *Defense and Peace economics*, 14(1), 51-59.
- Hayırlı, T. (2012). *Bütçe açıklarının belirleyicileri: Türkiye Örneği*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

- Hirnissa, M. T., M. Z. Habibullah, and A. H. Baharom. (2009). Defence Spending and Income Inequality: Evidence from Selected Asian Countries. *Modern Applied Science*, 3, 96–111.
- Hou, N., & Chen, B. (2013). Military expenditure and economic growth in developing countries: Evidence from System GMM Estimates. *Defense and Peace Economics*, 24 (3), 183-193.
- Kentor, J., & Edward, K. (2008). Bringing the military back in: Military expenditure and economic growth 1990 to 2003, *Journal of World-Systems Research*, 14(2), 142- 172.
- Khan, M.H. (2004). Defense expenditure and macroeconomic stabilization: causality evidence from Pakistan. SBP working paper series, state bank of Pakistan.
- Klein, T. (2004). Military Expenditure and Economic Growth: Peru 1970-1996. *Defence and Peace Economics* 15 (3), 275-288.
- Kusi, N., K. (1994). Economic growth and defence spending in developing countries. *J o u r n a l of Conflict Resolution*, Vol 38, No 1.
- Lai, Ching-chong, Jhy-yuan Shieh and Wen-Ya Chang (2002), Endogenous growth and defense expenditures: A new explanation of the Benoit Hypothesis. *Defence and Peace Economics*, 13(3), 179-186.
- Looney, R.E. (1995). The economics of third world defense expenditures, *Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis*, 72, JAI Press, London.
- McKinlay, RD. (1989). *Third World military expenditure: Determinants and implications*. UK: Printer Publishers.
- Mintz, A., & Huang, C. (1990). Defense Expenditures, Economic Growth, and The Peace Dividend. *The American Political Science Review*, 84(4) 1283-1293.
- Mintz, A., & Huang, C. (1991). Guns versus butter: The indirect link. *American Journal of Political Science*, 35(3), 738-757.
- Mueller, M. J., & Atesoglu, H. S. (1993). Defense spending, technological change and economic growth in the United States. *Defence Economics*, 4(3), 259–269.

- Murdoch, J. C., Pi, C. R., & Sandler, T. (1997). The impact of defense and non-defense public spending on growth in Asia and Latin America. *Defence and Peace Economics*, 8(2), 205-224.
- Oxley, L. (1994). Cointegration, causality and Wagner's law: a test for Britain 1870-1913. *Scottish Journal of Political Economy*, 41(3), 286-298.
- Papadogonas, T. & Y. Stourmaras (2006). Twin Deficit and Financial Integration in EU Member-States. *Journal of Policy Modelling*, 28, 595-602.
- Sandler, T., & Hartley, K. (1995). *Defense Economics*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Shahbaz, M., Afza, T and Shahbaz, M. S. (2011) Does Defence Spending Impede Economic Growth? Cointegration and Causality Analysis for Pakistan. *Defence and Peace Economics*.
- Shahbaz, M., Afza, T., & Shabbir, M. S. (2013). Does defense spending impede economic growth? Co integration and causality analysis for Pakistan. *Defense and Peace Economics*, 24(2), 105-120.
- Sheikh, M. R., Akhtar, M. H., Abbas, A., & Mushtaq, M. (2017). Military Spending, Inequality And Economic Growth: Evidence From Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 5(2), 491-509.
- Smyth, R. and P. K. Narayan (2009). A Panel Data Analysis of The Military Expenditure - External Debt Nexus: Evidence From Six Middle Eastern Countries. *Journal of Peace Research* 46(2), 235-250.
- Ukwueze, E. R., Urama, C. E., Asogwa, H. T., & Ogbonna, O. E. (2018). Political Economy of Growth Effects of Defense Expenditure in Nigeria. In *Handbook of Research on Military Expenditure on Economic and Political Resources* (pp. 403-426). IGI Global.
- Ward, M. D., & Davis, D. R. (1992). Sizing up the peace dividend: Economic growth and military spending in the United States, 1948-1996. *The American Political Science Review*, 86, 748-755.
- Wijewerra, A., & Webb, M. J. (2011). Military spending and economic growth in South Asia: A panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 22(5), 545-554.
- Wu, T. P., Fan, D. & Chang, T. (2016). The Relationship Between Globalization and Military Expenditures in G7 Countries: Evidence From A Panel Data Analysis. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 50(3), 285-302.

Yıldırım, J., Sezgin, S., & Öcal, N. (2005). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries: a dynamic panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283– 295.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 21

Yerel Yönetimlerde Hizmet Kavramı ve Hizmet Kalitesi
(Azize Şahin)

Yerel Yönetimlerde Hizmet Kavramı ve Hizmet Kalitesi

Azize Şahin

*İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı,
E-mail:azize.sahin@istanbul.edu.tr*

1. Yerel Yönetimlerde Hizmet Kavramı

Hizmet kavramı kamu ve yerel yönetimlerde kamusal hizmet olarak ifade edilmektedir. Kamusal hizmet; kamu ve yerel yönetim işletmeleri tarafından veya onların adına ve onlar tarafından denetlenmek ve yönetilmek koşulu ile başka işletmeler tarafından bir toplumdaki ihtiyaçları karşılayan ve kamu yararı sağlayan sürekli ve düzenli faaliyetler dizisi olarak tanımlanabilir (Osborne, vd., 2015). Yerel hizmetler ise belli bir bölgede yaşayan topluma yönelik ulaşım, kanalizasyon, su vb. hizmetlerdir.

Bir hizmetin kamusal veya yerel hizmet olabilmesi için vatandaşların ortak toplumsal ihtiyaçlarını karşılaması, toplum içinde birlikte yaşamayı sağlaması ve kolaylaştırması gerekir. Ayrıca, kamusal hizmet belirli yasa, yönetmelik, politika, kural ve prosedürler doğrultusunda gerçekleştirilmektedir (Sezer, 2012).

Kamu ve yerel yönetimlerde hizmet kavramında temelde iki taraf vardır. Bunlardan birisi hizmet üreten taraf konumunda kamu veya yerel yönetim birimidir, tüketen konumunda ise o hizmetin müşterisi niteliğinde olan vatandaş yer almaktadır (Thomas, 2012). Ama kimi zaman, hizmet üreten taraf ise kamu ya da yerel yönetim biriminin yüklenicisi niteliğinde olan özel sektör firmaları olabilmekte, ancak bu da yine kamu ya da yerel yönetim birimi tarafından finanse edilmektedir.

Kamusal hizmetler hem toplumsal refah açısından hem de merkezi ve yerel yönetim birimlerini temsil eden siyasi partilerinin varlıklarını sürdürebilmeleri açısından çok önemlidir. İktidar hükümeti ve siyasi partilerin, politikacıların ve siyasi yöneticilerin varlık ve devamlılıklarını sürdürebilmek için hitap ettikleri toplumda en yüksek düzeyde kalite ve çeşitlilikte vatandaşları memnun eden hizmetlerin sunulmasını sağlamak durumundadırlar, aksi halde yetersiz ve zayıf olarak eleştirilebilirler. Dolayısıyla vatandaş odaklı ve hizmet odaklı olmak durumundadırlar (Osborne, vd., 2015).

2. Yerel Yönetim Hizmetlerinin Yapısal Özellikleri

Kamu ve özel sektör hizmet organizasyonları arasında temel yapısal farklılıklar bulunmaktadır. En temel farklılık, yönetim şekillerindedir. Yönetimsel hız ve verimliliğinden dolayı özel sektör işletmelerinin müşteri odaklı olması nispeten daha kolay olmaktadır. Siyasi yönetim sistemleri, bürokratik yönetim yapıları, yönetim bürokrasisi ve işletme rutinleri, bilgi teknolojileri kullanımının eksikliği ve yetersizliği, gelenek ve kültürünün, kamu veya yerel yönetim hizmeti sunan organizasyonların vatandaş odaklı bir şekilde kaliteli ve nitelikli hizmet sağlamada yetersiz ve etkisiz kalmasının nedenleri arasındadır.

Kamu veya yerel yönetim hizmetleri sunan kurumlar bürokratik yollarla düzenlenmekte ve yönetilmektedir; gelenekleri ve kültürleri içe yöneliktir ve özellikle hizmet odaklı değildir. İktidar hükümeti ve siyasi partileri, politikacılar ve çeşitli siyasi yöneticiler kamusal ve yerel yönetim hizmetleri sunan kurumlardaki yetersizlikler ve hizmet yönelimi eksikliği nedeniyle sıklıkla eleştirilmektedir (Osborne, 2018).

Kamusal hizmet sunan işletmelerin veya yerel yönetim organizasyonlarının faaliyet çevresinde serbest piyasa koşulları içinde faaliyet göstermemesine bağlı olarak rekabet eksikliği ve fiyat mekanizmalarının eksikliği, oluşum yapıları ve faaliyetlerinin nasıl geliştirildiği ve yönetildiğine ilişkin uygulamalar bu organizasyonları verimsizleştirmektedir. Bu bağlamda ilgili kurumlar hizmet odaklı olmayan bir kültür ile şekillenmektedir. Kamu ve yerel yönetim hizmet organizasyonlarının belirli bir fiyat mekanizmasının ve rekabet eksikliği olması nedeniyle, yönetici ve politika yapıcılarının merkeze alınmasına neden olarak verimsizliği ve içe odaklanmış bir yönetimi ve kültürü teşvik etmektedir. Ancak, kesinlikle rakipsiz olan ve fiyat mekanizmalarının bulunmadığı kamu ve yerel yönetim hizmet organizasyonlarında, rekabet ve fiyat mekanizmalarının olması ya da olmaması, bir hizmet kuruluşunun doğası ve performansı üzerinde fiili bir etkiye sahip olmamaktadır (Osborne, 2018).

Kamu ve yerel yönetim hizmet organizasyonlarını açıklayan diğer temel bir faktör, bunların, özel hizmet organizasyonlarının aksine, genellikle farklı ve daha küçük veya daha büyük ölçüde uyumsuz kullanıcı gruplarını dikkate alması mecburiyeti ve gerekliliğidir (Osborne, 2018). Kamusal ve yerel yönetim hizmet kullanıcıları olan vatandaşlar, hizmetin tüketici veya kullanıcıları rollerinin yanında, bu hizmetleri finanse eden vergi mükellefleri olma, iktidar hükümeti ve yerel yönetim liderlerini seçen belirleyici seçmen olma gibi birçok rolde ortaya çıkmaktadır (Mintzberg 1996). Özel sektör işletmeleri belirli özelliklerde belirli bir müşteri grubuna hizmet verebilirken,

kamu ve yerel yönetim işletmeleri tüm vatandaşların toplu ihtiyaçlarına cevap vermek durumundadırlar.

Son yıllarda kamu ve yerel yönetim hizmetleri sunan hizmet organizasyonlar, özel sektör hizmet organizasyonları kadar verimli ve etkili hizmetler ile kullanıcı dostu ve hizmet odaklı olma çabasını göstermektedirler. Kamusal veya yerel yönetim hizmetleri sunan hizmet organizasyonları kullanıcı odaklı, hizmet odaklı bir organizasyon haline geldiğinde aynı zamanda verimliliğini de önemli ölçüde arttırmayı başarabilmektedirler. (Osborne, vd., 2015).

3. Yerel Yönetim Hizmetlerinde Hizmet Anlayışı ve Değer Kavramı

Hizmet kullanıcıları durumunda olan vatandaşların rolünün pasif alıcılardan aktif katılımcılara evrimi hizmet planlaması ve tedarik süreçleri, 1980'lerde yeni kamu yönetimi paradigmasının temelini oluşturarak yeni bir kamu yönetim yaklaşımını oluşturmaktadır (Kelly, 2005). Bu paradigmada, yerel yönetim faaliyetlerindeki hizmetlerde, hizmet egemen bir yapıyı gerektirmektedir. Yani vatandaşlar bu hizmetlerle sunulan değerlerin ortak yaratıcısı ve temel parçaları niteliği taşımaktadır. Hizmet egemen bir yapıda hizmet sunumlarında yerel yönetim birimleri ve vatandaşların karşılıklı etkileşimleriyle hizmetin sunumu ile yaratılan değer şekillenmekte ve gerçekleştirilmektedir.

Değer oluşturan yani onlara fayda sağlayan süreçler yönetsel karar verme düzeyinde geliştirilip yönetildiğinde, “birlikte değer yaratma” kavramı şekillenmektedir (Grönroos 2011;2018). Değer kavramı, hizmetin tüketicisi durumunda olan bireyin, hizmet organizasyonu ile olan organizasyon ile karşılıklı etkileşimlerinden doğmaktadır. Yani değer bu etkileşimlerle tüm hizmet süreci içindeki faaliyetler serisi ile şekillenmektedir. Bu bakımdan yüksek değer yaratmak için hizmet organizasyonları hizmet tasarımına ağırlık vermek durumundadırlar. Hizmet organizasyonu hizmet kullanıcıları ile olan karşılıklı etkileşimlerle gerçekleşen ekonomik eylemlerle birbirlerinin ekonomik amaçlarını gerçekleştirmelerine yardımcı olmaktadır. Hizmet kullanıcıları, ihtiyacı olan hizmeti elde etme amacındayken, hizmet organizasyonu ise gerçekleştirdiği hizmet sunumlarıyla onun bu ihtiyacı olan hizmeti sunarak karşılığında kendi ekonomik amaçlarına ulaşmaktadır (Osborne ve Strokash, 2016). Karşılıklı bu etkileşimlerle eş zamanlı olarak her iki taraf birbirlerinin faaliyetlerini etkilemekte ve şekillendirmektedirler. Buna bağlı olarak birlikte “değer yaratımı / Oluşturma” gerçekleşmektedir. Buna göre, hizmet organizasyonu ile hizmet kullanıcıları birlikte değer yaratma olgusunun ortakları olmaktadır. Hizmet organizasyonu, hizmet tüketicisini hizmet süreçlerine dahil ederek birlikte değer yaratımının bir ortağı yapmaktadır, tüm hizmet süreci hizmet tüketicisinin gerçekleştirdiği

eylemlere göre şekillenerek birlikte değer yaratımı olgusu gerçekleşmektedir (Osborne ve Strokash, 2016).

Değer yaratma, değerın tüketicisi durumunda olan bir tarafın daha iyi olmasına katkı sağlayan veya refahını yükselten bir süreçtir (Grönroos, 2008; Vargo vd., 2008). Değer kavramı bu değeri kullanan ya da tüketen bireyden bireye değişen sübjektif niteliktedir.

Kamu hizmeti sunumunda vatandaşların / kullanıcıların katılımına odaklanan ortak yapım, vatandaşların katılımını neyin etkilediğine odaklanmak ve bu tür katılımın sonuçlarına çok az dikkat etmekle eleştirilmektedir (Voorberg vd., 2015). Kamu ve yerel yönetim işletmeleri vatandaşlarına kaliteli hizmetler üretmek amacıyla hizmetleri vatandaş merkezli tasarlamaya, geliştirmeye, uygulamaya ve yönetmeye odaklanmaktadır. Çünkü, kamu ve yerel yönetim işletmeleri vatandaş katılımı demokratik bir yönetimi önemsemektedirler (Needham, 2008). Kullanıcılar bu süreçlerin bazılarında aktif bazılarında da pasif katılımcılar olarak katılabilmektedirler. Böyle bir süreçte kullanıcılar aktif katılım gerçekleştirdiklerinde, kullanıcılar ve hizmet organizasyonlar değerın birlikte oluşturulmasında iş birliği yapmış olmaktadır (Alves, 2013).

4. Yerel Yönetimlerde Çok Yönlü Hizmet Anlayışı

Hizmet anlayışı çok boyutlu ve çok yönlüdür. Bu yapıda, kullanıcı hizmet anlayışı ve hizmet sağlayan kurumun hizmet anlayışı bulunmaktadır. Hizmet yönetiminde iki anlayış birbirini desteklemeli ve uygulamada çelişmemelidir (Patricio vd., 2008)

Yerel yönetimler açısından hizmet anlayışının çift yönlülüğü büyük önem taşımaktadır. Çünkü hizmet sağlayıcısı konumunda olan yerel yönetim organizasyonları, hizmet kullanıcıları konumunda olan vatandaşların bakış açıları doğrultusunda hareket ederek yüksek hizmet kalitesi ile vatandaş memnuniyetini öncelik vermelidirler. Bu doğrultuda, kullanıcının ihtiyaç ve eylemlerine yardımcı olacak şekilde tasarlanan kaynaklar, hizmet olarak kullanılmaktadırlar (Vargo ve Lusch 2008; Grönroos 2011; 2018). Hizmet kullanıcıları, kendileri için önemli olan bazı özel hedeflere ulaşmalarını sağlamak amacıyla kullanabilecekleri tüm kaynakları ve süreçleri kullanım süreçlerine yardımcı olarak kullanırlar ve bu da kullanıcı hizmeti anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Grönroos 2011).

Vatandaş veya hizmet kullanıcılarına fayda sunmak için, yerel yönetimler tarafından sağlanan kaynaklar, işlemler ve gerekli koşullar, hizmet kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu kaynak, işlem ve yeterliliklerle aynı düzeyde olmalıdır (Vargo ve Lusch 2008). Tutarsızlıklar varsa, kullanıcılar (hizmet alanlar), her şeyden önce, düşük ya da yetersiz hizmet kalitesini

algılayacaktır. Sonuç olarak, yerel yönetim organizasyonu hizmet süreçlerini kullanıcı ihtiyaçlarıyla uyumu elde edecek şekilde geliştirmeleri gerekmektedir (Grönroos, 2018).

Hizmet organizasyonları, hizmet kullanıcıları ile geniş bir hizmet ara yüzüne sahiptirler. Hizmetlerin süreçler olarak tanımlandığı gibi, bu ara yüzde, hizmet çalışanları, fiziksel kaynaklar, dijital ve fiziksel sistemler gibi çeşitli kaynakların yanı sıra hizmet kullanıcıları da etkindir ve sürecin sonucu olarak hizmet bütünsel olarak sunulmakta ve hizmet kullanıcılarının nezdinde bir değer kavramını oluşturmaktadırlar (Patricio vd., 2008).

Hizmet kuruluşunun hizmet kullanıcılarının ilgili işlemlerine hizmet sunan organizasyon bakış açısına göre, hizmet anlayış şu şekildedir (Grönroos 2011); hizmet sağlayıcısı olarak hizmet organizasyonu, hizmet kullanıcılarının kendileri için değerli belirli hedeflere ulaşmalarını sağlamak amacıyla tüm kaynaklarını, süreçlerini ve yetkinliklerini kullanarak hizmet kullanıcılarının ilgili süreçlerine yardım sağlamak için çaba göstermektedir (Tedarikçi Hizmet Anlayışı).

Yerel yönetim kurumları, organizasyon yapısı ve süreçlerini, yöneticiler tarafından her seviyede yürüttükleri liderliği, hizmet kullanıcılarının gerçekten hedeflerine ulaşıldığını ve kendileri için değer ortaya koyduğunu algılamasını sağlayacak şekilde geliştirmek ve yönetmek durumundadırlar. Bu amaçlara, sıradan veya istisnai olarak, ilgili işlemlerin altında yatan kullanıcıların yeterli bir şekilde yardım edilmesi durumunda da ulaşılabilir. Bazen yerel yönetim hizmetleri bunu tek başına başarırken ancak çoğu durumda iş veya çözüm ortaklarına ya da alt yüklenicilere ihtiyaç duymaktadırlar (Patricio vd., 2008).

Özetle, kamu ve yerel hizmet yönetiminin amacı aşağıdaki şekilde formüle edilebilir: Yerel yönetimlerin amacı, hizmet kullanıcılarının yani vatandaşların ilgili işlemlerine yardımcı olacak şekilde kaynak, süreç ve gerekli koşulları sağlamak ve bunlar nedeniyle hizmet kullanıcılarının hedeflerine en iyi şekilde ulaşmalarını sağlamaktır.

5. Yerel Yönetim Hizmet Kalitesi

5.1. Yerel Yönetimlerde Hizmet Kalitesi Kavramı

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, küreselleşme ve yeni kamu yönetimi paradigması ve vatandaş odaklı yönetim yaklaşımı önem kazanmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, yerel yönetimlerden vatandaşların talep ve beklentileri değişim göstermektedir. Günümüzde yerel yönetimler, vatandaşların talep ve beklentilerine uygun hizmetler sunarak onları memnun etmeyi öncelemektedirler. Bu bağlamda, vatandaşların taleplerine göre

hareket etmek, ilgi, saygı, destek ve takdirlerini kazanmak yerel yönetimler için her geçen gün daha da önem kazanmaktadır (Osborne, vd., 2015).

Yeni kamu yönetimi anlayışı ve vatandaş odaklı yönetim anlayışı ile birlikte, özel sektörde uygulanan hizmet üretme ve sunma türlerinin, yerel yönetimlerde kamu hizmetlerini gerçekleştirmede uygulanabileceği ihtiyacı önem kazanmaktadır. Bu gelişmelere paralel olarak kamu ve yerel yönetim hizmetlerinin vatandaşlara sunulmasında eski yaklaşımlardan vazgeçilerek yerel yönetimlerde yapısal bir dönüşüm başlamıştır. “Geleneksel yerel yönetim anlayışı doğrultusunda kanun ve yönetmeliklere göre ve vatandaş istek-ihtiyaçlarının merkeze alınmadığı yaklaşımla sunulan hizmetlerin tüketilmesi” anlayışı yerine “vatandaşların öncelik ve ihtiyaçlarının ön planda tutulduğu, vatandaş merkezli hizmet sunumu” anlayışı geçerli olmaya başlamıştır (Osborne, vd., 2016). Yerel yönetimler, vatandaşların sunduğu kamu hizmetlerinden ne ölçüde yararlandıklarını ve daha iyi hizmet sunmak ve fırsatları genişletmek için bu kişilerin vatandaşların yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini bilmeli ve belirlemelidir.

Bu dönüşümle yerel yönetim birimlerini düzenleyen temel yasalar yeniden gözden geçirilmekte ve yerel yönetimlerin mevcut koşullara uygun olarak, çağdaş yönetim ilkelerine dayandırılmaktadır (Lamba, 2014). Buna bağlı olarak, vatandaşların yerel yönetim hizmetlerine katılımına önem verilmesi ve bu hizmetlerin de vatandaşların memnuniyetlerinin gerçekleşmesi amaçlanmaktadır (Zomerdijk, ve Voss, 2010). Ancak, merkezi bürokratik yönetim yapısı vatandaş odaklı olmayı kısıtlamaktadır.

5.2. Yerel Yönetim Hizmetlerinde Kalite ve Vatandaşların Beklentileri

Kamu ve yerel yönetim kurumları tarafından sağlanan hizmetlerin kalitesi günümüzde vatandaşlar açısından oldukça önemli hale gelmiştir. Küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, bürokratik yükün azaltılması, kamu ve yerel yönetim alanındaki yeni yaklaşım ve anlayışlar, vatandaş beklentilerini önemli ölçüde değiştirmiş ve artırmıştır. Bu açıdan, vatandaşlar, yerel yönetim hizmetlerinin, çağın niteliği ve bu niteliğin gerektirdiği özelliklere sahip olmasını beklemektedir (Ardıç vd., 2004). Bu doğrultuda, kamu ve yerel yönetim organizasyonlarının sunduğu hizmetlerde kaliteyi etkileyen faktörlerin analizi, verilen kamu hizmetlerinin kalitesinin ölçülmesini ve vatandaşların bu faktörlerden ne ölçüde memnun olup olmadığını anlamalarını sağlar (Ardic vd., 2004).

Yerel yönetimler düzeyinde kalite, sunulan hizmetlerin vatandaşların beklentilerini yerine getirme konusundaki tutarlılığını sürekli bir işlev olarak tanımlayabilir (Sezer, 2012). Kamu ve yerel yönetimlerin kaliteli hizmet sağlamaları vatandaş merkezli olmalarını gerektirmektedir. Vatandaş merkezli

yönetim anlayışı doğrultusunda yerel yönetim kurumları vatandaşların istek, ihtiyaç ve beklentilerine daha duyarlı olmakta ve bunu da hizmetlerine yansıtılmaktadırlar. Bu doğrultuda hizmet kalitesi geliştirmeye yönelik kalite standartları oluşturmakta, iş ve prosedürleri tasarlamaktadırlar (Osborne vd., 2015).

Yerel hizmetler “belirli bir bölgeyi ve orada yaşayan insanları ilgilendiren yani belirli bir yerel bölgeye yönelik hizmetlerdir”. Bu bakımdan, yerel hizmetler, yerel halkın temizlik, itfaiye, yerel ulaşım, su, kanalizasyon vb. hizmetleri içermektedir. Özellikleri bakımından günlük yaşamlarını sürdürmelerinde önemli bir yere sahip yerel ortak hizmetlerdir. Kamu ve yerel yönetim kurumları, toplumda bu ihtiyaçları karşılayacak hizmetler sunarken vatandaş memnuniyetini artırma hedefini gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Bu bağlamda, yerel yönetim kurumları vatandaşlarına nitelikli ve kaliteli hizmetler sağlamak ve sonrasında vatandaşların memnuniyetlerini yükseltme konusunda temel bir yükümlülük taşımaktadır. Vatandaş memnuniyetinin sağlanması, hizmetin beklenti ve kalitesinin karşılanması ile doğrudan ilgilidir. Bu sağlandığında, yerel yönetimlerin başarılı yerel hizmet sağladığı kabul edilmektedir. Bir başka deyişle, yerel yönetimler, vatandaşların istek ve beklentilerini yerine getirip onların memnuniyetlerini arttırdıkları sürece kuruluş amaçlarını ve temel işlevleri yerine getirebilirler.

Hizmet sunulan bireylerin ihtiyaç, istek ve beklentilerine duyarlı olmak ve onların memnuniyet, tatmin, bağlılık ve güvenlerini kazanmak yerel yönetim kurumları için büyük önem taşımaktadır. Burada önemli olan, gerçekleştirilen hizmetler ile hizmet kullanıcılarının memnuniyetinin ne düzeyde karşılandığını ölçümlemek, incelemek ve iyileştirici faaliyetler ile vatandaş odaklı hizmetler sağlamaktır (Kelly, 2005; Sezer, 2012).

Vatandaş memnuniyeti araştırmaları, kamu yönetiminde paradigma değişimini ve yönetim-vatandaş ilişkisini yansıması açısından önemlidir. Bu değişimde vatandaşın hizmet öncesi ve sonrası durumlarının incelenmesi gerekmektedir. Yerel yönetimler son yıllarda hizmet verdiği vatandaşların memnuniyetini ölçen araştırmalar yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda, çalışmaların sonuçlarının analiz edilmesi ve bu yönde hizmet ve yönetim anlayışının yeniden düzenlenmesi, belediye yönetim birimlerinin başarısını ve vatandaşların memnuniyetini artıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Osborne, vd., 2015; Lamba, 2014).

Vatandaşların yerel yönetimlerden istek ve ihtiyaçları, bireysel ve toplumsal nedenlere göre farklılaşmakta ve belirli bir zaman sürecinde değişim göstermektedir. Bu nedenle yerel yönetimler sundukları hizmete ilişkin hizmet kalitesini belirli dönemlerde ölçmeli ve analiz etmelidirler.

Bunun yanı sıra, verilen hizmetlere ilişkin vatandaşların memnuniyetinin değerlendirilmesinde vatandaşlar sübjektiftir. Bazı vatandaşlar hizmet sunma biçimine dikkat eder, ancak bazıları önceki deneyimlerine ve beklentilerine göre verilen hizmetlerden duydukları memnuniyet duygusunun arayışı içindedirler. Cinsiyet, geçmişteki deneyimler, mesleği, gelir durumu, kültürü, siyasi eğilimleri ve benzeri faktörler, vatandaşların yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetler konusunda memnuniyetini etkileyen faktörler arasındadır (Kelly, 2005).

5.3. Yerel Yönetimlerde Hizmet Kalitesi Oluşturmaya Yönelik Öneriler

Yukarıdaki bölümde hizmet, kalite ve hizmet kalitesi kapsamında verilen detaylı bilgilerden sonra, temel olarak hizmet kalitesini arttırmak için yapılması gerekenler aşağıda kısaca ifade edilmektedir (Osborne vd., 2016; Osborne, 2018).

1. Hizmet kalitesini ölçme ve değerlendirmeye yönelik doğru bir yaklaşım ve teknik seçilmelidir.
2. Hizmet kalitesi süreç kalitesi ve çıktı kalitesine odaklanmalıdır.
3. Hizmet tasarımcıları istihdam edilmelidir.
4. Hizmet tüketicisi ile hizmet organizasyonu ara yüzünde yer alan ve hizmet kullanıcılarıyla etkileşim halinde olan çalışanların güçlendirilmesi
5. Hizmet organizasyonundaki yönetsel rutin faaliyetlerin içsel hizmetlere dönüştürülmesi (Gummesson, 1989).
6. Hizmet kullanıcılarından düzenli olarak geri bildirim alınması ve gerekli iyileştirme çalışmalarının yapılması.

6. Referanslar

- Alves, H. (2013). Co-creation and innovation in public services. *The service industries journal*, 33(7-8), 671-682.
- Ardıç, K., Yüksel, F., & Çevik, O. (2004). Belediyelerde Hizmet Kalitesinin (Vatandaş Tatmininin) Ölçülmesi (Tokat Belediyesi'nde Bir Uygulama). *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 13(3), 63-81.
- Grönroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 18 (4): 36-44
- Gronroos, C. (1988). Service quality: The six criteria of good perceived service. *Review of business*, 9(3), 10.

- Grönroos, C. (1990). *Service management and marketing: Managing the moments of truth in service competition*. Jossey-Bass.
- Grönroos, C., & Ravald, A. (2011). Service as business logic: implications for value creation and marketing. *Journal of service management*.
- Grönroos, C., & Voima, P. (2013). Critical service logic: making sense of value creation and co-creation. *Journal of the academy of marketing science*, 41(2), 133-150.
- Grönroos, C. (2018). Hizmet mantığında değer birliktedir yaratımı: Eleştirel bir analiz. *Pazarlama İçgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 2(2), 90-108.
- Gummesson, E. (1989). Nine lessons on service quality. *the TQM magazine*.
- Gummesson, E. (1992). Quality dimensions: what to measure in service organizations. *Advances in services marketing and management*, 1, 177-205.
- Gummesson, E. (1993). Quality management in service organisations, International Service Quality Association & St. Johns University, NY.
- Gummesson, E. (1998). Productivity, quality and relationship marketing in service operations. In *Handbuch Dienstleistungsmanagement* (pp. 843-864). Gabler Verlag, Wiesbaden.
- Gummesson, E. (1998). Implementation requires a relationship marketing paradigm. *Journal of the Academy of marketing science*, 26(3), 242-249.
- Gummesson, E. (1991) 'Marketing-orientation revisited: the crucial role of the part-time marketer', *European Journal of Marketing*, 25(2): 60–75.
- Gummesson, E. (1992). Quality dimensions: what to measure in service organizations. *Advances in services marketing and management*, 1, 177-205 (kitap bölümü); Swartz, D. E. Bowen, & S.W. Brown (Eds.), *Advances in services marketing and management* (s. 177–205). Greenwich, CT: JAI.
- Kelly, J. M. (2005). The dilemma of the unsatisfied customer in a market model of public administration. *Public Administration Review*, 65(1), 76-84.

- Lamba, M. (2014). Yeni kamu yönetimi perspektifinden Türkiye’de kamu yönetimi reformları: Genel gerçekler üzerinden bir inceleme, *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 19(3).
- Mintzberg, H. (1996). Managing government, governing management. *Harvard business review*, 74(3), 75.
- Needham, C. (2008). Realising the potential of co-production: Negotiating improvements in public services. *Social policy and society*, 7(2), 221.
- Osborne, S. P., Radnor, Z., Kinder, T., & Vidal, I. (2015). The SERVICE framework: A public-service-dominant approach to sustainable public services. *British Journal of Management*, 26(3), 424-438.
- Osborne, S. P., Radnor, Z., & Strokosch, K. (2016). Co-production and the co-creation of value in public services: a suitable case for treatment?. *Public management review*, 18(5), 639-653.
- Osborne, S. P. (2018). From public service-dominant logic to public service logic: are public service organizations capable of co-production and value co-creation?.
- Patrício, L., Fisk, R. P., & Falcão e Cunha, J. (2008). Designing multi-interface service experiences: The service experience blueprint. *Journal of Service Research*, 10(4), 318-334
- Sezer, Ö. (2012). Kamu hizmetlerinde müşteri (vatandaş) odaklılık: Türkiye’de kamu hizmeti anlayışı açısından bir değerlendirme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(8), 147-172.
- Thomas, J. C. (2012). *Citizen, customer, partner: Engaging the public in public management*. ME Sharpe.
- Van Ryzin, G. G., Muzzio, D., Immerwahr, S., Gulick, L., & Martinez, E. (2004). Drivers and consequences of citizen satisfaction: An application of the American customer satisfaction index model to New York City. *Public Administration Review*, 64(3), 331-341.
- Vargo, S. L., & Lusch, R. F. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. *Journal of marketing*, 68(1), 1-17.
- Vargo, S. L., Maglio, P. P., & Akaka, M. A. (2008). On value and value co-creation: A service systems and service logic perspective. *European management journal*, 26(3), 145-152.

- Voorberg, W., Bekkers, V., Timeus, K., Tonurist, P., & Tummers, L. (2017). Changing public service delivery: learning in co-creation. *Policy and Society*, 36(2), 178-194.
- Zeithaml, V. A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence. *Journal of marketing*, 52(3), 2-22.
- Zomerdijk, L. G., & Voss, C. A. (2010). Service design for experience-centric services. *Journal of service research*, 13(1), 67-82.

**Contemporary Trends in Humanities and
Social Sciences**

CHAPTER 22

**Dijital Bankacılık ve Günümüze Yansımaları
(Hüseyin Karagöz)**

Dijital Bankacılık ve Günümüze Yansımaları

Hüseyin Karagöz

*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
E-mail: huseyinkaragoz@kmu.edu.tr*

1. Giriş

Dijitalleşme, günümüz insanların vazgeçilmez bir parçası haline almıştır. Teknolojik gelişmeler, ekonomik alanda da kendini göstermiş, ekonominin büyük aktörlerinden olan bankalar da bu teknolojiye adaptasyon konusunda inisiyatif almak durumunda kalmışlardır. Ekonomide büyük dönüşüm olarak tanımlanabilecek dijital bankacılık, gerçek ve tüzel kişi müşterilere çok büyük kolaylıkları beraberinde getirmiştir.

Bilgi iletişim sektöründeki devrim niteliğindeki gelişmeler, bankaların sundukları hizmetleri oldukça çeşitlendirmiş, internet bankacılığı, mobil bankacılık, telefon bankacılığı, ATM'ler, POS cihazları gibi birçok imkânı müşterilerin kullanımına dâhil etmiştir. E bankacılık olarak da anılan dijital bankacılık, bankalar açısından yeni bir rekabet alanı haline gelmiştir. Bankalarda müşteri memnuniyeti açısından önemli bir kriter haline alan dijital bankacılık, müşteri sadakatini de etkilemektedir.

Günümüz dünyasının baş döndüren teknolojik hızı insanları da hızlı olmaya itmiş, bu bağlamda insanlara daha hızlı ve kaliteli hizmet verebilen bankalar ön plana çıkabilmiştir. Yani bankalar adına müşteri sayısı ve niteliğini artırmanın yolu, dijital dönüşümü kendi kurumlarına doğru biçimde entegre edebilmekten geçmektedir.

2. Banka Kavramı ve Bankacılık

Köken olarak banka kelimesi “banco”dan gelmektedir. İtalyanca bir kelime olan “banco” zaman içerisinde banka olarak değişmiş, kullanılagelmiştir. Aynı zamanda bu sözcük İtalyanca “tezgâh” anlamı da taşımakta olup, ilgili zamanın zenginleri bankacılık işlemlerini bu bankaların üzerinde yapmakta idi (Parasız, 1992:91).

Etimolojik köken dışında bankalar, fon arz edenler ile fon talep edenleri karşı karşıya getirip, değişimin sağlanmasına aracılık eden en büyük finansal araçlardır. Burada değişimden kasıt, fon arz eden tasarruf sahiplerinden elde edilen atıl fonların, fon talep eden birey ya da kuruluşlara kredi olarak kanalize edilmesidir. Bankalar ticari kuruluşlar olması sebebiyle bu işlem karşılığında faiz, komisyon, masraf gibi gelirler elde ederler (Yazıcı, 2017:21). Bankalar, tarihten bugüne atıl fonları toplamak ve bu fonları

ihtiyaçlı kişi ya da kurumlara kredi olarak plase etmekle görevlidirler. Yani bankalar genelde kıymetli kaynak veya varlıkları emanet olarak kabul eden, topladığı bu varlıkları en optimal biçimde kullanan ve bunlardan gelir sağlayan, müşterilerine finansal aracılık hizmetleri sunan şirketlerdir (Menüç, 2017:2).

2.1.Dijital Bankacılık ve Tarihi

Bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim bankaların dijital dönüşüm yatırımları yapmalarını zorunlu hale getirmiştir. Bu hızlı dönüşüm yeni iş modellerinin oluşmasına, müşteri ilişkilerinin değişmesine, çalışanlardan beklenen yetkinliklerin artmasına ve yeni ürün/hizmetlerin müşterilere sunulmasına katkı sağlamıştır (Garip, 2020:311).

Dijital bankacılık bilinen, geleneksel bankacılığın ve bu geleneksel bankacılığın sunduğu ürün veya hizmetlerin elektronik kanallar vasıtasıyla daha hızlı ve etkin biçimde müşterilere ulaştırılması olarak tanımlanabilecektir. Dijital bankacılık sayesinde bireysel ya da ticari müşteriler bankacılık hizmetlerini çeşitli teknolojik aygıtlar vasıtasıyla daha hızlı ve ucuza yapabilmeye imkânına kavuşmuşlardır. Müşteriler bunu yaparken, bilgisayar, akıllı telefon, ATM gibi elektronik cihazlardan faydalanabilmektedirler (Liao ve Cheung, 2002:287).

Graupner vd.(2015:11)'e göre ise dijital bankacılık, klasik bankacılık hizmetlerinin –e bankacılık yoluyla verilmesi suretiyle işlemlerde verimlilik ve etkinliğin artırılması, zamandan tasarruf sağlanması ve riskin minimize edilmesidir. Müşteriler dijital bankacılık sayesinde para çekme işlemlerinde, kredi talep işlemlerinde, kredi kartı talebi işlemlerinde ve daha birçok bankacılık hizmetlerinde zaman kazanmakta, işlerini mobil ağlarla halledebilmeye imkânı sağlamaktadırlar. Bu bakımdan artık bireyler ve firmalar açısından dijital bankacılık gerekli hale gelmiştir.

Kaur vd. (2021:107) dijital bankacılığın bankaların operasyonel maliyetlerinin azaltılmasında ciddi katkıların bulunduğu söz etmektedir. Müşterilerin aldığı hizmet kalitesinin dijitalleşme ile artmış olması, daha kısa sürede hizmet satın alabilme imkânı müşterileri dijital bankacılığa yönlendirmiştir. Modern dünyada insanların bankacılık hizmetleri hakkındaki görüşünün çok değiştiğine değinen Kaur vd. (2021), maliyetlerin bu yolla minimize edilebilmesinin, müşteriler açısından da olumlu karşılandığından ve bu durumun dijital bankacılığın kullanımının artırılmasında önemli bir faktör olduğundan söz etmektedir.

Haralayya (2021:16) ise dijital bankacılığı geleneksel bankacılığın bilgisayarlaşması olarak tanımlamaktadır. Banka müşterilerinin bankacılık hizmetlerini çevrimiçi teknolojik cihazlarla sağlanması olarak da bilinen

dijital bankacılığın, çeşitli platformlar aracılığıyla hizmet verebildiğinden söz etmektedir. Dijital bankacılığı cazip yapan en büyük şeyin müşterilerin şubelere gitme zorunluluğundan kurtulması olarak gören Haralayya (2021), bunun iki tarafa da birçok maliyet avantajı sağladığını ortaya koymaktadır. Dijital bankacılığın olmadığı geleneksel bankacılıkta insanlar hizmet alabilmek adına, şubelere başvurmakta ve ciddi zaman kaybetmekte idiler. Ancak dijital bankacılığın kullanım alanlarının genişlemesi, müşterilere ciddi avantajlar sunar hale gelmiştir. Dijital bankacılığın ortaya çıkmasında teknolojik gelişmelerin önemi ve katkısı büyüktür. Teknolojik gelişmelerin hız kazandığı günümüz dünyasında işletmeler ve bireyler bu teknolojinin gerisinde kalmanın dezavantajlı bir pozisyon yaratacağını bildiğinden, iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi ve kullanımı alanında önemli katkılar sunmaktadırlar. Bu bağlamda yoğun rekabetin olduğu ortadadır. Yani bilgiye en hızlı erişen, bilgiyi müşteriye en hızlı ve doğru biçimde ileten, müşterilerin istek ve beklentilerine en hızlı biçimde yanıt verebilen bankalar rekabette ipi göğüslemektedir (Kaur vd., 2021:2).

Yeniçağ bankacılığı olarak da anılan dijital bankacılık geleneksel bankacılıkta sunulan hizmetlerin neredeyse tamamını daha ekonomik olarak ve çevrimiçi sunmaktadır. Burada daha çok kazanım elde eden tarafın müşteri mi yoksa banka mı olduğu tartışmalıdır. Ancak bu bağlamda genel kanı, müşterilerin bu imkânlar sayesinde daha çok karlı oldukları yönündedir (Demirel, 2021:7). Günümüzde blockchain teknolojisinin ortaya çıkışı ile birlikte çeşitli endüstriyel ve ticari faaliyetlerin ele alınmasında bir dizi potansiyel yenilikler gelmiştir. Özellikle bankacılık ve finans sektöründe ödeme kanallarında gelen yenilikler ile birlikte güvenilir aracı olması nedeniyle blockchain teknolojisine ilgi her geçen gün artmaktadır (Sayın, 2020: 120).

Bankacılık kavramı oldukça eskidir. Ancak bu kavramın dijital anlamda kullanılması, ilk kez 1953'e takabül etmektedir. 1953'te Bank of America tarafından kullanılan bilgisayar, Stanford Araştırma Enstitüsü tarafından kurulmuştur. 1966 yılında ise İngiltere'deki Barclays Bankası ilk kez banka kartı üretmiştir. Aslında bu olay günümüz ATM'lerinin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda ATM bankacılığı aslında bilinen en eski dijital bankacılık kanalıdır. O tarihte bu olay devrim niteliği taşımaktadır. İnsanlar, bankalara gitmeden hesaplarına erişebilme imkânı yakalamıştır (Hu vd., 2008: 84). 1983'te yine İngiltere'de bir İskoç Bankası kurulmuş ve modern anlamda internet bankacılığı hizmeti sunmaya başlamıştır. Bu bankanın o dönemde kurmuş olduğu sistemde müşteriler telefonları vasıtasıyla internet bankacılığına bağlanabilme imkânına kavuşmuşlardır (Assaf, 2021:5).

Daha teknik anlamda telefon bankacılığının temeli sayılabilecek uygulama, 1989'da First Direct Midland Bank tarafından uygulamaya

konulan çağrı merkezi odaklı bankacılık hizmetleri ile ortaya konulmuştur. Stanford Federal Credit Union, ABD’de ilk telefon bankacılığı hizmet sunan aracı kurum olmuştur. Bu olay ise 1994 yılına tekabül etmektedir. Ardından bankacılık anlamında ilk çevrimiçi internet sitesi, The Stanford Credit Union tarafından 1995’te faaliyete başlamıştır (Pilcher, 2012: 1).

İnternetin tüm dünyada yaygın kullanılmaya başlandığı 1990’lı yıllarda internet bankacılığı kullanımı da sıçrama yaşamıştır. Gelişen bilgisayar teknolojisi, dijital bankacılığın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1995 yılında Wells Fargo adlı bankada yalnızca hesap hareketlerini izlemeye yarayan sistem internet bankacılığı anlamında geliştirilmiş ve kullanılmıştır. 2005 yılından sonra ise internet bankacılığı artık birçok hizmeti bünyesinde barındırır hale gelmiştir (Bayrakdaroğlu, 2016:290).

Bu bağlamda elektronik bankacılığının alt yapısının Amerika’da oluşturulduğunu söylemek doğru olacaktır. Zaman içerisinde oluşturulan mobil altyapı sayesinde insanlar artık her türlü bankacılık işlemi dijital kanallarla yapabileme olanağına kavuşmuşlardır. Akıllı telefonların da piyasaya sürülmesiyle dijital bankacılık daha farklı bir boyut kazanmış, oluşturulan uygulamalar neticesinde erişim daha da kolay kılınmıştır (Egala vd., 2021:1422).

2.2.Dijital Bankacılığın Faydaları

Dijital bankacılık, geleneksel bankacılıktan oldukça farklı işlemektedir. Dijital bankacılık sayesinde bireyler ve kuruluşlar, finans işlerini çok daha basit, hızlı, uygun maliyetle yapabilmekte, kaynaklarından tasarruf edebilme olanağına kavuşmaktadır. Dijital bankacılık hizmetleri ile fon transferi, kredi talebi ya da kullanımı, teminat gösterme, fon sağlama gibi birçok hizmeti rahatlıkla sağlanabilmektedir. Bunun sağladığı kolaylık ve maliyet avantajı ile bireyler artık nakit taşıma konusunda da istekli değillerdir. Dijital bankacılık sayesinde dilediği kişi ya da kuruma ödemelerini yapabileceğinden, yanında nakit taşıma riskinden de kurtulmuş olmaktadır (Nguyen ve Phuong Dang, 2018: 421).

Dijital bankacılık ilk bakışta bankalar açısından çok cazip görünmese de, dijital bankacılık uygulamalarının yaygınlaşması, yapılabilecek işlemlerin sayısının ve niteliğinin artması dijital bankacılığı vazgeçilmez kılmıştır. Bu sayede bankalar operasyonel maliyetlerini minimize etme, kaynaklarını daha verimli işlere yönlendirme, tasarruf edebilme gibi imkânlarla kavuşmuştur. Bu bağlamda artık bankalar dijitalleşme konusunda birbirleriyle yarışır hale gelmişlerdir (Mbama ve Ezepue, 2018: 244).

Aynı zamanda dijital bankacılık, kağıtsız bankacılığa kapı aralamış, gerçek veya tüzel kişi müşterileri sayfalarca kağıt imzalamaktan kurtarmış,

prosedürlere boğulmuş işlem yapılarından kişileri kurtarmıştır. Kişi ya da kuruluşlar banka şubelerinde saatlerini ayırıp, sayfalarca imza ile yapabilecekleri işlemleri artık akıllı telefon ya da bilgisayarlar vasıtasıyla anında yapabilmekte, zaman ve kaynaktan tasarruf etmektedirler. Öte yandan dijital bankacılık uygulamalarının geliştirilmesinde yapay zekâdan faydalanıldığından işlemlerde hata olasılığı da çok düşük seyredilmektedir (Huerta ve Anand, 2018: 24).

Mobil bankacılıkta merkezîyetçilik söz konusu değildir. İşlem maliyetleri ve müşteri komisyonu açısından avantajlı olan mobil bankacılık, aynı zamanda şeffaflık, kullanım kolaylığı ve yapay zekâ sayesinde müşteri verilerine daha kolay erişim ve daha kolay analiz edilebilirlik sağlamakta, müşterilerin portföyü ve kullanım amacı kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Müşteri taleplerinin kolayca keşfedilebildiği bu platform sayesinde müşterilere daha kolay ve uygun ürün önerilmesi muhtemel olabilmektedir. Bankaların sürdürülebilir rekabette geri kalmamaları adına dijital bankacılığa yatırım yapması ve güncel teknolojileri takip edip, kendi bünyesine entegre etmesi şart hale gelmiştir. Bunun için de bankalar sürekli yenilikçi fikir üretebilmeli, müşteri dilek ve şikâyetlerini devamlı takip etmeli, onların davranışlarını dikkate almalıdır (Vasiljeva ve Lukanova, 2016:32).

İnternet bankacılığı ve mobil bankacılık ağlarıyla, bankalar adeta mobil mağazalarını kurmuş olmakta, orada müşterilerine mobil ürünler pazarlayabilme olanağına kavuşmaktadır. Dağıtım kanallarının kolaylaşması neticesinde ürün yelpazesini de geliştirmiş olan bankalar, maliyet avantajları da sağlamak suretiyle kârlarını da optimum kılmaktadırlar. Değişim ve gelişimin en yüksek hızda olduğu bankacılık sektöründe bunu sağlamanın birincil yolu artık bankayı gelişen teknolojiye entegre etmek olacaktır. Bu bakımdan bankalar dijital bankacılık kanallarını devamlı güncel tutmakta, her türlü yenilikleri derhal bankaya adapte etmek hususunda atik davranmaktadırlar (Demirhan, 2021:10).

Laukkanen (2007:792)'e göre internet bankacılığı ve mobil bankacılık müşterilere zaman ve maliyet avantajı, geniş müşteri kitlesine istenilen yer ve zamanda hizmete erişim imkânı ile hizmette etkinlik ve konfor gibi faydalar sağlamaktadır. Yine Arya ve Rajkumar'a göre (2019:317) teknoloji transferi ve dijitalleşme bankalar için; otomasyona, hızlı hareket etmeye ve sonuç olarak operasyonel maliyetleri minimize ederek verimlilik ve kâr artışına olumlu etki yapmaktadır. Dijitalleşme neticesinde bankalar günümüzde daha fazla şube açmak yerine daha fazla teknolojiye yatırımı öne çıkarmaktadır. Teknolojiye yapılan yatırımın geri dönüşünün daha yüksek olacağı bilindiğinden, maliyet avantajı sağlamak suretiyle şube sayısında artış yerine teknolojik yatırımlarda artış ön plana çıkarılmaktadır. Bu bağlamda bankalar Ar-Ge çalışmalarına da öncelik vermektedir.

Finansal teknolojileri iyi takip eden müşteriler birçok maliyet fırsatı yakalayabilmekte, dijital kanalların uygun fiyatlı olmasından ötürü işlem hacimlerini artırabilmektedirler. Aynı zamanda müşterilerin tek bir tık ile birçok ödemelerini yapabiliyor olmaları onları ilgili bankalara daha da yakınlaraştıran bir unsur haline gelmiştir. Aynı zamanda mobil bankacılık uygulamaları müşteri kullanımını özendirmek adına bazı kampanyalar da düzenlemektedir. Yani, dijital kanalları kullanan müşterilerine çekiliş hakkı, puan kazanma fırsatı gibi birçok kampanya zaman zaman müşterilere sunulmaktadır. Bu da yine dijital bankacılığı teşvik eden bir uygulamadır (Demirez vd., 2021:22).

Bankacılık sektörü günümüz dünyasında çok hızlı gelişmektedir, teknolojinin ise bu gelişimde etkisi ise çok büyüktür. Geleneksel bankacılık sistemlerinde olduğu üzere, bankalar artık şubeler ve ATM'lerden ibaret görülmemekte, yani günümüz modern bankacılık sistemlerinde güncel teknolojik uygulamalar artık çok büyük yer tutmaktadır. Popüler teknoloji kavramlarından birisi olan yapay zekâ ise; temel bankacılık sistemleri ve uygulamaları, operasyonel risk merkezleri, müşteri deneyim birimleri ya da teknik ekipler gibi bankaların çeşitli departmanlarında kullanılmaktadır. Yapay zekâ kullanımıyla; müşteri deneyimleri iyileştirilmekte, takip edilmekte, maliyet avantajı denetlenmekte ve sağlanmakta, yeni bankacılık ürünleri tanıtılıp, pazarlanmakta, potansiyel müşteri kitlesine erişebilme ve tutundurma faaliyetleri yürütülebilmekte, tüm bunlarla beraber bankaların büyüme süreçlerinde önemli bir değer olarak yüksek teknoloji faktörü yer almaktadır. Yapay zekâ sadece bireysel bankacılıkta değil, kurumsal ya da ticari bankacılık, perakende bankacılık, özel bankacılık gibi birçok türde de varlığını sürdürmekte, gelişmektedir (Kaur vd., 2020: 583-584).

Dijital bankacılıkta yapay zekânın önemi oldukça büyüktür. Yapay zekâ sayesinde dijital bankacılıkta sağlanan faydalar şu şekilde de sıralanabilecektir (Akbaba ve Gündoğdu, 2021:3047):

- Yapay zekâ tabanlı uygulamalar, aynı anda birçok müşteriye hizmet aktarabilir,
- Müşteri davranış biçimleri izlenerek, sınıflandırılabilir,
- Müşteri odaklı finansal ipuçları çıkarılabilir, buna göre ürün teklifinde veya pazarlamasında bulunulabilir,
- Bireysel harcama ya da tasarruflar sunulabilecektir,
- Müşterilere finansal planlamalarında yardımcı olunabilir,
- Sanal asistanlar sayesinde müşterilerle iletişim kurulabilir.

2.3.Dijital Bankacılık Uygulamaları

İşletme faaliyetlerinin çoğalmasi ile birlikte, işlemler karmaşık hale gelmekte, bunun altından kalkabilmek için kolaylaştırıcı yöntemlerden biri olan bilişim teknolojileri önemli hale gelmektedir (Sayın, 2020: 1637).

Günümüz gelişen ve devamlı değişen dünyada değişime yön veren en büyük faktörlerden birisi yüksek teknolojidir. Bilişim sektöründe meydana gelen değişim ve gelişimler, bankacılık sektöründe de kendini göstermektedir. Bilişimi önem atfeden bankalar, rekabet üstünlüğü sağlayabilmekte, rakiplerini önüne geçebilmektedir. Bu teknoloji, bankaların daha büyük müşteri kitlelerine ulaşabilmesine olanak sağlamaktadır. Verimlilik, rantabilite, üretkenlik ve etkinlik bakımından birçok fayda sunabilen dijital bankacılık daha çok ATM bankacılığı, telefon ve internet bankacılığı, mobil bankacılık olarak sayılabilecektir (Arslan ve Yavuzaslan, 2019).

2.3.1.ATM Bankacılığı

Herhangi bir şubeye gitmeden işlem yapabilme imkânını bireylere sağlayan bankacılık türüne ATM bankacılığı denir. ATM bankacılığı başta, yalnızca müşterilerin nakit çekmesine olanak sağlarken, zamanla hizmet çeşitlendirmesine gidilmiş, birçok bankacılık işlem ve uygulamalarının rahatlıkla yapılabildiği bir bankacılık türüne dönüşmüştür. Bu işlemlerden bazıları; para yatırma, para çekme, fon transferi yapabilme (EFT, havale, cebe havale, isme havale vb.), ödemeler (fatura, kredi borcu, kredi kartı borcu vb.), tapu harcı ödemeleri, SGK ödemeleri, vergi ve şans oyunları ödemeleri, üniversiteler ve eğitim harçları ödemeleri, kredi başvuru işlemleri, kredi kartı başvuru işlemleri, nakit avans başvurusu, kredi kartı veya cari hesap ekstreleri talebi olarak sayılabilecektir. Müşteri bankanın kendisinin kullanımına tahsis ettiği kartı makineye sokar, makine ilgili kartı algılayıp, sahte olmadığını onayladıktan sonra müşteriye kişisel şifresini sorar, müşteri bu bilgiyi tuşladıktan sonra, kendinin hizmetine sunulan işlemlerden dilediğini yapabilecektir (Bakkal, 2011:31)

ATM olarak tabir edilen makinelerin ilk tanıtıcısı, 1967 yılında İngiltere'deki Barclays Bank'tır. ATM'nin açılımı "Automatic Teller Machine"dir. ATM'ler o gün için devrim niteliğinde bir yeniliktir. Günümüzde de yaygın şekilde kullanım alanı bulmaya devam etmektedir (Korkmaz ve Gövdeli, 2004:15).

ATM'ler "nakit dağıtıcı makine" olarak Dünya'da ilk olarak John Shephard - Barron tarafından tasarlanarak 1967 yılında İngiltere'de bulunan Barclays Bank'ın Enfield şehrindeki şubesinde müşteri kullanımına sunulmuştur. O gün için bu makineler çevrimdışı olarak çalışabilmektedir.

Müşteriler, şubelerden temin ettikleri tek kullanımlık makbuzları makineye okutmak suretiyle işlem yapabilmektedirler. Bunun yanı sıra otomatik vezne makineleri de bankalar adına otomasyon ve teknoloji ile birlikte gelişim sağlayan bir uygulama olmuştur. Otomatik vezne makinelerinin ilk örneklerini nakit para sağlayıcıları olan CDs oluşturmaktadır. Zamanla bu makineler geliştirilmiş ve ATM şeklini almıştır (Aksoy, 1997: 73).

ATM'ler zaman içerisinde çok gelişmiş, işlem çeşitliliği bakımından zenginleşmiştir. Günümüzde müşteriler, ister bankamatik ya da kredi kartları ile, isterlerse kartsız biçimde bankamatikleri rahatlıkla kullanabilmekte, hatta kartsız havale, EFT, para çekme gibi birçok işlemi yapabilmektedirler. ATM kullanımının bireylerin eğitim durumlarıyla da alakası vardır. Eğitim seviyesi düşük olan yerlerde genelde ATM kullanımı düşmekte, eğitim seviyesinin yüksek olduğu yerlerde ise bu oran yükselmektedir. ATM'ler alternatif dağıtım kanalı olarak görülebilir (Eğmir ve Sağbaşı, 2021:27).

Ülkemizde ise ATM bankacılığının kullanımı 1980'li yılların sonlarına tekabül etmektedir. Türkiye'de bu hizmeti ilk olarak müşterilerine sunan banka Türkiye İş Bankası olmuştur. Türkiye İş Bankası 25 Aralık 1987'de Ankara Yenışehir şubesinde Türkiye'nin ilk ATM'sini hizmete sunmuştur. Halk arasında "bankamatik" olarak adlandırılan ATM'lerin bu adı da İş Bankası'ndan aldığı bilinmektedir, nitekim o tarihte İş Bankası ATM'ye "bankamatik" ismini vermiştir. Buna bağlı olarak para çekme kartına bankamatik kartı denmiştir (Korkmaz ve Gövdeli, 2012).

2.3.2.İnternet Bankacılığı

Dijital bankacılık anlamında alternatif dağıtım kanallarından birisi de internet bankacılığı olmuştur. İnternet bankacılığı ise, müşterilerin internete bağlı herhangi bir tarayıcı üzerinden bankacılık ürün veya hizmetlerini görüp, kontrol edebildiği sistemin adıdır. Gelişen rekabet sayesinde bankalar açısından dijital bankacılık çok önemli hale gelmiş, dağıtım kanallarının önemi artmıştır. Çünkü bankalar, alternatif dağıtım kanalları sayesinde potansiyel müşterileri kazanabilme, tutundurma, mevcut müşteriyi koruma gibi davranışlar gösterebilmektedirler (Akbaba ve Gündoğdu, 2021: 309).

Dünyada internetin Amerika tarafından ilk kez II. Dünya Savaşı'nda haberleşme için kullandığı bilinirken (Sırabaşı, 2007: 57), ülkemizde bu olay daha geç bir tarih olan 1990'lara tekabül etmektedir. Ülkemizde ise ilk internet Ortadoğu Teknik Üniversitesi tarafından pilot uygulama olarak kullanılmıştır. Ardından yaşanan bu gelişmeler bankacılık alanında da internetin kullanılabilirliğini gündeme getirmiş, hatta ülkemizde internet kullanımları açısından da en fazla varlık gösteren kurumlar bankalar olmuştur. İnternet bankacılığını ilk defa geliştirilmesinde öncülük eden banka

Türkiye İş Bankası olmuş, ardından Garanti Bankası, Pamukbank, Osmanlı Bankası, Yapı kredi, Akbank gibi bankalar gelmiştir (Aydemir, 2021:27).

Literatür incelendiğinde internet bankacılığı ile ilgili birkaç farklı tanım daha söz konusudur:

“İnternet Bankacılığı, zaman ve mekân sınırı olmaksızın herhangi bir telefon, bilgisayar, ya da teknolojik tablet aracılığı ile bankacılık hizmetlerinin gerçek ve tüzel kişilere sunulmasına olanak sağlayan sistemin bütünüdür.” (Kaya ve Arslan, 2016: 425).

“İnternet Bankacılığı, geleneksel bankacılık sistemindeki şubelerden yapılabilen tüm bankacılık işlemlerinin internet ve bir tarayıcı vasıtasıyla mekân bağımlılığı olmaksızın gerçekleştirilmesidir.” (Uzundağ, 2013: 32).

“İnternet Bankacılığı, bankacılık hizmetlerine dâhil tüm işlemlerin saat ve mesai sınırlaması olmaksızın, uzaktan, istenilen vakit ve yerde yapılabilmesine olanak sağlayan yapıdır.” (Toraman, 2002: 3).

2.3.3.Telefon Bankacılığı

Telefon bankacılığı bankaların mevcut müşterilerinin bankacılık işlemlerini telefon vasıtasıyla halleden, yenilikçi bir bankacılık sistemidir. Bu sistemde banka müşterileri herhangi bir bankacılık hizmetini alabilmek adına bankayı aramakta, çağrı merkezleri ya da mobil iletişim merkezleri ile görüşmek suretiyle işlemlerini telefonda yaptırabilmektedirler (Ejike, 2019).

Telefon bankacılığında da yapay zekâ teknolojisinden faydalanılmaktadır. Müşteriler çoğu kez bankayı telefonla aradıklarında, müşteri temsilcilerine bağlanmadan, bankanın oluşturmuş olduğu hazır içerikli menüden dilediği işlem menüsünü seçebilmekte ve işlemini müşteri temsilcisi ile görüşmeye gerek kalmadan halledebilmektedir. Bu bağlamda müşteri telefon bankacılığı hizmeti ile hesap bakiyesini, kredi kartı borcunu, tüketici kredisi borcunu ve daha birçok bilgiyi öğrenebilecektir. Ancak bunlar dışında havale, EFT ya da diğer fon transferleri için müşteri temsilcileri ile görüşmeleri gerekecektir (Assaf, 2021:11).

Çağrı merkezlerini yani telefon bankacılığını cazip kılan şeyler arasında maliyet avantajı, işlem maliyetinin azlığı, ücretsiz telefon hattı gibi hususlar sayılabilecek iken, bir diğer önemli husus da mesai sınırlamasının olmaması, dilendiği vakitte telefon bankacılığı sayesinde bankaya erişimin sağlanabiliyor olmasıdır (Bakkal, 2011:41).

2.3.4.Mobil Bankacılık

Shaikh ve Karjaluo (2015) mobil bankacılığı “müşterilerin ağ bağlantısı yardımıyla mobil cihaz, akıllı telefon veya tablet kullanarak bankacılık

işlemlerini yapabildiği hizmet” olarak tanımlamıştır. Yine Ensor vd. (2012) mobil bankacılığı “para transferi yapmak, müşterilere hesap bakiyelerini kontrol etmek ve diğer bankacılık ürün ve hizmetlerine erişim sağlamak gibi kolaylıklar sunmak adına mobil cihazların kullanılması” şeklinde tarif etmektedir.

Teknolojik gelişmelerin hız kesmediği günümüzde, bankalar da teknoloji transferi konusunda aktif rol oynamışlardır. Özellikle 2008 yılından günümüze teknolojik gelişmelerin bankacılık alanında daha fazla hız kazandığı düşünüldüğünde mobil bankacılık da diğer alternatif dağıtım kanalları gibi popülerlik kazanmıştır. Mobil bankacılıkta müşteriler, banka ürün ya da hizmetlerine telefonlarına yükledikleri mobil uygulamalar vasıtasıyla erişebilmektedir (Laukkanen, 2017:1042).

Dünyada ve ülkemizde teknoloji kullanımındaki artış göz önüne alındığında mobil bankacılığın yaygın kullanım alanı bulması beklenen bir durum olarak yorumlanacaktır. Çünkü günümüz bireylerinin hemen her biri akıllı telefon veya tablet kullanmaktadır. Bu bağlamda mobil ağlardan internet erişimi kolay ve mümkündür. Bankaların müşteri kazanmalarında dahi önemli bir kriter sayılan mobil uygulamaların kalitesi, bir rekabet unsuru olarak tüm bankalarda çalışılan bir konu haline gelmiştir. Bankalar bu iş için bilişim uzmanları istihdam etmekte ve geniş ar-ge yatırımları bu husus için kaynak olarak ayrılmaktadır (Geebren vd., 2021:1).

Mobil bankacılık uygulamalarının kişiselleştirilebilir olması, QR kod kullanımı ile bankamatiklerden para çekme imkânı, NFC gibi sistemlere entegre olmaları, ardı sıra Chat bot desteği gibi hizmetler mobil bankacılığın tercih edilirliliğini artıran unsurlardır (Yavuz ve Babuşçu, 2017: 33). Dünya genelinde mobil cihazların kullanımının ve üretiminin artması mobil bankacılık adına önemli bir gelişim göstergesi sayılabilecektir. Bu kadar kişinin kullandığı mobil cihazlar ve mobil ağların mobil bankacılığın gelişimine katkısı yadsınamaz gerçektir (Erdoğan ve Eti, 2021:811).

Apple şirketi 2007 yılında ülkemize mobil cihazlarını pazarlamıştır. Bu durum mobil bankacılığın Türkiye’deki gelişimi açısından oldukça önemlidir. Ülkemizde ise mobil bankacılık uygulamasını ilk sunan banka Türkiye İş Bankası olmuştur. Aynı zamanda ülkemizde internet bankacılığını ilk başlatan banka da Türkiye İş Bankası’dır (Erdoğan ve Eti, 2021:812). İnternet bankacılığında sunulan hizmetlerin birçoğu, neredeyse tamamı mobil bankacılıkta da müşterilerin kullanımına sunulmaktadır. Mobil bankacılık; mobil şube, cep şube gibi isimlerle de anılmaktadır. Verilen hizmetler arasında; hesap bilgilerine ulaşma, fon transferi, yatırım işlemleri, kredi işlemleri gibi birçok hizmet sayılabilecektir (Gürsel ve Yanartaş, 2021:245).

Mobil bankacılığın daha çok tercih edilmesinde önemli faktörler arasında (Doğan, 2012: 34);

- Müşteriler için kullanışlı arayüzler,
- Güvenli girişler (kimlik teyidi, başka bir cihazdan giriş yapıldığında uyarı vs.),
- Hesap ve yatırım takipleri, istendiğinde yatırım uyarı ve bildirimlerinin alınabilmesi,
- Mekân ve zaman kısıtı olmaksızın erişim,
- Aktif olarak kredi kullanabilme, taksit ödeyebilme imkânı,
- Hızlı ödeme sistemlerinin aktif kullanılabilir olması.

Bu tarz avantajlardan faydalanabilmek adına bankalar, uygulamalarını devamlı güncel tutmalı, tüketiciler de uygulamalara cevap verebilecek akıllı cihazlarını devamlı yeniliğe uygun bulundurmalıdır. Bankaların mobil uygulamalarını stratejik olarak yönetmeleri, müşteri istek ve şikâyetlerini göz önünde bulunduran bir strateji ile davranış göstermeleri gerekli görülmektedir (Gürsel ve Yanartaş, 2021:245).

2.4.Dijital Bankacılığın Taşıdığı Riskler

Dijital bankacılık, bireylere ve kuruluşlara birçok avantaj sağlasa da bazı dezavantajlı durumları da zaman zaman bünyesinde barındırabilmektedir. Kullanıcılarda teknoloji kullanma sorunundan kaynaklı, güvenlik kaygılarından kaynaklı tedirginlikleri zaman zaman uyandıran dijital bankacılıkta birçok avantajın yanında bazı riskler de bulunmaktadır. Bu riskler temelde yatırım riski, yasal prosedür riskleri, güvenlik riski, finansal risk, performans riski ve işlem riski olarak sayılabilecektir.

İşlem riski; müşterilerin dolandırıcılar tarafından hedef seçilmesi durumunda kuruluşun bu durumla ilgili bir ön almayı müşteri adına bir işlem riski doğurabilecektir. Bu bağlamda işlem riskinde kuruluşun kullandığı altyapılar, ön hazırlıklar önem arz etmektedir. Kurumlar dijital bankacılık adına ciddi yatırımlar yapıyor, son teknolojiyi kuruluşa entegre ediyorsa işlem riskini de minimize etmek için katkı sunuyor demektir. Aynı zamanda altyapı bakımından da tüm müşterilere aynı anda hitap edebilecek teknolojik altyapıyı hazırlamak bankalar açısından işlem riskini aza indirecek bir hamle olarak görülmektedir (Mbama vd., 2018: 241).

Dijital bankacılığa ilişkin bir diğer risk, **yatırım ve finansman riskidir**. Bankalar dijital bankacılık kanallarında edinilen finansman ya da mevduatın fiyatlandırılmasıyla ilgili sorunlar, riskler taşıyabilir. Fiyat dalgalanmaları esnasında bu dalgalanmaları anlık olarak dijital kanallara iletmekte sorun

yaşayan kuruluşlar, müşteride yatırım ve finansman riski algısı uyandırabilecektir. Bu anlamda da finansal araçların en büyüğü olan bankalara ciddi iş düşmektedir. Bankalar teknolojik altyapılarına daima güçlü ve güncel tutmaya özen göstermelidir (Roy vd., 2017: 421).

Bir diğer risk, **yasal prosedürlerdir**. Dijital bankacılıktaki iş akış süreçleri, geleneksel bankacılığa göre oldukça farklıdır. Aradaki bu farklar bazen, kanuni uyumsuzluklar doğurabilmektedir. Bu bağlamda bu sorunların çözümü adına yasa yapıcıların dijital bankacılığa özgü maddelerin de ilgili kanun maddelerine eklenmesi hususunda hassas davranmaları önem arz etmektedir. Bu konuda genel anlamda bir eksiklik söz konusudur (Maiya, 2017: 341). Müşteriler açısından çevrimiçi riskleri minimize etmek, bunları kanunen garanti altına almak önemli olacaktır. Bu bağlamda ise yasa koyucuların siber saldırılara karşı mücadele anlamında yasalara ek maddelere koymaları faydalı olabilecektir (Demirel, 2021:31).

Dijital bankacılığa ilişkin bir diğer risk, **güvenlik riski** olup; bu açıdan siber saldırılar baş çekmektedir. Kişisel verilerin korunması hususunda zafiyete de yol açan bu saldırılara karşı koyabilmek gerçek bir zorluktur (Hathaway vd., 2013, 1-3). Bu bağlamda müşterilerin kişisel verilerin üçüncü şahısların eline geçmesi söz konusu olabilmekte, bu da diğer dolandırıcılıkları da beraberinde getirebilmektedir (Lee, 2009: 131). **Finansal risk** ise; dijital bankacılık kanallarının finansal kayba uğranacak biçimde yanlış kullanılması neticesinde ortaya çıkabilecek bir sorundur. Bu riskin ortaya çıkmasında ilgili örneklemin demografik yapısı, sosyoekonomik yapısı gibi faktörler de önemli etkenlerdir. Dijital bankacılıkta bir diğer önemli risk ise **performans riski** olup; ilgili yazılım sağlayıcılarının erişim hızlarında yaşanabilen problemler, veri kayıpları, bağlantı kopması gibi sebepler de bu tarz riskleri doğurabilmektedir (Lee, 2009: 131).

3.Sonuç ve Değerlendirme

Dijital bankacılık gelişen dünya ve teknolojik ortamında vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Küresel rekabetin gerisinde kalmamak adına artık tüm finans kuruluşları dijital bankacılık kanallarına yatırımlar yapmakta, bu bağlamda ar-ge harcamalarını artırmaktadır. Dijitalleşme hususunda sıkıntı yaşayan bankaların artık rekabet üstünlüğü sağlamaları mümkün görülmemektedir. Geleneksel bankacılığın yerini alan dijital bankacılığın, bankaların şubelerinde, şube çalışan sayılarında azalmaya sebep olduğu bilirse de, artık kaçınılmaz bir olgu halini almıştır.

Müşterilere merkeziyetsizlik sunan, zamandan tasarruf sağlatan dijital bankacılık, daha birçok avantajı beraberinde getirmektedir. Müşterilerin banka şubelerindeki yoğunluğunun azaltılması adına bankalar, dijital

kanallardan yapılan işlemlerden daha az komisyon ya da masraf talep etmekte, müşteriler için dijital kanalları daha cazip hale getirmektedirler.

Maliyet avantajı, zamandan tasarruf, işlem kolaylığı gibi avantajlarla günümüz teknolojik çağında önemli yer tutan dijital bankacılık, her geçen gün yapay zekâ teknolojisiyle birlikte kendini yenilemekte ve geliştirmektedir. Yapay zekâ sayesinde akıllı uygulamaları kullanan müşteriler, hangi bankacılık ürünlerinin kendi portföylerinde yer almadığını rahatlıkla görebilmekte ya da banka tarafından dijital bankacılık uygulamalarını kullanan müşterilere ilgili ürün ya da hizmetler özel olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla müşteriler ihtiyacı olmadıkları ürünlerin teklifleriyle zaman kaybetmekten de kurtulmaktadır.

Tüm bu avantajlar yanında dijital bankacılık hususunda çekimser müşterilerin de varlığı yadsınamaz. Bu müşterileri bazı çekincelerinde haklı kılan en büyük sebeplerden birisi ise güvenlik açıkları ya da bu bağlamdaki bilgi kirlilikleridir. Güvenlik açıkları neticesinde ya da güvenlik zafiyeti olmaksızın siber saldırılar neticesinde müşteri bilgileri ele geçirilebilmekte, kullanılabilirliktedir. Dijital bankacılık anlamında endişeli müşteri kitlelerinin en büyük korkusu budur. Elbette bu tarz bilgi ve veri çalınması ya da dolandırıcılık olaylarında bankalar kadar müşterilere de sorumluluk düşmektedir. Müşteriler de gizli bilgilerini banka çalışanları dâhil kimse ile paylaşmamalı, izinsiz gelen harcama onay kodu mesajlarını da kimse ile paylaşmamalıdır. Aynı zamanda bankalar bu güvenlik açıklarını minimize etmek adına altyapılarına daha fazla yatırım yapmalı, siber saldırılara karşı teknoloji birimlerini daha etkin kullanmalı, müşterilerin kişisel verilerinin korunması hususunda titizlikle hareket etmelidir.

Dijitalleşme dünya çağında birçok şeyi değiştirmiştir. Bu bağlamda banka müşterilerinin görüş ve tutumları ve deneyim paradigmaları da köklü bir değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bankacılık alanında yaşanan bu dijital dönüşüm, müşteri ihtiyaçlarını karşılamak adına bu sektörde çok büyük reformlar meydana getirmiştir. Dijitalleşme hususu bir bakıma bankaların yüz akı olmuştur. Çünkü bu süreci iyi yöneten bankaların müşteri sayıları ve niteliği artarken, bu süreci doğru yönetemeyen bankalar rekabet dışı kalacaktır.

Bu nedenlerledir ki bankalar; geleceğin teknolojisi olan blok zincir, big data (büyük veri), yapay zekâ ve sürükleyici diğer teknolojilere yatırım yapmalıdır. Çünkü bu sayılan teknolojilerin infüzyonu, bankacılık sektöründe geleceğin anahtarı olacaktır. Bu yenilikler konusunda yatırımlarını yapan bankalar rekabet üstünlüğü sağlayabilecek, bu konuda çekimser kalan bankalar ise rekabette geriye düşeceklerdir. Bu bağlamda bankalar, teknolojik altyapılarını tamamlamalı, yenilikler hususunda takipçi olmalılardır.

Müşterilere kişiselleştirilmiş hizmet vermek, onlara kendilerini özel hissettirmek, müşteriler için güvenli dijital platformlar oluşturmak, yapay zekâyı onların kullanımına sunmak ve kolay erişimin yolunu açmak gelecek bankacılığının önemli paradigmalarından olacaktır.

4.Referanslar

- Akbaba, A.İ. ve Gündoğdu, Ç. (2021). Bankacılık Hizmetlerinde Yapay Zekâ Kullanımı. *Journal of Academic Value Studies*, 7(3), 298-315.
- Aksoy, T. (1997). Çağdaş Bankacılıktaki Son Eğilimler ve Türkiye’de Uluslarüstü Bankacılık, Tisamat Yayınları.
- Arslan, G. ve Yavuzaslan, K. (2019). Bankacılık Sektöründe İnovasyonun Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(2), 946-968.
- Arya, S. ve Rajkumar, A. (2019). E-brain (artificial intelligence): An Edge to Indian Banking System, *International Journal of Management, IT and Engineering*, 9 (7), 312-322.
- Assaf, A. (2021). Dijital Bankacılık Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Katkısı (Yüksek Lisans Tezi). Yök Tez Merkezi (668629).
- Aydemir, M. (2021). İnternet Bankacılığı Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Yök Tez Merkezi (663186).
- Bakkal, M.U.A. (2011). Türk Bankacılık Sisteminde Elektronik Bankacılık Uygulamaları, Hiperlink Yayınları.
- Bayrakdaroğlu, A. (2016). “Kriz Sonrası Elektronik Bankacılığın Gelişimi”, Küresel Kriz Sonrası Gelişmeler Işığında Bankacılığın Temelleri. Ed. Aysel Gündoğdu, Nobel Yayınları.
- Demirel, S. (2021). Bankaların Dijital Bankacılık Uygulamalarının Müşteri Sadakati Ve Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi (Doktora Tezi). Yök Tez Merkezi (666062).
- Demirez, D., Gür, D. ve Özeltürkay, E. Y. (2021). Bankacılık Sektöründe Djital Dönüşüm: Açık Bankacılık Ve Uygulamalarına İlişkin Kavramsal Bir Araştırma. *Journal of The Faculty of Applied Sciences* , 1(1), 10-28.

- Demirhan, M. (2021). Sektörel bakış: Türk Bankacılık Sektöründe Dijitalleşmenin Şube Dağıtım Kanalına Etkileri. Erciyes Akademi, 35(1), 1-19.
- Egala, S. B., Boateng, D., & Mensah, S. A. (2021). To Leave or Retain? An Interplay Between Quality Digital Banking Services and Customer Satisfaction. International Journal of Bank Marketing, 39(7), 1420-1445.
- Eğmir, R. T. Ve Sağbaş, İ. (2021). Atm Bankacılık Sistemi ve Regülasyonlar. Gümrük ve Ticaret Dergisi, 8(24), 24-36.
- Ensor, B., Montez, T. ve Wannemacher, P. (2012). The State of Mobile Banking 2012. Forrester Research.
- Erdoğan, Y. ve Eti, H. S. Mobil Bankacılık Kullanım Niyetinin İncelenmesi (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Örneği). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(2), 807-840.
- Garip,O. (2020). Dijital Çağda Muhasebe ve Mali Mühendislik. Editör: N. K. Erdemir içinde, Dijital Çağda İşletme Alanında Yeni Eğilimler, ss. 307-317. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Geebren, A., Jabbar, A. ve Luo, M. (2021). Examining The Role Of Consumer Satisfaction Within Mobile Eco-Systems: Evidence From Mobile Banking Services. Computers in Human Behavior, 114, 106584, 1-12.
- Graupner, E., Melcher, F., Demers, D. ve Maedche , A. (2015). Customers' Intention to Use Digital Services in Retail Banking - An Information Processing Perspective. Twenty-Third European Conference on Information Systems (ECIS).
- Gürsel, E. ve Yanartas, M. (2021). Mobil Uygulama Kabul Modeli'nin Mobil Bankacılıkta Kullanılması. Research Journal of Business and Management, 8(4), 243-259.
- Haralayya, B. (2021). How Digital Banking has Brought Innovative Products and Services to India. Journal of Advanced Research in Quality Control and Management, 6(1), 16-18.
- Hathaway, M., Demchak, C. ve Kerben, J. (2013). Cyber readiness index 1.0. Great Falls, VA: Hathaway Global Strategies LLC.

- Hu, X., Li, W., Hu, Q. (2008). Are Mobile Payment And Banking The Killer Apps For Mobile Commerce?. In Proceedings of the 41st Annual Hawaii International Conference on System Sciences; 84-84. IEEE.
- Huerta, J. M. ve Anand, A. (2018). Machine Learning and Artificial Intelligence in Consumer Banking. *Journal of Digital Banking*, 3(1), 22-32.
- Kaur, B., Kiran, S., Grima, S. ve Rupeika-Apoga, R. (2021). Digital Banking in Northern India: The Risks on Customer Satisfaction. *Risks*, 9(11), 209.
- Kaur, D., Sahdev, S. L., Sharma, D. ve Siddiqui, L. (2020). Banking 4.0: ‘The Influence Of Artificial Intelligence On The Banking Industry & How Aı Is Changing The Face Of Modern Day Banks’. *International Journal Of Management*, 11(6), 577-585.
- Kaur, S. J., Ali, L., Hassan, M. K., ve Al-Emran, M. (2021). Adoption Of Digital Banking Channels İn An Emerging Economy: Exploring The Role Of İn-Branch Efforts. *Journal of Financial Services Marketing*, 26(2), 107-121.
- Kaya, F. ve Arslan, T. R. (2016). İnternet Bankacılığında Müşterilerin Banka Tercihlerine Etki Eden Faktörler: Bolu İlinde Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 423-449.
- Korkmaz, S. ve Gövdeli Y. E. (2012). Türk Bankacılığında Alternatif Dağıtım Kanalları ve Ürünleri ile Bunların Gelişiminde ve Pazarlanmasında Eğitimin Önemi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 1-12.
- Korkmaz, S. ve Gövdeli, Y. E. (2004). Türk Bankacılığında Alternatif Dağıtım Kanalları ve Ürünleri ile Bunların Gelişiminde ve Pazarlanmasında Eğitimin Önemi. *Gazi Üniversitesi, Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15.
- Laukkanen, T. (2007). Internet Versus Mobile Banking: Comparing Consumer Value Perceptions. *Business Process Management Journal*, 6(13), 788-797.

- Laukkanen, T. (2017). Mobil Bankacılık. *International Journal of Bank Marketing*.
- Lee, M. C. (2009). Factors Influencing The Adoption of İnternet Banking: An İntegration of TAM And TPB With Perceived Risk And Perceived Benefit. *Electronic Commerce Research And Applications*, 8(3), 130-141.
- Maiya, R. (2017). How To Be A Truly Digital Bank. *Journal of Digital Banking*, 1(4), 338-348.
- Mbama, C. I. ve Ezepue, P. O. (2018). Digital Banking, Customer Experience and Bank Financial Performance. *International Journal of Bank Marketing*, 36(2), 230-255.
- Mbama, C. I., Ezepue, P., Alboul, L. ve Beer, M. (2018). Digital Banking, Customer Experience and Financial Performance: UK Bank Managers' Perceptions. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 12(4), 432-451.
- Menüç, I. T. (2017). Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Yapısal Değişimi. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 1-14.
- Nguyen, T. ve Phuong Dang, T. (2018). Digital Banking in Vietnam Current Situation and Recommendations. *International Journal of Innovation and Research in Educational Sciences*, 5(4), 418-420.
- Parasız, İ. (1992). Para, Banka ve Finansal Piyasalar. Ezgi Kitabevi.
- Pilcher, J. (2012). Infographic: The History of Internet Banking (1983-2012), <https://thefinancialbrand.com/25380/yodlee-history-of-internet-banking/> , Erişim Tarihi: 12.02.2022.
- Roy, S. K., Balaji, M. S., Kesharwani, A. ve Sekhon, H. (2017). Predicting Internet banking adoption in India: A perceived risk perspective. *Journal of Strategic Marketing*, 25(5-6), 418-438.
- Sayın, A.A. (2020). Bilgi ve İletişim Teknolojilerinde Güncel Konular, Bölüm adı "Blok Zincir (Blockchain) Teknolojisi ve Tedarik Zinciri Yönetimindeki Uygulamaları", Editör: Prof.Dr. Serkan ADA, Eğitim Yayınevi, Konya.

- Sayın, A. A.(2020). The Effects of Information Systems On Supply Chain and Operating Performance - Analysis Of Theretail İndustry. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1627-1639
- Shaikh, A. A. ve Karjaluoto, H. (2015). Mobile Banking Adoption: A Literature Review. *Telematics and Informatics*, 32(1), 129-142.
- Toraman, Cengiz (2002). Bankacılık Sektöründe İnternetin Yeri ve Türk Bankacılık Sistemi Uygulaması. *Kamu İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 6(3).
- Uzundağ, Ş. (2013). Türkiye’de İnternet Bankacılığının Gelişimi ve İnternet Bankacılığına İlişkin Tüketici Davranışları Analizi- Aydın İli Merkezinde Görev Yapan Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Yök Tez Merkezi (350698).
- Vasiljeva, T. ve Lukanova, K. (2016). Commercial Banks and Fintech Companies in the Digital Transformation: Challenges for theFuture. *Journal of Business Management*, (11), 25–33.
- Yavuz, A. E. ve Babuşçu, Ş. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Penetrasyon; İnternet Bankacılığı Ve Mobil Bankacılık Ürünlerindeki Penetrasyonun Analizi. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 24-57.
- Yazıcı, M. (2017). *Bankacılığa Giriş*. Beta Yayınları.

www.insackongre.com
insackongre@gmail.com

